FORSKNINGS-FRIHED

IDEALER OG VIRKELIGHED

HEINE ANDERSEN

HANS REITZELS FORLAG

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 3 17/08/18 14.30

Forskningsfrihed
Idealer og virkelighed
1. udgave, 2. oplag
© forfatteren og Hans Reitzels Forlag, 2017

Forlagsredaktør: Martin Laurberg og Marie Bruvik Heinskou
Manuskriptredaktør: Tom Havemann
Omslag: Trine Pihl
Typografisk tilrettelægning: Lymi DTP-Service
Sat med Minion Pro og Akzidens Grotesk
og trykt hos LaserTryk A/S
Printed in Denmark 2018
ISBN 978-87-412-6936-8

Udgivet med støtte fra UBVA – Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde

Alle rettigheder forbeholdes. Kopiering fra denne
bog må kun finde sted på institutioner eller virksomheder,
der har indgået aftale med Copydan Tekst & Node, og
kun inden for de rammer, der er nævnt i aftalen.
Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Hold dig orienteret om nye titler fra Hans Reitzels Forlag.
Tilmeld dig forlagets nyhedsbrev på hansreitzel.dk

Indhold

Forord 9

Følgegruppe 13

Kapitel 1 **Indledning** 15
Vækst i ressourcer er fulgt af øget styring. 17
Forskningsfrihed under pres?. 21
Beskrivelse og vurdering af forskningsfrihed. 23
Afgrænsninger og fremgangsmåde 27
Formål, kilder og metoder 29
Bogens opbygning 31

Kapitel 2 **Hvad er forskningsfrihed?** 35
Internationale erklæringer om akademisk frihed 36
UNESCO's anbefalinger fra 1997. 38
League of European Research Universities (LERU) 43
Forskningsfrihedens niveauer 45
Hvad er frihed? "Frihed fra" og "frihed til" 52
Sammenfatning 58

Kapitel 3 **Historisk baggrund** 61
Middelalderens universiteter 64
Det naturvidenskabelige gennembrud:
begyndende modernisering 69
Oplysningstid, Humboldt-Universitetet og
uddannelsesrevolutionen 74
Udviklingen i USA. 81
Sammenfatning 87

Kapitel 4 Hvorfor forskningsfrihed? 89
Individuel forskningsfrihed: udledt af menneskeret? . . . 92
Forskeres professionsfrihed 95
Forskeres professionsfrihed og velfærd. 98
Forskeres professionsfrihed, liberalt demokrati
og personlig frihed. 100
Forskningsfrihed og forskningens effektivitet 104
Regimeformer: magt, penge og anerkendelse 105
Sammenfatning 109

Kapitel 5 Forskningsfrihed og styrelsesordninger 111
Danmark i international benchmarking: beskyttelse
af forskningsfrihed. 112
Universitetslove 2003-2015: kollektiv og
institutionel frihed 116
Universitetslove 2003-2015: individuel frihed 120
Forskningsfrihed som tema i lovgivning siden 1970.
Nogle nedslag i historien. 125
To betænkninger fra 1970'erne. 130
Stærkere ledere, ekstern repræsentation,
new public management 135
Sammenfatning 142

Kapitel 6 Finansiering og ansættelsesformer 143
Nye styreformer: fra modus 1 til modus 2, triple helix,
akademisk kapitalisme 144
Stillingsstruktur og ansættelsesformer 148
Fremvækst af parasitært parallelregime 152
Væksten i eksterne og konkurrenceudsatte
forskningsmidler 156
Fonde 160
Et eksempel: Novo Nordisk Fondens
metabolismecenter på KU 163
Andre konsekvenser for forskningsfrihed 167
Bibliometrisk Forskningsindikator:
pay-for-publications. 172

Mattæuseffekten 179
Sammenfatning 180

Kapitel 7 Mundkurve, censur, pression, trusler 183
Beskyttelse af ytrings- og publiceringsfrihed 184
Myndighedskontrakter: dobbelte mundkurve 189
Hvorfor mundkurve? Forklaringer fra myndigheder . . . 193
Hvorfor mundkurve? Forklaringer fra universiteter og forskningsinstitutter 199
Kommercialisering og erhvervssamarbejde 204
Pression og trusler 212
Sammenfatning 218

Kapitel 8 Ledelsesret, strategier og forskningsfrihed 221
Har universiteter formuleret strategier til værn om forskningsfrihed? 224
Udviklingskontrakter 228
Forskningsstrategier og organisationsændringer 229
Rekruttering og ansættelser 234
Sammenfatning 238

Kapitel 9 Ledelsesret, tenure og frihed til kritik 241
Tryghed i ansættelsen. Tenure 242
Aalborg-sagen. Fyring af professor i akustik i 2014 (nr. 2 i appendiks) 246
DPU-sag 1. Fyring af tre lektorer i pædagogisk filosofi i 2010 (eksempel 3 i appendiks) 250
Fyring af professor i geofysik på KU, 2016 (nr. 4 i appendiks) 254
Frihed til publicering og faglig kommunikation 259
Publiceringsfrihed 261
Beslaglæggelse af økonomiprofessors forskningsrapport på SDU (nr. 5 i appendiks) 262
Penkowa-sagerne. To tilfælde af indgreb mod faglig kommunikation (nr. 6 i appendiks) 265

DPU-sag 2. Ledelsessager på DPU rejst over for Thomas Aastrup Rømer (nr. 7 i appendiks) 269
Censursagen på AU. Cheminova (nr. 8 i appendiks) . . . 270
Sammenfatning 273

Kapitel 10 Sammenfatning og anbefalinger 277
Begrebet forskningsfrihed og dets begrundelse 277
Regimeformer: anseelse, magt og penge 281
Forskningsfrihedens vilkår og tilstand 282
Mulige forklaringer: tre bud 289
Anbefalinger 292

Appendiks 295
Oversigt: 295
1. Novo Nordisk Fonden. Metabolismecentret på Københavns Universitet 296
2. Aalborg-sagen. Fyring af professor i akustik i 2014 301
3. DPU-sag 1. Fyring af tre lektorer i pædagogisk filosofi på AU i 2010 305
4. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, KU. Fyring af professor i geofysik 2016 311
5. SDU-sag om beslaglæggelse af økonomiprofessors forskningsrapport mv. 2003 317
6. Penkowa-sager, KU 320
7. DPU-sag 2. Ledelsessager rejst af kolleger over for lektor i pædagogisk filosofi på AU 324
8. Censursag på AU. Intern mail med kritik af Cheminova 329

Efterord 333
Litteratur og kilder 349
Navneregister 363
Sagsregister 367

Forord

Forskningsfrihed er et samfundsanliggende af stor betydning for et oplyst demokrati. Forskningsfrihed er en forudsætning for vækst i viden med størst mulig troværdighed. Det er også en forudsætning for en åben og udogmatisk kultur. Man kan bruge mange navne: tankens frihed, retten til ubegrænset nysgerrighed, retten til at tvivle og til at fremsætte og kræve argumenter. Under alle omstændigheder: en frihed, der er en nødvendig forudsætning for fornuftig tænkning og erkendelse. Forskningsfrihed er en præmis eller en værdireference i hovedparten af den videnskabsteori og videnskabssociologi, som jeg har beskæftiget mig med gennem årene. At fremføre en påstand og hævde, at man kan argumentere for den, så andre også kan overbevise sig om dens sandhed, giver ingen mening, hvis ikke alle parter har fri adgang til at deltage i dialogen. Det, der siges under tvang eller mod betaling, kan man ikke stole på. Og påstande, som andre hindres i at modsige og efterprøve, kan man heller ikke stole på. Forskningen skal rendyrke disse principper ved stadigt at levere ny kontrollerbar viden og stille overleverede dogmer og fordomme til kritisk afprøvning. Derved bliver forskningen også et offentligt eksperimentarium for frie erkendelsesprocesser.

Jeg tror, at alle forskere er enige i dette. Jeg har i mange år også troet, at det store flertal af oplyste borgere var enige, også politikere, og ment, at krænkelser var enkeltstående afvigelser, der ville aftage. Der har jeg været alt for godtroende. Det er slet ikke tilfældet. Det er med forskningsfrihed som med ytringsfrihed generelt og

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 9 17/08/18 14.30

med demokrati: Den kan hele tiden trues og eroderes og skal hele tiden forsvares. Mange forskere tænker først over forskningsfrihedens betydning, når deres frihed bliver krænket ud over en eller anden smertegrænse. Og hvor den grænse går, varierer, og den kan flyttes. Det ser man ikke mindst, når forskere får ledelsesbeføjelser.

De problemer har jeg kredset om i flere år, men det er først nu, jeg har fået tid til at grave mig lidt dybere ned i dem. Der har været foretaget et utal af evalueringer og udredninger om forsknings- og universitetspolitik de seneste årtier, men de har aldrig handlet om forskningsfrihed. Faktisk har det end ikke været muligt at finde to sammenhængende sætninger om forskningsfrihed i nogen autoritativ publikation fra en dansk myndighed. Det har virket ansporende. Sagen kunne godt fortjene en kommissionsudredning af samme dimensioner som fx Velfærdskommissionens. Et tilsvarende budget har den foreliggende undersøgelse desværre ikke kunnet råde over. Til gengæld kan ingen påstå, at jeg er betalt for at skrive, hvad jeg skriver, eller at jeg har betalt andre for oplysninger. Jeg håber optimistisk, at bogen er en start, som kan sætte større projekter i gang.

Jeg har gennem projektet været afhængig af at kunne indhente oplysninger fra såvel universiteternes ledelser og administration som fra forskellige myndigheder. Som noget af det første henvendte jeg mig til universiteternes rektorater og sektorforskningsinstitutionernes direktioner for at få tilsagn om deres tilslutning til projektet. Jeg fik tilsagn fra alle. Jeg har benyttet denne åbenhed til at bede om oplysninger og svar på en række spørgsmål, og jeg har gennemgående oplevet imødekommenhed i de forskellige organisatoriske lag og administrative afdelinger. Jeg vil sige tak for det og bære over med, at der indimellem har været lange svartider. Det skal dog ikke skjules, at der også var svar, der var meget kortfattede og intetsigende, eller som aldrig kom. Enkelte var endog lidt affejende og arrogante. Men det siger jo også noget.

Helt uden budget har jeg heldigvis ikke været. Jeg kunne ikke have gennemført arbejdet, hvis jeg ikke havde fået støtte fra mit institut, Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Dansk Magi-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 10 17/08/18 14.30

sterforening, DJØF og Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) under Akademikerne har også ydet økonomisk støtte til dækning af løbende udgifter og til publicering. Det er jeg meget taknemmelig for. Det har bl.a. gjort, at jeg har kunnet ansætte studentermedhjælp, og jeg vil også sige stor tak til mine to effektive studentermedarbejdere, som i øvrigt begge nåede at blive færdige som cand.scient.soc., før jeg blev færdig: Nadja Sejersen, nu Associate hos Spencer Stuart, og Marie Leth-Espensen, som netop er blevet færdig.

Også mange andre har gjort en stor indsats. Sociolog og pensioneret seniorforsker fra Aarhus Universitet (DMU) Mette Jensen var hovedkraft i planlægning og gennemførelse af en række udbytterige interviews i første del af projektet. Vi fik gennemarbejdet, belyst og prioriteret de forskellige temaer, og det gav baggrund og retning for projektets videre forløb. Jeg vil også sige tusind tak til jer, der som interviewpersoner stillede jer til rådighed for at fortælle om jeres erfaringer, viden og vurderinger fra de forløb og miljøer, I har oplevet. Flere har foretrukket af forblive anonyme, også ledere, hvoraf nogle ydermere helst ville tale for slukket mikrofon (egentlig tankevækkende – emnet taget i betragtning). Det har jeg sørget for at respektere.

Mette Jensen var også med til at etablere og organisere en følgegruppe, som gennem projektet har fungeret som ressourcepersoner og referencegruppe. Gruppens medlemmer er opregnet på de følgende sider, og som det tydeligt fremgår, har jeg der haft et meget vidtspændende lager af viden, erfaringer og kompetencer fra mange fag og miljøer at trække på. Jeg vil nødigt fremhæve nogen, men vil dog særligt takke formand for UBVA (Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde), juraprofessor Morten Rosenmeier, som sammen med UBVA har været en uundværlig hjælp med hensyn til juridiske vurderinger og indhentning af yderligere ekspertudtalelser. Men alle i følgegruppen har bidraget med råd, forslag, oplysninger, kritik og kommentarer med baggrund i deres særlige områder og erfaringer. Tak for det.

Desuden er der en lang række enkeltpersoner i mit netværk, som beredvilligt har hjulpet. Jeg kan ikke få plads til at nævne dem

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 11 17/08/18 14.30

alle, men der er nogle få, som jeg bestemt må nævne. Hanne Foss Hansen har hjulpet med sin viden og sit overblik over litteraturen vedrørende universitetsledelse og evalueringer. Hans Henrik Bruun med kommentarer, kritik og forslag vedr. ekspertroller mv. Lene Koch især vedrørende videnskabsetiske problemer og forskningen på sundhedsområdet. Peter Gøtzsche om medicinalindustriens magt og indflydelse på forskningen. Jens Morten Hansen har bidraget med sin viden om sektorforskningen, men også forskningspolitik generelt. Endvidere tak til Finn Hansson, Tage Søndergaard Kristensen og Margit Groth for hjælp på jeres felter.

Også en stor tak til Mette Geldmann, som til slut omhyggeligt har læst hele mit manus igennem og har opdaget fejl og mangler, som var sluppet igennem. Og tak til min kære datter, Pia Paarup Krebs, hvis skarpe kontrollæsning viste, at grundighed lønner sig.

Endelig vil jeg takke Martin Laurberg og den øvrige stab i redaktionen på Hans Reitzels Forlag, som med sædvanlig grundighed og professionalisme har håndteret deres del af processen.

Jeg frygter, at jeg har glemt nogen. I så fald undskylder jeg. Tilbage står, at de fejl og huller, som uden tvivl endnu findes, udelukkende er mit ansvar.

Heine Andersen København, juli 2017

Dette 2. oplag af bogen er udvidet med et efterskrift, der redegør for væsentlige ændringer siden 1. oplag oktober 2017. Det drejer sig om sagerne vedr. fyring af en professor i akustik ved Aalborg Universitet, "dobbelt mundkurvskontrakterne", der har været anvendt ved myndighedsbetjening, fyring af en professor i geofysik ved Københavns Universitet samt enkelte nye sager. Desuden er enkelte fejl i bogen rettet. Jeg takker professorerne Morten Rosenmeier, Michael Gøtze og Sten Schaumburg-Müller samt journalist og tidligere chefredaktør Peter Skeel Hjorth, konsulent Jens Vraa-Jensen og institutleder Børge Lindberg for råd, forslag og rettelser. Nu som før gælder, at fejl og mangler udelukkende er mit ansvar.

Heine Andersen, København, juli 2018

Følgegruppe

Adjungeret professor Hans Henrik Bruun, Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Lektor Claus Emmeche, Sektion for Videnskabsteori på Institut for Naturfagenes Didaktik, Københavns Universitet

Lektor Lotte Huniche, Institut for Sundhedstjenesteforskning, Syddansk Universitet

Professor emeritus Birger Steen Nielsen, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet

Førsteamanuensis Erik Mygind du Plessis, Organisasjon og Ledelse, Høgskolen på Vestlandet, Norge

Professor Morten Rosenmeier, Københavns Universitet, formand for Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) under hovedorganisationen Akademikerne

Lektor Asger Sørensen, Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet

Adjunkt Pelle Korsbæk Sørensen, Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 13 17/08/18 14.30

Lektor Lisbeth Verstraete-Hansen, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet

Lektor Rasmus Willig, Institut for Samfund og Erhverv, Roskilde Universitet

KAPITEL 1

Indledning

I frie demokratiske samfund er *forskningsfrihed* en af de bærende værdier. Den må rangeres på linje med ytrings- og meningsfrihed, pressefrihed, kunstnerisk frihed, lægers kliniske frihed, domstolenes uafhængighed og immunitet til medlemmer af parlamenter. Forskningsfrihed, og det bredere begreb akademisk frihed, regnes for en forudsætning for fri og oplyst debat i åbne demokratier. Det er skrevet ind i nyere grundlove og universitetslove i mange lande. Artikel 13 i *Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder* fra 2009 fastslår: "Der er frihed for kunst og videnskab. Akademisk frihed skal respekteres." Forskningsfrihed anses for at være en forudsætning for troværdig viden og for vækst i viden. Der er i dag også forventninger om, at selvom fri forskning ikke altid umiddelbart kan omsættes til praksis, vil resultaterne på længere sigt kunne udnyttes praktisk. Til menneskehedens gavn *eller* til klodens ødelæggelse, har man erkendt i dag, alt afhængigt af, hvor stor klogskab og hvilke interesser og kræfter der styrer.

Forskningsfrihed indgår som nævnt i det bredere begreb *akademisk frihed*, der omfatter både forskning og undervisning. Jeg vil senere begrunde, hvorfor jeg i denne bog har valgt at indsnævre fokus til begrebet forskningsfrihed.

Forskningsfrihed skal ideelt set indlejres organisk i det sæt af institutioner og normer, som giver livsbetingelser for tanke- og ytringsfrihed. Siden Oplysningstiden er det værdier, der har været forbundet med fornuft, oplysning, pluralisme og personlig

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 15 17/08/18 14.30

myndighed. Forskningsfrihed indebærer, at man har lov til at stille spørgsmål til alt. Det er det modsatte af fundamentalisme og dogmatisme. Til gengæld har man pligt til at kunne argumentere for de svar og påstande, man fremsætter, og være lydhør over for andres argumenter. Man behøver ikke at acceptere nogen form for dogmer, og alle skal være forberedte på, at overleverede sandheder kan vise sig at være fejlagtige. Der findes skræmmende historiske erfaringer fra totalitære samfund, der for eftertiden har vist, hvad der kan ske, hvis forskningsfrihed undertrykkes, eksempelvis fra de nazistiske og kommunistiske regimer, hvor forskning og videnskab er blevet sat i barbariets tjeneste. Og netop i tidligere totalitære samfund har man i særlig grad som led i demokratiets opbygning søgt at sikre forskningsfriheden, fx ved at skrive den ind i grundloven (se kapitel 5).

Alligevel har forskningsfrihed ikke haft nogen særlig fremtrædende plads i dansk forsknings- og universitetspolitik og langt mindre i en bredere politisk offentlighed i Danmark. Det kan skyldes, at man har taget den for givet, betragtet den som en så fast forankret værdi her i Grundtvigs og Brandes' fædreland, at man ikke behøver at bekymre sig så meget om den. At dette ikke er så sikkert endda, vil fremgå af denne bog.

De seneste fire-fem årtier har forskningens vilkår på universiteterne ændret sig så grundlæggende og dramatisk på snart sagt alle mulige måder, at traditionens selvfølgelighed er opløst og afløst af usikkerhed og bekymring. I nogle henseender er ændringerne uomtvisteligt til det bedre. Det gælder især økonomi. Ressourcerne er blevet mangedoblet, hvilket især hænger sammen med, at forskningsbaseret viden er blevet en meget vigtig faktor for velfærd, økonomisk velstand og konkurrenceevne under globaliseringens vilkår. Spredning og formidling af forskningsresultater er i nogle henseender også blevet bedre. Men hvis man har fulgt lidt med de seneste årtier, har man heller ikke kunnet undgå at bemærke, at der med kortere eller længere mellemrum opstår sager og konflikter, som handler om forskningsfrihed og sætter spørgsmålstegn ved, hvor godt det står til. Det kan være enkeltsager, der berører

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 16 17/08/18 14.30

forskningsfrihed, eller mere generelle spørgsmål om principper og rammer for forskning, fx i forbindelse med politiske beslutninger om universiteters eller forskningsinstitutters organisering, ledelse og finansiering.

Vækst i ressourcer er fulgt af øget styring

Det er især på tre områder, at forskningens vilkår er ændret radikalt.

Det første gælder universiteternes økonomi og styringen af den. I Danmark er de samlede udgifter til forskning, totalt, steget fra små 7 mia. kr. i 1967 til knap 60 mia. kr. i 2014 (2011-priser; Lauridsen & Graversen 2013; statistikbanken.dk). Det er uomtvisteligt en kraftig vækst, ujævn over årene, men samlet næsten en tidobling på halvtreds år. Det er udtryk for, at forskning er kommet til at spille en stigende rolle, og det gælder efterhånden på næsten alle områder af samfundslivet. Med væksten er også fulgt ændringer i finansieringsstrukturen og styringen.

Forskning forventes i stigende grad at skulle gavne erhvervslivets indtjening og konkurrenceevne og dermed også beskæftigelsen og befolkningens indtægter. I 1999 blev forskerpatentloven vedtaget. Den bestemte bl.a., at "hvor en arbejdstager som led i arbejdet har gjort en opfindelse", har institutionen (fx universitetet) "krav på at få de til opfindelsen knyttede rettigheder overdraget til sig" (§ 8 i lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner, 1999). Loven indebar bl.a., at forskerne mistede rettigheder med hensyn til ejerskab til resultater og rettigheder angående publiceringsfrihed. Meningen var, at det skulle tilskynde universiteterne til at gøre flere opfindelser, som kunne patenteres og kommercialiseres til gavn for både universiteternes egen økonomi og erhvervslivets. Dansk Industri og CO-Industri formulerede ved en konference i 1997 i fællesskab parolen "fra forskning til faktura", og senere generaliserede videnskabsminister Helge Sander dette til mantraet "fra tanke til faktura" (Ministeriet for Videnskab, Tekno-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 17 17/08/18 14.30

logi og Udvikling 2003). Dette er udtryk for en tendens i retning af kommercialisering og markedsorientering af forskningen. Siden har det været en del af den forskningspolitiske kanon, og der er indført en række styringsinstrumenter for at fremme dette.

Vækst i brug af forskning har også gjort sig gældende i den ekspanderende offentlige sektor. Forskning indgår i de fleste områder, som det offentlige forvalter og forsyner: miljø, velfærd, sundhed, undervisning, forsvar og udenrigspolitik, kultur mv. Den stigende kompleksitet internt i den voksende offentlige sektor har også stillet øgede krav til viden om ledelse og styringsmetoder. Der efterspørges derfor i stigende grad forskningsbaseret og evidensbaseret viden som grundlag for planlægning og innovation og for efterfølgende at kunne måle og evaluere effekterne. Det har krævet ressourcer til forskning. I 2007 blev en række sektorforskningsinstitutioner, der før lå under ministerier, sammenlagt med universiteter. Samtidig blev universiteterne pålagt at udføre myndighedsbetjening.

Samlet har udviklingen betydet, at en stor del af forskningen ved universiteter og offentlige forskningsinstitutioner er blevet afhængig af eksterne konkurrenceudsatte bevillinger, dvs. bevillinger som institutionerne skal søge udefra, og som dermed er mere usikre, kortsigtede og afhængige af bevillingsgiveres præferencer og skøn.

Det andet område er den politiske styring af universiteterne og forskningen. Væksten i forskningsmidler har ikke blot drejet sig om at få mere forskning, men om at få forskning, der er nyttig og instrumentel i forhold til praktiske formål. Derfor er der også siden 1960'erne sket en kraftig udbygning af forskningspolitik og forskningsstyring med oprettelse af nye organer, forvaltningsenheder, styringsinstrumenter og kontrol- og evalueringsmetoder i forsøg på at optimere og dirigere forskningen og forskerne i retning af, hvad der formodes at gøre mest gavn for samfundet.

De institutioner, hvor forskningsfrihed har været stærkest forankret, er jo på universiteterne. Samtidig er universiteterne det område, hvor der er sket den største udbygning af styrings- og reguleringsinstrumenter. Den første lov i Danmark om universite-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 18 17/08/18 14.30

ternes styring blev indført i 1970. Før da var universiteternes styrelsesordning reguleret ved Kgl. Anordning, et levn fra enevælden, og magten over både undervisning og forskning lå dengang reelt hos professorerne. 1970-loven brød med dette. Denne reform var ikke primært, og ikke kun, resultat af studenteroprøret i 1968, som eftertiden i høj grad ellers har tolket det, men også udtryk for et politisk ønske om administrativ modernisering og øgede muligheder for statslig styring, som havde været under forberedelse i flere år forinden (Bredsdorff 2008; Hansen 2017). Studenteroprøret havde dog den effekt, at resultatet blev en lov med betydeligt indre demokrati, dvs. med stor indflydelse til både ansatte og studerende, bl.a. i form af valgte ledere og valgte styrende organer med vidtgående besluttende myndighed over for lederne, både når det gjaldt undervisning, forskning, økonomi og ansættelser.

Siden da er loven blevet ændret flere gange, og tendensen ved disse ændringer har gennemgående været gradvis begrænsning af demokratiet til fordel for øgede beføjelser og magt til lederne. Dette kulminerede med universitetsloven i 2003, der helt afskaffede internt demokrati og indførte et system efter model for private aktieselskaber, dvs. med en bestyrelse og ledere ansat ovenfra. Dermed mistede ikke blot studerende, men også ansatte næsten enhver form for indflydelse på beslutninger og kontrol med ledelsen. Ikke blot det indre demokrati, men også den kollegiale faglige indflydelse på fagligt væsentlige beslutninger blev svækket.

En anden større ændring skete i 2007, hvor som nævnt en række sektorforskningsinstitutter blev lagt sammen med universiteter (Bredsdorff 2008; Henrichsen 2007). Sektorforskningsinstitutter er forskningsinstitutter, som hører under bestemte ministerier, og som skal betjene myndigheder med forskning og rådgivning til støtte for deres opgavevaretagelse. De var – og de tilbageblevne er fortsat – ledet af en ministerudpeget bestyrelse og direktør. De fleste blev nu lagt sammen med universiteter under disses styrelsesbestemmelser, idet der samtidig blev indført nye bestemmelser i universitetsloven om myndighedsbetjening (Larsen 2010: 208f).

Dette er politiske reformer specielt rettet mod styring af univer-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 19 17/08/18 14.30

siteterne. Dertil kommer en række andre ændringer i forskningsfinansiering, forskningsrådgivning og statsforvaltning med henblik på styring af forskningen (se Larsen 2010).

Det tredje gælder den form for styring af forskningen, som er motiveret af hensyn til sikkerhed, liv og helbred. I kraft af forskningens voldsomt øgede konsekvenser, på godt og ondt, for samfundet og for de enkelte menneskers liv, helbred og velfærd er ansvaret for forebyggelse af skadevirkninger eller ligefrem katastrofer blevet et så stort og alvorligt politisk og etisk problem, at det har krævet lovgivning og etablering af organer til overvågning og styring af forskningen. Efter Hiroshima og Nagasaki er forskning i kernespaltning og kernekraft mv. blevet nøje reguleret af myndighederne, også når det gælder udnyttelse til fredelige formål. Også forskning i andre former for våbenteknologi, farlige teknologier og stoffer er kontrolleret. Det samme gælder medicinske og biologiske forsøg med levende væsner, både mennesker og dyr (Gibbons et al. 1994; Forsman 2004; Berg et al. 1975; Berg & Singer 1995 (om The Asimolar Conference 1975)).

Også forskningens troværdighed i det hele taget er blevet et politisk og offentligt tema i takt med dens stigende samfundsmæssige betydning. Man skal kunne stole på forskningens resultater, og forebyggelse af fejlagtig, uredelig og dårlig forskning har fået øget bevågenhed også uden for forskningens egne mure. Forskningen skal kunne leve op til ansvar på flere fronter og kunne stå til regnskab (Gibbons et al. 1994). Hvis det svigter, kan det få alvorlige konsekvenser. Også dette har motiveret tættere kontrol og styring. Forskningen har oplevet, at "the context speaks back", som overskriften til kapitel 5 lyder i en bog om ændringer i forholdet mellem videnskab og samfund (Nowotny et al. 2001). Efter at moderne videnskabsmænd siden renæssancen overvejende har talt *til hinanden* og *til det interesserede publikum* "ude i samfundet", taler samfundet nu *tilbage* til videnskaben, og det med stigende krav og forventninger om brugbare resultater og social ansvarlighed.

Dette er de største ændringer på det overordnede plan. Det er ændringer, som har haft store og vidtforgrenede effekter for forsk-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 20 17/08/18 14.30

ningens og forskernes vilkår, også ned i forskningens dagligdag, med hensyn til magtforhold, styring og ledelse, planlægning på kort og langt sigt, ressourceadgang, opgavefordeling, stillingsstruktur, kommunikation og omverdensrelationer, ansættelses- og karriereforhold mv. Nogle ændringer er til det bedre, andre til det dårligere, hvad forskningsfrihed angår.

Forskningsfrihed under pres?

Parallelt med disse ændringer har der med mellemrum været udtrykt bekymring og kritik angående forskningsfrihedens vilkår. Det var tilfældet ved revisionen af universitetsloven i 1993, hvor institutledelser og dekaner fik større beføjelser på bekostning af de valgte styrende organer. Det var også en bekymring, der fulgte med tendenserne til kommercialisering og markedsorientering af forskningen, især siden 1980'erne, og det var tilfældet i forbindelse med lovrevisionen i 2003, hvor den strengt hierarkiske ledelsesstruktur blev indført, og med sektorforskningens indfusionering og indførelse af myndighedsbetjening på universiteterne i 2007. På baggrund af disse ændringer blev der således i 2008 afleveret godt 6.000 underskrifter til videnskabsministeren, indsamlet blandt danske forskere og studerende, med en appel om "fuld forskningsfrihed under ansvar for den enkelte forsker såvel som for institutionen som helhed. Friheden skal gælde valg af emner, hypoteser, metoder og publicering" (Forskningsfrihed. For en bedre forskningspolitik 2008). Samme år, i 2008, indsendte Dansk Magisterforening en klage til FN-organisationen UNESCO med påstand om manglende overholdelse af UNESCO's anbefalinger vedrørende akademisk frihed (*Forskerforum* 3. juni 2008).

En række enkeltsager har tydeligt afsløret problemer med forskningsfrihed. I appendiks er samlet et udvalg af nogle af de mere markante sager fra de senere år. Læsere, der gerne vil have dokumenteret oplysning om sådanne konkrete sager for at få en fornemmelse af problemernes karakter som baggrund for læsning

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 21 17/08/18 14.30

af det følgende, anbefales at læse appendiks først. Blot et par eksempler: Et spektakulært tilfælde var den såkaldte Dandy-sag fra Aarhus Universitet i 1999, hvor rektor efter krav fra tyggegummifirmaet Dandy tilbagekaldte og beslaglagde en rapport, som nogle forskere havde lavet for tyggegummifirmaet. Baggrunden var, at rapporten ikke – som forventet af Dandy – viste gavnlige virkninger af firmaets tyggegummi for tandsundheden. Hændelsen gav anledning til et udvalgsarbejde og indførelse af regler til forebyggelse af tilsvarende fremtidige skandaler med krænkelser af publiceringsfrihed (omtales i kapitel 7).

I forbindelse med den meget medieomtalte skandalesag om hjerneforskeren Milena Penkowa, der blev oprullet i pressen 2010-11, udsendte universitetsledelsen advarende signaler om ikke at være for åbenmundede til flere kritiske forskere på Københavns Universitet i et forsøg på at mørkelægge sagen (se kapitel 9). En anden sag fra 2014 var fyringen på Aalborg Universitet af en professor i akustik, efter alt at dømme efter pres fra vindmølleindustrien (også kapitel 9). En tredje sag var den, der blev døbt "Gyllegate", fra 2016-17. Efter stor offentlig bevågenhed og mediestorm førte den til ministeraffgang (se kapitel 7). Den afslørede, at der i årevis havde været anvendt kontrakter med ulovlige tavshedsklausuler og begrænsninger af publiceringsfrihed mellem myndigheder og universiteter.

Dette er blot nogle få eksempler. Der har været en række andre sager, herunder med afskedigelser, forflyttelser og mere eller mindre effektive forsøg på mundkurve til forskere. Et udvalg af disse vil blive beskrevet og dokumenteret gennem bogen.

På baggrund af de store ændringer i forskningsfrihedens vilkår og de bekymringer og problemer, de har affødt, er det bemærkelsesværdigt, hvor lidt politisk og offentlig opmærksomhed emnet har haft. Der har siden 1980'erne været gennemført flere omfattende OECD-evalueringer af det danske forskningspolitiske system. Ingen af dem har evalueret forskningsfriheden. I forløbet op mod den store reform af universitetsloven i 2003 indgik et kommissionsarbejde, der i to bind gennemgik hele det forskningspolitiske landskab i Danmark (Forskningskommissionen

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 22 17/08/18 14.30

2001). Forskningsfrihed var knap omtalt og blev kun nævnt kort i et bilag. I 2009 blev der gennemført en international evaluering af resultaterne af universitetsloven og sammenlægningerne i 2007. I evalueringsrapporten blev der faktisk udtrykt en del kritik, både af tendenser til "overregulering" fra myndigheders side og med hensyn til manglende medbestemmelse og forskningsfrihed for de enkelte forskere (Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling 2010 (*Universitetsevaluering 2009*)). Men denne kritik blev i vid udstrækning forbigået i den efterfølgende politiske proces og fik ikke nævneværdige konsekvenser. I 2016 udmøntede Uddannelses- og Forskningsministeriet et forskningsprogram til 9 mio. kr., der skulle undersøge forskningsintegritet. Forskningsfrihed glimrede ved slet ikke at optræde som et af de spørgsmål, man ønskede belyst.

I betragtning af de store ændringer, der er sket, og de mange evalueringer, der i øvrigt er foretaget, kan man godt undre sig over, at en større systematisk udredning med direkte fokus på kortlægning og evaluering af forskningsfrihed aldrig er foretaget i Danmark (mere herom senere). For alle tilfældes skyld må jeg gøre det klart, at den heller ikke kommer i denne bog. Inden for de ressourcer og rammer, der har været til rådighed, er det selvsagt ikke muligt at lave hverken en komplet dækkende kortlægning af tilstanden eller en systematisk evaluering. Det ville kræve en undersøgelse af helt andre dimensioner, gerne med adgang til vidneafhøring, gennemførelse af forskellige surveys og adgang til alle relevante arkiver og dokumenter som ved en kommissionsundersøgelse. Her kan der kun blive tale om et signalement på basis af et udvalg af tilgængelig statistik, repræsentative observationer og eksempler, der kan antages at være typiske eller kritiske.

Beskrivelse og vurdering af forskningsfrihed

Af og til opfattes de omtalte forandringer og hændelser som udtryk for forfald, altså som om det stod bedre til med forskningsfri-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 23 17/08/18 14.30

hed før i tiden. Det er dog ikke udgangspunktet her. Måske er det tilfældet, måske ikke. Det lader jeg ligge, idet jeg distancerer mig fra en tendens, som man kan støde på, til at beskrive udviklingen på universiteter og i forskningspolitik som en forfaldshistorie. Det har i det fleste tilfælde været set i forhold til Wilhelm von Humboldts berømte universitetsmodel fra starten af 1800-tallet (Humboldt 2007; omtales i kapitel 3) med de vidtgående principper om Lehr- und Lernfreiheit og med det kollegiale selvstyre og/eller i forhold til den udstrakt demokratiske styreform på universiteterne, man indførte på danske universiteter i 1970. Det er åbenlyst, at hverken Humboldts model eller demokratisk styre findes på danske universiteter i dag.

Imidlertid er der næppe nogen i dag, der vil foreslå Humboldts klassiske idealer fra starten af 1800-tallet om Lehr- und Lernfreiheit gennemført i deres rene form og bogstavelige forstand. Det vil være for urealistisk. De indebar grundlæggende, at professorerne frit kunne vælge, hvad de ville undervise i, og at de studerende lige så frit kunne vælge, hvilke forelæsninger de ville følge. Det kunne give mening for datidens elitære universiteter, der primært reproducerede et velhavende dannelses- og embedsborgerskab, men vil være vanskeligt at begrunde for nutidens masseuniversiteter, der retter sig mod et bredt spektrum af erhvervsfunktioner. Forskning i nutidig forstand spillede i øvrigt ingen større rolle på datidens lærdomsuniversiteter, hvor der fx endnu ikke fandtes laboratorier. Derfor er vilkår og grænser for professorernes frihed til at bedrive deres studier på Humboldts tid vanskelige at sammenligne med nutidens vedrørende forskningsfrihed. Det betyder ikke, at disse klassiske ideer om akademisk frihed har mistet enhver værdi, blot at de må tænkes ind i en ny ramme.

Det er ikke mit ærinde at forsøge at måle nutidens tilstand i forhold til disse modeller, der er forladt. Ikke fordi de ikke har værdifulde egenskaber, og heller ikke fordi man ikke kan lære noget af dem, men fordi det ikke er den relevante måde at vurdere nutidens tilstand på. Det, man med ret stor overbevisning kan sige om den metode til at vurdere, er nemlig, at det i nutiden ikke har ret stor

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 24 17/08/18 14.30

legitimitet eller relevans at henvise til traditioner, når det gælder forskningens institutioner og rammer. Nutiden er fremtidsorienteret, og traditionen virker ikke overbevisende i sig selv. Man kan selvfølgelig hævde, at hvis noget har eksisteret meget længe og stadig viser vitalitet, må det være, fordi det kan yde noget af værdi for omverdenen. Og da universiteter er institutioner med meget lange traditioner, er det ret almindeligt at henvise netop til dette som argument mod at ændre for meget.

Som illustration kan nævnes, at det har været fremført som et argument mod at indføre ministerudpegede bestyrelsesformænd for universiteternes bestyrelser, at det vil bryde med en 530 år gammel tradition for selvstyre (Pedersen & Falholt 2016). Én ting er, at det ikke er åbenlyst, at der findes sådan en tradition. Paven udsendte fx sine lister over forbudte bøger og gav Galilei husarrest og forbud mod at sige bestemte ting. Man kan endvidere spørge, hvorfor det skulle være en begrundelse for at bevare noget, at det har eksisteret længe. Mange regler, normer og skikke er blevet afskaffet i fremskridtets tjeneste. Moderne samfund er blevet til, ved at man systematisk har omformet og brudt med en masse traditioner. Nogle traditionelle elementer er vedligeholdt i ny indlejring, andre bevares blot i erindringen eller er helt forsvundet. Derfor giver det ikke i sig selv legitimitet blot at henvise til noget, der var.

Og sagen er jo, at forskning og videnskab om noget har bidraget til modernisering. Derfor handler det om at afdække, hvilken rolle forskningsfrihed spiller i samfund, som er under konstant forandring. Men som grundlag for det må man vide, hvad forskningsfrihed omfatter, og hvorfor denne form for frihed har værdi under moderne vilkår. Hovedsynspunktet i denne bog er, at det netop ikke er en overlevering fra fortiden, men en værdi, som er mest udfoldet i det moderne samfund og har fået stigende betydning i takt med forskningens stigende betydning.

Karakteristisk for de debatter, der har været i forbindelse med de politiske beslutninger med vidtrækkende konsekvenser for forskningsfriheden, er, at de på alle niveauer desværre har afsløret

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 25 17/08/18 14.30

en betydelig mangel på viden om selve begrebet forskningsfrihed. De principielle sider af problemerne vedrørende forskningsfrihed, deres dybere årsager og især, hvad der begrunder, at forskningsfrihed er principielt vigtig for et samfund, har spillet en meget tilbagetrukken rolle. Som hovedregel har kritik eller afsløring af fejltagelser ikke givet anledning til ændringer for at rette op på fejl (de få undtagelser er Dandy-sagen og Gyllegate). For udenforstående kan det også ofte være svært helt præcist at gennemskue problemernes kerne og især deres baggrund og betydning. For de direkte berørte forskere selv kan det betyde fyringer, mundkurve, restriktioner på rettigheder, frustration over svækkelse eller spærring af forsknings- og samarbejdsmuligheder eller bare utryghed og angst for fremtiden i mere diffus forstand. Større enkeltsager på en institution kan give rystelser i hele organisationen og efterlade sig spor i årevis.

Typisk har det været sådan, at der er opstået en debat, som så efter nogen tid er døet hen igen, uden at der egentlig er kommet et synligt resultat ud af det. Men der er også strukturelle begrænsninger og føringer af forskningsfriheden, der er så anonyme og indirekte, at de kan være vanskelige at få øje på også for forskerne selv, men som samtidig kan have store konsekvenser for forskningens retning og indhold.

Bogens sigte er således i første række at redegøre for, hvad forskningsfrihed er, hvordan forskningsfrihed begrundes, og dernæst at give et signalement af tilstanden. Det vil uundgåeligt også indebære vurdering. Forskningsfrihed er, på linje med så mange andre begreber om frihed, et ideal, et sæt principper og værdier, der rummer løfter og muligheder, som man så kan forsøge at realisere så godt som muligt. Den vil ofte være i konkurrence med andre hensyn og i nogle tilfælde i konflikt med dem. Derfor vil en beskrivelse af tilstanden uundgåeligt også afsløre, i hvor høj grad tilstanden svarer til idealerne. Jeg vil beskrive forskningsfrihedens idealer og redegøre for, hvorledes de begrundes. Når det er gjort, danner beskrivelsen grundlag for en vurdering af tilstanden, så godt som det lader sig gøre.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 26 17/08/18 14.30

Afgrænsninger og fremgangsmåde

Forskningsfrihed er som nævnt beslægtet og overlappende med begrebet akademisk frihed. Jeg vender senere tilbage til en grundigere gennemgang af disse begreber, men her vil jeg kort begrunde, hvorfor jeg har valgt at sætte fokus på forskningsfrihed frem for akademisk frihed. Hovedbegrundelsen er, at det har været nødvendigt for at begrænse opgavens omfang. Akademisk frihed er et langt mere omfattende og komplekst begreb end forskningsfrihed, idet det anvendes om alt, hvad der foregår på universiteter, både forskning og undervisning. Det er også mere kompliceret at definere og begrunde frihed, for så vidt angår dannelse, uddannelse og undervisning, såvel som at bestemme legitime grænser for friheden. Akademisk frihed omfatter både lærere og studerende på universiteter, og legitimeringsgrundlaget, for så vidt angår dannelses- og uddannelsesaspektet, er langt mere flydende og politiseret, end tilfældet er med forskningsfrihed. Selve begreberne dannelse og uddannelse, deres indhold, betydning og indbyrdes relationer er jævnligt genstand for politisk ladede debatter og definitionskampe. Nogle aspekter af forskningsfrihed gælder også for studerende på universiteter, men som studerende har man jo ikke hele paletten.

De akademiske frihedsgrader, der vedrører uddannelse og undervisning, må jeg lade ligge her. Forskningsfrihed kan godt defineres og begrundes, uden at det er nødvendigt at gå ind på det langt mere omfattende begreb akademisk frihed, men dele af akademisk frihed, der gælder forskningen, vil jeg inddrage. Derfor vil læseren også støde på begrebet akademisk frihed.

Samtidig foregår der også forskning andre steder end på universiteter, nemlig på offentlige og private forskningsinstitutioner og virksomheder. Her kan der også være forskningsfrihed, i nogle tilfælde med snævrere rammer end på universiteter, men dog vil en del være fælles. Der findes i Danmark godt en halv snes offentlige institutioner med forskning som del af opgaveporteføljen. Tre har status af sektorforskningsinstitutter under en særlig lov. Dertil

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 27 17/08/18 14.30

kommer sygehuse, museer og biblioteker. Hovedforskellen mellem disse og universiteterne er, at de ofte vil have mere bundne opgaver med hensyn til emneafgrænsning og problemvalg, og at de vil være mere orienteret mod praktiske funktioner. Som vi vil se, kan der også her være begrænsninger på ytrings- og publiceringsfrihed. Det kommer også til udtryk i styrelsesstrukturen, hvor minister og myndigheder vil have mere direkte indflydelse.

Forskning i private virksomheder vil derimod som regel være underlagt så mange restriktioner i form af fra ledelsen udstukne formål, tavshedspligt, begrænsning i samarbejdsrelationer og publiceringsmuligheder, at forskningsfrihed ikke forventes.

Udgangspunktet i undersøgelserne og i det følgende bliver derfor primært universiteternes forskning, men også sektorforskning og forskning ved andre offentlige institutioner har været inddraget i undersøgelserne og vil blive berørt og omtalt.

Endelig vil jeg nævne to yderligere afgrænsninger, som jeg har været nødsaget til at foretage. For det første vil jeg kun sporadisk berøre de begrænsninger af forskningsfrihed, der udspringer af forskningsetiske hensyn. En række normer og restriktioner er indført af etiske og sikkerhedsmæssige grunde for at beskytte liv, helbred, personfølsomme oplysninger, dyreetik, arbejdssikkerhed. Dertil kommer regler om videnskabelig uredelighed og om god videnskabelig praksis mv. Disse begrænsninger er nødvendige for at beskytte andre værdier end forskningsfrihed, men hvor disse grænser skal trækkes, kan være omdiskuteret. Det må jeg desværre af pladsgrunde afstå fra at gå dybere ind i her, men jeg vil behandle aspekter af det i andre sammenhænge. Her må jeg nøjes med at nævne eksempler. Den anden drejer sig om de grænser, som forskningens egne paradigmer til enhver tid sætter. Videnskabshistorie og videnskabsteori har vist, at forskning i større eller mindre grad er styret af bestemte paradigmer, dvs. forbilleder og idealer for, hvad der er god videnskab: erkendelsesteori, metoder, grundlæggende virkelighedsbillede (ontologi), anvendelsessigte mv. Paradigmer åbner blikket, men kan også spærre. Denne videnskabsteoretiske diskussion må jeg også lade ligge.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 28 17/08/18 14.30

Formål, kilder og metoder

I korthed er bogens formål:

1. At afklare, hvad forskningsfrihed omfatter, og hvorledes den begrundes under nutidens vilkår i overensstemmelse med internationalt anvendte standarder.
2. At afdække, hvilke politikker der findes i Danmark på forskellige organisatoriske niveauer til sikring af forskningsfrihed på institutionerne.
3. At belyse den faktiske tilstand med hensyn til at realisere idealerne om forskningsfrihed under nutidens vilkår.

Det første af disse punkter er belyst på basis af tidligere fremstillinger og dokumenter om emnet, officielle dokumenter og erklæringer mv. Det drejer sig altovervejende om internationale historiske studier, analyser og fremstillinger vedrørende akademisk frihed. Dertil kommer erklæringer fra internationale organer og sammenslutninger med underliggende udredninger, hvoraf der findes en del. Disse begrebsafklarende spørgsmål er således ganske godt belyst.

Punkt 2 og 3 har ikke tidligere været kortlagt eller undersøgt systematisk med repræsentative og dækkende data i Danmark og har derfor krævet indsamling af nye primære data. Der findes dækkende og tilgængelige data i form af forskningsstatistik og oplysninger om finansiering, økonomi og lignende, men repræsentative og dækkende undersøgelser af forskningsfrihed specifikt har ikke været foretaget, og en egentlig dækkende kortlægning har heller ikke været mulig her. Nogle temaer og problemer er således kun belyst i form af casebeskrivelser og eksempler, uden at det er muligt med sikkerhed at sige, hvor typiske de er for forskningen som helhed i Danmark. Til sammenligning og som baggrund er der til gengæld inddraget udenlandske studier og oversigter, heraf nogle komparative, af de institutionelle og juridiske rammer til beskyttelse af akademisk frihed og forskningsfrihed. Der findes også gennemgang af domstols-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 29 17/08/18 14.30

sager til belysning af retstilstanden og af klagesager og udtalelser om enkeltsager fra videnskabelige sammenslutninger mv. i andre lande.

Ud over eksisterende litteratur og tidligere undersøgelser har følgende kilder og metoder været anvendt:

- Forskningsstatistik og økonomioplysninger fra Danmarks Statistik, Forskningsstyrelsen og universiteter.
- Dokumenter vedrørende lovgivning og lovforberedelse, styrelsesordninger, forskningspolitik og forskningsrådgivning og myndigheders brug og forvaltning af forskning.
- Dokumenter fra universiteter og offentlige forskningsinstitutioner.
- Direkte kommunikation med myndigheder via mail, telefon og interviews/møder.
- Direkte kommunikation med ledelse og administration på universiteter og forskningsinstitutioner.
- Interviews med udvalgte repræsentanter for ledelse og forskere, i alt 29. De fleste af disse interviews er under aftale om anonymisering. Jeg har valgt at anonymisere alt fra disse interviews, dvs. at udelade direkte citater og personhenførbare oplysninger.
- Undersøgelse af et antal problem-cases, som jeg har fået kendskab til, enten via informanter eller omtale i medier.
- Eksempler, gravet frem af journalister og beskrevet i medier.

Der er således tale om et ganske omfattende materiale, og uanset at det ikke er en kortlægning, er det tilstrækkeligt til at belyse begreber, begrundelser for forskningsfrihed og legitime begrænsende hensyn, og tilstrækkeligt til at give en karakteristik og et signalement af tilstanden i Danmark i disse år.

Med hensyn til analysemåden og fremstillingen af resultaterne vil jeg komme med en lidt mere personlig bemærkning. Som nævnt ligger det i problemstillingen, at der indgår vurderinger. Jeg kender den danske forskningsverden ganske godt gennem mine mangeårige erfaringer som forsker og ventede på forhånd at støde

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 30 17/08/18 14.30

på problemer. Jeg troede egentlig ikke, at jeg havde illusioner at miste. Der tog jeg fejl. I nogle henseender stod det værre til, end jeg havde troet. Det gælder især med hensyn til mangel på viden, ligegyldighed eller ligefrem utilbøjelighed til at stå frem og tage ansvar hos de ansvarlige. Eksempelvis er det særpræget at opleve, at en leder i et interview føler at kunne tale mere frit, hvis jeg slukker for lydoptageren. Forskningsfrihed taler vi mest frit om for slukket mikrofon og bag lukkede døre.

Oprindeligt havde jeg tænkt mig at udelade navne. Efter at have opsamlet indtryk og analyseret dem har jeg ombestemt mig. For at vise, at der er ansvarlige, har jeg valgt at angive navne på de centrale personer i sager, hvor det er relevant. Den danske universitets- og forskningsverden har en meget hierarkisk ledelsesstruktur, og det er ledelse og politikere, der i sidste ende har ansvaret for at værne om forskningsfriheden. Tilsvarende er det primært deres ansvar, hvis det ikke sker. For at afdække de steder og måder, hvor forskningsfrihed krænkes og presses, har det også været nødvendigt at gå tæt på en del enkeltsager og de aktører, der optræder her. Der er personer, krænkelser er gået ud over, og andre, der er ansvarlige. Det er bedst oplysning, når der kommer navne på. Det har også den fordel, at de pågældende kan tage til genmæle, hvis de finder sig gået for nær eller mistolket.

I den oprindelige plan indgik et fjerde punkt, nemlig at afklare, hvilke nødvendige og legitime samfundshensyn og etiske principper der begrænser forskningsfrihed. Dette har jeg af pladsgrunde måttet udelade at behandle i denne bog, men jeg regner med at kunne tage det op i andre publikationer.

Bogens opbygning

Fremstillingen falder i tre dele samt en afslutning:

Den første del omfatter tre kapitler og handler om, hvad forskningsfrihed er, den historiske baggrund og begrundelser for forskningsfrihed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 31 17/08/18 14.30

Kapitel 2 redegør for selve begrebet, hvad det omfatter, og dets forskellige niveauer: relationen mellem individuel, kollektiv og institutionel forskningsfrihed. Frihed er et begreb med mange betydninger og normative ladninger, filosofisk, moralsk og politisk, og jeg omtaler kort nogle nødvendige bestemmelser og sondringer, uden dog at rulle alle de filosofiske problemer op. Endvidere diskuterer jeg relationen mellem forskningsfrihed og akademisk frihed, og de forskellige forskningsarter – grundforskning og anvendt forskning.

Kapitel 3 gennemgår den historiske baggrund og udvikling, der har ført frem til den relativt uafhængige status, som forskning har opnået i moderne demokratiske samfund. Dette kan ses som et led i den store samfundstransformation, der er foregået siden renæssancen, og som har ført frem til den moderne komplekse og differentierede samfundsorden. Der er foregået en uddifferentiering og relativ selvstændiggørelse af en række forskellige samfundsinstitutioner og kulturelle værdisfærer, hvoraf videnskab og akademiske uddannelser udgør en. Institutionelt indebærer det dannelse af videnskabelige fællesskaber og selskaber, videnskabelige tidsskrifter, akademier mv. og en gradvis selvstændiggørelse af universiteter i forhold til kirke og statsmagt. Et sæt af institutioner, der er specialiseret i værdien *ny viden*, at kunne skille sandt fra falsk, er dannet. Jeg gennemgår her forskellige regimeformer, som kan styre forskning.

Kapitel 4 gennemgår derefter forskellige begrundelser for, hvorfor ny viden skulle være en værdi, og hvorfor forskningsfrihed er vigtig, hvis man mener, viden har en værdi.

Anden del omfatter kapitel 5 og 6 og handler om styrelsesordninger og finansieringsformer og ansættelsesformer, som danner rammer om og vilkår for forskningsfrihed, med fokus på danske forhold. Kapitel 5 behandler styrelsesforhold og deres juridiske grundlag samt videnskabernes selvorganisering (selskaber, tidsskrifter mv.). Det er svært at finde fortalere for helt at afskaffe forskningsfrihed, men ingen frihed er absolut, og det er et politisk spørgsmål, om andre hensyn skal veje tungere. Kapitlet kom-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 32 17/08/18 14.30

mer ind på de politiske positioner og processer, der har ligget bag tilstanden i dag. Kapitel 6 handler om forskningens økonomiske vilkår, finansieringsformer og ansættelsesformer. Der er sket store ændringer, og det diskuteres, hvad det betyder for forskningsfriheden.

Tredje del, kapitel 7, 8 og 9, giver en karakteristik og diagnose af særlige problemer for forskningsfriheden, påført udefra eller på grund af interne forhold på danske universiteter. Kapitel 7 gennemgår ud fra eksempler begrænsninger påført udefra, navnlig med hensyn til begrænsninger på publicerings- og ytringsfrihed. Der forekommer eksempler på ulovlige tavshedsklausuler og begrænsninger af publiceringsfrihed. Kapitel 8 gennemgår, hvorledes universiteternes ledelse prioriterer forskningsfrihed i universiteternes egne strategier, ved organisationsændringer og ved ansættelser. Den prioriteres lavt. Kapitel 9 viser ved inddragelse af et antal konkrete eksempler, at ansættelsestryghed og frihed til faglig kommunikation er svagt beskyttet mod ledelsesindgreb.

Endelig afsluttes der med et opsummerende og konkluderende kapitel.

KAPITEL 2

Hvad er forskningsfrihed?

Forskningsfrihed tillægges angiveligt en betydelig værdi i alle de lande i verden, der hylder demokrati og andre frihedsrettigheder. Det er en position, som begrebet har fået på internationalt plan gennem samarbejde mellem stater, universiteter og organisationer, især siden 2. Verdenskrig, og som er nedfældet i en række erklæringer og charters fra internationale politiske og akademiske organisationer og fællesskaber. Det er en nærliggende indgang til udredning af begrebet at omtale nogle af de mest prominente eksempler. Dette er velbegrundet, så meget mere som de faktisk ret sjældent er omtalt i officielle danske udredninger, betænkninger og dokumenter om forsknings- og universitetspolitik.

Som nævnt i indledningen er det i nogle sammenhænge det bredere begreb akademisk frihed, man taler om. Det gælder de fleste af de erklæringer mv., som jeg omtaler i dette kapitel. Akademisk frihed knytter sig til universiteterne, og i historisk tilbageblik har akademisk frihed fået status af en frihedsposition, som især universiteterne har æren for gennem århundreder at have opdyrket og erhvervet sig ved gradvis selvstændiggørelse i forhold til pavedømme, kejsere, fyrster og enevældige konger, og som de nu må kæmpe for at opretholde og gerne fortsat udbygge.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 35 17/08/18 14.30

Internationale erklæringer om akademisk frihed

En begivenhed, som tydeligt lod universiteternes akademiske frihed hylde, var 900-års jubilæet i 1988 for, hvad man anser for Europas ældste universitet, Bologna-Universitetet. Her var universitetsrektorer og andre fremtrædende repræsentanter fra den akademiske verden samlet for at fejre begivenheden. Den blev markeret med en højtidelig erklæring, der "bygger på den opfattelse, at både befolkninger og stater nu mere end nogen sinde bør gøre sig klart, hvilken rolle universiteterne har at spille i en verden i rivende udvikling og på vej mod enhed" (Magna Charta Universitatum 1988).

Herefter opstillede rektorernes erklæring et antal mål, principper, grundsætninger og midler, som universiteterne skal bygge på og efterleve, og sluttede med at sige, at "de af al magt vil arbejde for, at alle, der står i spidsen for nationalstater og overnationale organisationer, i stadig højere grad skal adlyde de bestemmelser, som indgår i denne af universiteterne i frihed og enighed udarbejdede erklæring" (ibid.).

Blandt de formulerede principper og midler er nogle særligt relevante i forhold til forskningsfrihed:

- Universiteter er selvstyrende.
- Universiteter må hverken i forskning eller undervisning være undergivet nogens magtbud eller pengemidler.
- Friheden omfatter frihed til at forske, undervise og uddanne. Dette skal både universiteterne og statslige myndigheder fremme.
- De midler, hvormed forsknings-, undervisnings- og studiefriheden bevares, må stå til rådighed for hele universitetsorganismen.

Derudover formulerer erklæringen en række principper og midler til deres realisering vedrørende vigtigheden af sammenhæng

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 36 17/08/18 14.30

mellem forskning og undervisning, frihed i uddannelse, frihed i undervisning for studerende samt frihed til samarbejde og udveksling af ideer og nye indsigter.

Denne erklæring blev altså oprindeligt formuleret, vedtaget og højtideligt underskrevet i 1988 af i alt 388 universiteter fra lande i hele verden. Siden er flere kommet til, så der nu (2017) er tilslutning fra 805 af verdens universiteter. De fordeler sig dog på kun 85 lande, så endnu mangler en hel del, herunder især mellemøstlige, asiatiske og afrikanske.

Knæsætning af principper om akademisk frihed og forskningsfrihed har en lang historie bag sig (jf. næste kapitel). I nyere tid igangsættes der på flere planer internationale bestræbelser for kodificering af akademisk frihed med baggrund i de skræmmende erfaringer med barbari og misbrug af videnskab, som forskere havde deltaget i under de totalitære regimer før og under 2. Verdenskrig.

Akademisk frihed anses således for at være beskyttet af artikel 19 i FN's erklæring om menneskerettigheder fra 1948. Her formuleres principperne om menings- og ytringsfrihed og retten til at søge og modtage informationer og ideer på tværs af grænser. Også artikel 26 om ret til uddannelse og artikel 27 om ret til deltagelse i det kulturelle liv og adgang til videnskabelige fremskridt er relevant. Samme indhold har den europæiske menneskeretskonventions artikel 10 om ytringsfrihed, der også har dannet grundlag for domme med eksplicit omtale af krænkelse af akademisk frihed (Vestergaard 2016, specielt s. 555-562). Artikel 13 i Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder fra 2000 (bindende fra 2009) formulerer det helt eksplicit: "Der er frihed for kunst og videnskabelig forskning. Den akademiske frihed respekteres".

En mere udførlig gennemgang findes i en rapport fra 2006, udarbejdet af Komitéen for kultur, videnskab og uddannelse på vegne af Europarådet og vedtaget af Den Parlamentariske Forsamling:

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 37 17/08/18 14.30

> 4.1 academic freedom in research and in training should guarantee freedom of expression and of action, freedom of disseminating information, as well as freedom of unrestricted inquiry in the pursuit and distribution of knowledge and truth;
> 4.2. the institutional autonomy of universities should be a manifestation of an independent commitment to the traditional and still essential cultural and social mission of the university, in terms of intellectually beneficial policy, good governance and efficient management (Europarådet 2006).

Det skal også nævnes, at akademisk frihed er en af de komponenter, som *Freedom House* med henvisning til FN's erklæring om menneskerettigheder medtager i sine opgørelser over udviklingen i frihed i verden i de årlige landerapporteringer (Freedom House 2017). Desuden finder man akademisk frihed og videnskabers frihed indarbejdet i grundlove i en række lande, især i lande med nyere grundlove såsom Tyskland, Finland og en række tidligere østeuropæiske stater. Dertil kommer bestemmelser i national lovgivning i øvrigt, i kodekser for videnskabsetik og forskningens integritet og i erklæringer og formålsbestemmelser for videnskabelige selskaber mv. I kapitel 5 kommer jeg nærmere ind på dansk lovgivning.

UNESCO's anbefalinger fra 1997

En meget udførlig og detaljeret gennemgang findes i en UNESCO-rapport fra 1997: *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*. Der er tale om en stærkt udbygget og revideret version af en tidligere deklaration fra 1966, og anbefalingerne var resultatet af årtiers arbejde i en ekspertkomité, fælles under UNESCO og ILO. Den tog bl.a. udgangspunkt i *FN's erklæring om menneskerettigheder*, *Den internationale konvention vedrørende kulturelle og sociale rettigheder* samt ILO's anbefalinger vedrørende rettigheder for lærere. Resultatet blev tiltrådt enstem-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 38 17/08/18 14.30

migt på en konference i 1997. Det udfoldes her, hvad akademisk frihed indebærer med hensyn til institutionelle, individuelle og kollektive frihedsrettigheder såvel som medfølgende pligter.

Anbefalingerne er særligt relevante, derved at de når ret langt med at operationalisere og forklare, hvad der i praksis skal til for at opfylde kravene. Anbefalingerne har ikke samme juridiske status som en konvention, der jo bliver ratificeret og indarbejdet i national lovgivning. Men når medlemslandene har tilsluttet sig, indebærer det dog også en forventning om, at de vil leve op til anbefalingerne.

Af særlig interesse er formuleringerne vedrørende institutionel autonomi, individuel frihed, kollegialt selvstyre og tenure, som jeg vil citere relativt ekstensivt.

Institutionel autonomi

> ... is that degree of self-governance necessary for effective decision making by institutions of higher education regarding their academic work, standards, management and related activities consistent with systems of public accountability, especially in respect of funding provided by the state, and respect for academic freedom and human rights (UNESCO 1997: 52).

Friheden indebærer til gengæld også et ansvar med hensyn til at kunne stå til regnskab og redegøre for resultater, ressourceanvendelse og udnyttelse af denne frihed i øvrigt.

Individuelle rettigheder og frihed:

UNESCO-anbefalingerne slår for det første fast, at forskere selvfølgelig har alle de samme civile, politiske, sociale og kulturelle rettigheder som alle andre borgere, herunder tankefrihed, samvittigheds- og trosfrihed, ytrings-, forsamlings- og foreningsfrihed samt personlig frihed og frihed til at bevæge sig. Herefter følger de vigtige formuleringer, der fastlægger, hvad akademisk frihed består i:

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 39 17/08/18 14.30

> Higher-education teaching personnel are entitled to the maintaining of academic freedom, that is to say, the right, without constriction by prescribed doctrine, to freedom of teaching and discussion, freedom in carrying out research and disseminating and publishing the results thereof, freedom to express freely their opinion about the institution or system in which they work, freedom from institutional censorship and freedom to participate in professional or representative academic bodies ...
>
> Higher-education teaching personnel have a right to carry out research work without any interference, or any suppression, in accordance with their professional responsibility and subject to nationally and internationally recognized professional principles of intellectual rigour, scientific inquiry and research ethics. They should also have the right to publish and communicate the conclusions of the research of which they are authors or co-authors (ibid.: 55-56).

Akademisk frihed er frihed, som gælder specielt ved udførelse af den professionelle rolle. Man bemærker, den både omfatter frihed til at udføre og publicere forskning uden indblanding og censur, og frihed til at udtrykke meninger om institutionen samt frihed til at deltage i repræsentative organer.

Kollegialt selvstyre:

> Higher-education teaching personnel should have the right and opportunity, without discrimination of any kind, according to their abilities, to take part in the governing bodies and to criticize the functioning of higher education institutions, including their own, while respecting the right of other sections of the academic community to participate, and they should also have the right to elect a majority of representatives to academic bodies within the higher education institution (ibid.: 57).

UNESCO-erklæringen er sammenlignet med andre erklæringer meget omhyggelig og udførlig ved også at specificere kollegialt de-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 40 17/08/18 14.30

mokratisk selvstyre som en del af akademisk frihed. Akademisk selvstyre indebærer ret til at vælge repræsentanter med flertal i styrende organer, hvis opgaver er ret nøje specificeret. Det kollegiale styre skal omfatte deltagelse i beslutninger vedrørende administration, politikudformning, fordeling af ressourcer, forskningsstrategier, uddannelser og undervisning. Her understreges den kollektive dimension af de akademiske frihedsrettigheder, altså en form for kollegialt demokrati. Det indebærer retten til gennem valgte repræsentanter at deltage i styrende organer med reel besluttende myndighed.

Tenure (fast ansættelse, sikkerhed i ansættelse):

> Security of employment in the profession, including tenure or its functional equivalent, where applicable, should be safeguarded as it is essential to the interests of higher education as well as those of higher-education teaching personnel. It ensures that higher-education teaching personnel who secure continuing employment following rigorous evaluation can only be dismissed on professional grounds and in accordance with due process. They may also be released for bona fide financial reasons, provided that all the financial accounts are open to public inspection, that the institution has taken all reasonable alternative steps to prevent termination of employment, and that there are legal safeguards against bias in any termination of employment procedure (ibid.: 61).

Tenure – sikkerhed i ansættelse – er en af de væsentligste forudsætninger for akademisk frihed, fordi det forebygger vilkårlig afskedigelse. Det slås fast i UNESCO-erklæringen, og den formulerer endvidere relativt omhyggeligt og konkret, hvad der skal være opfyldt, hvis der alligevel skal ske afskedigelser: Der skal være gode grunde og en retfærdig proces, baseret på grundig og præcis evaluering. Grunde kan være professionelle, dvs. have at gøre med udførelse af det akademiske arbejde, eller økonomiske. I sidstnævnte tilfælde skal oplysninger om økonomi være offentligt tilgængelige,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 41 17/08/18 14.30

og herunder skal det være tydeligt, at institutionen har taget alle skridt, som man med rimelighed kunne forvente, for at hindre afskedigelse. Endvidere anbefales det, at tenure efter en prøvetid tilbydes til alle, der opfylder et sæt på forhånd opstillede, objektive kriterier. Der er dog usikkerhed og forskellige tolkninger af, hvor meget der skal til, for at man kan tale om tenure – skal det helt bogstaveligt være umuligt at fyre medarbejdere, skal det kun kunne ske, hvis de ikke opfylder objektive krav til publicering osv., eller betyder tenure bare, at der er en vis sikkerhed, fx i en årrække?

Jeg vil senere vende tilbage til dette flere steder, men vil allerede her afsløre, at der ikke findes tenure ved danske universiteter i den forstand, som begrebet anvendes internationalt. Men det er kun en del af problemet. Endnu mere bekymrende er det, at man ikke erkender eller ikke accepterer betydningen af tenure og forskningsfrihed. Rektoratet på Københavns Universitet (ved vicedirektør Lisbeth Møller) har således i en mail til mig direkte erklæret, "at der i stillingsstrukturen ikke er en særlig kobling mellem forskningsfrihed og tenure, og KU har ikke etableret tenure forløb som et særligt værn om forskningsfriheden".[1] Jeg uddyber dette i kapitel 9, hvor jeg også gennemgår eksempler på fyringer, der ikke lever op til de standarder for begrundelser, der skulle gælde ved tenure.

Man bemærker, at der her tales om både rettigheder og pligter. Den institutionelle autonomi modsvares af hensyn til "public accountability" særligt vedrørende brug af offentlige midler, men samtidig også respekt for akademisk frihed og menneskerettigheder. Dette dobbelte hensyn til individuel frihed og institutionens ansvar over for omverdenen udgør et muligt dilemma og konfliktpotentiale (som tages op i kapitel 4). Den individuelle frihed indebærer frihed fra enhver form for undertrykkelse, også hvad publicering angår, men under hensyn til professionelle principper om metode mv. samt videnskabsetiske principper.

Jeg vender i flere af de senere kapitler tilbage til en diskussion af, i hvor høj grad Danmark opfylder disse krav til akademisk

1 Mail fra vicedirektør Lisbeth Møller, Københavns Universitet, 5. maj 2017.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 42 17/08/18 14.30

frihed, herunder ved sammenligning med andre lande ud fra en systematisk komparativ undersøgelse (Karran 2007; Karran et al. 2017).

League of European Research Universities (LERU)

For en nærmere specifikation af delkomponenter i forskningsfrihed finder vi et velegnet grundlag i en rapport fra *League of European Research Universities* (LERU); LERU er en sammenslutning af 21 af Europas førende universiteter. Medlemskab opnås efter invitation. Norden er repræsenteret med Helsinkis, Københavns og Lunds Universiteter. Jeg udvælger her kun de elementer, der vedrører forskningsfrihed (LERU 2011; det følgende er en bearbejdet udgave fra Andersen 2016).

Udgangspunktet er, som de fleste steder, at betragte forskningsfrihed som en individuel frihed, der er sikret gennem rettigheder. Der er tale om følgende:

- Frihed i valg af emne, valg af empiriske metoder, analysemetode.
- Ret til frit at drage konklusioner.
- Åben adgang til informationer, herunder informationer, som myndigheder råder over.
- Ret til beskyttelse af data og kilder.
- Ret til at bevæge sig frit og til frit at vælge samarbejdspartnere og kommunikere med dem.
- Publiceringsfrihed, inklusive retten til at afvise at publicere, både inden for det videnskabelige samfund og over for den bredere offentlighed.
- Frihed til at råde over data, forskningsresultater og konklusioner, herunder intellektuelle ejendomsrettigheder (ophavsret).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 43 17/08/18 14.30

Også LERU-rapporten fremhæver med henvisning til UNESCO-anbefalingerne sikkerhed i ansættelse sikret ved institutionel autonomi som en nødvendig forudsætning for forskningsfrihed, et *sine qua non* for akademisk frihed (LERU 2011: 133).

Denne liste er på flere punkter ganske konkret, men den rejser spørgsmålet om, hvor vidtgående disse rettigheder er. De kan måske risikere at krænke andres rettigheder. Det gælder fx åben adgang til informationer, der kan krænke legitime privatlivs-/fortrolighedshensyn. Også intellektuelle ejendomsrettigheder kan begrænse andres legitime adgang til udnyttelse. Frihedsrettigheder er ikke absolutte. Jeg noterer foreløbig dette og vender tilbage til det i kapitel 4.

Har forskere udvidet ytringsfrihed sammenlignet med alle andre? Synspunktet er omdiskuteret, men LERU-rapporten (ibid.: 128) hævder, at det er tilfældet. Forskningsfrihed indebærer en udvidet ytringsfrihed i forhold til den, der gælder for alle. Begrundelsen er, at videnskabeligt funderet viden har særlig offentlig interesse, og at forskere har pligt til at udbrede deres viden. Den udvidede ret gælder kun videnskabelige udsagn, forskerne skal være i god tro og må ikke misbruge friheden ved at gå ud over disse grænser (som jo er vanskelige at drage). Forskeres ytringsfrihed indebærer også retten til at tage fejl, men ikke til at tale mod bedre vidende. Har forskere krav på bedre beskyttelse mod krænkelser af ytringsfriheden end andre? Også det gælder. Begrundelsen er, at pligten til at udbrede viden også gælder i tilfælde, hvor det kan komme i konflikt med trosforestillinger og rodfæstede doktriner.

For at sammenfatte og sagt på en anden måde: Forskere har de friheder og dermed følgende forpligtelser, der gælder for den argumenterende samtale: sandhed, rigtighed og oprigtighed (Habermas 1981: 439). Med friheden følger pligter. Friheden forpligter til at søge sandhed og til oprigtighed. Det vil sige, at man skal mene, hvad man påstår, søge at underbygge og argumentere oprigtigt samt lytte til andres argumenter. Man skal respektere andres lige ret til det samme, herunder deres ret til at kritisere og forvente åbenhed og adgang til data, og man skal være villig til at bøje sig

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 44 17/08/18 14.30

for det bedre argument. Dertil kommer, at friheden skal afvejes over for andre etiske hensyn, der måske kan kræve begrænsning.

Samtidig har myndigheder og universiteter pligt til at respektere og beskytte, om nødvendigt gennemtvinge, respekt for de pågældende frihedsrettigheder.

Forskningsfrihedens niveauer

Det følger af ovennævnte, at forskningsfrihed indgår en tripolær konstellation: individ – kollektiv/kollegialt fællesskab – institution, jf. figur 1.

Figur 1 Forskningsfrihedens niveauer

Dette rejser en række problemer, som kort skal diskuteres her. Problemerne opstår, ved at der meget vel kan tænkes at opstå modstrid, modsætninger og behov for at gå i dialog og på kompromis, når frihedskravene fra de tre poler skal opfyldes samtidigt.

Vanskeligheder ved at forene frihed for individet med frihed for kollektivet er velkendt fra dagligdagen såvel som fra samfundsvidenskabelig teori og litteratur. For at nå sit mål er man afhængig af kollektivet, men det kan være, at kollektivet vil noget andet. Sagen kompliceres her yderligere ved, at den enkelte forsker indgår i flere kollektive organiseringer. De kan opdeles i to hovedtyper: 1) De *formelle institutioner*, hvor forskerne er ansat, fx universi-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 45 17/08/18 14.30

teter. Forskning i dag udføres som hovedregel af forskere, som er ansat til det. "Amatørforskere", der forsker helt for egne eller mæceners midler, spiller ikke længere nogen særlig rolle. 2) De selvorganiserede *forskerfællesskaber* på forskningens felter. Sidstnævnte overskrider grænser ikke alene mellem ansættelsesenheder, men som regel også mellem lande. De kan være organiseret inden for videnskabelige sammenslutninger eller være såkaldte "invisible colleges" (Crane 1972), endog blot "forestillede fællesskaber" (Weber 2003b: 21ff; Anderson 2001), altså fællesskaber med udflydende grænser, som måske er usynlige, og hvor medlemmerne ikke behøver at være formelt organiserede og heller ikke kende alle andre, endsige nogensinde have mødt dem. De kan være bundet sammen alene via en fælles identitet, fordi de dyrker samme emne, har samme forbilleder og klassikere, læser samme tidsskrifter og oplever fællesskab ud fra disciplinens eller feltets symboler, en synlig elite, værdisæt, videnskabelig kapital mv. (Merton 1969; Bourdieu 1975, 1988; Whitley 2000).

Man kan altså tale om en form for matrixorganisation, hvor forskere indgår i to eller flere magt- og indflydelsesorganiseringer. Flere organiseringer ses eksempelvis ved tværfaglig eller flerfaglig forskning. Men lad os her holde os til de to hovedtyper: ansættelsesinstitutionen og forskerfællesskabet.

Disse poler kan både styrke og begrænse hinanden. Institutionen (universitetet) kan være nødsaget til at sætte grænser for de enkelte forskeres frihed af hensyn til omverdenens krav eller af hensyn til andre forskeres muligheder. Det kan gælde banale ting som restriktioner på brug af ressourcer, krav om godkendelse af ansøgninger og regnskabsaflæggelse, rapportering af projektplaner og publiceringsaktivitet mv., som er nødvendig for at opnå legitimitet i forhold til bevillingsgivere. Mere indgribende – og kontroversielt – er det, hvis det også indebærer krav om indordning under overordnede forskningsstrategier og publiceringsstrategier eller – endnu mere indgribende – krav om deltagelse i bestemte forskningsprojekter. Staten må som tilsynsmyndighed være parat til at beskytte de enkelte forskere mod overgreb fra ledelsen, jf. nedenfor.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 46 17/08/18 14.30

Det samme konfliktpotentiale kan være til stede for den enkelte over for forskerkollektivet. Den enkelte må som medlem yde og indordne sig for at få gavn af forskerfællesskabet, fx i form af adgang til særlig ekspertise, gode råd, nye ideer, informationer, kollegial opmuntring og anerkendelse. Omvendt må forskerkollektivet være parat til at vise stor tolerance over for individualister. Idealet vil selvfølgelig være en organisk enhed, der øger potentialer i alle tre poler og dermed også for de enkelte forskere. Det modsatte er et nulsumsspil eller – endnu værre – en negativ spiral, hvor der i stedet sker en reduktion i frihedsgrader, ofte med konflikter til følge.

Problemet er velkendt fra andre organisationer og er jo analogt med de grundlæggende frihedsproblemer, der er grundigt behandlet i politisk filosofi og teori, såsom problemet om relationen mellem individ, stat og det civile samfund (se fx Kymlicka 2002). Det vil dog føre for vidt her at gå ind på denne omfattende litteratur, men jeg vil kort referere, hvorledes emnet behandles i den ovenfor omtalte LERU-rapport.

Her er udgangspunktet igen den individuelle forskningsfrihed. De *formelle institutioners* forskningsfrihed, fx universiteternes, defineres ud fra deres mulighed for uden hindringer udefra at kunne beskytte den individuelle forskningsfrihed. Deres frihed begrundes altså ud fra hensynet til den individuelle frihed:

> Collective or institutional autonomy for the academy in general and/or subsections thereof (faculties, research units, etc.) ... implies that departments, faculties and universities as a whole have the right (and obligation) to preserve and promote the principles of academic freedom in the conduct of their internal and external affairs (LERU 2011: 117).

De omtalte "principles of academic freedom" er de ovenfor nævnte vedrørende individuel frihed. Friheden består i størst muligt selvstyre og færrest mulige begrænsninger fra omverdenen. Det forudsættes, at de vil bruge denne frihed til at sikre friheden internt.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 47 17/08/18 14.30

Da en vis grad af afhængighed er uundgåelig, må institutionernes frihed modsvares af en pligt for offentlige myndigheder til at beskytte og fremme institutionernes muligheder:

> An obligation for the public authorities to respect and protect academic freedom and to take measures in order to ensure an effective enjoyment of this right and to promote it (ibid.: 117).

Hvad forskningsfrihed består i for *forskerfællesskaber* som sådan, har jeg ikke fundet eksplicit defineret, ud over hvad der siges om individuel forskningsfrihed. Det skyldes uden tvivl, at forskerfællesskaber betragtes som frivillige, selvorganiserede enheder, og at deres frihed dermed er indeholdt i den individuelle forskningsfrihed, især friheden til at kommunikere, bevæge sig frit, vælge samarbejdspartnere og organisere sig. Men også frihed til at råde over ressourcer og data, herunder til at dele med andre, spiller jo en rolle. Hvis individerne har disse rettigheder, er det op til dem selv frit at danne fællesskaber, analogt med det civile samfund. Forskerfællesskaber er ideelt set en ressource, der øger den individuelle forskningsfrihed, først og fremmest gennem deling af viden og ideer, men også gennem motivation og støtte. Det er selvfølgelig en idealiseret betragtning, som langtfra altid er realiseret under de vilkår af konkurrence og ressourceknaphed, der hersker i praksis. Forskningsetiske kodekser om god videnskabelig praksis mv. vil da ofte også indeholde vejledende bestemmelser om god kollegial praksis.

Trekanten individ – institution – forskerfællesskab indeholder et omfattende kompleks af gensidige styringsrelationer med både deskriptive og normative aspekter. Det er ikke muligt at gå ind på den omfattende videnskabssociologiske og organisationssociologiske litteratur om emnet her, så jeg må nøjes med en forenklet og meget stiliseret omtale, hvor jeg overvejende holder mig til det normative aspekt. Her kan analogien til politisk filosofi mv. være velegnet med den velkendte trekant individ – stat – det civile samfund.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 48 17/08/18 14.30

Set fra den normative vinkel har individernes frihed primat, og institutionen skal ifølge definitionen værne om individernes frihed, internt og i forhold til omverdenen. For at den kan gøre det, er det nødvendigt og legitimt at overlade beføjelser til institutionen, altså at individerne må give afkald på nogle grader af frihed for at sikre friheden. Enkelte forskere kan ved udøvelse af egen frihed skade andre forskere og forskerfællesskabet. I næste trin mister den egenrådige og egoistiske forsker dermed også muligheder og frihedsgrader. Det skal institutionen søge at hindre. Eksempelvis er institutionen ansvarlig over for eksterne tilskudsgivere og skal kunne redegøre for omkostningseffektiv ressourceudnyttelse. Institutionen skal også sørge for, at magtfulde enkelte forskere ikke begrænser andre forskeres muligheder.

Magtbeføjelser over individer indebærer imidlertid en risiko for, at institutionen begrænser forskernes og forskerfællesskabets frihed ud over de legitime grænser, enten af uvidenhed og dårlige lederevner, eller fordi ledelsen underlægger sig usaglige særinteresser indefra eller udefra og misbruger magtbeføjelser. Friheden muliggør dog samtidig, at individerne kan organisere sig i forskerfællesskaber. De skal ideelt set gennem deltagelse i institutionens ledelse have mulighed for at sikre, at institutionen ikke misbruger sine magtbeføjelser. LERU-udredningen formulerer det således:

> There may exist a tension between the (substantive) institutional aspects of academic freedom and the individual aspects of that freedom, described above: in some cases, institutional and individual academic freedom will reinforce one another, in other cases these freedoms may conflict with each other. Too much institutional autonomy could thus lead to the negation of the individual freedom of individual academics. Again, it is a balance of rights and interests that will have to be struck (LERU 2011: 17).

Balancen skal sikres ved forskernes deltagelse i demokratisk kollegialt selvstyre:

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 49 17/08/18 14.30

> Since universities employ individuals who themselves enjoy academic freedom, these individuals should decide on institutional issues and policy issues – as much as possible – in a democratic way, particularly with respect to those decisions that may limit individual freedoms. In order for such decisions to have legitimacy and support, and in line with the UNESCO Recommendation, academic staff should have "the right to take part in the governing bodies" of faculties and universities and "the right to elect a majority of representatives to academic bodies", "while respecting the right of other sections of the academic community to participate" (ibid.: 133).
>
> (Den omtalte *UNESCO Recommandation* er den ovenfor nævnte; se også Moodie 1996).

Demokratisk styre, der under omverdenens krav kan koordinere aktiviteter inden for trekanten forskere, forskerfællesskaber og institutioner, forudsætter en vis grad af social integration. Det forudsætter igen loyalitet over for et fælles værdi- og normsæt. Fra sociologiens teorier om social integration kender vi dilemmaet med den rette balance mellem konformisme med stærk social kontrol på den ene side og individualisme grænsende til normløshed på den anden. Fra politisk filosofi kender vi polerne republikanisme/kommunitarisme vs. liberalisme/individualisme. Republikanisme sætter fælles forpligtende værdier og livsform forrest med grænser for mangfoldighed og individuel udfoldelse til følge. Liberalisme lader individer og individuelle rettigheder komme før staten og forudsætter kun et minimalt værdifællesskab.

Grundlæggende er der i tænkningen om forskningsfrihed (ikke nødvendigvis i praksis) en hældning mod den liberalistiske pol. Tæt på denne yderlighed finder man Merton-skolens funktionalistiske syn på moderne videnskab. Moderne videnskab er et – potentielt globalt og universalistisk – system koordineret gennem konkurrence om anerkendelse inden for selvgroede meritokratiske forskerfællesskaber. Det er gennemsyret af videnskabernes etos, som igen er udmøntet i et sæt normer, kendt som det såkaldte

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 50 17/08/18 14.30

CUDOS-normsæt (Merton 1969):

- communism: viden er fælles ejendom
- universalism: ingen må diskrimineres, argumenter tæller uanset religion, race, køn, social status osv.
- disinterestedness: ikke-videnskabelige interesser skal holdes ude
- organized scepticism: resultater skal efterprøves i en kollektiv kritisk granskning, før de accepteres.

Denne model skal ses som en idealiseret model, ikke en beskrivelse af virkeligheden. Men den rammer aspekter af virkeligheden, og det er svært at møde forskere, der vil afvise disse normer og fx tale for diskrimination og hemmeligholdelse af resultater (bortset fra særlige tilfælde). Forskning, der er styret af et sådant selvorganiseret anseelsesregime, giver optimal videnskabsvækst, hævder Merton. Da præstationer og bidrag med nye banebrydende resultater typisk er ulige fordelt, opstår et synligt prestigehierarki, der ideelt afspejler værdien af resultater og danner et tilsvarende indflydelseshierarki. Hermed kan der skabes integration, koordination og uformelt lederskab i velfungerende fag på internationalt plan.

Vi ser, at forskerfællesskabet forstået på denne måde kræver et ret minimalt værdifællesskab. Her er der tale om meget abstrakte og universalistiske normer og forskerfællesskaber, mens konkret politisk, social, kulturel, religiøs osv. kontekst stort set er fraværende. Især normen om "disinterestedness", udgrænsning af mål uden for videnskaben selv, viser dette. Metaforen om universiteter som forskerhoteller, som hot spots for ubegrænset mobile forskere kun tilknyttet et globaliseret forskerfællesskab, kan tjene til illustration.

I den anden yderlighed finder vi positioner, der kræver mere substantielle kollektive værdier. Det kan være værdier, der inkarnerer institutionens funktionsevne og mission som en enhed inden for en konkret social og kulturel kontekst, fx i forhold til erhvervsliv, befolkningens velfærd og sundhed, national kultur og historie,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 51 17/08/18 14.30

sprog og lignende. Det kan også mere snævert være "korpsånd" og loyalitet i forhold til det universitet, man er ansat på. De klassiske ideer om universiteter, herunder Humboldt-modellen og dens dannelsesidealer (Humboldt 2007), betoner institutionens enhed, idealer og kontekstrelationer langt mere end CUDOS-normerne. For Humboldt-modellen er det selvfølgelig også af afgørende betydning, at undervisning indgår. Udtrykket "den lærde republik" havde en betydning.

Henvisningen til de klassiske ideer fremgik eksplicit af 2006-rapporten fra Europarådet, pkt. 4.2, citeret ovenfor: "commitment to the traditional and still essential cultural and social mission of the university ...". I nyere forsknings- og universitetspolitik har "republikanske" positioner fået en ny og øget betydning, netop som eksemplificeret ovenfor i form af forpligtelser og accountability over for fælles kultur, samfundsmæssig velfærd, sundhed, social ansvarlighed, miljøbevarelse og andre etisk begrundede hensyn (Gibbons et al. 1994).

Det er klart, at der også med indre demokratisk selvstyre kan forekomme kritiske tilfælde, hvor organisationen er ude af stand til at opnå den nødvendige balance mellem de forskellige modstridende hensyn under omverdenens krav og ikke er i stand til at foretage selvkorrektion. I så fald kan det blive et politisk, juridisk og moralsk vanskeligt spørgsmål, hvornår myndigheder har ret og pligt til at gribe ind i den akademiske frihed for at redde den akademiske frihed.

Hvad er frihed? "Frihed fra" og "frihed til"

Der har gennem historien været mange forskellige opfattelser af, hvad frihed er. Frihed er et begreb med stærke normative, moralske, ideologiske, psykologiske og for nogle mennesker også religiøse ladninger. Det er et begreb, som er indlejret i menneskeopfattelser, i individuelle oplevelser, både i almindelige kulturelt overleverede forestillinger og i videnskabelige begrebssystemer,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 52 17/08/18 14.30

mekaniske, biologiske, psykologiske og samfundsvidenskabelige. Selvom det ikke her er stedet at gå ind på den omfattende og aldrig afsluttende diskussion af selve frihedsbegrebet, kommer jeg ikke helt uden om en omtale af nogle grundlæggende afklarende sondringer i relation til bogens tema. Det er uomgængeligt, når det nu er hovedtemaet for bogen.

Begreberne om akademisk frihed og forskningsfrihed er, som det er fremgået, primært normative begreber. Det er begreber om, hvordan forholdene ideelt set burde være. Det er også fremgået, at der er tale om begreber, der hører til i moderniteten, og som ser videnskab og forskning som led i et oplysningsprojekt, der skal finde og udbrede sand viden. Forskningsfriheden skal sikre, at forskerne får frihed til at stille åbne og undrende og endnu ubesvarede spørgsmål, finde og anvende de bedste metoder til at give svar, frihed til at vurdere resultaterne og rapportere til andre, så disse andre frit kan efterprøve dem og, hvis de godtages, kan føje dem til, hvad vi ved i forvejen. På den måde sikrer forskningsfriheden en gradvis forøgelse af oplysning og dermed forøgelse af frihed.

Dette billede bygger på en menneskeopfattelse, som man i de mest udfoldede former finder i moderne rationalistiske erkendelsesteorier, dvs. især rækken fra Descartes over Hume, Kant og Mill til Popper, Habermas m.fl. Det er en opfattelse, ifølge hvilken det enkelte subjekt er et nysgerrigt, myndigt og oplyst individ, som har en fri vilje og er i stand til at vælge, at lade sig lede alene af sin fornuft og på det grundlag træffe beslutninger om, hvad der er bedst. I forskningen betyder det: for at finde svar på videnskabelige spørgsmål. Modstykket til frihed er i denne optik tvang, enten ydre eller indre, der hindrer mennesker i at gøre det, de har valgt at gøre. Ydre tvang foreligger, hvis andre gennem forbud eller påbud forhindrer en i at gøre det, som vedkommende på baggrund af sin rationelle tænkning har valgt at gøre. Indre tvang foreligger, hvis man lader sig blokere, ledes eller lokkes på afveje af falske forestillinger, ideologier, fordomme, følelser, uvedkommende mål eller interesser eller andet, som er det videnskabelige formål uved-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 53 17/08/18 14.30

kommende.

Dette er et stærkt individualistisk frihedsbegreb med rødder i den moderne liberalistiske tænkning efter John Locke. Frihed fra ydre tvang betyder, at ingen aktivt hindrer en i at gøre det, man vælger at gøre, undtagen hvis det sker for at sikre, at andre får samme grad af frihed. Ingen, hverken af de nævnte filosoffer eller andre, hævder, at dette frihedsbegreb er realistisk i betydningen, at det er noget virkeligt eksisterende. Heller ikke, at det nogensinde vil kunne realiseres fuldt ud. "Absolut frihed" er i denne begrebsverden ikke en mulighed. Men det er et ideal, som man kan tilnærme sig ved at afhjælpe og fjerne forhold, der hæmmer frihedens udfoldelse. Andre vil hævde, at også dette er en illusion, eventuelt at et urealiserbart ideal ligefrem skader mere, end det gavner. Denne diskussion vil jeg dog ikke gå ind på her.

Når det gælder ydre tvang, kan hindringer ifølge dette begreb fx være censur og andre begrænsninger af ytringsfrihed, forbud mod at sætte spørgsmålstegn ved bestemte religiøse eller politiske dogmer, begrænsninger i adgang til informationer (tekster) eller i bevægelsesfrihed, fx i at krydse grænser eller valg af samarbejdspartnere. Dette kan understøttes af trusler om forskellige former for straf. Dette forekommer jo desværre stadig nogle steder i verden, men dog langtfra alle steder, og brutale og åbne former for ydre tvang kan i hvert fald i princippet tænkes fjernet. Men der foreligger også blødere og mindre synlige former for ydre tvang i form af diskrimination, trusler om fyring eller negative sanktioner og lignende, som vi skal se eksempler på senere i bogen.

Men dette meget individualistiske og liberalistiske frihedsbegreb er ikke tilstrækkeligt til at begribe, hvad forskningsfrihed er. Hindringer kan således også bestå i fravær eller fjernelse af de ydre ressourcer, der er nødvendige, for at man kan forske i de videnskabelige spørgsmål, man er nået frem til som de vigtigste for erkendelsesfremskridt. Videnskabelig forskning er en ressourcekrævende aktivitet. Helt elementært behøver man midler til i det mindste egen forsørgelse, altså typisk en ansættelse med løn. Derudover har man behov for adgang til bibliotek og arbejdsplads og tid til fri

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 54 17/08/18 14.30

rådighed til at forske. Det er ikke enhver beskåret. Og egen løn er sjældent tilstrækkelig. Langt den største del af nutidens forskning kræver betydelige ressourcer i form af laboratorier med personale og materialer til forsøg mv. Megen forskning foregår i teams, som på nogle områder kan være meget store, hvilket kræver løn til flere forskere for at kunne gennemføres.

Man kan dermed hævde, at forskningsfrihed også indebærer en ret – i et eller andet omfang – til de ressourcer, som er nødvendige for at kunne udføre forskningen. Det er et udvidet og langt mere krævende frihedsbegreb end det klassisk liberalistiske.

Nogle henviser somme tider til en sondring, som går tilbage til Immanuel Kant og blev taget op og udfoldet i 1950'erne og 1960'erne af den russisk-britiske samfundsteoretiker Isaiah Berlin, nemlig mellem to former for frihed, negativ og positiv (Berlin 1969). Det negative frihedsbegreb svarer i store træk til det ovenfor beskrevne liberalistiske begreb, fravær af ydre tvang. Mere kompliceret og tvetydigt er det positive frihedsbegreb. I udgangspunktet tænkte Berlin mest på fjernelse af forskellige former for indre tvang hos de enkelte individer, men uvilkårligt leder det over i overvejelser over, hvilke ydre omstændigheder der kan være årsager til disse begrænsninger. Hermed bringes vi over i strukturelle og ressourcemæssige betingelser for forskningens frihed, frihed i betydningen rådighed over ressourcer. Fordeling af og adgangsveje til ressourcer kan skabe barrierer og føringer, muligheder og åbninger, som kan gøre det lettere eller vanskeligere at komme igennem med de planer og ønsker, man kunne vælge, hvis der var fuld frihed. Herved bliver sondringen mellem negativ og positiv frihed mere flydende.

For at komme uden om de vanskelige filosofiske problemer ved Berlins begreber vil jeg foretrække at bruge den beslægtede, men mere simple sondring mellem "frihed fra" (ydre tvang) og "frihed til at", altså tilstedeværelse af de reelle muligheder for at kunne realisere de valgte forskningsplaner. Denne sondring er ikke så filosofisk og teoretisk bearbejdet som Berlins, men tilstrækkelig til det foreliggende formål.

Umiddelbart gælder, at begrebet "frihed fra" svarer nogenlunde

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 55 17/08/18 14.30

til det klassiske individualistiske og liberalistiske frihedsbegreb og til Berlins begreb om negativ frihed. Dette begreb er nogenlunde klart, og når det gælder ytringsfrihed og beslægtede begreber, hersker der ret udbredt konsensus i vores del af verden. Det er også muligt at operationalisere et godt stykke ad vejen. Problemet med det er, at det ikke er meget værd, når det gælder forskning, hvis man ikke har de ressourcemæssige muligheder.

Det andet begreb, "frihed til at", er noget vanskeligere både at udfolde (konkretisere, operationalisere) og at begrunde, men uomgængeligt. Da ressourcerne er knappe, opstår det elementære problem, hvem der skal stille ressourcerne til rådighed, hvor store de skal være, og hvem der så skal have andel i disse ressourcer. Som jeg kommer ind på i kapitel 4, kan der gives gode grunde til, at det offentlige stiller fælles ressourcer til rådighed alene med henvisning til værdien af fri forskning. Men det er svært, for ikke at sige umuligt, at sætte en objektiv grænse for, hvor store offentlige ressourcer der kan og bør bruges på forskning. Og dertil kommer, at ingen enkelt institution eller person alene under henvisning til forskningsfrihed kan gøre krav på disse ressourcer i konkurrencen med andre.

Heraf fremgår det også, at fordeling af frihed ikke er et nulsumsspil. Det er ikke sådan, at der er en given mængde af frihed, så det, den ene får, fragår andre. Det er jo en klassisk tese i samfundstænkning, at med passende indretning af rammer og institutioner kan enhver opnå mere frihed, hvis andre også får tilsvarende friheder. Og specielt hvad angår relationen mellem "frihed fra" og "frihed til at", gælder, at eftersom ingen er totalt uafhængig af sin omverden, kan man opnå øget "frihed til at" ved at give afkald på lidt af sin "frihed fra". Dette gælder på alle niveauer, fra privatlivet til international politik, og også for forskning. Det kunne fx være afgivelse af frihed til selv at bestemme over forskningsproblem, metoder, tidsplan, publicering eller andet mod en passende stor forskningsbevilling. Men det kan også være i en blødere og løsere form for gensidighed. Åbenhed i forskningen mod eksterne interesser kan skabe opbakning, politisk og på andre måder. En risiko kan være

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 56 17/08/18 14.30

skævvridning, at stærke samfundsinteresser favoriseres på de svages bekostning. Hvordan den rette balance, der giver størst frihed, skal findes, er der ikke en simpel løsning på. Men det er klart, at der kan og må sættes grænser, som ikke må overskrides, for afgivelse af negativ frihed, fx ytringsfrihed.

Selve mængden af ressourcer er, i hvert fald delvist, et politisk spørgsmål. Men for en given mængde ressourcer kan forskningsfrihed begrunde bestemte måder at forvalte og fordele disse ressourcer på, således at de optimerer forskningsfrihed. Det drejer sig om selektions-, prioriterings- og fordelingsmekanismer på forskellige niveauer og i forskellige faser af forskningsprocesser og -programmer. Men der vil være andre legitime hensyn end forskningsfrihed, når det angår fordeling af en given mængde forskningsressourcer. Det kan både være hensyn til oplysning og nytte for interessenter og brugere af resultater uden for forskningen samt hensyn til institutionens effektivitet og konkurrenceevne i kamp med andre om ressourcer. Kollegiale hensyn internt i forskerfællesskaber, fx om fordeling af muligheder, kan også begrunde begrænsninger.

Vi ser, at der indgår mange faktorer og hensyn, når vi skal bestemme, hvad forskningsfrihed egentlig betyder, og hvordan grænserne skal drages, når vi ser på det under perspektivet "frihed til at". Hele det store kompleks af strukturelle barrierer, føringer, ressourcestrømme, fordelingsmekanismer, karriere- og ansættelsesbetingelser osv. sætter i høj grad rammer, som begrænser og definerer de muligheder, som forskere, forskerfællesskaber, institutioner, forskningsråd mv. kan vælge imellem med udsigt til, at de kan realiseres. Er der et meget snævert spillerum for muligheder, er friheden stærkt begrænset. Er der evt. kun én mulighed, er der slet ikke noget valg, og så er friheden elimineret i samme grad, som hvis der var tale om et direkte påbud udefra (et eksempel på strukturel magt, jf. Lukes 2005). Det svarer til brud på "frihed fra".

Hvis der er tale om lidt blødere former for føringer, fx i form af økonomiske incitamenter knyttet til præstationer (belønning eller straf), har aktørerne formelt frihed til at vælge, om de vil lade sig lede af disse incitamenter eller ej. Men hvis konsekvenserne er, at

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 57 17/08/18 14.30

de, der fravælger at følge incitamenterne, slås ud af business, er der tale om en begrænsning af forskningsfrihed. Blødere varianter af føringer kan være, at der er større indgangsbarrierer på nogle områder end på andre. Det kan være i form af knappere og hårdere konkurrence om midler, dyrere udstyr, trangere publiceringsmuligheder eller meget krævende uddannelsesveje. Det er enhver tilladt at forsøge, men de tvivlsomme udsigter til succes kan afholde nogle fra at gøre det. Hvornår man vil finde det berettiget at tale om barrierer af en størrelse, så de er illegitimt frihedsbegrænsende, kan der næppe opstilles helt objektive kriterier for.

Der findes en del litteratur om betydningen af disse strukturelle barrierer, føringer og incitamentsstrukturer mv., og som regel er man opmærksom på, at det har konsekvenser for forskningsfrihed. Men jeg har i litteraturen ikke fundet udredninger, der leder frem til opstilling af en velbegrundet, dækkende og præcis liste af kriterier for, hvornår man kan sige, at forskningsfrihed i betydningen "frihed til at" i rimelig grad er opfyldt. Jeg er heller ikke i stand til det. Gennem bogen vil vi imidlertid støde på flere områder, hvor dette aspekt dukker op. Det gælder fx med hensyn til finansiering og med hensyn til ansættelsesformer. Jeg vil i de tilfælde forsøge konkret at vurdere, hvad det betyder for forskningsfriheden.

Sammenfatning

Forskningsfrihed som del af akademisk frihed er en erklæret vigtig værdi, som har tilslutning i alle nutidige moderne demokratiske samfund. Der er udfoldet store bestræbelser på at afklare og opnå enighed om, hvad begrebet indebærer, og hvilke rettigheder, pligter og former for ansvar det medfører. I dette kapitel er begrebet udfoldet og beskrevet på grundlag af de væsentligste af de internationale erklæringer og anbefalinger, charters, der er udarbejdet i nyere tid. Disse taler overvejende om det bredere begreb akademisk frihed, hvilket jeg har været henvist til at følge, dog således at

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 58 17/08/18 14.30

jeg har fokuseret specielt på det, der angår forskningen.

Forskningsfrihed (og akademisk frihed) vedrører tre niveauer: individuel forskningsfrihed, kollektiv forskningsfrihed og institutionel forskningsfrihed (for universiteter, forskningsinstitutioner). Udgangspunktet i bestemmelsen af, hvad forskningsfrihed er, er det individuelle niveau. Forskningsfrihed indebærer her frihed til:

- Valg af emne og problem
- Valg af metoder
- Valg af begreber, antagelser, hypoteser, teorier
- At få adgang til og rådighed over data og informationer
- At foretage analyse og drage konklusioner
- At bevæge sig frit og at vælge samarbejdspartnere og kommunikere med dem
- At publicere.

En væsentlig forudsætning for, at disse frihedsrettigheder har reelt indhold, er tryghed i ansættelse (tenure).

Forskningsfrihed (og akademisk frihed) på det institutionelle niveau er afledt af den individuelle forskningsfrihed. Den består i høj grad af uafhængighed, således at institutionen selv kan træffe alle væsentlige beslutninger vedrørende forskning og uddannelser, herunder organisering, ledelsesformer, ressourceanvendelse, akademiske standarder, ansættelser og afskedigelser mv.

Kollektiv forskningsfrihed er ligeledes afledt af den individuelle forskningsfrihed. Den indebærer ret til at deltage i styrende organer med besluttende myndighed på universiteter og institutioner.

Frihedsbegrebet er i sig selv et omdiskuteret begreb med mange ladninger og betydninger. Som tilfældet er i de store erklæringer om menneskerettigheder, defineres forskningsfrihed med udgangspunkt i et liberalistisk frihedsbegreb, frihed forstået som fravær af, at andre gennem tvang eller på anden måde hindrer en i at gøre det, man vælger, dvs. "frihed fra". Men frihed forstået i denne snævre betydning giver ingen frihed, hvis der ikke er ressourcer og muligheder til at udføre det, man vælger at udforske for at finde

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 59 17/08/18 14.30

svar. Her indførte jeg det positive begreb, “frihed til at”. Hermed opstår en række nye faktorer og dimensioner, der sætter grænser og skaber føringer for frihedens udfoldelse, som der må tages hensyn til, men som også gør det vanskeligt at opstille objektive kriterier for frihed og dens illegitime grænser.

KAPITEL 3

Historisk baggrund

Når man taler om forskningsfrihed, tænker mange nok først og fremmest på den forskning, der foregår på universiteter. Der foregår også forskning andre steder, og god forskning kræver alle steder forskningsfrihed. Men historisk har etablering af institutionelle rammer for forskningsfrihed især været knyttet til universiteter, og det ses ofte, at man fører universiteternes frihedstraditioner så langt tilbage som til de allerførste universiteter. Rødderne kan da vitterlig også føres langt tilbage, men der er langtfra tale om nogen ubrudt og fremadskridende linje. Reelt er institutionelt og juridisk forankret forskningsfrihed af ret ny dato. I tidens løb er den frie tankes spirer vokset frem på universiteter såvel som i andre rammer, men er ofte blevet kvalt igen, og undertrykkelse af frie tanker har været det fremherskende billede i lange perioder. Det forekommer stadig, også i vores del af verden og her i Danmark, som det vil fremgå senere. Friheden er skrøbelig og er langtfra en selvfølge, selv ikke i vores samfund i dag.

Der findes en omfattende litteratur om emnet, og formålet med dette kapitel er blot at opridse nogle hovedfaser og milepæle som basis for den videre fremstilling med ekstrakter fra denne litteratur og med bred pensel. En overordnet og velegnet strukturerende ramme at sætte en sådan beskrivelse ind i er at se udviklingen retrospektivt som en del af hele den omfattende moderniseringsproces, der foregår fra middelalderen og frem, en proces, der leder frem til det, vi i dag forbinder med moderne samfundsforhold – på godt og ondt og med indbyggede modsætningsforhold.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 61 17/08/18 14.30

Ordet "modernisering" bruges på mange måder (herunder som buzzword), men i historisk-sociologiske teorier har det en mere eksakt betydning, som jeg her blot vil indikere med nogle stikord: marked, arbejdsdeling, industri, teknologi, bogtrykkerkunst, rationel forvaltning, kulturel differentiering på alle niveauer, værdipluralisme, videnskab, undervisning til alle børn, oplysning, sekularisering, nationalstater, menneskerettigheder, demokrati, retssamfund og individualisme. Det er en fortolkningsramme, der har fundet flere forskellige udformninger og er grundigt gennemarbejdet i samfundsvidenskaber, historievidenskab mv. Den er også blevet kritiseret gennem tiderne, bl.a. for eurocentrisme, ensidig tro på fornuft, rationalistisk overmod mv. – i nogle henseender berettiget kritik. Det er endvidere en fortolkningsramme, der klart rummer normative føringer. Det vil enhver fortolkningsramme i øvrigt gøre (Andersen 2003: kapitel 5).

Jeg vil ikke gå ind på at udfolde og diskutere teorierne bag denne fortolkningsramme, men blot kort gøre opmærksom på, at den brede udformning, jeg støtter mig til, primært kommer fra en sociologisk tradition, der betoner, at modernisering grundlæggende vokser frem gennem differentiering på alle niveauer i samfundslivet, dvs. udskillelse af forskellige relativt selvstændige, men gensidigt afhængige funktioner i samfundets økonomiske og politiske delsystemer, i kultur og livsverdensprocesser. Kultur og livsverden omfatter kognitive såvel som moralske, religiøse og æstetiske sfærer, subjektive og intersubjektive symboluniverser. De splittes op og orienteres mod forskellige værdier: sandhed, retfærdighed, det gode, skønhed, følelser af venskab og kærlighed osv. (teoretiske kilder er især tænkere som Karl Marx, Max Weber, Karl Popper, Talcott Parsons, Robert K. Merton, Niklas Luhmann og Jürgen Habermas).

Normativt er min fortolkningsramme orienteret mod de fornufts- og frigørelsesmuligheder, der kan være til stede i disse processer, særligt ved at frigøre fornuftspotentialer i kommunikation. Det er ud fra en antagelse om, at differentiering kan rumme muligheder for udvidelse af rum for fornuftig, argumenterende sam-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 62 17/08/18 14.30

tale, der videre kan føre til kollektiv indsigt og viden om verden. Under passende gunstige omstændigheder kan viden og kollektiv indsigt omsættes i frigørende praksis. Universiteter og forskningsinstitutioner kan udgøre sådanne rum. Min fortælling kan i sin korte og forenklede form komme til at virke som "whig history", men sådan skal den ikke læses. Der er under ingen omstændigheder tale om en nødvendighed, en deterministisk udviklingsmodel, og heller ikke om et forsøg på at *forklare* udviklingen. Det kunne være gået meget anderledes, fremtiden er usikker, og der kan komme tilbageslag. Opnåede gevinster er ikke sikret.

En velegnet fasemodel, der kan indføjes i denne ramme, er foreslået af John C. Scott (2006). Det er en seksfasemodel, der er baseret på forskydninger og akkumulering i universiteternes funktioner i forhold til både universiteternes indre dynamik og deres funktioner i det omgivende samfund. Jeg vil nøjes med at omtale Scotts overordnede niveau med tre hovedfaser: en før-national frem til ca. reformationen, en national frem til ca. 2. Verdenskrig og en tredje, en globaliserings-/internationaliseringsfase.

Den første fase er domineret af en lærdomsbevarende uddannelsesmission, orienteret mod professionsydelser for snævre eliter inden for kirke, stat og aristokrati, dvs. teologer, jurister og læger. I anden fase tager moderniseringsprocesserne fart under udfoldelse af handel, kapitalisme, nationalstater og industrialisme. Nu udvides universiteternes funktioner til at omfatte undervisning, studier og forskning rettet mod de store samfundsmæssige moderniseringsprojekter i forbindelse med økonomisk, politisk, juridisk og kulturel nationsbygning, herunder demokrati og almindelig oplysning. I slutningen af denne fase skabes og udbygges et omfattende system af undervisnings- og uddannelsesinstitutioner (fra grundskoler til videregående niveau). Der er i denne fase tale om tre revolutioner: den teknisk-industrielle, den demokratiske og den uddannelsesmæssige (Parsons & Platt 1974).

I tredje fase kommer yderligere funktioner til: transnationale og internationale funktioner, at overskride nationalstat og nationalisme og integrere transnationalt samt det, som Scott kalder

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 63 17/08/18 14.30

"public service missions", dvs. funktioner, der er rettet mod tjenesteydelser i form af viden til fx private og offentlige virksomheder og organisationer. Det ledsages af en tendens til at overskride og udviske grænserne mellem universiteter og andre vidensintensive institutioner (Scott 2006; Gibbons et al. 1994).

Jeg vil ikke følge disse faser slavisk, men blot bruge dem som referenceramme. Den tredje fase bliver i øvrigt ikke omtalt videre i dette kapitel, men udskydes til kapitel 6 (kodeord er Modus 1- og Modus 2-forskning, triple helix, post-akademisk videnskab, akademisk kapitalisme mv.).

Middelalderens universiteter

Det fortaber sig i det dunkle, præcis hvornår de første universiteter opstod. Kilderne er svage, og der er tale om en gradvis udvikling, der strækker sig over en længere periode, før der aftegner sig et nogenlunde tydeligt billede af, at en ny type institutioner er dukket frem. UNESCO nævner madrasaen Al-Karaouine i Fez, Marokko, som den ældste stadig eksisterende institution, der giver eksamen på højt videregående niveau. Nogle kilder nævner denne som det ældste eksisterende universitet, en betegnelse, som dog ikke oprindelig blev anvendt. Ifølge Olaf Pedersen (1979: 133) var den tidlige betegnelse for de nye lærdomscentre i Europa i øvrigt heller ikke "universitet", men "studium generale", en betegnelse, der vandt frem i løbet af 1100-tallet. "Generale" dækker her både over, at man modtog studerende alle vegne fra, og at man underviste over et bredere spektrum af lærdomsfelter. Hertil hørte de grundlæggende studier i artes liberales, opdelt i trivium: grammatik, dialektik og retorik, og quadrivium: aritmetik, geometri, astronomi og musik. Dertil kom mindst et af de videregående fag: medicin, jura og teologi. Den senere anvendte term "universitet" (af "universitas", helhed, kollegium) dukkede imidlertid først op som betegnelse noget senere og optræder – igen ifølge Pedersen (ibid.: 144) – første gang i skriftlige kilder i 1215.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 64 17/08/18 14.30

Universitetet i Bologna har fået hævd på at være det ældste eksisterende universitet i verden. Almindeligvis siger man, at det har eksisteret siden 1088. I 1200-tallet kan yderligere universiteterne i Oxford og Paris betragtes som etableret, måske før (ibid.: 149), og i de følgende århundreder spredes universiteter ud over det meste af Europa, således at der omkring år 1500 er i hvert fald 80 universiteter. Universiteterne i Bologna og Paris forblev de største gennem århundreder med mange tusinde studerende, som kom rejsende fra fjerne områder, herunder fra Danmark, og som prægede disse byers liv. En forudsætning for adgang var, at man kunne undervisningssproget latin, og dette åbnede også for deltagelse på tværs af lande- og sproggrænser. Betaling for optagelse kunne komme fra familie, kirke, stat eller velyndere. Ud over antikkens lærdom bidrog muslimsk videnskab væsentligt til opbygningen af de tidlige europæiske universiteters lærdom, og kristne lærde besøgte gennem flere hundrede år muslimske centre for at studere naturvidenskab, alkymi, medicin, matematik mv.

Åbenheden havde dog sine grænser: Indtil reformationen var Københavns Universitet ligesom de fleste af middelalderens universiteter en del af den Romerskkatolske Kirke. Efter reformationen var universitetet knyttet til den lutherske statskirke. Ifølge Fundatsen fra 1788 og frem til 1872 skulle professorer for at få embede over for konsistorium aflægge ed på deres lutherske tro (Grane & Hørby 1993: 104). Eksempelvis kunne jøder derfor ikke ansættes. Dog slækkede man på kravet fra 1840'erne (ibid.: 362). Kvinder fik som bekendt først meget sent adgang til universiteter. Fra 1600- og 1700-tallet findes ganske vist enkelte eksempler på kvinder, der har erhvervet universitetsgrader, men vi skal frem til sent i 1800-tallet, før det blev almindeligt, at universiteter blev åbnet for kvinder. I Danmark skete det i 1875, i Sverige i 1870, i Finland i 1870, i Storbritannien i 1877. I Tyskland blev det tilladt for professorer at acceptere kvindelige studerende i 1891, men først efter år 1900 blev adgang en ret for kvinder.

Kvindelige professorer var – ikke overraskende – også meget sjældne på de fuldt anerkendte universiteter et langt stykke ind

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 65 17/08/18 14.30

i 1900-tallet. I Danmark blev den første kvindelige professor udnævnt så sent som 1946 (historieprofessor Astrid Friis, 1893-1966). Kønsfordelingen blandt professorer i Danmark er som bekendt fortsat meget skæv.

Fordi universiteter som institution har overlevet mange samfundsmæssige omvæltninger, opfattes de også ofte som meget robuste institutioner, født med en kerne af tankefrihed, som de har været i stand til at bevare og udvikle på trods af ydre pres. Som vi så, fastslog *Magna Charta Universitatum* fra Bologna-Universitetets 900-års jubilæum jo også højtideligt de forsamlede rektorers vilje til af al magt at søge at få nationer og organisationer til at arbejde for den akademiske frihed.

Billedet af universiteter som frontkæmpere for åndsfrihed og akademisk frihed er dog en sandhed med stærke modifikationer. Det hævdes ofte, at den frie tanke altid, i hvert fald siden Platon, har stræbt efter retten til frit at forfølge spørgsmål og argumenter for at finde svar (Brubacher & Rudy 1976: 308). Der har da nok også altid været forkæmpere på universiteterne, men kampen har været ført med skiftende intensitet og held. Det gælder også i dag. I lange perioder var universiteterne desuden underlagt strenge restriktioner fra kirke og statsmagt såvel som fra indre, snævrende ordens- og undervisningsregulativer. Akademisk frihed og forskningsfrihed kan man egentlig først begynde at tale om i 1800-tallet. Spirer kan man dog godt finde i de mellemliggende 600-700 år.

Universiteter voksede oprindeligt ud fra katedral- og klosterskoler som relativt selvgroede frie institutioner, korporationer organiseret af studerende og lærere. Dermed fik de også en vis uafhængighed, og uafhængigheden illustreres bl.a. ved, at der fra den tidlige periode er eksempler på, at universiteterne med deres befolkning simpelthen flyttede til en anden by, hvor forholdene var bedre. Det illustreres også ved, at Bologna-Universitetet er blevet kaldt et "studenteruniversitet", fordi det oprindeligt var en sammenslutning af studerende, der fandt sammen og betalte lærere for at undervise (Pedersen 1979: 123ff). De studerende havde på den

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 66 17/08/18 14.30

måde en betydelig magt. På det tidlige Paris-Universitet lå magten derimod i højere grad hos professorerne (ibid.: 187).

Universiteterne var selvsagt afhængige af både kirkemagt og stat i middelalderens samfund. De havde behov for beskyttelse og økonomisk støtte. Det var (altovervejende) kirke og stat, der skulle bruge de lærde og professionelle, som universiteterne kunne uddanne, og derfor søgte de også kontrol med studiernes indhold og professorernes og studenternes tanker. Det var kun de tidligste universiteter, der var selvorganiserede. Senere blev de oprettet af kejsere, konger eller kirke, og oprettelse krævede pavelig tilladelse. Københavns Universitet blev således oprettet i 1479 efter tilladelse i en pavelig bulle fra 1475. Også indre anliggender, både vedrørende undervisning og studenternes opførsel, blev underlagt ret stramme regulativer. I den skolastiske[1] periode, der varede mange århundreder, i hvert fald frem til 1700-tallet, var universiteternes undervisning overvejende baseret på gengivelse af overleverede tekster fra antikken og teologien.

Efterhånden dannedes grundtræk af de strukturer, som vi kender endnu i dag, med professorer, fakulteter, rektorer, eksaminer, nogle steder relativt selvstændige kollegier mv., ligesom mange titler og betegnelser stammer fra den tid. Artes liberales var det lavest rangerende fakultet, efterfulgt af medicin, jura og teologi som det højeste. Naturvidenskabelige fakulteter fandtes ikke, og andre samfundsvidenskaber end jura heller ikke. De kom først i 1800-tallet.

Der var således nok tale om en vis selvstændiggørelse ved udspaltning af nye rum for tænkning, argumentation, diskussion og vidensformidling med tilhørende samfundsfunktioner, men inden for snævre rammer. Hvis de lærde bevægede sig uden for visse snævre grænser med tanke og tale, der kunne true den herskende orden, greb kirke eller statsmagt ind. Allerede fra den tidligste periode i 1200-tallet er der talrige eksempler på, hvorledes kirke og

1 I sin kerne er skolastik en analysemetode baseret på antikkens filosofiske skrifter, især af Platon og Aristoteles.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 67 17/08/18 14.30

statsmagt har forsøgt at knægte tanke- og ytringsfrihed på universiteterne. Listen er lang, men nogle af de mest kendte eksempler fra middelalder og tidligt moderne tid er:

- Efter oversættelse af en række skrifter af Aristoteles og fra den islamiske verden opstod en kamp, der i Paris i 1210 endte med, at kirken skred ind og under trussel om ekskommunikation forbød at læse en række af disse naturfilosofiske skrifter. I 1277 blev en liste af aristoteliske doktriner lyst i band og forbudt i undervisningen af en forsamling af teologer fra universitetet under ledelse af biskoppen i Paris (det viste sig dog vanskeligt at opretholde forbuddet effektivt).[2]
- Roger Bacon (1214-1294, engelsk filosof, magister fra Oxford og underviser i Paris og Oxford), kendt som fortaler for empirisk-eksperimentel videnskabelig metode, var i længere perioder sat i husarrest af franciskanerordenen (som han havde tilsluttet sig) på grund af kætterske tanker, muligvis i sammenhæng med den kamp om aristotelisme, som er omtalt i foregående punkt.
- *Index Librorum Prohibitorum*, pavens liste over forbudte skrifter, oprettet 1559, der ud over teologiske skrifter omfattede en række botaniske, medicinske, juridiske og filosofiske tekster. Således kom Kopernikus på listen i 1616, efter sin død. Senere navne, der kom på listen, var René Descartes, Immanuel Kant, Auguste Comte og Charles Darwin. Listen eksisterede frem til 1966.
- Giordano Bruno (1548-1600), italiensk filosof og astronom, underviste ved flere universiteter, dog med flygtig tilknytning. Bruno var medlem af dominikanerordenen og hævdede bl.a. sammen med Kopernikus (1473-1543), at jorden bevægede sig, og at universet ikke havde noget centrum. Han blev af inkvisitionen dømt for kætteri og brændt på bålet. Dog er det usikkert, hvor stor en rolle hans astronomiske

2 https://plato.stanford.edu/entries/condemnation/.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 68 17/08/18 14.30

teori spillede. Kopernikus, ophavsmanden til det heliocentriske system, blev underligt nok ikke selv forfulgt, mens han levede (først i 1616 blev hans skrifter som nævnt forbudt).

- Galileo Galilei (1564-1642, italiensk filosof, astronom og fysiker mv.) blev i 1633 tvunget til at afsværge sin påstand om, at jorden drejede rundt. Han fik husarrest og forbud mod at fremlægge sin teori offentligt.

Det naturvidenskabelige gennembrud: begyndende modernisering

Med universiteterne var der etableret en ny type af lærdoms- og undervisningsinstitutioner, der nok havde støtte fra magtfulde politiske og religiøse institutioner og repræsenterede en vis selvstændiggørelse af funktioner, som ingen andre institutioner kunne yde på samme niveau. På den anden side var de dog underlagt stærk styring og snærende bånd. Den lærdom, de udbredte, var forholdsvis reproducerende og statisk, men man så dog, at den også kunne danne basis for nye tanker, der overskred eller modsagde eksisterende doktriner. De konflikter og hårde kampe om læsning af tekster, doktriner og teorier, der er eksemplificeret ovenfor, viser, at der var frigørelsesimpulser fra universiteterne, der blot ikke kunne komme til udfoldelse.

De grænseoverskridende brud, der skulle til for at frisætte universiteter og forskning, startede i den tidlige modernitet, dvs. med renæssancen og reformationen fra 1500-tallet. Hermed fulgte de videnskabelige gennembrud med tilhørende institutioner fra 1600-tallet. I de protestantiske lande frisatte reformationen i nogen grad universiteterne fra kirkelig magt. Den protestantiske tro og etik var i højere grad individualistisk og – i hvert fald ifølge Max Webers berømte protestantismetese (Weber 2003a) – mere rationel. Webers tese inspirerede videnskabssociologen Robert K. Merton til at fremlægge en teori om en sammenhæng mellem puritanismens udbredelse i England og naturvidenskabernes

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 69 17/08/18 14.30

vækst i 1600-tallet (Merton 1970; Hessenbruch 2000: 469ff). Med religionskrigene, trediveårskrigene og Den Westfalske Fred i 1648 dannedes efterhånden de stærkere territorialstater, der svækkede kirkens magt, men som også førte til stærkere indordning af universiteterne under statslig kontrol.

I denne sammenhæng vil jeg primært rette blikket mod de kognitive og sociale processer, der indgår i naturvidenskabernes gennembrud, og kun lade de øvrige moderniseringstræk stå som kontekstuelle faktorer.

Det naturvidenskabelige gennembrud omfatter de nybrud, der sker inden for astronomi, fysik, matematik og senere kemi og medicin, og som er knyttet til kendte navne som Nikolaus Kopernikus, Johannes Kepler, Tycho Brahe, Galileo Galilei, William Harvey, Robert Boyle, Christian Huygens, Isaac Newton m.fl. Disse nybrud skabte nye paradigmer og omfattede dermed også grundlæggende erkendelsesteoretiske brud. Der blev konstitueret et nyt syn på erkendelsens mål og grundlag og videnskabs- og metodesyn baseret på eksperimentelle og empiriske metoder. De muliggjorde stadig nye erkendelser og opdagelser og åbnede dermed for en kumulativ, grænseudvidende og til tider revolutionerende erkendelse, der var ukendt i det skolastiske metodesyn. Den nye naturvidenskabs dynamik og tiltagende position udsprang også af opfindelser og konstruktion af instrumenter og teknik mv. til målinger og forsøg, men også til løsning af praktiske opgaver. Det kunne være til praktisk anvendelse i arkitektur, byggeri, militær, søfart og navigation mv. Eksempler er kikkerter, mekaniske ure, pumper, vand- og vindmølleteknologi, metallurgi, plante- og dyreavl mv.

Disse nybrud foregik i hovedsagen uden for universiteterne. De var i mange tilfælde i direkte konflikt med den rådende lærdom, blev bekæmpet af pavelige buller og sat på lister over forbudte tekster, som vi har set. Der var også tale om dramatiske brud, der indbefattede grundlæggende omkalfatring af verdensbillede, tro og nedarvede forestillinger om verden, om mennesker og om, hvad der styrer dem, herunder opfattelser af moral og ansvar. Alt, hvad der med Max Webers ord fører til en gradvis "affortryllelse

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 70 17/08/18 14.30

af verden", frisætter tanker og fantasi, bidrager til at myndiggøre det enkelte menneske, men er også med til at sætte retningen mod "rationalitetens jernbur" (Weber 2003a: 121-122) og en "polarnat af isnende mørke og hårdhed" (Weber 2003b: 266). Det er med til at opløse traditioners hellighed, underminere rådende herredømmeformers legitimitet og dermed gøde jordbunden for omstyrtelse af århundredgamle dynastier og overgangen til mere rationelle, bureaukratiske og måske demokratiske regimeformer.

Bemærk, at jeg dermed ikke siger, at det naturvidenskabelige gennembrud er årsag til eller igangsætter af disse omfattende transformationsprocesser – det er det langtfra – men blot at det indgår i samme kompleks. Dog kan der næppe herske tvivl om, at naturvidenskaben spiller en central rolle i ændringen af verdensbillede mv.

Som sagt foregik denne udvikling altovervejende uden for universiteterne, bl.a. inden for rammerne af videnskabelige akademier og selskaber, der opstod fra 1500- til 1600-tallet, først i Italien, finansieret af medlemmerne selv og/eller mæcener (konger, fyrster, aristokrati eller rige købmandshuse). Galilei blev således bl.a. på baggrund af sine opdagelser med teleskopet medlem af *Accademia dei Lincei* i Rom i 1610 efter at have forladt universitetet i Padua (Hessenbruch 2000: 134ff). De fleste af disse akademier og selskaber levede kort, og nogle blev forbudt af den katolske kirke. Andre opnåede anerkendelse og særlige privilegier fra statsmagten, der tillod frie studier og publicering. De fik dermed afgørende og varig betydning.

Udviklingen i denne periode betød også en forskydning af tyngdepunktet fra Italien mod nordligere områder i Europa – England, Holland og senere tyske stater. I 1660 blev *Royal Society of London* grundlagt af Robert Boyle, Christopher Wren og John Wilkins med henblik på at drive naturvidenskabelige studier, og et par år efter fik selskabet kongelig anerkendelse af Charles 2. Royal Society fik i sit charter tilladelse til at drive sine studier uden indblanding, at rejse og kommunikere frit uden brevcensur og at trykke sine egne skrifter, dog under forudsætning af, at man ikke blandede sig i religiøse og politiske anliggender.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 71 17/08/18 14.30

Dette selskab blev også kaldt "invisible college", et usynligt forskerfællesskab, og sociologen Robert K. Merton har gennem sine historisk-sociologiske studier af selskabets skrifter og protokoller sporet de sociale normer for videnskabelig praksis, som han mener efterhånden kom til at gælde som idealer for forskerfællesskaber i moderne tid. Det var dem, han senere kondenserede og systematiserede til de fire normer i CUDOS-sættet, som jeg omtalte i kapitel 2 (Merton 1969). De må nok kunne betragtes som genuint moderne normer for god videnskabelig praksis og har endvidere tydelige forbindelseslinjer til menneskerettigheder, antifundamentalisme og værdien for demokrati oplyst af det bedre argument.

Nogle år efter, i 1666, fulgte *Académie Royale des Sciences* i Paris. En væsentlig forskel mellem de to var dog, at Royal Society havde større uafhængighed af kongemagten, bl.a. takket være selvfinansiering gennem medlemmers bidrag, hvilket selvsagt på den anden side forudsatte, at medlemmerne rådede over en vis formue (hvilket selvfølgelig også kunne skabe afhængighed af særlige interesser). Det franske videnskabsakademi var derimod statsligt finansieret med tilsvarende mindre uafhængighed.

I andre lande fulgte lignende selskaber, i Preussen således *Akademie der Wissenschaft* i 1700 og i Danmark *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* i 1742.

En vigtig innovation, der var knyttet til disse videnskabelige selskaber, var tidsskrifter. Det særlige ved disse er, at indholdet godkendes og udvælges af redaktørerne på basis af en fagkyndig videnskabelig vurdering og kontrol af artiklerne, før de bliver trykt, for dermed at kunne give garanti for, at resultaterne er velunderbyggede, i overensstemmelse med videnskabelige metoder, samt at de er nye og originale. Hvis kontrol og udvælgelse foregår fagligt korrekt, gavner det selvfølgelig kommunikationen, fordi det selekterer, sorterer og gør publikationsmængden mere overskuelig. Samtidig stadfæster publicering i den slags tidsskrifter, hvem der har frembragt resultaterne, og giver synlig anerkendelse heraf. Som de første af den slags tidsskrifter nævnes som regel *Philosophical Transactions*, der fra 1665 blev udsendt af

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 72 17/08/18 14.30

Royal Society i London, og det franske *Journal des sçavans*, ligeledes 1665 (Kronick 1976).

Ud over at disse tidsskrifter effektiviserede udbredelsen af nye resultater, løste de også andre funktionelle problemer. Før tidsskrifterne foregik kommunikationen hovedsageligt gennem breve, der blev sendt rundt. Imidlertid kunne naturforskerne være tilbøjelige til at holde deres resultater hemmelige af frygt for, at andre skulle stjæle æren for at have fundet dem først. Man kunne nu sikre sig førsteretten ved at indsende sine opdagelser til et tidsskrift. Det forudsatte – og forudsætter – selvfølgelig et organiseret system, hvor alle kan have tillid til redaktionen, herunder at redaktionen er i stand til at gardere sig mod plagiat. At dette var et problem, eksemplificeres ved, at der var opstået stigende konkurrence mellem forskerne med henblik på at finde *nye originale resultater* og at komme først med dem. Kampen om ære og anerkendelse for nye resultater var en drivkraft ud over selve nysgerrigheden. At komme først med nye resultater kunne også styrke anseelsen hos mæcenerne, der støttede naturfilosofferne.

I dag findes et vidtforgrenet system af fagtidsskrifter på basis af disse principper inden for alle fag, og bedømmelsesordninger er sat i system med inddragelse af fagkyndige, som er udvalgt i forhold til de specielle emner. Især i naturvidenskabelige og medicinske fag er tidsskrifter næsten enerådende som publiceringskanaler, og de største tidsskrifter, der læses verden over, nyder meget høj prestige.

At mange videnskabelige gennembrud foregik uden for universiteterne og under nye rammer, betyder selvfølgelig ikke, at universiteterne ikke betød noget som grundlag. Man ser somme tider betegnelsen "amatørvidenskab" anvendt, fordi den nye videnskab blev bedrevet uden for universitetsembederne. Men de fleste af den nye videnskabs pionerer var trods alt selv uddannet på universiteterne, formodentlig 90 %, og mange, 40-50 %, indtog også embeder på universiteterne, i hvert fald i perioder (Gascoigne 1990: 208).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 73 17/08/18 14.30

Oplysningstid, Humboldt-Universitetet og uddannelsesrevolutionen

De næste gennembrud i selve universiteternes modernisering kom først med de reformer, der skete omkring 1800. Reformer foregik i en række lande, og især fik etableringen af Humboldt-Universitetet i Berlin i 1810 tillagt en afgørende status. Grunden er, at Wilhelm von Humboldt, filosof, lingvist og dengang nylig udnævnt preussisk undervisningsminister, her fik indført en universitetsform, der gjorde rent erkendelsesorienteret videnskab og fri forskning uden ydre formål til en kerne i professorembedets opgaveportefølje, sammen med undervisning. Først vil jeg omtale denne reform og dernæst fremdrage nogle træk fra den forudgående baggrund i oplysningstænkning og filosofi.

Humboldts universitetsreform rummede tre nye principper:

For det første princippet om *enhed mellem videnskabelig forskning og undervisning*. Dette princip havde baggrund og støtte i videnskabernes vækst de forudgående to-tre hundrede år og deres dermed følgende voksende prestige og position i det akademiske hierarki såvel som i samfundets uddannede elite i øvrigt. Humboldt betonede derfor også vigtigheden af at udpege professorer ud fra højeste videnskabelige kvalifikationer.

Det andet princip er sikringen af *akademisk frihed*, defineret ud fra to begreber, der er blevet betragtet som kerneværdier for universiteter siden Humboldt og er gentaget igen og igen: *Lehrfreiheit* og *Lernfreiheit*. Lehrfreiheit, frihed for lærerne, betød frihed både til at forske, finde ny viden og til at undervise. Lærerne skulle have frihed til at bestemme både indhold og form. Lernfreiheit, frihed til at lære, udtrykker en modsvarende frihed for de studerende til at vælge, hvilke forelæsninger de vil følge, og hvilken litteratur de vil læse (Humboldt 2007; Fallon 1980: 28f).

Det tredje princip, der kendetegnede Humboldt-modellen, var den mere fremtrædende position, som det filosofiske fakultet fik i forhold til de øvrige, jura, medicin og teologi. Man skal være op-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 74 17/08/18 14.30

mærksom på, at det filosofiske fakultet dengang også omfattede naturvidenskaber, jf. at middelaldermodellens *artes liberales* bestod af trivium og quadrivium, hvor sidstnævnte omfattede aritmetik, geometri, astronomi. Artes liberales rangerede dengang lavest, men nu blev det nærmest omvendt. Dermed fik humaniora og naturvidenskab også en mere selvstændig position internt i universitetshierarkiet. Først i løbet af 1800-tallet blev naturvidenskab udskilt som et særligt fakultet.

Disse principper var knyttet til et særligt dannelsesideal, som igen rakte ud mod ideer om universiteternes rolle i samfundet. Jeg vender tilbage til dette i næste kapitel og vil her blot kort omtale, at Humboldt så denne form for fordybelse i ren erkendelse og i fri og ubunden sandhedssøgen som befordrende for personens dannelse og udvikling, både kognitivt og med hensyn til karaktertræk og moralsk dømmekraft. En forudsætning for opfyldelsen af denne rolle var tankens frihed. Dette forudsatte igen, at professorerne var de mest fremragende tænkere og forskere inden for deres felter. De skulle betragte deres gerning som et kald snarere end som en vej til en karriere, og slet ikke blot som en levevej (Ben-David 1971: 119). Den viden, de åndelige værdier og de karaktertræk, som hermed blev dannet og kultiveret, skulle ledes ud i samfundet og gennemtrænge det åndelige liv og kulturen til gavn for nationen. Dette mål blev konkret søgt realiseret og styrket gennem udbygning af et eksamenssystem og adgangskrav til forskellige embeder. Eksempelvis blev det indført, at gymnasielærere skulle have universitetsgrad, og denne universitetsform skulle således også være et moment i nationsbyggeriet efter det sammenbrud, Preussen led 1806-1807 med Napoleonskrigene.

Den tids universiteter havde ikke institutter, hvor forskning var organiseret. Magten var internt koncentreret hos professorerne og kollegiale forsamlinger. Gradvist førte dette system til, at de mest innovative, fremragende og magtfulde professorer, der også kunne samle mange studerende, benyttede deres derved opnåede position og anerkendelse til at få oprettet laboratorier og forhandle sig til nødvendig finansiering (ibid.: 124). Efterhånden vandt de mest

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 75 17/08/18 14.30

succesrige laboratorier så stort internationalt ry, at de kunne samle de mest betydningsfulde forskere fra hele verden. Mange af verdens førende forskere inden for naturvidenskabelige og medicinske fag besøgte fra sidste årtier af nittende århundrede laboratorier på tyske universiteter. Laboratorier, ledet af en professor, blev senere forbillede for de mere demokratiske og egalitære amerikanske departments (institutter), jf. nedenfor.

Man skal selvfølgelig ikke tro, at disse idealer nogen sinde blev realiseret fuldt ud. De tyske universiteter forblev standsuniversiteter, domineret af embedsmandsstand og åndselite, knyttet til nationsopbygning. Humboldt-Universitetet var desuden – paradoksalt nok – under tæt statslig styring (Fallon 1980:22). Professorer blev udnævnt af staten, og hver professor forhandlede individuelt sit budget med staten (ibid.: 37). Forskydningen mod naturvidenskab, forskning organiseret i bevillingskrævende laboratorier og stigende drejning mod teknologi og industri var ikke blandt Humboldts visioner. Der kunne også være faglig konservatisme og modstand mod nye fag og ideer. Og hvad angår princippet om at promovere de mest fremragende, kunne det også knibe. I hvert fald har Max Weber, godt hundrede år efter Humboldt, i et foredrag i en studenterforening i 1917, anbefalet de unge at overveje følgende samvittighedsspørgsmål før valget af en universitetskarriere: "Tror De, at De, uden i Deres inderste at blive bitter og knust, vil kunne udholde, at den ene middelmådighed efter den anden, år efter år, stiger højere op end De selv"? (Weber 2003b: 188). Selvom forskere lever for videnskaben som et indre kald, "har meget få været i stand til at udholde det uden at tage skade på deres sjæl", siger Weber.

Frankrig under Napoleon fulgte en helt anden og langt mere radikal reformvej med lukning af universiteterne i en periode og oprettelse af en ny type institutioner, de professions- og erhvervsrettede Grandes Écoles efter model for militærakademierne. Fagligt og forskningsmæssigt var disse institutioner mere begrænsede med deres orientering mod praktiske funktioner, end universiteterne traditionelt havde været, og mindede i så henseende mere

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 76 17/08/18 14.30

om de erhvervsrettede læreanstalter, der opstod i de fleste industrialiserede lande i løbet af 1800-tallet (i Danmark bl.a. Polyteknisk Læreanstalt 1829, Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole 1856). Dette kunne kræve en mere dybtgående diskussion, hvilket jeg dog må lade ligge her.

Humboldt-modellen viste sig levedygtig, og ikke nok med det, den vandt efterhånden status i mange lande, hvor den blev forbillede for reformer af gamle universiteter såvel som for de nye, der blev oprettet i de følgende år, bl.a. i de nordiske lande og også i USA. Modellen åbnede for, at universiteter efterhånden blev forskningsuniversiteter med laboratorier for eksperimenter og empiriske studier, først inden for naturvidenskabelige og medicinske fag, senere også inden for det samfundsvidenskabelige og humanistiske område.

Fremhævelsen af rent erkendelsesorienteret videnskab som universiteternes kernemission førte videre til en institutionel opdeling mellem "ren" og "anvendt" videnskab, eller grundforskning og anvendt målstyret forskning. Fra slutningen af 1700-tallet voksede institutioner for forskning og uddannelse orienteret mod forskellige erhvervssektorer og professioner frem, heriblandt militært og civilt ingeniørvæsen, teknologi og industri, landbrug, handel og lægemidler. Ideen var, at "ren" videnskab, som en værdi i sig selv, alene skulle være orienteret mod at frembringe ny erkendelse for erkendelsens egen skyld uden hensyn til ydre formål. Derfor skulle universiteterne og forskerne også have frihed til selv at definere og prioritere emner og problemer. Den anvendte videnskab skulle derimod være orienteret mod funktioner i det praktiske liv, hvilket derfor også kunne være indbygget i styrelsesordninger i form af inddragelse af repræsentanter for aftagere.

At disse principper om akademisk frihed er blevet internationalt anerkendt som et historisk gennembrud af kulturel og samfundsmæssig betydning og en del af universelle friheds- og menneskerettigheder, fremgår af de erklæringer og charters, som jeg citerede i foregående kapitel. Hvorfor hele denne udvikling med videnskabelige gennembrud netop skete i Europa, og hvorfor et

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 77 17/08/18 14.30

universitet baseret på principper om udstrakt akademisk frihed først kom netop i Preussen, er fortsat omdiskuteret. Det er slet ikke stedet at referere denne debat, men det er dog på sin plads at trække nogle få idehistoriske linjer op, der forbinder det videnskabelige gennembrud med de reformer i universiteter og uddannelser, der finder sted i 1800-tallet. Det drejer sig om den nye rationalisme og empirisme i filosofisk tænkning fra 1600-tallet samt i oplysningstænkningen.

Videnskab inkarnerer en form for rationalitet, vil mange hævde. Der findes en erkendelsesteoretisk, filosofisk linje, der søger at eksplicitere og undersøge grundlaget for denne rationalitet fra "grundlæggeren af moderne filosofi" René Descartes (1596-1650) over Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Immanuel Kant (1724-1804) m.fl. frem til 1900-tallet med navne som Karl R. Popper (1902-1994) og Jürgen Habermas (1929-) som fremtrædende repræsentanter. Denne gren søger at konstruere rationalitet som en kognitiv instans, der frembringer ny erkendelse med størst mulig sikkerhed, uafhængigt af ydre instanser. Den er antifundamentalistisk og bevæger sig i retning af en kritisk, fallibilistisk fornuftstænkning, dvs. en position, der indebærer, at intet kan betragtes som endegyldigt sikkert. På den anden side kan intet heller på forhånd antages at være endegyldigt falsk.

Filosofihistorisk er det almindeligt at stille den moderne rationalisme fra Descartes m.fl. over for empirismen som en konkurrerende skole, repræsenteret ved John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753) og David Hume (1711-1776), videre over Ernst Mach (1838-1916) og frem til 1900-tallets Ludwig Wittgenstein (den tidlige) (1889-1951), logiske empirister og senere varianter inden for analytisk filosofi. I den foreliggende sammenhæng og i et bredere historisk perspektiv er det dog rimeligt også at se den empiristiske strømning som en manifestation af rationalitet, for så vidt som også empirismen hævder, at der findes rationelle procedurer, i betydningen velbegrundede procedurer, til at afgøre, om noget er sandt eller falsk.

Både rationalisme og empirisme rummer frigørelsesimpulser i

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 78 17/08/18 14.30

forhold til dogmer og ydre autoriteter. Menneskers muligheder for erkendelse opnår en sekulær autonomi, og tanker og forestillinger får ikke deres gyldighed fra ydre autoriteter, herunder kirke, religion eller verdslig øvrighed. Kant sagde i 1784, at oplysning er menneskets udgang fra selvforskyldt umyndighed; man opnår den ved at bruge sin egen fornuft og at vove at vide (*sapere aude*; Kant 1993). Enhver, der råder over sin fornuft og sine sansers brug, er principielt ligestillet med hensyn til at efterprøve enhver påstand.

Det var også denne grundlæggelse af videnskab på et nyt, autonomt filosofisk og erkendelsesteoretisk grundlag, der begrundede det filosofiske fakultets øgede status i faghierarkiet. I sit skrift "Fakulteternes strid" fra 1798 gav Kant udtryk for, at de professionsrettede fakulteter for medicin, jura og teologi i kraft af deres binding til ydre praktiske formål og interesser ville indrette sig efter disse interesser, og at det ville kunne skade sandheden. Sandheden skulle alene afgøres af de lærde på universiteterne (Kant 2007). Videnskab på dette nye filosofiske og erkendelsesteoretiske grundlag blev et rum, hvor en særlig form for rationalitet fik friere udfoldelsesmuligheder, efterhånden som videnskab blev udspaltet og selvstændiggjort på universiteter, uddannelsesinstitutioner og i offentlige rum.

Ud over de erkendelsesteoretiske ideer har videnskabernes stigende betydning og frisættelse også deres baggrund i den bredere bevægelse, som manifesterer sig i oplysningstiden i 1700-tallet, orienteret mod indsamling og udbredelse af den voksende mængde af viden, som man rådede over, jf. encyklopædisterne i Frankrig og de tyske og skotske oplysningsfilosoffer. I den merkantilistiske periode i 1600- og 1700-tallet søgte enevældens stater midler til at udbygge nationernes rigdom, herunder ved udvikling og forbedringer af metoder og redskaber samt af befolkningens kundskaber i de forskellige erhverv. Denne bevægelse førte til udbygning af undervisning fra elementært til videregående niveau de følgende hundrede år, så befolkningen blev i stand til at læse, skrive og regne og efterhånden løbende kunne tilegne sig ny viden. Det var en kognitiv og kulturel revolution, en uddannelsesmæssig revolution

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 79 17/08/18 14.30

(Parsons & Platt 1974), der skabte funktionelle forudsætninger for marked, industrialisering, nationalstat, retsstat og demokrati. Forskningsuniversiteter kom til at udgøre en krumtap i denne udvikling.

I sit berømte forord fra 1920 til *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* taler Max Weber om "en kæde af omstændigheder", der har ført til, "at der netop på vestlig grund, og kun her, optrådte kulturfænomener, der ikke desto mindre – sådan som i det mindste vi selv ynder at forestille os – var led i udvikling af *universel* betydning og gyldighed" (store ord!).

Det allerførste, han dernæst slår ned på, allerede i næste sætning, er: "Kun i Vesten findes der '*videnskab*' på det udviklingsstadium, som vi i dag betragter som 'gyldigt'" (Weber 2003b: 271).

Ingen vil nok bruge så stærke og prætentiøse ord i dag, men bemærk dog, at Weber med vendingen "sådan som i det mindste vi selv ynder at forestille os" og med brugen af citationstegn i nogen grad relativerer den følgende påstand om universel gyldighed. Det er da også om muligt mere kontroversielt i dag end på Webers tid at hævde europæisk førsteret til en rationalitetsform såvel som til universel gyldighed, med risiko for anklager for eurocentrisme. Især universalitetspåstanden har været angrebet. Men bemærk – som jeg vender tilbage til i næste kapitel – at rationalitet, som det forstås i kritisk rationalisme, altid indebærer retten til at sige nej. Med eller uden argumenter. Hvis man siger nej uden argumenter, kan man blot selvsagt ikke hævde at have gode grunde.

Det var dog ikke kun en snæver videnskabelig og værdineutral rationalitet, der indgik i Humboldts universitetsidealer. Hans kundskabs- og dannelsesideal var i høj grad også præget af tidens romantiske strømninger og forståelse af historie, folk og kultur. På tyske universiteter tidligt i 1800-tallet var fag som filosofi, historie og filologi dominerende med prominente navne som grundlæggeren af den moderne filologi Friedrich August Wolf (1759-1824), filosoffen G.W.F. Hegel (1770-1831), teologen og filologen F.D.E. Schleiermacher (1768-1834; grundlægger af en hermeneutisk metode), historikeren Leopold Ranke (1795-1886) m.fl.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 80 17/08/18 14.30

Videnskabernes erkendelsesteoretiske grundlag fremstår i dag åbenlyst mindre solidt end på Humboldts tid. Den tidlige rationalismes selvsikkerhed er brudt op, sanserne har altid været under mistanke for fejlbarlighed, og fremskridtsoptimismen i synet på videnskabelig udvikling som en jævnt fremadskridende og kumulativ proces er svækket, bl.a. i kølvandet på Thomas Kuhns teorier og forskellige former for fornuftskritik. Men i praksis er rationalitet, i betydningen at der kan gives gode rationelle og intersubjektivt bindende grunde til at hævde, at noget er sandt eller falsk, dog vanskelig at komme uden om som grundværdi for videnskabelig forskning. En benægtelse ville gøre de fleste aktiviteter, herunder ofte meget ressourcekrævende aktiviteter, meningsløse. Det ville også have været vanskeligt for Humboldt og andre at begrunde principperne om akademisk frihed, hvis en sådan antagelse om rationalitet blev benægtet.

Udviklingen i USA

Som nævnt blev Humboldts universitetsmodel forbillede og efterlignet i en lang række lande op igennem 1800-tallet og senere. Det gjaldt også i USA, hvis universiteter op gennem 1900-tallet blev internationalt stærkt dominerende og efterhånden overtog rollen som forbillede for europæiske. I sidste halvdel af 1800-tallet tog mange unge akademikere fra USA til tyske universiteter for at opnå en videnskabelig uddannelse og doktorgrad. Dermed blev de tyske universiteters ideer om Lehr- und Lernfreiheit eksporteret til USA og var med til at præge de amerikanske forskningsuniversiteter, som blev bygget op i slutningen af 1800-tallet.

De fleste europæiske universiteter var statslige, mens man i USA fik et blandet og heterogent system med både private og statslige colleges og universiteter. Begge typer var uafhængige af den føderale stat, og det betød også, at de juridiske rammer, herunder hvad angår ledelse og forskeres rettigheder og frihed, varierede meget. Der opstod private colleges med religiøs eller politisk

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 81 17/08/18 14.30

tilknytning, dedikeret til at forsvare bestemte trossætninger eller politiske mål og dermed med erklærede begrænsninger i friheden. Ligeledes opstod der særlige professionsuniversiteter for læger og jurister. Den føderale stat kunne eller ville ikke regulere dette centralt. I dette heterogene system kom sikringen af akademisk frihed på amerikanske universiteter dermed til at gå andre veje end på de europæiske. Jeg vil nævne nogle af de væsentligste elementer og faser.

Går man tilbage til tiden før 1. Verdenskrig, var professorer på amerikanske universiteter og colleges ansat på vilkår uden større tryghed og muligheder for indflydelse, og de kunne uden videre fyres af universiteternes ledelse (Barendt 2010: 165). Derfor kom ansættelsestryghed – tenure – til at spille en meget central rolle i kampen for forskningsfrihed. Formel frihed er uden reelt indhold, hvis ledelsen kan fyre forskere, der forsker i spørgsmål, der ikke må rejses, eller fremkommer med uønskede resultater eller udtalelser. Finansielt var amerikanske universiteters vilkår ligeledes meget forskellige, men privat finansiering fik tidligt stor betydning; og det var både fra private donatorer med store formuer og fra store kapitalstærke firmaer, der var interesseret i ydelser i form af anvendelsesorienteret viden, der kunne udnyttes teknologisk og kommercielt. Eksempelvis blev Stanford University grundlagt i 1891 for private midler af Leland Stanford, der havde tjent sin formue hovedsageligt på jernbaner.

Store private fonde som Carnegie Corporation fra 1911 og Rockefeller Foundation fra 1913 m.fl. har sat tydelige aftryk på den videnskabelige udvikling med støtte til nye ideer og felter, ikke blot i USA, men i det meste af verden. Begge fonde støttede således racehygiejniske programmer på europæiske universiteter op til 2. Verdenskrig. Eksempelvis støttede Rockefeller-fonden oprettelse af et *Institut for Arvebiologi og Eugenik* i København i 1936, som der ellers havde været modstand mod på universitetet, og udpegede selv instituttets første leder, Tage Kemp (Koch 2014: 170ff). Samme Rockefeller-fond støttede også sociologen Theodor Geigers ansættelse ved Institut for Historie og Samfundsøkonomi i

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 82 17/08/18 14.30

København, da han måtte flygte fra Tyskland i 1933 (sociologien vandt dog ikke indpas ved KU på det tidspunkt).

Denne styring kunne selvsagt let komme til at kollidere med ideerne om Lehr- und Lernfreiheit, og der opstod efterhånden en stigende række tilfælde af konflikt, hvor universitetsprofessorer blev hindret i frit at forske og undervise. Der var eksempler på religiøst motiverede forbud mod at undervise i bl.a. Charles Darwins og Herbert Spencers evolutionsteorier (Andersen 1992: 107). Men også økonomiske eller politiske interesser var i spil. En sag, der skabte stor harme og en omfattende debat, var, da sociologen og eugenikeren Edward Ross blev fyret fra Stanford University på grund af sit syn på asiatiske immigranter og kritik af jernbanemonopoler. Fyringen blev gennemtrumfet af Jane Stanford, enke efter universitetets grundlægger, Leland Stanford, og medlem af bestyrelsen, som hun styrede fuldt ud indtil 1903 (Barendt 2010: 166). Stanford havde jo bl.a. tjent sin formue på netop jernbaner, herunder ved brug af asiatiske arbejdere, så hans enke fandt Ross' udtalelser upassende.

Sagen fremkaldte voldsomme protester, og adskillige Stanford-professorer tog deres afsked. Reaktionen blev imidlertid ikke beskyttelse gennem lovgivning eller øget statslig overvågning, men kollektiv handlen fra universitetsprofessorernes side, nemlig ved dannelse af en organisation. I 1915 blev *American Association of University Professors* (AAUP) dannet med det formål at fremme akademisk frihed, deltagelse i universiteternes ledelse samt økonomisk tryghed for alle i det akademiske fællesskab. Det indgik også i organisationens mission at medvirke til, at universiteter gennem ekspertise kunne stille sig til rådighed for det omgivende samfund. Grundlæggere var folk fra den akademiske elite ved de førende universiteter, og AAUP's første præsident var filosoffen John Dewey, en af pragmatismens fremtrædende repræsentanter.

Ved stiftelsen af AAUP vedtog man en deklaration, der formulerede de principper, der skulle være styrende for universitetslærere: både frihedsrettigheder, pligter og begrænsninger for fri-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 83 17/08/18 14.30

heden. Denne deklaration er siden blevet udbygget og revideret efter grundige analyser og overvejelser samt forhandlinger med alle berørte organisationer for universiteter og colleges, ligesom erfaringer fra praksis og behandling af enkeltsager er indarbejdet i kommentarer og noter til de enkelte punkter i erklæringerne. Den seneste udgave, *Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure* er fra 1940 og er underskrevet af ca. 240 nationale organisationer, såvel for ansatte akademikere som for institutioner. Den har dermed status som en slags hovedaftale, som parterne har forpligtet sig til at overholde. Den er udbygget med en række specifikke erklæringer og underaftaler vedrørende forskellige emner. Det hele findes samlet og kommenteret i den såkaldte *Redbook*, en ca. 500 sider lang bog, der indeholder Policy Documents and Reports (AAUP 2017b), og som opdateres regelmæssigt.

Der er således tale om en omfattende og detaljeret gennemgang af principper og vejledende retningslinjer. Hvad angår de generelle principper for forskningsfrihed, er erklæringen helt på linje med de internationale deklarationer, som blev gennemgået i kapitel 2. Et særligt og omdiskuteret element er dog en klausul om, at man kan aftale sig til begrænsninger, fx på universiteter og colleges med religiøst værdigrundlag ("the limitation clause"). Så er kravet blot, at dette skal fremgå åbent og være nedfældet skriftligt ved ansættelsen. Formuleringen har været stærkt omdiskuteret. I Danmark ville den ud fra gældende lovgivning være stærkt problematisk, da universitetsforskere er offentligt ansatte (jf. kapitel 7). Det principielle problem er: Kan en institution, der binder sig til på forhånd fastlagte sandheder eller dogmer, overhovedet betragtes som et universitet, og i bekræftende fald, hvilke betingelser skal så opfyldes? Det vil føre for vidt at gennemgå hele denne debat, så jeg vil nøjes med at konstatere, at den er præget af ret betydelig tolerance over for religiøst motiverede begrænsninger, når blot de fremgår åbent. I øvrigt har klausulen haft aftagende anvendelse i praksis (ibid.: 64-68).

Man understreger også retten til frit at udtale sig offentligt, uden censur fra universitetet, men nævner, at det skal ske med respekt

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 84 17/08/18 14.30

for institutionens omdømme og således, at det er klart, hvornår man udtaler sig på egne eller på institutionens vegne.

Disse eksempler illustrerer tydeligt den mulige konflikt mellem den individuelle frihed og institutionens frihed (omtalt i kapitel 2). Hvordan kan man løse en konflikt, der opstår, ved at institutionen bruger sin frihed til at begrænse de enkelte forskeres frihed? Selvom AAUP-erklæringen har fokus på den individuelle frihed, ser man her, at man accepterer en betydelig frihed for institutionen. Hvis en institution ønsker at sætte begrænsninger, må det accepteres, men så skal det fremgå klart af ansættelseskontrakten. Begrænsningerne kan dog blive så grove, at institutionen ikke bør have ret til at kalde sig et universitet/college.

Problemet fik om ikke en løsning, så en grundig juridisk behandling og belysning med en højesteretsdom fra 1957 i sagen Sweezy vs. New Haven (Barendt 2010: 174f).

Paul Sweezy var en marxistisk økonom, uddannet ved Harvard, og virkede som skribent og gæstelærer i McCarthy-perioden tidligt i 1950'erne. Efter nogle gæsteforelæsninger på University of New Hampshire blev han indklaget for uamerikansk virksomhed og indkaldt til afhøring, både om indholdet af sine forelæsninger og om sin politiske virksomhed. Under påberåbelse af sin ytringsfrihed i henhold til forfatningen, First Amendment, nægtede han at svare på spørgsmål om indholdet i forelæsningerne (såvel som andre spørgsmål). Statsadvokaten lod dernæst sagen gå til retten. I første instans gav retten statsadvokaten medhold: Hensynet til statens interesse i at beskytte mod uamerikansk virksomhed vejede tungere end Sweezys forfatningssikrede ytringsfrihed. Sagen gik dernæst videre til Højesteret. Her nåede flertallet imidlertid til den modsatte konklusion: Hensynet til ytringsfriheden vejede tungest.

Stor betydning fik det, at retten eksplicit traf sin afgørelse med henvisning til den *akademiske frihed* og slog fast, at akademisk frihed fulgte af forfatningens bestemmelse om ytringsfrihed. Man bemærker, at der henvises til *både Sweezys og universiteternes frihed*. Det var til samfundets bedste, stod der i begrundelsen. Dommerne i flertallet nævnte eksplicit "four essential freedoms", som

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 85 17/08/18 14.30

universiteterne måtte have, for at de kunne opfylde deres mission: frihed til at bestemme, hvem der skal undervise, hvad der skal undervises i, hvordan der skal undervises, og hvem der skal have adgang til at studere. Samtidig fremgik det af dommens præmisser, at universiteternes frihed kun har værdi, fordi den sikrer forsknings- og undervisningsfrihed.[3] Denne højesteretsdom har ifølge Barendt (ibid.) haft enorm indflydelse. Det blev fastslået, at den akademiske frihed, både den individuelle og den institutionelle, er forfatningssikret.

Men denne konflikt var mellem en professor og staten, ikke mellem en professor og universitetet. Dommen fortæller dermed ikke, hvilke hensyn der vejer tungest i konflikter mellem disse to aktører.

Et andet væsentligt punkt i AAUP's deklaration er princippet om *tenure*, der altid omtales som tæt forbundet med akademisk frihed (AAUP 2017a). Også tenure beskrives ganske detaljeret, men her vil jeg dog kun citere den overordnede generelle formulering:

> After the expiration of a probationary period, teachers or investigators should have permanent or continuous tenure, and their service should be terminated only for adequate cause, except in the case of retirement for age, or under extraordinary circumstances because of financial exigencies.

De vigtigste elementer er her, at tenure indebærer permanent eller tidsubegrænset ansættelse, som kun kan afbrydes af "adækvate årsager" eller under ekstraordinære omstændigheder, forårsaget af tvingende og påviselige økonomiske grunde. Tenure opnås efter en prøveperiode, inden for hvilken der også skal være akademisk frihed, og som højst må vare syv år. Også i prøveperioden skal der være "adækvate årsager", hvis den skal afbrydes (jeg vender tilbage til tenure i kapitel 6 og 9).

3 http://lawhigheredu.com/124-sweezy-v-new-hampshire.html

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 86 17/08/18 14.30

Det tredje vigtige punkt vedrører styreformen på universiteter. Hovedprincippet er – ligesom i UNESCO-erklæringen – at forskerstabens medvirken i styringen af universitetets akademiske anliggender er en nødvendig forudsætning for akademisk frihed. De akademiske anliggender angår forskning og undervisning, tildeling af akademiske grader, ansættelser og afskedigelser og valg af institutledere. Her skal forskerstabens indflydelse veje tungest i forhold til ledelse og administration. Ligeledes skal forskerne have fuld frihed til at udtale sig om alle spørgsmål, som har at gøre med institutionen og dens politik (AAUP 2017a: 123ff).

AAUP har udøvet sin virksomhed på mange måder, men især ved at fungere som en instans, der overvåger, behandler klager og støtter medlemmer på forskellige måder. AAUP's regler kan ikke gennemtvinges ved domstolene, men er efterhånden blevet accepteret af en række universiteter og deres organisationer, så de indgår som en del af aftalegrundlaget ved ansættelseskontrakter (vel i nogen grad analogt med Hovedaftalen i den danske arbejdsmarkedsmodel), og domstole henviser til deklarationen i sager om kontraktbrud. Der synes i den amerikanske universitetsverden at være udbredt enighed om, at deklarationen har bidraget væsentligt til at skabe respekt for akademisk frihed (Barendt 2010: 173).

Sammenfatning

Historisk har forskningsfrihed været forbundet med universiteternes udvikling, men akademier og videnskabelige organiseringer uden for universiteterne har i perioder været banebrydende. Selvom de tidlige universiteter i middelalderen havde visse styrelsesmæssige frihedsgrader, var det med de nye naturvidenskaber og humanismen i renæssancen, at spirer til frigørelse brød frem, og de større skridt blev først taget fra oplysningstiden og i tiden derefter. I de store linjer kan institutionalisering af forskningsfrihed betragtes som led i de store samfundstransformationer og moderniseringsprocesser, der er foregået siden renæssancen. Der er tale om

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 87 17/08/18 14.30

en opløsning af en relativt monolitisk samfundsorden og kultur i en udvikling, hvorved der uddifferentieres forskellige delsystemer og kulturelle værdisfærer med ret høj grad af selvstændighed, men med gensidige koblinger og afhængighedsforhold. Universiteterne har gennem disse processer udvidet deres ydelser fra at tjene snævre eliter inden for kirke, stat og aristokrati til at omfatte undervisning, studier og forskning rettet mod de store samfundsmæssige moderniseringsprojekter i forbindelse med økonomisk, politisk, juridisk og kulturel nationsbygning fra 1700-tallet og de følgende par hundrede år, frem til tiden efter 2. Verdenskrig. Her udvides universiteterne til, ud over at forsyne med højtuddannede, at levere direkte forskningsbaseret viden til private og offentlige virksomheder og organisationer, herunder som led i internationalisering. Efter de demokratiske revolutioner og med forbillede i Humboldt-Universitetets ideer fik akademisk frihed og forskningsfrihed plads som bærende værdier i moderne universiteter og blev kædet sammen med dannelsesidealer og basale demokratiske værdier.

KAPITEL 4

Hvorfor forskningsfrihed?

Vi har i tidligere kapitler set, at forskningsfrihed, akademisk frihed og frihed for videnskaber er frihedsformer, hvis værdi der synes at være meget udbredt tilslutning til i nutidens demokratiske samfund. I hvert fald på papiret. Tilslutningen er kommet til udtryk i internationale erklæringer og konventioner og ved, at de er indarbejdet i national lovgivning, i mange tilfælde endog i landenes grundlove (se kapitel 2 og 5). Vi har set dybe historiske rødder, men sandelig også en historisk proces, som langtfra har været lineært fremadskridende. Tilbageslag, undertrykkelse, stagnation og brud har i historisk perspektiv nok mere været reglen end undtagelsen. Der er heller ikke tvivl om, at bestræbelserne i nyere tid på at befæste rammer for forskningsfrihed gennem erklæringer, konventioner og lovgivning har haft deres baggrund i katastroferne i de totalitære regimer i øst og vest siden mellemkrigstiden med bogbrændinger, forfølgelser og henrettelser af videnskabsfolk og intellektuelle af ideologiske og politiske grunde. Forhold, som desværre også kendes i dag.

Når det anses for vigtigt og nødvendigt at beskytte videnskabernes frihed, er det udtryk for en erkendelse af, at dette er en værdi, som er så vigtig, at den ikke må gå tabt, og samtidig at det er en skrøbelig værdi, der har behov for beskyttelse. Fri forskning hviler på en social organisationsform og institutioner med normer, kommunikationsformer, omgangsformer og sociale koder, som meget let kan undertrykkes, undergraves eller, måske farligere endnu,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 89 17/08/18 14.30

blot gradvist transformeres, så man ikke opdager forvandlingen, før det er for sent (jf. Ziman 2001: især kapitel 4). Det har også sin baggrund i, at videnskab og forskning har fået større økonomisk, politisk og samfundsmæssig betydning, på godt og ondt.

Men hvad er det egentlig, der begrunder, at forskningsfrihed har værdi? Selvom der findes en omfattende international litteratur om emnet, sker det meget ofte i aktuelle forsknings- og universitetspolitiske debatter og udredninger, at der enten helt mangler begrundelser og overvejelser, eller at der kun optræder meget summariske og generelle begrundelser, der ikke siger så meget. Som jeg vil vise i et senere kapitel, har det faktisk ikke været muligt at finde et officielt dokument fra en dansk myndighed af nyere dato, dvs. inden for de seneste årtier, fx en udredning eller betænkning, med en diskussion af, hvad forskningsfrihed er, og dermed heller ikke en begrundelse for, hvorfor der skal være forskningsfrihed (hvis der skal). Det er bemærkelsesværdigt i betragtning af de mange omfattende lovgivningsindgreb og reformer, der er sket på området siden 1970.

Ser man bredere på litteraturen, springer det i øjnene, at der faktisk ofte mest er tale om blot historiske begrundelser. Det kan være henvisninger til lange traditioner, det, som Max Weber kalder traditionel legitimitet: Friheden er rigtig, fordi det altid har været sådan (uanset forbigående afgivelser), ofte understøttet af beretninger om glorværdige kampe, hvis frugter og frø har spiret og overlevet trods undertrykkelse – i tråd med de punktvise solstråler i fortællingerne i det foregående kapitel.

Som nævnt i indledningen vil jeg ikke følge den begrundelsesstrategi. For det første fordi den historiske tradition jo slet ikke er så lang endda, og lyspunkterne faktisk har været få og kom sent. At hævde, at frihedstraditionen har været der siden kejser Barbarossas frihedsbrev til Bologna-Universitetet i 1158 og pave Gregor 9.'s Magna Carta til Paris-Universitetet 1231, holder næppe. Hvis Humboldt-Universitetets idealer blev realiseret, var det i hvert fald kun partielt og meget sent. Nogle elementer i selve indholdet i Humboldt-idealerne kan også anfægtes: De pegede i retning af

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 90 17/08/18 14.30

en snæver, elitær dannelsesfunktion for et afsondret embedsborgerskab og åndsaristokrati, et mandarinuniversitet for "toppen af nationens moralske kultur" (Habermas 2013). Nogle vil sige, at det reelt kun er i tiden efter 2. Verdenskrig, at man kan tale om forskningsfrihed som en nogenlunde anerkendt og solidt forankret værdi.

For det andet – og nok mere tungtvejende – er traditionshenvisning i moderne samfund sjældent et gangbart og gyldigt legitimitetsgrundlag. Det moderne er fremtidsrettet, og traditioner skal hele tiden tages op til kritik og vurdering. "Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af", som Marx og Engels skrev i *Det kommunistiske manifest*.

Det betyder selvfølgelig ikke, at ideer og argumenter fra traditionerne ikke kan have gyldighed, blot at de ikke kan have det alene i kraft af traditioner. Men den historiske livskraft, som frihedsideerne trods alt har udvist, giver selvfølgelig et tegn på en marv.

I det følgende vil jeg undersøge begrundelsesstrategier, der i højere grad tager udgangspunkt i, at forskning og forskningsinstitutioner er moderne fænomener. Forskning er selv drivmiddel og krumtap i modernisering. Det moderne er fremtidsorienteret. Det vil altid skulle bygge på traditioner, men vil samtidig også altid være parat til at vurdere, om traditioner er værd at bevare. Hvis svaret er nej, skal de ændres. Balancen mellem tradition og traditionsbrud, mellem traditionsformidling, traditionskritik og modernisering rummer problemer med politiske, etiske og pragmatiske aspekter og med forskellige konfliktpotentialer, alt efter hvilket domæne der er tale om: økonomi, teknik, forskellige erhverv og professioner, omgang med natur, kunst, familie og intimsfære, videnskab osv. Ikke alene vil holdninger til den rette balance variere, men det vil også meninger om, hvorledes sådanne holdninger kan begrundes, hvis de overhovedet kan begrundes. Også inden for forskningen er der variationer i holdninger til den rette balance. Jeg vil forsøge at udrede de helt grundlæggende ideer og principper, der kan begrunde forskningsfrihed som en basal værdi inden for moderne samfund.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 91 17/08/18 14.30

Individuel forskningsfrihed: udledt af menneskeret?

Forskningsfrihed har, som det fremgik i kapitel 2, flere aspekter: individuelt, institutionelt og kollektivt. Vi så også, at det er almindeligt at give den individuelle forskningsfrihed primat. Når institutionen har sin frihed, er det for at beskytte den individuelle forskningsfrihed. Den kollektive forskningsfrihed hviler på, at forskerne frivilligt har besluttet at samarbejde og træffe beslutninger i fællesskab. Vi så også i kapitel 2, at Isaiah Berlin skelner mellem to former for frihed: negativ og positiv, forenklet oversat til: frihed *fra* og frihed *til*.

Starter vi nu med at se på den individuelle forskningsfrihed i den *negative* form, kan vi som et første skridt se, hvor langt vi kommer ved at bygge på andre individuelle frihedsbegreber og deres begrundelser. Her henvises der ofte til de personlige frihedsrettigheder fra den nyere liberalistiske frihedstænkning og de store erklæringer om menneskerettigheder og deres aflejringer i forfatninger: John Locke, Immanuel Kant, den amerikanske frihedserklæring (1776), First Amendment i USA's Bill of Rights, den franske menneskerettighedserklæring (1789) osv. De mest relevante frihedsrettigheder er her ytringsfrihed, tankefrihed, samvittighedsfrihed, bevægelsesfrihed og forsamlingsfrihed (sidstnævnte må betragtes som impliceret i bevægelsesfrihed).

Ser man, hvordan disse frihedsrettigheder er begrundet, er der i hovedsagen to (moderne) positioner: en deontologisk og en konsekventialistisk. Den deontologiske hævder, at alle har en pligt til at respektere den størst mulige frihed for alle, givet at ingen derved begrænser andre i at nyde lige så stor frihed. Dette princip antages at have en indre værdi uafhængigt af konsekvenserne. Kant begrunder det ud fra sit kategoriske imperativ som et princip, der følger af fornuften. Ved at følge en lov alene, fordi man med sin fornuft indser, at det er det rigtige, opnås frihed og myndighed (nogle taler også om en "naturretlig position" eller "rationalistisk naturret", Rendtorff 2005: 24-35. (Jeg inkluderer denne i den deontologiske position).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 92 17/08/18 14.30

Den anden hovedtype begrunder frihedsrettigheder ud fra deres gode konsekvenser. Utilitarisme, der betoner nytte og velfærd, er den mest udbredte form. Oftest henviser man til John Stuart Mills argumentation, ifølge hvilken tanke- og ytringsfrihed er godt, fordi det gavner fremskridt i viden. Det vil igen være til gavn for den samlede velfærd i samfundet. Åben debat vil nemlig øge chancen for at opdage fejl og sortere dem fra, mener Mill (1991: kapitel 2, især: 69). Ligeledes vil uhindret spredning af ny viden øge mulighederne både for at udnytte denne viden og for at skabe endnu mere viden. Man skal her være opmærksom på, at nytte og velfærd ifølge Mill (og andre) ikke (kun) opstår fra en snævert praktisk anvendelse af viden. Også almen grundlæggende viden om natur og samfund kan øge de enkelte individers handlemuligheder og dermed velfærd.

Dette er selvfølgelig ekstremt forenklede og stiliserede udgaver, og der findes desuden andre og senere teorier til begrundelse af frihed end disse, bl.a. John Rawls' kontraktteori (Rawls 2008) og Jürgen Habermas' diskursteori (2008). Disse kan dog i vid udstrækning ses som overbygninger på de to allerede nævnte. Selve grundideerne repræsenterer imidlertid meget udbredte kerneantagelser i begrundelser for værdien af frihedsrettigheder, og de peger mod, at forskningsfrihed kan ses som et specialtilfælde heraf, i det omfang vi ser forskningsfrihed som en individuel, negativ frihedsret. Man kan også genkende dem fra forskningspolitiske debatter. Et meget udbredt synspunkt har været, at hvis forskningsfrihed skal have en berettigelse, må det være, fordi den gør gavn, fx i form af resultater, der kan skabe øget vækst og velfærd. Det kan virke plausibelt, men deontologiske argumenter forekommer også, som det vil fremgå.

En vigtig forudsætning skal imidlertid med. Forudsætningen for disse og lignende begrundelsesstrategier er et begreb om *sandhed,* og det skal være et begreb, der *ikke* er *radikalt* relativistisk eller nihilistisk. Den *negative* formulering, at det ikke må være radikalt relativistisk, er her valgt for at angive, at der er plads til forskellige sandhedsbegreber. Der kan fx være forskelle mellem fagområder.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 93 17/08/18 14.30

Det må også være muligt at anfægte og kritisere bestemte sandhedsbegreber. Det må bare ikke være en radikal fundamentalistisk relativisme. Hvis man antager, at det ikke giver mening overhovedet at sondre mellem sandt og falsk, vil begge de omtalte strategier for begrundelse af frihedsrettigheder bryde sammen. Det samme gælder så meget mere, når det drejer sig om at begrunde specielt forskningsfrihed: Hvis man antager, at det ikke giver mening at hævde, at forskning fører til mere sand viden i en eller anden veldefineret forstand, forekommer det svært at begrunde, hvorfor der så skulle være forskningsfrihed. Der må forudsættes en – i bred forstand – rationalistisk erkendelsesteori, altså at det er muligt at give rationelle, intersubjektivt og universelt bindende argumenter, i form af observationssætninger eller teoretiske argumenter, for sandheden af en påstand eller teori; i det mindste i relativ forstand over for andre påstande om det samme inden for et givet domæne.

Dette er relevant at nævne på den baggrund, at der i de senere årtier inden for videnskabsteori og erkendelsesteori har været en del angreb på rationalistiske positioner i det hele taget. Universalistiske sandhedsbegreber under enhver form har været draget i tvivl (især af visse former for socialkonstruktivisme, diskursteori og poststrukturalisme (Collin 2009)). Bygger man på disse positioner, vil jeg betragte det som udelukket at give en holdbar begrundelse for forskningsfrihed.

Forskningsfrihed er et specialtilfælde af frihedsrettigheder, som alle i demokratiske samfund med respekt for menneskerettigheder har, og de har det med gyldige grunde. Enhver har ret til at stille spørgsmål, at søge svar efter bedste evne og at udbrede de svar, de finder, blot det ikke hindrer andre i at udøve samme frihedsret. Den ret har forskere dermed også.

Der er ikke tvivl om, at denne reference til grundlæggende liberale frihedsrettigheder indgår i grundlaget for forskningsfrihed. Det ses også af forskellige domstolsafgørelser, bl.a. fra den europæiske menneskeretsdomstol og den amerikanske højesteret. Så behøver vi mere?

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 94 17/08/18 14.30

Forskeres professionsfrihed

Det gør vi. Af to grunde. Den første er, at forskningsfrihed omfatter rettigheder, som specielt forskere har, og som er mere vidtgående, end hvad der gælder for de fleste mennesker, nemlig rettigheder til frihed i deres embede. Det er en ret, der kun gælder for en bestemt profession. Alle borgere har principielt ret til at forske frit, men det er kun forskere, der har ret (og pligt) til det i deres embede. Faktisk er det heller ikke alle forskere, der har fuld forskningsfrihed. Det gælder fx ikke forskere i private virksomheder og heller ikke på alle offentlige forskningsinstitutioner. I Danmark er der foruden universiteterne kun ét institut, hvis forskningsfrihed er lovfæstet, nemlig Institut for Menneskerettigheder.

Men nogle forskere, typisk universitetsforskere, har forskningsfrihed, i hvert fald formelt. En særlig egenskab er, at det er en frihedsret, der begrænser ledelsesretten, den ret, som en chef i de fleste organisationer har til at bestemme over tildeling af opgaver og tilrettelæggelse af arbejdet for de enkelte ansatte, som han er chef for. Det må en leder på et universitet ikke, i hvert fald ikke i en grad, så det beslaglægger hele arbejdstiden. Forskningsfrihed indebærer jo, at den enkelte forsker frit kan vælge arbejdsopgaver, metoder, samarbejdspartnere, kommunikation mv. Det kan meget vel tænkes, at der er gode grunde til at begrænse ledelsesretten i alle professioner og sektorer, men der er en særlig grund til at gøre det, når det drejer sig om forskning.

Hermed kommer vi til den anden grund til, at vi har behov for en forskningsfrihed, som rækker ud over almindelige frihedsrettigheder. Den er, at forskningsfrihed ikke kun er en negativ frihedsret. Den må også omfatte den anden type af frihed, den *positive*, friheden *til at kunne* forske. Den negative frihed, det at ingen forbyder eller hindrer en forsker i frit at vælge forskningsemne osv., er ikke frihed af nogen som helst værdi, hvis der ikke er tid og nødvendige ressourcer til rådighed. Friheden forudsætter ressourcer, og nogen skal betale. I tidligere tider var videnskab ikke så

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 95 17/08/18 14.30

kostbar, og den blev i vid udstrækning finansieret privat (af mæcener eller selvfinansieret). Nu er det ofte meget dyrt, så i praksis ville der ikke være megen forskning, hvis ingen ville betale.

Dette rejser det næste – elementære – spørgsmål, nemlig om det kan begrundes, at nogen har en pligt til at betale for, at der kan blive udført fri forskning, altså så forskere kan få løn, tid og udstyr, som de kan anvende frit i deres arbejdstid.

De to nævnte grunde hænger sammen: Når forskningsfrihed er en ret, der er forbeholdt nogle få, nemlig forskere, hænger det sammen med, at der er knappe ressourcer. Ikke alle kan få adgang til dem. Men uanset hvordan ressourcerne fremskaffes (hvem der betaler), beslaglægger fri forskning en del af samfundets ressourcer. Hvordan begrundes det? Og hvordan begrundes det så i næste trin, at disse ressourcer skal stilles til rådighed for netop de forskere, som får dem?

Jeg vil først diskutere begrundelsen for ressourceforbrug og dernæst for fordelingsmåden (til medlemmer af en afgrænset profession).

Er det værd at bruge ressourcer på forskning? Og i bekræftende fald: i hvor stor mængde? Ud fra den liberalistiske position, som de ovennævnte frihedsrettigheder udspringer af, vil man umiddelbart sige, at det kan markedet bedst afgøre. Hvis nogen ønsker at købe forskning eller donere deres penge til forskning, står det dem frit for. Det vil så inden for den gældende samfundsorden være op til giveren at afgøre, hvad der skal ydes til gengæld og på hvilke betingelser. Hvis giveren ønsker forskningsfrihed, er det selvfølgelig en mulighed. Fuld forskningsfrihed vil så betyde, at giveren ikke kan vide, om han får noget til gengæld, og specielt ikke, om det, han måtte få, har nogen markedsværdi. Det vil normalt lægge en dæmper på lysten til at donere i kapitalistiske markedsøkonomier.

Når afkastet er meget usikkert, skyldes det to egenskaber ved fri forskning: For det første kan det være grundforskning, dvs. forskning, som er rent erkendelsesorienteret og dermed ikke sigter mod at kunne anvendes direkte ved udvikling af noget, der kan udtages patenter på og sælges. Også selvom resultater kan udnyttes i prak-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 96 17/08/18 14.30

sis, kan det være svært at opnå og opretholde intellektuelle rettigheder, der kan kommercialiseres, fx i form af patenter. Resultater fra humanistiske og samfundsvidenskabelige fag kan fx sjældent patenteres, uanset deres mulige praktiske anvendelighed. For det andet skyldes det, at forskningsfriheden indebærer, at forskerne har ret til frit at kommunikere løbende om deres resultater og publicere, når de er færdige. Det betyder, at resultatet vil være gratis til rådighed for alle.

Rent privat mæcenvirksomhed kendes dog, som regel på baggrund af opsamling af formuer hos enkeltpersoner og/eller i fonde, der er blevet så store, at giverne er meget lidt afhængige af afkast på donationerne. Måske kan det også have en brandingværdi at donere til fri forskning. Man må dog sige, at det er en meget begrænset del af fri forskning, der kan finansieres af private mæcener. Selvom fonde i Danmark efterhånden yder væsentlige bidrag, og selvom der kan være frihedsgrader, er de erhvervsdrivende fondes donationer for hovedparten bundet til bestemte områder med relation til virksomhedernes forretningsområder (jf. kapitel 6).

Resultater af fri forskning vil ofte have karakter af kollektive goder. Det er en særlig type goder, der er defineret ved, at de er (eller ønskes at være) frit tilgængelige for alle, og at der ikke bliver mindre af dem, uanset hvor mange der bruger dem. Dette kendetegner netop abstrakte ideer, grundlæggende viden og mange åndelige frembringelser. Man kan således ikke opnå patentrettigheder på "opdagelser, videnskabelige teorier og matematiske metoder" og heller ikke på "information" (Schovsbo 2001: 88). Kollektive goder vil ikke kunne frembringes optimalt på markedsvilkår.

Resultatet er, at fri forskning i et vist omfang skal frembringes ved, at staten med tvang opkræver skatter og giver pengene til forskere, der frit kan bruge dem, som de vil, blot forudsat at de bruger dem til forskning og offentliggør resultaterne. Umiddelbart ser det dermed ud, som om forskere får frihedsrettigheder, der begrænser andres frihed. Det er i modstrid med det basale frihedsprincip, jeg nævnte ovenfor.

For at begrunde forskningsfrihed må man derfor vise, 1) at

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 97 17/08/18 14.30

forskning er et gode for alle, og 2) at forskningsfrihed er nødvendig for at frembringe dette gode.

Forskeres professionsfrihed og velfærd

Umiddelbart og ud fra gængse tænkemåder er det nærliggende at argumentere utilitaristisk, i traditionen fra John Stuart Mill m.fl. I nutidig sprogbrug bliver øget velfærd ofte oversat til økonomisk vækst, fordi meget kan købes for penge, og øget velfærd uden flere penge kan forekomme vanskeligt at opnå. Generelt er der ret solide indikatorer for, at investeringer i forskning giver gode afkast, endog særdeles gode sammenlignet med så mange andre investeringsområder, selvom det er svært at sætte tal på (Forskningskommissionen 2001, bd. 2: 95ff). Forskningskommissionen (ibid.: 96) refererer analyser, der tyder på, at det optimale niveau for forskningsinvesteringer kan være to til fire gange det aktuelle i mange lande. Man taler her om samfundsmæssigt afkast, ikke privatøkonomisk. At man bruger økonomisk afkast som målestok, betyder dog selvsagt ikke, at velfærdsforbedring baseret på forskningsresultater nødvendigvis er snævert forbundet med økonomisk vækst. Det forudsætter blot, at ny viden potentielt kan omsættes i ændringer i praksis, så folk opnår at få bedre og rigere liv med flere handlemuligheder på forskellige områder. Økonomi, konkret fx udtrykt ved bruttonationalprodukt eller lignende, er imidlertid det mål, man stadig er tilbøjelig til at anvende.

Selvom opgørelserne er solide og overbevisende, har de som argumentation for forskningsfrihed den svaghed, at de ikke viser, i hvor høj grad den frie, "praktisk unyttige" forskning bidrager til disse resultater – altså den forskning, som er rent erkendelsesdrevet, og som måske aldrig bliver omsat til praksis eller kommerciel udnyttelse. Det har været udbredt og anerkendt i forskningspolitik, at grundforskning var nødvendig som grundlag for anvendt forskning. Anvendt forskning forventes at lede frem til ny teknologi, nye produkter eller andre former for innovationer af praktisk

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 98 17/08/18 14.30

betydning (det var først i tiden efter 2. Verdenskrig, at det blev almindeligt at bruge betegnelsen "forskning og udvikling" (R&D, research and development) som tæt forbundne aktiviteter). Denne opfattelse er kendt som den unilineære model i forståelsen af vejen fra grundforskning via teknologisk udvikling og nye produkter til vækst i økonomi og velfærd. Opfattelsen blev bl.a. formuleret i 1945 af videnskabsrådgiveren for den amerikanske præsident, Vanevar Bush. Han anbefalede som led i genrejsningen efter 2. Verdenskrig at satse stort på oprustning af videnskab og forskning for at løse verdens problemer. Herunder anbefalede han at sørge for, at en del af investeringerne blev sat af til fri grundforskning. Det har siden været en etableret politik, om end der i de seneste årtier er blevet sat spørgsmålstegn ved, om den unilineære model nu også giver et korrekt billede.

Under alle omstændigheder gælder det sikkert, at når det angår praktisk nytte af forskningsinvesteringer, er der tale om et lotterispil. Nogle resultater giver enorme langsigtede kæmpegevinster, andre er rene nitter, når det gælder direkte praktisk nytte. Det har været en grundfæstet antagelse, at forskningsresultater i sagens natur *må* være *uforudsigelige*. Ræsonnementet er, at det er en selvmodsigelse at tale om *forudsigelige* forskningsresultater. Hvis man kan forudsige dem, kender man dem jo allerede på forhånd, og så er de ikke resultater af forskningen. Det ræsonnement er nok logisk og principielt helt rigtigt. Men der er alligevel gradsforskelle med hensyn til forudsigelighed afhængigt af, på hvilket detaljeringsniveau og med hvilket tidsperspektiv man opererer. Nytteargumentet vil typisk trække i retning af prioritering af områder, hvor nyttige resultater forudses med størst sandsynlighed. Men det er ikke sikkert, at det er optimalt på længere sigt.

I den grad, hvor man kan forudsige afkast for forskningssatsninger, vil man kunne målrette investeringer langt mere. Målrettet styring af forskningsressourcer ud fra udsigter til afkast, økonomisk eller på anden måde, har i mange årtier indgået i forskningspolitik. Dermed begrænser man selvsagt forskningsfriheden. Det betyder, at den nytteorienterede argumentation for værdien af

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 99 17/08/18 14.30

forskningsfrihed i nogen grad bygger på, at forskning er uforudsigelig. Jo mere forudsigelig, desto lettere at styre og desto mindre frihed.

Alt i alt giver den velfærdsøkonomiske form for utilitarisme en ganske god begrundelse for at bruge ressourcer på forskning generelt. Men den giver ikke noget særlig solidt og holdbart argument for, at det skal overlades til forskerne at bestemme, præcis hvad ressourcerne skal bruges til. Hvis man tror på, at rent erkendelsesdrevet grundforskning, selvom den er et lotteri, betaler sig ved på længere sigt at avle praktisk anvendelige resultater, giver det dog et godt argument for at bruge i hvert fald en del af ressourcerne på helt fri forskning. Det har også hidtil været forskningspolitisk anerkendt, om end det i stigende grad har været under pres. Hvor stor en andel, det betaler sig at bruge på fri forskning, er svært at sige.

Alligevel er der stadig andre aspekter af forskningsfriheden, som kan begrundes utilitaristisk, selvom friheden med hensyn til emnevalg begrænses (metodevalg, samarbejdsorganisering, publicering mv.). Det vil fremgå senere.

Forskeres professionsfrihed, liberalt demokrati og personlig frihed

Det ovenfor anførte velfærdsorienterede og økonomiske argumentationsspor har været ret fremherskende i forsknings- og universitetspolitik de seneste årtier. Som man ser, gør det forskningsfriheden betinget af konsekvenser af ny viden i form af nytte. Blot at få mere viden tillægges ikke værdi i sig selv. At kende universets eller pyramidernes alder har i sig selv ingen værdi ifølge denne tankegang. Man tilskriver ikke viden nogen intrinsisk eller iboende værdi.

Det findes der en anden linje, der gør. Den har rødder tilbage i den liberalistiske tradition fra John Locke over oplysningstænkning og Immanuel Kant og frem til Karl Popper, Jürgen Habermas m.fl. (Den kan naturligvis også føres længere tilbage, til den antikke

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 100 17/08/18 14.30

filosofi). At begrunde forskningsfrihed som en ret for en *afgrænset profession* sker så ud fra sociologiske teorier om professioner og deres særlige rolle i moderne, differentierede samfund, hvor forskellige institutioner, delsystemer og organisationer specialiserer sig i hver deres funktioner. Argumentationen har desuden tråde til de humboldtske dannelsesidealer og kosmopolitisme.

Der er tale om en deontologisk præget argumentation, der tager sit udgangspunkt i den indre værdi af oplysning og viden som led i personens frigørelse og myndighed. Det er den samme frihedstænkning, som vi tog udgangspunkt i ovenfor i afsnittet om individuel forskningsfrihed, men nu bygget sammen med en teori, som tillægger universiteter og forskningsinstitutioner særlige funktioner i forhold til liberalt demokrati og personlig myndighed.

En skarpt individualistisk profileret formulering får denne position af den amerikanske retsteoretiker og politiske filosof Ronald Dworkin. Han følger Kant og ser oplysning som en forudsætning for personlig frihed. Oplysning betyder størst mulig viden om verden, historie, kultur og os selv, der bygger på fornuftige grunde, vi selv har forvisset os om. Det er en forudsætning for at kunne vide, hvad vi vil, hvad vi kan, og hvilken slags liv vi ønsker at leve. Dworkin siger, at den akademiske frihed "repræsenterer og forstærker de idealer, som etisk individualisme rummer" (Dworkin 1996: 12). Det er i sidste ende den enkeltes ansvar at opnå størst mulig vished og perfektionere sine evner og dømmekraft. Han hævder videre, at akademisk frihed, på samme måde som ytrings- og meningsfrihed, er en del af en uafhængigheds- og selvstændighedskultur, som universiteter har et særligt ansvar for at vedligeholde og udbygge (ibid.). Universiteter kan betragtes som laboratorier for eksperimenter med kritisk rationel udforskning af verden og et forum for kultivering og udbredelse af de normer og værdier, som kendetegner denne form for rationalitet.

Dette er en argumentation, der er beslægtet med både Karl Poppers kritiske rationalisme og Jürgen Habermas' ideer om kommunikativ rationalitet og fri argumenterende samtale. Erkendelsesteoretisk repræsenterer de begge former for fallibilisme, en anti-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 101 17/08/18 14.30

fundamentalisme, den opfattelse, at det altid er muligt, at teorier og forestillinger er falske, men samtidig den antagelse, at det også er muligt gradvist at minimere og helst eliminere fejltagelser gennem systematiske, kollektive bestræbelser.

Popper er kendt for sin falsifikationistiske erkendelsesteori: Det gælder nok, at det ikke er muligt endegyldigt at verificere en teori eller universel påstand, men det er muligt at falsificere den. Det er denne mulighed for, at teorier kan falsificeres, der overhovedet udgør grænsen mellem, hvad der kan være videnskab, og hvad der ikke kan. Jeg vil undlade at gå ind på spørgsmålet, om det er rigtigt, at en teori *endegyldigt* kan falsificeres. I den foreliggende sammenhæng er en helt afgørende pointe i Poppers teori den betydning, det kollektive aspekt tillægges. Det er ikke (kun) den enkelte forsker, der systematisk skal stille sig kritisk over for egne teorier og hypoteser for at forsøge at falsificere dem. Det er en kollektiv opgave: "Hvis videnskabelig objektivitet beroede på den enkelte videnskabsmands upartiskhed eller objektivitet (...) så måtte vi sige farvel til denne objektivitet ..." (Popper 1973: 110). Grundlæggende er det udtryk for den elementære indsigt, at flere par øjne er bedre end et par, og at risikoen for, at fordomme og bias begrænser udsynet, er mindre, hvis flere deltager. Det forudsætter dog en kultur og livsform, der værdsætter og ligefrem dyrker kritik og mangfoldighed. Det er i den sammenhæng, Popper meget rammende og malende taler om det "venligt-fjendtlige samarbejde mellem mange videnskabsmænd" (ibid.: 110ff). Det er en aldrig afsluttet proces af udkast til teorier, eliminering af fejltagelser og udarbejdelse af nye teorier.

Tilsvarende ideer finder vi i Habermas' teori om kommunikativ rationalitet. Han er kendt for begrebet "den herredømmefri dialog" som en målestok for, hvornår en argumenterende fornuftig samtale kan føre til et velunderbygget resultat. Det er en dialog, hvor det alene er argumenternes egenvægt, der afgør, hvad der bliver anerkendt som det sande eller rigtige. Når en dialog handler om, hvad man kan vide, betyder det, at argumenter baseret på fælles anerkendte metoder skal være afgørende. Der skal endvidere gæl-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 102 17/08/18 14.30

de sociale normer for, hvorledes rammerne skal være: åbenhed, egalitet og oprigtighed. En fuldstændig "herredømmefri" dialog er en utopi og kan ikke realiseres fuldt ud. Det, man kan forestille sig, er, analogt med Poppers teori, at begrænsninger og blokeringer for udvidelse og vurdering af argumenter trinvis kan fjernes. Selvom der altid vil være sociale hierarkier og dominansrelationer, kan man forestille sig, at de gradvist kan neutraliseres. Argumentation i forskningens verden er i sin form underlagt egalitære og universalistiske idealer (Habermas 2008, jf. også nedenfor). Også her er der tale om en aldrig afsluttet proces.

Både hos Popper og Habermas er det forudsat, at der findes en uddifferentiering af forskellige, relativt autonome sociale funktionssystemer. De vedholdende bestræbelser på falsifikation og udvidelse af fri dialog må i nogen grad foregå afskærmet fra den beslutningstvang, der findes i det praktiske liv. Her er man selvsagt nødsaget til at handle ud fra det, der på et givet tidspunkt fremtræder som den bedste viden, hvor usikker eller ligefrem fordrejet den end måtte være.

Både Popper og Habermas generaliserer deres opfattelse af kritisk rationalitet hhv. kommunikativ rationalitet til almene værdier i moderne samfund som helhed. Synspunktet er, at moderne videnskab udgør et rum, der rendyrker moderne værdier om fornuftig, argumenterende samtale, myndighed og frigørelse fra særinteresser, illegitime magtrelationer, ideologier og myter. Det frigør potentialer på det personlige plan ved at nedbryde blokerende myter og fordomme, og det fremmer kultur og institutioner, der tillader og respekterer dette ideal. Det både forudsætter og understøtter demokratiske, pluralistiske politiske institutioner og giver mulighed for gradvise forbedringer ud fra ideen om at eliminere fejltagelser og illegitime magtforhold, der begrænser fri offentlig dialog.

Denne strategi lægger tydeligt op til åbne grænseflader mellem universiteter, forskning og det omgivende samfund. Det gælder i forhold til det civile samfund, kulturliv og forskellige offentligheder såvel som til politik og økonomi. Det er nødvendigt under

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 103 17/08/18 14.30

hensyntagen til forskningens bredere oplysningsorienterede funktioner, der rækker fra almenrettet oplysning (fx gymnasieundervisning og anden almen undervisning) til ekspertfunktioner over for offentlighed og politikere, erhvervsrettet udviklingsorienteret forskning, professionel rådgivning osv. Den er også kendetegnet ved at inkludere andet end universiteter og forskningsinstitutioner i snæver traditionel forstand. Kritisk rationalitet, frigørelse og myndighed kræver andre offentlige rum med tilsvarende frie rammer for refleksion og erkendelsesskabende, argumenterende samtale, typisk inden for undervisning og kulturliv, medier, tænketanke, ekspertkulturer mv.

Forskningsfrihed og forskningens effektivitet

Jeg har ovenfor præsenteret to argumentationsspor for at begrunde, hvorfor der bør være forskningsfrihed. De to spor udelukker ikke hinanden, men man kan sige, at det utilitaristiske spor åbner for en instrumentalisme, der kan begrunde begrænsning af frihed, i hvert fald af prioritering af ressourcer til områder ud fra udsigter til størst nytte. Det kan risikere at udtørre ressourcegrundlaget for den rent erkendelsesdrevne grundforskning. Historisk har en måde at løse denne potentielle konflikt om ressourcer på været en institutionel adskillelse mellem universiteter, overvejende med fri grundforskning og institutioner for anvendelsesorienteret forskning og undervisning, der i højere grad var styret efter praktiske funktionelle behov i forskellige erhverv. Helt skarp har denne sondring dog aldrig været, og den er under hastig udviskning derved, at universiteter i stigende grad udfører strategisk og anvendt forskning, hvor emner og mål er defineret udefra.

Tager vi imidlertid som udgangspunkt, at en vis grad af forskningsfrihed er velbegrundet, altså at forskerne helt frit vælger, hvad de vil forske i, hvordan de vil gøre det, og hvordan og hvornår de vil publicere, kommer man selvfølgelig ikke uden om det elementære spørgsmål: Hvordan kan en sådan frihed forenes med

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 104 17/08/18 14.30

et berettiget krav om effektiv ressourceudnyttelse? Det drejer sig jo ikke – blot – om den enkelte forskers indsats, men i højere grad om hele systemets organisering og koordination, så man får en effektiv arbejdsdeling og et effektivt samarbejde, hvor der er brug for det. Det er et svært spørgsmål, men det hører med i en begrundelse for forskningsfrihed. Det bedste svar er udviklet i den funktionalistiske og systemteoretiske videnskabssociologi på basis af Robert K. Mertons tidligere omtalte studier (Merton 1973; Cole 1992). Det vil jeg kort beskrive ved at sætte det over for andre mulige styringsformer.

Regimeformer: magt, penge og anerkendelse

I samfundsvidenskaberne opererer man med forskellige typer af systemer eller mekanismer, der kan koordinere og organisere store systemer af mennesker, handlinger og ressourcer effektivt. De mest basale og udbredte regimeformer er for det første koordination gennem markeder og penge og for det andet koordination baseret på magtpositioner, som er organiseret hierarkisk. Hvis basale forudsætninger for fri konkurrence er opfyldt, vil markeder med frit spil for udbud og efterspørgsel kunne føre til en – i en vis forstand – optimal og effektiv ressourceudnyttelse. Det siger teorierne i hvert fald. En anden organisationsmåde, der tilskrives effektivitet, er organisationer, hvor magtbeføjelser er knyttet til embeder, ordnet gennem arbejdsdeling og strengt hierarki, fx som kendt i bureaukratier. Også den betragtes som en rationel og effektiv organisationsform, til nogle formål i hvert fald.

Af gode grunde vil ingen af disse være egnede til organisering af fri forskning.

Magtregimet er af indlysende grunde udelukket: Hvis forskning skal være fri, må ledelsens magt være stærkt begrænset. Netop de beslutninger, der kræver koordination, er ledelsen afskåret fra at blande sig i, hvis forskningen skal være fri. Det gælder fx valg af emne og beslutninger om metoder og om, hvornår resultater er

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 105 17/08/18 14.30

velunderbyggede og parat til publicering. Hvis cheferne kunne bestemme det, ville der ikke være forskningsfrihed, og kvaliteten og dermed effektiviteten ville falde.

Pengeregimet er udelukket af andre grunde. En af grundene, nok den bedste, finder vi hos Sokrates (ifølge Platon) og andre af antikkens filosoffer: Sokrates advarede konsekvent og vedholdende mod den risiko for korruption, der er indbygget i penge. Selvom han var blevet beskyldt for mange ting, var han aldrig blevet beskyldt for at have bedt om betaling for at give et råd, sagde han i *Forsvarstalen*. Der kan ikke sættes en pris på at finde og videregive sandhed (Henaff 2010: 1-23).

En begrundelse finder man også i moderne økonomiske lærebøger. Også den implicerer, at sandhed ikke (altid) kan prissættes. Markeder giver godt nok plads til en bestemt form for frihed, men mange former for værdifuld forskning ville ikke blive finansieret og således heller ikke udført, hvis alene markedet skulle styre. Grunden er dog ikke risiko for korruption (som hos Sokrates m.fl.). Grunden er, som allerede nævnt ovenfor, at (nogle former for) viden og forskningsresultater er kollektive goder, enten i kraft af deres iboende egenskaber, eller fordi man politisk og ud fra overordnede samfundshensyn ønsker, at de skal være kollektive goder.

Kollektive goder har principielt to egenskaber: 1) Der bliver lige meget tilbage, uanset hvor mange der bruger det. Således er den pythagoræiske læresætning stadig fuldt intakt, selvom den har været brugt utallige gange. Den kræver ikke engang vedligeholdelse efter brug, snarere tværtimod. 2) Det er ikke muligt – eller det er ikke ønskværdigt – at udelukke nogen fra at få adgang til goderne, i denne sammenhæng altså forskningsresultaterne. Eksempelvis er det ikke umiddelbart muligt at forhindre folk i at benytte den pythagoræiske læresætning. Derfor kan den slags viden ikke ejes privat. Forskning i private virksomheder på markedsbetingelser skal imidlertid helst kunne føre til patenter, så ejendomsretten er sikret, og således at den, der har patentrettigheder, har eneret til udnyttelse af resultaterne. Hvis alle umiddelbart kan få gratis adgang til forskningsresultater, er det ikke privatøkonomisk rentabelt

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 106 17/08/18 14.30

at investere i forskningen. Det er elementær økonomisk teori, at offentlige goder ikke kan frembringes på markedsvilkår. Dertil kommer, at selv når forskning kan privatiseres, fx takket være patenter, vil det ofte være ineffektivt og omgærdet af hemmeligholdelse i henseende til spredning. Det vil hæmme og forsinke udnyttelse i fortsat forskning. Endelig kan man sige, ud fra en samfundsøkonomisk betragtning, at netop fordi viden har den egenskab at være uopslidelig, uanset hvor mange der bruger den, vil det være suboptimalt at privatisere den. Derfor er der solide økonomiske grunde til, at offentlig finansiering af forskning er nødvendig.

Moderne videnskab har også været organiseret af en anden styringsmekanisme, nemlig gennem et *anseelsesregime*. Inden for relativt autonome, disciplinomspændende forskerfællesskaber konkurrerer forskerne om at frembringe de bedste og mest banebrydende resultater for derved at opnå anerkendelse. Hvis der er tale om nogenlunde varige og integrerede forskerfællesskaber, dannes på den måde et prestigehierarki, der tjener flere vigtige funktioner. De væsentligste er resultatvurdering efter kollegial granskning, synliggørelse af kvalitetskriterier og prioriteringer på forskningsdagsordenen. Prestigehierarkiet rangordner i første række resultater, i næste led videreføres anerkendelsen til forskerne og til de anvendte fælles kommunikationsmedier (tidsskrifter) samt eventuelt til forskningsinstitutioner og discipliner.

Videnskabelige discipliner og forskningsfelter med en vis grad af institutionalisering og autonomi har historisk vist sig at kunne udvikle en regulerende normstruktur, der fremmer denne præstationsorientering og prestigeallokering efter præstationer. (En tilsvarende redegørelse for forskningens organisering findes i Richard Whitleys (2000) begreb om forskningsfelter som organiseringer baseret på *reputation*. Også Bourdieus (1975) teori om videnskabelige felter med kamp om videnskabelig kapital betoner konkurrenceelementet). Basis i denne normstruktur er normer af den type, som Merton har sammenfattet i sit CUDOS-normsæt, der er omtalt ovenfor.

I den periode i historien, hvor moderne fri forskning har eksi-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 107 17/08/18 14.30

steret, har denne ret unikke form for organisering, arbejdsdeling og ressourceallokeringsmekanisme udviklet sig på internationalt plan, i vid udstrækning selvgroet og udviklet som en spontan orden, der ikke er udtænkt eller konstrueret af nogen central myndighed. Det betyder, at ressourceallokering sker ved, at forskerne motiveres til at bruge de midler, de får stillet til rådighed, inklusive deres egne evner, til løsning af de spørgsmål, de vurderer, er de vigtigste blandt dem, der formodes at kunne gives svar på, og som de mener, de er bedst til. Samtidig vil forskerne søge at undgå spørgsmål, som allerede er løst, eller hvor de vurderer ikke at have chancer i forhold til konkurrenterne. Når det virker, vil ressourcerne blive kanaliseret derhen, hvor chancen for udbytte i form af ny erkendelse er størst. Anseelsesregimet kan dermed styre, eller i hvert fald påvirke, strømmen af økonomiske ressourcer.

I den forstand kan prestige ses som en funktionel analogi til penge og prestigeallokering gennem fælles kommunikationsmedier som ækvivalent til markeder i økonomisk forstand. Det, der konkurreres om i dette regime, er således anerkendelse, og de, der konkurrerer, er individuelle forskere eller teams, som arbejder på fælles projekter. Anerkendelse sikres, ved at forskeren bliver anerkendt som den, der fandt resultatet, ikke ved at have ejendomsret til resultatet i bogstavelig forstand som noget, man kan afhænde mod betaling. Det er derfor, der er så strenge forbud mod plagiering i forskningsverdenen. Penge har her kun værdi som midler til opnåelse af resultater, der kan frembringe anerkendelse, ikke som mål i sig selv.

Det er klart, at funktionaliteten i et anseelsesregime kan svigte og undermineres på mange måder, både indefra og udefra. Mange forudsætninger skal være opfyldt, for at det virker, først og fremmest at anerkendelse faktisk afspejler værdien af de frembragte resultater. Det er forholdsvis bredt accepteret, at det bedst gøres af fagkolleger, der er dybt inde i området, men også de kan tage fejl i god tro. Der kan selvfølgelig også være svigt i form af konservatisme, bias eller indflydelse fra særinteresser. Men ingen har indtil nu kunnet foreslå et system, der overbevisende skulle være

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 108 17/08/18 14.30

bedre. Det er også karakteristisk, at de indikatorer, man forsøger at udvikle på overordnet plan, ved grænsefladen til magt- og pengeregimerne, bygger oven på den kollegiale vurdering. Det gælder fx bibliometriske indikatorer som publikations- og citationstællinger. Systemer, der bruger publikationstal, forudsætter, at publikationerne har været underkastet fagfællebedømmelse, og at disse bedømmelser altså er troværdige. Citationstællinger opgør, hvor mange gange publikationer er citeret af andre forskere. Hermed forudsætter man, at de citeres, fordi de anses for at have en vis værdi.

Sammenfatning

Forskningsfrihed er en af det moderne samfunds bærende grundpiller og er tæt forbundet med generelle frihedsrettigheder. Som en negativ frihedsret, "frihed fra" ydre begrænsninger, er forskningsfrihed tæt forbundet med de almindelige moderne menneskerettigheder: ytringsfrihed, tanke- og meningsfrihed og bevægelsesfrihed. Hermed kan de samme grunde, som begrunder disse almene frihedsrettigheder, også begrunde forskningsfrihed. Forskningsfrihed er imidlertid en særlig frihed, forskere til forskel fra andre har i deres embede. De får løn og udstyr mv. stillet til rådighed til fri afbenyttelse. Det er en form for positiv frihed, "frihed til at", der kræver en særlig begrundelse. Begrundelsen er, at den positive frihed til at forske er funktionelt nødvendig for at frembringe ny viden som et kollektivt gode, og det gælder både af hensyn til nytte og velfærd og af hensyn til frihed og oplyst demokrati. Forskningsfrihed begrænser ledelsesretten, og derfor kan magtregimet ikke sikre en effektiv udnyttelse af forskningsressourcerne. Videnskabelig viden er i udgangspunktet et kollektivt gode, og derfor kan pengemediet heller ikke sikre en effektiv udnyttelse af ressourcerne. Det hidtil mest funktionelle er forskningens selvgroede anseelsesregime.

KAPITEL 5

Forskningsfrihed og styrelsesordninger

De foregående kapitler har gennemgået, hvad forskningsfrihed er, den historiske baggrund og begrundelser for forskningsfrihedens værdi. Dette og det følgende kapitel tager fat på de reelle forhold. Som det har været nævnt, er frihedsbegrebet et filosofisk vanskeligt begreb, men det er i hvert fald et idealbegreb: Absolut frihed findes ikke, og en bestemt form for frihed vil altid være begrænset ud fra hensyn til andre former for frihed eller legitime værdier. I den virkelige verden vil der være begrænsninger på friheden. Når det angår forskningsfrihed, kan man skelne mellem ydre og indre begrænsninger. Hvad angår de ydre, opdeler jeg i tre typer af forhold: 1) styrelsesordninger, 2) finansiering og 3) begrænsninger ud fra andre hensyn eller interesser (juridiske, etiske, politisk-ideologiske, religiøse mv.). Hvad angår de indre forhold, er der to typer: 1) begrænsninger, der følger af sandhedsforpligtelsen – altså normer for metoder og god videnskabelig praksis (videnskabsetik mv.) – og 2) interne sociale normer og magtstrukturer. Begrænsninger, der følger af sandhedsforpligtelsen, er altid legitime. Under de andre typer kan der være tale om både legitime og illegitime begrænsninger. I dette kapitel behandles styrelsesordninger, mens de øvrige forhold behandles i senere kapitler (dog selektivt).

Eftersom den her foreliggende udredning afgrænser sig til forskning, der udføres i offentligt regi, vil de overordnede ram-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 111 17/08/18 14.30

mer og regler for styringen være fastlagt politisk, via lovgivning og/eller administrativt. Det drejer sig primært om lovgivning som led i den førte universitets- og forskningspolitik, men også andre politikområder spiller ind. Jeg vil i det følgende beskrive, hvilke vilkår den førte universitets- og forskningspolitik har skabt for forskningsfriheden i Danmark. Også kollektive og individuelle aftaler kan betyde noget. En kortlægning af hele forskningslandskabet er ikke mulig, og jeg vil i dette kapitel lægge hovedvægten på, hvorledes universiteternes styrelsesordninger er reguleret politisk. Jeg vil kun i forbifarten omtale rammer for andre offentlige forskningsinstitutioner og organer, der har forvaltet offentlige forskningsmidler.

Givet at vi kan gå ud fra, at forskningsfrihed er en værdi, der bør værnes om, således som det er udtrykt adskillige steder, giver det mening at vurdere de observerede forhold ud fra denne erklærede værdi. Sådanne vurderinger vil da også være en del af formålet med det følgende, igen med det forbehold, at det er umuligt at komme hele feltet og spektret rundt.

Jeg starter kapitlet med at referere en undersøgelse, der netop sigter mod en vurdering, nemlig sammenligninger af status i akademisk frihed mellem EU-lande ud fra UNESCO-anbefalingerne fra 1997 (jf. kapitel 2). Danmark får her lidet flatterende placeringer, og de følgende afsnit gennemgår først baggrunden herfor i den eksisterende universitetslov. Dernæst ser jeg på baggrunden ved i grove træk og ud fra historiske nedslag at beskrive, hvilken rolle hensyn til forskningsfrihed har spillet i den serie af styrelsesreformer, der er foregået siden 1970.

Danmark i international benchmarking: beskyttelse af forskningsfrihed

I 2007 publicerede den britiske uddannelsesforsker Terence Karran en undersøgelse, der sammenlignede 23 EU-lande i henseende til, hvor godt de stod med hensyn til at realisere akademisk frihed

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 112 17/08/18 14.30

(Karran 2007). Den er senere fulgt op med en mere udbygget og detaljeret sammenligning mellem 30 lande, hvorfra der netop er udsendt de første resultater (Karran et al. 2017).

Karran havde konstateret, at der fra flere sider var udtrykt stigende bekymring for den akademiske frihed, da han gik i gang med 2007-undersøgelsen. Hans metode var at operationalisere begrebet akademisk frihed ved hjælp af fem parametre, som han hentede fra UNESCO's 1997-anbefalinger. Når han valgte UNESCO's anbefalinger, var det, fordi de var mest udførlige og konkrete med hensyn til at definere og beskrive, hvad der indgår i begrebet. Hverken *Magna Charta Universitatum* (Bologna 1988-erklæringen) eller EU's *Charter of Fundamental Rights* (2000) indeholdt specifikationer.

De fem parametre var:

1. Er både akademisk frihed/videnskabsfrihed/forskningsfrihed og ytringsfrihed beskyttet i landets grundlov?
2. Er akademisk frihed/videnskabsfrihed/forskningsfrihed beskyttet i landets almindelige lovgivning?
3. Har universitetet akademisk selvstyre, dvs. har den akademiske stab besluttende magt i akademiske anliggender i universitetets styrende organer?
4. Har den akademiske stab afgørende indflydelse på valg af rektor?
5. Er der tenure, dvs. varig og sikker ansættelse?

Disse parametre er altså valgt som de væsentligste ud fra UNESCO's ret grundige og detaljerede gennemgang. Det er klart, at der kun kan være tale om indikatorer, ligesom der jo er tale om en beskrivelse overvejende ud fra juridiske regler, som ikke nødvendigvis indfanger praksis udtømmende. Sammenkædningen af akademisk frihed og ytringsfrihed i pkt. 1 er begrundet ved, at de er tæt forbundne, som vi også så i kapitel 3. Akademisk frihed forudsætter ytringsfrihed, og vi har også set, at både den amerikanske højesteret (Barendt 2010: 174f) og Den Europæiske Men-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 113 17/08/18 14.30

neskeretsdomstol (Vestergaard 2016) indlæser akademisk frihed under bestemmelser om ytringsfrihed. Angående pkt. 3, selvstyre, ser man, at UNESCO – og Karran – siger, at det betyder, at det er *forskerkollektivet*, der styrer. Der forudsættes altså kollegialt selvstyre i institutionen i akademiske anliggender (jf. den i kapitel 2 omtalte trekant: individ – institution – kollektiv). Det er ikke tilstrækkeligt, at *institutionen* er uafhængig, fx ved at vælge sin egen bestyrelse og ledelse. Den akademiske forsamling, evt. via repræsentation, skal bestemme i akademiske anliggender.

Karran tolker ligeledes UNESCO-anbefalingerne således, at akademisk frihed og selvstyre også kræver, at den akademiske stab har afgørende indflydelse på valg af ledere, konkret operationaliseret ved valg af rektor.

For tenure må der indgå skøn vedrørende operationalisering, bl.a. med hensyn til, hvor stor en andel af staben der skal være omfattet, og hvor solide garantier der skal være for ansættelsessikkerheden, dvs. hvilke grunde der kan berettige afskedigelse, og hvilke procesgarantier der findes. Karran har valgt en relativt høj standard og når derved frem til, at der ikke er tenure i Danmark. Lande med høj grad af beskyttelse er bl.a. Finland, Frankrig, Grækenland, Irland og Sverige. Der er forskellige vurderinger heraf, og i kapitel 9 vender jeg tilbage til emnet. Her følger jeg Karrans vurdering.

Karran har herefter gennemgået de relevante skriftlige kilder i 23 EU-lande og vurderet, i hvor høj grad de fem kriterier kan siges at være opfyldt, idet han har brugt en trepunktsskala: høj – medium – lav grad af opfyldelse. En summarisk oversigt over resultaterne findes i tabel 1.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 114 17/08/18 14.30

Tabel 1. Akademisk frihed i 23 EU-lande målt på fem indikatorer: antal lande med hhv. høj, medium og lav frihed på hver af indikatorerne. Danmarks placering

Parameter	Høj	Medium	Lav	Danmark
1. Beskyttelse i grundlov	14	8	1	Medium
2. Beskyttelse i almindelig lovgivning	11	6	6	Medium
3. Akademisk selvstyre	13	5	5	Lav
4. Akademisk stab med i valg af rektor	16	5	2	Lav
5. Tenure	11	9	3	Lav

Kilde: Karran 2007: 308.

Vurderet ud fra disse UNESCO-baserede kriterier står det særdeles ringe til med akademisk frihed i Danmark. Faktisk havner Danmark helt nede i bunden sammen med kun to andre lande, Holland og Storbritannien. Typisk er det lande med relativt nye demokratiske forfatninger, måske med tidligere totalitære styreformer, der ligger øverst: Slovenien, Tjekkiet, Ungarn, Spanien, Finland m.fl. Det har på den baggrund været indvendt mod undersøgelsen, at det er vanskeligt at vurdere på tværs af lande med så forskellige forudsætninger, og det er nærliggende at tænke, at tidligere diktaturstater ud fra smertelige erfaringer ved indførelse af demokrati har været ekstra omhyggelige med at forsøge at beskytte akademisk frihed på alle dimensioner, mens lande med længere demokratiske traditioner ikke har haft de behov. Hvis det er rigtigt, er det i hvert fald med til at understrege betydningen af akademisk frihed for liberalt demokrati.

I øvrigt ser man af oversigten, at Danmark er havnet i et ret lille og eksklusivt selskab af lande, der ligger lavt på netop de tre indikatorer, hvor Danmark ligger i bund: selvstyre, valg af rektor og tenure. Foruden Danmark er det kun i Storbritannien, at forskere ikke vælger rektor, og det er kun Malta og Storbritannien, der ikke har tenure.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 115 17/08/18 14.30

Man kan selvfølgelig diskutere, hvor stor vægt der skal lægges på disse kriterier, og der indgår desuden skøn ved afgørelse af, hvor på trepunktsskalaen et land skal placeres. Uanset præcis hvor på ranglisten for akademisk frihed Danmark skal placeres, kan det næppe anfægtes, at de fem parametre har betydning, og sammenligningen giver et godt afsæt til at gå styrelsesordninger i Danmark efter i sømmene for at se, i hvor høj grad de beskytter forskningsfrihed. Faktisk er den danske styreform i sin aktieselskabsmodel ret ekstrem og usædvanlig efter international målestok, med eksternt flertal i bestyrelser (uden aktionærgeneralforsamlingsvalg), top-down-ansættelse af ledere og minimal indflydelse til forskerstaben på akademiske nøgleanliggender.

Denne konklusion ændres ikke ved de foreløbige resultater fra Karrans nye undersøgelse fra 2017. Her ligger Danmark også i bunden i en gruppe på fem sammen med Ungarn, Malta, Storbritannien og Estland. Denne sammenligning er mere detaljeret med inddragelse af flere parametre, i alt 37 (Karran et al. 2017).

Universitetslove 2003-2015: kollektiv og institutionel frihed

I dette og det følgende afsnit vil jeg kort gennemgå de relevante bestemmelser i den gældende universitetslov, først vedrørende kollektiv og institutionel frihed, dernæst individuel.

Lad os dog først bemærke, at 14 af de 23 lande i Karrans undersøgelse har bedre beskyttelse i deres grundlove, end Danmark har. Flere nævner eksplicit forskningsfrihed (akademisk frihed, videnskabsfrihed) i deres grundlov, således eksempelvis Tyskland og Finland. Forskningsfrihed (akademisk frihed) er ikke nævnt i den danske grundlov, og grundlovens § 77 om ytringsfrihed opfattes på grund af begrænsninger i anden lovgivning mv. også mere som en retspolitisk hensigtserklæring end som en egentlig præcis retsgaranti.

Perioden siden 2003, hvor en stor reform blev gennemført,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 116 17/08/18 14.30

behandles under ét (den største siden reformationen ifølge daværende videnskabsminister Helge Sander). Grundtræk fra denne reform er stadig bevaret, og for forskningsfriheden er de væsentligste bestemmelser dem, der drejer sig om ledelsesform, og det, der står om beskyttelse af forskningsfrihed.

Styreformen følger modellen for aktieselskaber: en bestyrelse og ledere ansat ovenfra, der har ledelsesretten. Grundlæggende er styreformen bygget op som et enstrenget hierarki, et bureaukratisk magtregime med instruktionsbeføjelser fra toppen og ned. Bestyrelsens flertal udgøres af udefrakommende medlemmer, resten af repræsentanter for personale og studerende. På KU er der fx to repræsentanter for videnskabeligt personale, to for de studerende og en for det teknisk-administrative personale. Disse er valgt ved almindelige valg. Seks medlemmer, herunder formanden, kommer udefra. Disse eksterne medlemmer er i princippet udpeget af bestyrelsen selv, dvs. ved en form for selvsupplering. Dette er i skrivende stund foreslået ændret, så ministeren skal deltage og godkende bestyrelsesformand. Her er der således en afvigelse fra aktieselskabsmodellen, hvor det er en generalforsamling, der vælger bestyrelsen. De eksterne medlemmer af universitetsbestyrelser skal ikke stå til regnskab over for nogen konstituerende forsamling. Det giver meget svag legitimitet til forvaltning af meget store samfundsværdier.

Bestyrelsen har vidtgående beføjelser. Den er øverste myndighed, fastlægger retningslinjer, ansætter og afskediger rektor samt øvrig øverste ledelse, godkender budget mv. Institutionelt er der hidtil opretholdt et formelt "armslængdeprincip", idet ministeren ikke kan omgøre bestyrelsens beslutninger. Dog kan en minister i ekstreme tilfælde pålægge bestyrelsen at træde tilbage, så en ny kan nedsættes. De ændringer, der er på tale, svækker det formelle armslængdeprincip, ikke blot ved at ministeren får indflydelse på udpegning af eksterne medlemmer, og ved at ministeren skal godkende formanden, men også ved at bestyrelsen styrkes over for rektor, der ikke som hidtil skal være formelt kontaktled til ministeren.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 117 17/08/18 14.30

Rektor har i princippet ledelsesretten over hele organisationen inden for de rammer, bestyrelsen har fastlagt, uden ret mange indskrænkninger. Han kan bestemme, hvilke fakulteter og institutter der skal være, han kan ansætte og afsætte dekaner og institutledere, fordele budgetter, lokaler og andre ressourcer og lave forretningsordener for de organer, der oprettes. I praksis foregår dette i vid udstrækning, ved at rektor delegerer kompetenceområder til ledere på lavere niveauer.

Universitetsloven indeholder desuden bestemmelser om valgte organer med rådgivende funktioner, herunder akademiske råd, som rektor nedsætter. De består typisk af dekan (født medlem) samt et antal repræsentanter valgt af og blandt det videnskabelige personale og studerende. Akademiske råd har til opgave at udtale sig til ledelsen i forskellige akademiske sager, men har ingen beslutende myndighed, undtagen ved tildeling af ph.d.- og doktorgrader.

Endvidere angiver universitetsloven:

> § 10, stk. 6
> Bestyrelsen sikrer, at der er medbestemmelse og medinddragelse af medarbejdere og studerende i væsentlige beslutninger.

Denne formulering kom ind efter en international evaluering af universitetsområdet i 2009, som blev iværksat af ministeren på baggrund af en beslutning i Folketinget. Evalueringsrapporten havde bl.a. konstateret, at der var alvorlige problemer med hensyn til "medbestemmelse og medinddragelse", og den anbefalede derfor:

> ... at universitetsloven eller lovbemærkningerne ændres, således at universiteternes bestyrelser får ansvaret for at sikre, at universiteterne gennemfører en reel inddragelse af medarbejdere og studerende. Derfor skal bestyrelserne kræve, at den øverste ledelse på alle niveauer i samarbejde med medarbejdere og studerende udvikler procedurer og organisatoriske mekanismer

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 118 17/08/18 14.30

> til sikring af reel inddragelse af medarbejdere og studerende i overensstemmelse med moderne ledelsespraksis i vidensorganisationer og med de nordiske traditioner i universitetssektoren. Bestyrelsen skal også sikre, at der gennemføres procedurer til sikring af en høj grad af gennemsigtighed i udpegelsen af universitetets øverste ledelse, herunder af bestyrelsens eksterne medlemmer (Universitetsevalueringen 2009: 34).

Bemærk brugen af det kategoriske udtryk: "*skal ... sikre*". De eneste synlige konsekvenser af denne anbefaling var dog, at den ovenfor citerede § 10, stk. 6, blev indsat i universitetsloven, samt at det blev muligt for institutlederen at oprette institutråd. Institutråd har ingen besluttende myndighed, kun rådgivende myndighed over for institutlederen.

Foreløbig kan vi konkludere, at lovens beskyttelse af den kollektive forskningsfrihed er svag, nærmest ikke eksisterende. Den akademiske stab har ikke besluttende kompetence i nogen akademiske sager, bortset fra tildeling af ph.d.- og doktorgrader. Repræsentanter deltager i nogle overordnede beslutninger som et lille mindretal i bestyrelserne, men den akademiske stab kan ikke træffe beslutninger, når det gælder sager, som er helt afgørende for forskningens udførelse og udvikling: opslag af stillinger, nedsættelse af bedømmelsesudvalg, beslutninger om, hvem der skal ansættes, fordeling af budgetter, lokaler, biblioteker, adgang til elektroniske databaser mv. Det er dekaner, der udformer stillingsopslag (evt. efter forslag fra institutledere) og nedsætter bedømmelsesudvalg ved stillingsbesættelser, og bedømmelsesudvalg skal kun sortere ikke-kvalificerede ansøgere fra, ikke prioritere blandt kvalificerede ansøgere eller indstille, hvem der skal ansættes. Det beslutter dekanen.

Dette betyder selvsagt ikke, at indflydelse ikke findes i praksis. Det er op til de lokale ledere, og hvis de ønsker at beslutte uden om medarbejderne, kan de gøre det.

Samlet er det klart, at der ikke er nogen juridisk beskyttelse af kollektiv forskningsfrihed i den gældende universitetslov. Det står

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 119 17/08/18 14.30

indtil videre lidt bedre til med den institutionelle frihed, men det er som nævnt på vej ned.

Universitetslove 2003-2015: individuel frihed

En for forskningsfriheden vigtig bestemmelse i loven er § 14, stk. 6, der giver rektor ret til at pålægge medarbejderne bestemte opgaver, dog under respekt for forskningsfrihed:

> § 14, stk. 6
> Rektor kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. Det videnskabelige personale har forskningsfrihed og forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Universitetets forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil. Det videnskabelige personale må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.

Første sætning udtrykker, at den på det danske arbejdsmarked almindeligt gældende ledelsesret også gælder på universiteter. Dette blev først indført med loven fra 1992. Før da var det institutrådet, der havde denne beføjelse, jf. nedenfor. Ifølge Karrans undersøgelse (2017: 23) er det højst usædvanligt, at rektor (i praksis: institutleder) har en sådan beføjelse til direkte at pålægge forskere bestemte forskningsopgaver, selvom det er forudsat, at der stadig reserveres tid til egen forskning.

Hvis ledelsesretten gjaldt uden begrænsninger, ville fx institutlederen kunne pålægge opgaver, inklusive forskningsemner, i forskerens fulde arbejdstid. Så ville der ikke være forskningsfrihed. Fuld ledelsesret ville også give lederen ret til at pålægge, hvilke teorier og metoder der skulle anvendes, til at bestemme samarbejdsrelationer, træffe beslutninger om resultaters sandhedsværdi og om publicering. Så ville der endnu mindre være forskningsfrihed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 120 17/08/18 14.30

Resten af stk. 6 skal da også udtrykke begrænsninger, så der gives plads for forskningsfrihed: Den siger, at ledelsen ikke over længere perioder må pålægge opgaver, der udfylder hele medarbejderens arbejdstid, så der ikke er ledig tid til fri forskning. Forskningen skal dog vælges inden for de rammer, universitetet har fastlagt i sin forskningsstrategi, vel at mærke hele universitetet, ikke blot fx det enkelte institut. Det må tilføjes, at forskningen også forventes at falde inden for ansættelsesområdet, som angivet i stillingsopslaget.

Med denne formulering er der sket en lille forbedring i forhold til den, som gjaldt, da Karran i 2007 lavede sin første sammenligning, nemlig ved tilføjelsen af den sidste sætning: "Det videnskabelige personale må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed." Tidligere var der ikke en sådan tidsbegrænsning på, hvor meget ledelsespålagte opgaver måtte fylde. Da det imidlertid ikke er angivet, hvor *megen tid* der skal være til rådighed til fri forskning, efter at ledelsespålagte opgaver er udført, og da det heller ikke er angivet, hvad man skal forstå ved "over længere tid", er værdien af formuleringen tvivlsom. Reelt kan den godt være indholdsløs.

Det bemærkes også, at loven ikke uddyber og specificerer, hvad forskningsfrihed for den enkelte omfatter. Dette står i modsætning til fx den norske universitetslov, hvor det eksplicit fremgår, at forskningsfrihed omfatter emne, metode og publicering. Faktisk har det ikke været muligt at finde et dokument fra en myndighed, der definerer og diskuterer, hvad man skal forstå ved forskningsfrihed.[1] I *bemærkninger* ved fremsættelse af 2003-loven finder man dog en enkelt sætning:

> Den enkelte forsker har således frihed til at vælge metode, fremgangsmåde og emne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, som fastlagt i udviklingskontrakten.[2]

---

1 Efter min rundspørge i 2015 udformede KU nogle måneder senere "et princippapir om forskningsfrihed ved Københavns Universitet", der blev rundsendt som et "hyrdebrev" i oktober 2015.

2 https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=100418

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 121 17/08/18 14.30

Forskningsfrihed for den enkelte omfatter altså efter forslagsstillernes opfattelse valg af metode, fremgangsmåde og emne (inden for universitetets forskningsstrategiske rammer). Man bemærker straks, at publiceringsfrihed ikke er medregnet. Om det er med overlæg, en lapsus eller uvidenhed, er ikke til at vide. Men det kunne ligne lidt mere end et tilfælde, når man konstaterer, at den eneste anden officielle kilde, hvor jeg har kunnet finde en ansats til udspecificering, også glemmer at nævne publiceringsfrihed. Det drejer sig om *Dansk kodeks for integritet i forskning* fra 2014. I forordet læses:

> Forskningsfrihed omfatter retten til frit at definere forskningsmæssige problemstillinger, vælge og udvikle teorier, indsamle empiriske data og anvende relevante metoder.[3]

Det vil senere fremgå, at der faktisk er begrænsninger og problemer vedrørende publiceringsfrihed, i konkrete tilfælde ofte også i en grad, så det er stærkt krænkende ikke blot for forskningsfrihed, men også for offentligt ansattes ytringsfrihed generelt.

Den anden bestemmelse, der omtaler forskningsfrihed, er § 2 i universitetsloven, hvorfra jeg citerer:

> § 2, stk. 2.
> Universitetet har forskningsfrihed. Universitetet skal værne om universitetets og den enkeltes forskningsfrihed og om videnskabsetikken.
>
> Stk. 3. Universitetet skal samarbejde med det omgivende samfund og bidrage til udvikling af det internationale samarbejde. Universitetets forsknings- og uddannelsesresultater skal bidrage til at fremme vækst, velfærd og udvikling i samfundet. Universitetet skal som central viden- og kulturbærende institution udveksle viden og kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.

3 http://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 122 17/08/18 14.30

Her fastslås igen universitetets institutionelle forskningsfrihed og institutionens pligt til at værne om denne. Det gælder også den enkeltes forskningsfrihed. I stk. 3 opfordrer jeg læsere til at bide mærke i formuleringen "Universitetet skal ... tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat".

Det er uklart, hvilken retsvirkning disse formuleringer kan have. De kan næppe tolkes som egentlige retskrav, hverken § 2, stk. 2, eller § 14, stk. 6. Et juridisk notat fra UBVA (Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde, under Akademikerne) har vurderet, at de ikke kan opfattes som præcise retskrav, men snarere som "mere overordnede retspolitiske programerklæringer" (UBVA 2014b). Modsat flere andre lande findes der i Danmark ikke domstolsafgørelser angående forskningsfrihed. Jeg har kunnet finde en enkelt ombudsmandsafgørelse, der henviste til universitetsloven (FOB 05.385. Se kapitel 9 og appendiks: 5. SDU-sag). Omvendt har jeg set flere afgørelser og svar fra myndigheder i sager, der berører forskningsfrihed, hvor man ikke inddrager disse paragraffer (i nogle tilfælde end ikke universitetsloven).

Den enstrengede hierarkiske ledelsesstruktur giver imidlertid utvetydigt bestyrelsen og den øvrige ledelse ansvaret for at opfylde lovens krav om at værne om forskningsfriheden. Som vi senere skal se, kan der dog sættes spørgsmålstegn ved, om ledelsen har opfyldt dette ansvar. Der foreligger ikke formulerede strategier for, hvordan der skal værnes, i hvert fald ikke skriftlige. Der er tilfælde, hvor forskningsfriheden ubetvivleligt er krænket, uden at ledelsen er blevet draget til ansvar (se kapitel 9).

En vigtig lovændring fra 2007 skal nævnes. Det er en ændring, der griber ind og begrænser både den institutionelle, den kollektive og den individuelle forskningsfrihed. Det drejer sig om en ny bestemmelse, som pålagde universiteterne en ekstra opgave: forskningsbaseret myndighedsbetjening. Det havde sin baggrund i en større reform af forskningssystemet, idet man fra politisk hold ønskede at sammenlægge sektorforskningsinstitutter med universiteterne. Det havde været under forberedelse i flere år og var bl.a. blevet foreslået af Forskningskommissionen, der blev nedsat un-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 123 17/08/18 14.30

der den socialdemokratiske regering i 1999 (Forskningskommissionen 2001).

Sektorforskningsinstitutterne var gennem årene etableret for at betjene ministerier og myndigheder med viden, analyser og rådgivning i forhold til myndighedernes opgaver og var derfor i højere grad styret af de pågældende myndigheder. Der blev nu indført bestemmelser i loven, så universiteter kunne udføre myndighedsopgaver efter aftale med ministerier, men dog således at undervisningsministeren om nødvendigt direkte kunne pålægge universiteterne bestemte opgaver:

> § 33. Ministeren kan fastsætte særlige regler for universiteter eller dele heraf, der varetager særlige opgaver, eller hvor særlige forhold tilsiger det.
>
> Stk. 2. Uddannelses- og forskningsministeren kan undtagelsesvis og efter forhandling med vedkommende minister samt drøftelse med universitetet pålægge universitetet at udføre opgaver efter § 2, stk. 4, mod betaling, når der er tale om opgaver af væsentlig samfundsmæssig betydning.

Altså en direkte ordrestyring, der giver ministerier instruktionsbeføjelser, via uddannelsesministeren, på universiteterne. Dermed brydes forskningsfriheden på alle niveauer, og armslængdeprincippet er væk. Dog præciseres det, at der er tale om undtagelsestilfælde, at der skal være "drøftelse", og at det skal ske mod betaling.

Samlet er vurderingen, at på baggrund af 1) den uklare juridiske status af bestemmelserne i §§ 2 og 14, 2) de upræcise angivelser i § 14, stk. 6, sammenholdt med ledelsens instruktionsbeføjelser, 3) den manglende specifikation af, hvad forskningsfrihed omfatter, og 4) indførelse af myndighedsbetjening, evt. ved ordrestyring, virker beskyttelsen af den individuelle forskningsfrihed svag.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 124 17/08/18 14.30

Forskningsfrihed som tema i lovgivning siden 1970. Nogle nedslag i historien

Hvordan er de tilstande opstået? Var der bedre beskyttelse af forskningsfrihed tidligere? Hvilken betydning har forskningsfrihed som tema haft i universitets- og forskningspolitik i de forudgående årtier?

Der kan her kun blive plads til nedslag i nogle få af de mest markante dokumenter. Der er god grund til at starte med fokus på den første universitetslov i 1970, fordi den brød afgørende med tidligere traditioner og lagde sporet frem til det næste store brud i 2003. Formålet her er at afdække og karakterisere, hvilke ideer om forskningsfrihed der har indgået. Det er hverken at kortlægge eller forklare udviklingsforløbet. Dertil findes flere studier og fremstillinger, som jeg har støttet mig til, og hvor interesserede læsere kan få oplysninger (især Bredsdorff 2008; Henrichsen 2007; Larsen 2010, kapitel 8 kan anbefales).

Indtil omkring 1960 spillede universitets- og forskningspolitik en ret ubetydelig rolle i dansk politik. Universiteternes anliggender var reguleret administrativt, forskningsråd fandtes ikke, og der var ikke etableret særlige administrative og politiske organer på området. Internationalt, især i USA, var en stærk udvikling sat i gang under 2. Verdenskrig. Allerede under 1. Verdenskrig havde de krigsførende nationer anskueligt erfaret forskningens muligheder, og at det i nogen grad faktisk var muligt at målrette forskningen med væsentligt udbytte. Den målbevidste og vellykkede indsats under USA's ledelse for at komme først med en atombombe viste dette helt tydeligt: Det var muligt at målrette og styre forskning i stor skala. Efter krigen blev der et stærkt behov for tæt at kontrollere atomforskningen, ikke kun for at undgå spredning, men også for under sikrede rammer at udvikle den farlige teknologi, som atomenergi er, til fredelige formål.

Under den kolde krig accelererede våben- og rumkapløbet, ikke mindst efter Sputnikchokket i 1957. Forskningspolitik og forsk-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 125 17/08/18 14.30

ningsstyring kom på dagsordenen. Generelt var der øget tiltro til forskningens potentialer til gavn for vækst, velfærd, sundhed og effektiv samfundsstyring. Det var en glansperiode for tro på fremskridt, videnskab og teknologi. Tilsammen var det med til at udløse stærkt øgede satsninger på videnskab, forskning og uddannelse, og internationalt tilskyndede OECD til fælles koordineret indsats. Det foregik fortsat ud fra Vannevar Bushs (1945) ideer om betydningen af fri grundforskning som et første og uundværligt led i fødekæden (Geiger 1997). Tendenserne blev yderligere forstærket af uddannelseseksplosionen fra 1950'erne.

I Danmark startede man på et ret lavt niveau. De to universiteter (København og Aarhus, Odense kom i 1966) var ret små professoruniversiteter. Tilsammen var der i midten af 1950'erne et par hundrede professorer (Hansen 2017: 388). De to universiteter havde forskellige styrelsesordninger, men professorer styrede begge steder deres egne fag, og lærerforsamlingen styrede sammen fakulteterne og valgte dekaner og rektor. Den videnskabelige frihed var anerkendt, idet staten dog havde betydelig indflydelse på rammerne (ibid.: 54, 88f). Professorer var tjenestemænd med stor ansættelsestryghed, hvilket på den anden side betød, at nye professorater kun kunne oprettes efter bevilling på finansloven. Lærerforsamlingen, der valgte konsistorium og rektor, skulle også godkendes oppefra. Københavns Universitet havde en kurator ansat "af Kongen" (ministeriet) til at styre økonomien. Altså var der nogle begrænsninger i professorernes kollektive forskningsfrihed.

En langt større begrænsning gjaldt dog for ikke-professorale lærere (amanuenser, lektorer og lignende), en gruppe, som voksede kraftigt som følge af studentertilgangen (der var fri adgang). Denne gruppe var stort set underlagt professorerne, hvad angik deres egen forskning, og de var udelukket fra deltagelse i ledelse af institutter, fakultet og konsistorium. Så formel beskyttelse af deres forskningsfrihed var meget begrænset.

Dette blev ændret radikalt med styrelsesloven fra 1970, hvor "professorvældet" blev brudt. Fortællingen om, at det var et resultat af studenteroprøret, er nok for simpel som forklaring. I hvert fald

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 126 17/08/18 14.30

spillede også igangværende moderniseringsbestræbelser fra politisk hold en rolle, både med hensyn til at modernisere en forældet og stiv administrativ organisation og med hensyn til større statslig indsigt og kontrol, især med undervisning, men også med forskning. Også den proletariserede amanuensisgruppe var interesseret i reformer. Uden at der var tale om en åben alliance mellem disse tre grupper, kan man vel nok få øje på et interessesammenfald. Professorgruppen blev af mange, ikke kun studenteroprørere, betragtet som en noget verdensfjern, elitær og konserverende faktor, der stod i vejen for fremskridt.

1970-loven er blevet kaldt verdens mest demokratiske universitetsstyreform. Om det er helt rigtigt, skal jeg lade være usagt, men rigtigt er det, at den var ganske vidtgående, især med hensyn til studenterindflydelse. Der blev oprettet styrende organer på alle niveauer, sammensat af repræsentanter for lærere, studerende og (fra 1973) også teknisk-administrativt personale. Ledere var ligeledes valgte, nærmest at betragte som formænd for de styrende organer.

Hvilken rolle spillede forskningsfrihed i denne proces, og hvilke konsekvenser fik reformen for forskningsfriheden? Der er tale om modsatrettede tendenser, der ikke er entydige. For det første må man sige, at der ikke er meget, der tyder på, at forskningsfrihed eksplicit og reelt spillede nogen væsentlig rolle for, at reformen kom, hverken i forhold til dens begrundelse eller udformning. Staten ønskede mere effektiv administration og ressourcestyring. Studenterne ønskede indflydelse, herunder også på forskningen for at dreje den mere i retning af undervisningsbehov og deres fortolkning af samfundsbehov. Nogle påberåbte sig nemlig at repræsentere bredere samfundsinteresser i synet på forskningen, end professorerne gjorde.

Loven var ret kortfattet med kun 18 paragraffer, og ved lovforslagets fremsættelse i Folketinget blev det slået fast, at universiteter er statsinstitutioner, og at Folketinget "i alle henseender" lægger rammerne. Ordføreren for partiet Venstre, Knud Enggaard, proklamerede, at "Folketinget nu langt om længe tager ansvar for universiteterne og bryder et århundredgammelt selvstyre" (Hansen

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 127 17/08/18 14.30

2017: 277) – vel nok ret bemærkelsesværdigt at høre en repræsentant for Venstre, Danmarks liberale parti, udtrykke tilfredshed med, at universiteternes selvstyre omsider er brudt.

Umiddelbart lyder dette som øget statsstyring. Det er dog langtfra indlysende, hvis man læser lovens tekst. At lovgivningen i sig selv skulle være et brud med et selvstyre, er ikke indlysende. Den tidligere ordning betød jo, at den udøvende magt – minister eller statsforvaltning – kunne ændre på styreformer og rammer alene gennem administrative anordninger uden demokratisk hjemmel (jf. Alf Ross if. Hansen 2017: 278). Universiteterne kunne heller ikke fx frit oprette nye professorater eller fx indføre regulering af studenteroptag. I det omfang, der var selvstyre, var det i høj grad traditionsforankret, og denne traditionelle autoritet blev nu brudt op og erstattet af legal autoritet. I tilbageblik kan man se, at legaliseringen nok var demokratisering, men også var med til at åbne en udvikling mod øget styring. Universiteterne blev mere tilgængelige for politisering og interessekampe, hvilket efterhånden også blev ledsaget af øgede krav om at kunne præstere og redegøre for planer og resultater.

Med hensyn til konsekvenserne for forskningsfrihed kan vi først bemærke, at selve glosen ikke nævnes i 1970-lovteksten. Men i § 2 står der: "Universiteterne træffer selv afgørelse om den forskning, der skal drives." Hermed beskyttes den institutionelle forskningsfrihed formelt. Beskyttelse af den individuelle forskningsfrihed fremgår ikke eksplicit i 1970-loven, men i 1973 kom følgende formulering ind i § 13, stk. 2: "Institutrådet kan ikke træffe beslutning om den enkelte forskers valg af forskningsopgave" (lov om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner 1973).

Status for kollektiv forskningsfrihed må udtolkes fra reglerne for styrende organer og ledere. Alle ledere er valgt for afgrænsede perioder. Ingen steder står, hvilke ledelsesbeføjelser de har, om nogen. *Rektor* skal være professor ved universitetet og vælges af lærerforsamlingen samt studenterrepræsentanter i styrende organer. Rektor leder universitetet "i forbindelse med" de kollegiale organer (§ 3). Af § 7 fremgår, at forskningen "ledes af et fakultetsråd".

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 128 17/08/18 14.30

Fakultetsrådet vælger en formand, der benævnes *dekan*. Dekanens opgaver er ikke defineret. Forskningen foregår inden for institutter, hvor institutrådet er "øverste organ". Institutrådet vælger en *bestyrer*, men det er ikke angivet, hvad institutrådet eller institutbestyreren kan bestemme. Alle lærere, inklusive deltidslektorer, er ligestillede, og studerende er repræsenteret i alle organer (33 % i fakultetsråd, fra 1973 25 %).

Om denne lov må man sige, at den giver meget vide rammer til udfyldning via universiteternes indre demokrati. Alle i lærergruppen deltager i beslutninger, herunder valg af ledere. Studerende får betydelig indflydelse, ikke blot på undervisning, men også på anliggender vedrørende forskning. Teknisk-administrativt personale er dog holdt ude i første omgang, men kommer med i styrende organer fra 1973.

Om selve rammerne må man derfor sige, at de åbner *mulighed* for ganske betydelig forskningsfrihed, både kollektivt og individuelt. Det skal her selvfølgelig tilføjes, at rammerne på nogle punkter er snævret ind ud fra andre regler, dvs. forskellige ministerielle regler og bekendtgørelser, fx vedrørende stillingsstruktur, doktorgrader og ansættelser. Lederne fungerede primært gennem ledelse af møderne i deres konstituerende organer og ved udførelse af de beslutninger, der var blevet truffet der. Men de var ikke eksplicit tildelt egne instruktionsbeføjelser over for forskerne og kunne heller ikke træffe beslutninger i fx ansættelsessager eller om fordeling af ressourcer.

Den individuelle forskningsfrihed har således en ret god formel demokratisk beskyttelse. Ethvert demokrati kan selvfølgelig udarte til flertalsstyre eller, endnu værre, undertrykkelse af enkeltpersoner, men det kan enhver styreform.

Den kollektive frihed blev under alle omstændigheder forøget for gruppen af ikke-professorale lærere, som førhen ikke formelt var sikret indflydelse. Det er mere kompliceret at vurdere, hvad studenterdeltagelsen i styrende organer betød for forskningsfriheden. Den *akademiske* frihed kan siges at være øget, for så vidt angår *studiefriheden*, de studerendes muligheder for at præge de-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 129 17/08/18 14.30

res uddannelse. Mange professorer var angiveligt bekymrede på forskningsfrihedens vegne, når studerende fik indflydelse på akademiske anliggender i forskningen, fx ansættelser af professorer og bedømmelser af doktorafhandlinger. Der er også åbenlyst tale om et positionstab for professorerne. Selvom de studerende var i mindretal, kunne de i institutråd og fakultetsråd påvirke udfald gennem argumentation eller, hvis lærergruppen var delt, ved stemmeafgivning.

Her kan der imidlertid godt være tale om et plussumsspil, altså at forskerkollektivet opnåede større frihed *til at* gennem de studerendes deltagelse og opbakning til forskning, fx gennem påvirkning af offentlighed og øget ressourcetilgang (som årene gik, blev resultatet dog nok snarere det modsatte). Øget deltagelse kunne give de studerende tilskyndelse til og mulighed for selv at bidrage til forskningen, fx gennem specialer og input til forskning i seminarer og undervisning på videregående niveau. Medansvar for faget under studiet kunne tænkes på længere sigt at motivere de studerende til at støtte forskningen som alumner. Det modsatte, at det var et nulsumsspil, kan også være tilfældet, altså at de studerende vandt, mens den kollektive forskningsfrihed led tab.

To betænkninger fra 1970'erne

I 1977 udkom en betænkning fra Undervisningsministeriet med den sigende titel *Forskningsstyring med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner*. Den er overordentlig interessant set ud fra perspektivet forskningsfrihed. Alene titlen. Betænkningen kom efter en vækstperiode med et stigende behov for, såvel som tiltro til, planlægning og styring i den offentlige sektor. Undervisningsminister Ritt Bjerregaard nedsatte i 1976 et udvalg til: 1. "At foretage en analyse af de problemer, som en styring af forskningen vil være forbundet med". Og: 2. "På grundlag af denne analyse skal arbejdsgruppen dernæst udarbejde en redegørelse for de midler, der kan bringes i anvendelse for at opnå en styring af forskningen".

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 130 17/08/18 14.30

Arbejdsgruppen bestod af seks universitetsprofessorer med professor i offentlig forvaltning Bent Christensen som formand (et andet medlem var tidligere rektor ved KU Thor A. Bak). Den sammensætning ville en minister næppe have valgt i dag for at finde metoder til at styre forskningen. Gruppen fik kort tid til at gøre arbejdet, kun et halvt år.

Umiddelbart kunne et svar på pkt. 1 i den stillede opgave være oplagt: Et væsentligt problem er, at styring af forskningen på universiteterne fra statsmagtens side vil krænke forskningsfriheden. Det svar findes faktisk, men man skal læse grundigt. Det er pakket ind, og man skal lede tålmodigt for at finde det i den 142 sider lange betænkning. Den er skrevet i en neutral og imødekommende embedsmandsstil og ud fra den retspositivistiske statsræson. Myndighederne kan gøre, hvad de vil inden for lovens rammer, og hvis loven hindrer anvendelse af egnede midler og indgreb, må det overvejes, hvilke lovændringer der kan løse problemet (antagelig har forvaltningsjuristen Bent Christensen været penneführer).

Det sted, hvor hensynet til forskningsfrihed stikker hovedet frem, er på siderne 102-106. Her overvejer man muligheder for indførelse af styring via *ordrer*, altså ved at ministeren direkte beordrer universiteterne til at udføre bestemte forskningsopgaver. Arbejdsgruppen mener:

> En adgang for ministeren til at forlange, at de højere uddannelsesinstitutioner skal optage eller ikke må optage bestemte forskningsopgaver, kan fra mange synsvinkler forekomme velbegrundet (Undervisningsministeriet 1977: 102).

Blandt disse gode grunde nævnes så: 1) Det er et nærliggende middel for at opnå samfundsrelevant forskning ("samfundsrelevans" var blevet et forskningspolitisk mantra). 2) Det giver bedre udnyttelse af ressourcer, bl.a. ved at hindre dobbeltarbejde. 3) Universiteter kan udføre opgaver, som måske ellers kræver oprettelse af nye sektorforskningsinstitutter. Og 4) det kan forekomme rimeligt og selvfølgeligt, al den stund forskningen er betalt af staten (ibid.: 102f).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 131 17/08/18 14.30

Man gør derefter opmærksom på, at to paragraffer i den gældende styrelseslov står i vejen for indførelse af ordrestyring af universiteternes forskning. Man vil være nødt til at ophæve § 2, stk. 2: "Universiteterne træffer selv afgørelse om den forskning, der skal drives" og § 13, stk. 2, 2. pkt.: "Institutrådet kan ikke træffe beslutning om den enkelte forskers valg af forskningsopgave", idet man tolker denne formulering derhen, at når institutrådet ikke kan, så kan fjernere organer heller ikke. Hvis de ophæves, vil undervisningsministeren kunne tvinge universiteterne til at lægge deres forskning om, konstaterer den professorale arbejdsgruppe.

Til slut finder man det dog nødvendigt også at se på, "hvilke betragtninger der kan tale imod ophævelse af § 2, stk. 2" (ibid.: 105). Her peger man på "et grundlæggende princip, der har været længe før styrelsesloven, og som man hidtil har anset for værdifuldt, og som forskersamfundet sætter endog meget højt. Selvom højere uddannelsesinstitutioner ... næsten udelukkende finansieres af staten, ser man en værdi i, at netop denne del af forskningen er fri". Det hører med til "statsskikke som den danske", og man drager dernæst en parallel til domstole og friskoler. En ophævelse af den nuværende styrelseslovs § 2, stk. 2, vil "hos mange give anledning til sammenligning med Nazityskland, Lysenko-sagen m.v." (ibid.: 106).

Argumenter for princippet om forskningsfrihed er således, at det er en skik, der har været der længe, og at "man", herunder forskerne, anser det for værdifuldt.

Man anbefalede derfor at opretholde § 2, stk. 2. Til gengæld foreslår man to ændringer: 1) at indføre en pligt til at optage forhandlinger med Undervisningsministeriet ved anmodninger om, at universiteterne skal optage en forskningsopgave, og 2) at der indføres en pligt til – ligesom på Socialforskningsinstituttet – at komme med redegørelser, råd og vejledning i forbindelse med forberedelse og gennemførelse af lovgivning og offentlige myndigheders planlægning. Man kan se, at man her foregriber den myndighedsbetjening, som blev indført med 2007-loven. 2007-loven går dog et skridt videre ved, som nævnt ovenfor, faktisk at indføre

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 132 17/08/18 14.30

den mulighed for ordrestyring, som arbejdsgruppen afstod fra at foreslå 30 år før, bl.a. af frygt for, at det skulle lede tanken hen på "Nazityskland, Lysenko-sagen m.v.".

I øvrigt rummede betænkningen en gennemgang af forskellige mulige styringsagenter og styringsmidler: ressourcer, ordrer og rekruttering samt "andre" midler. Herunder hørte bl.a. budgetprocedurer, stillingsstruktur og arbejdstidsnormer. Man pegede også på, at en væsentlig forudsætning for mere effektiv ressourcestyring var adskillelse af forsknings- og undervisningsbudgettering, så flere studerende ikke nødvendigvis udløste flere forskningsressourcer, altså et skridt bort fra Humboldt-princippet om enhed mellem forskning og undervisning.

Betænkningen gav ikke umiddelbart anledning til lovændringer eller indgreb, men de foreslåede midler blev efterhånden i vid udstrækning taget i anvendelse. Der savnes her, som alle steder, en systematisk definition og diskussion af begrebet forskningsfrihed, hvad det omfatter, og hvori værdien består. Tendensen er forskningsfrihedens indsnævring til valg af forskningsopgave. Frihed i metodevalg nævnes enkelte steder, men ikke publicerings- og ytringsfrihed. Forskningsfrihedens forskellige niveauer og deres indbyrdes og mulige konflikter diskuteres slet ikke.

Jeg vil indskyde, at dette jo er skrevet, før både Magna Charta (1988) og UNESCO-anbefalingerne (1997) blev til. Det er alligevel bemærkelsesværdigt, at betænkningen er helt uden henvisninger til litteratur, udredninger og betænkninger fra andre lande og internationale organisationer. Vannevar Bushs programsættende rapport, hvor betydningen af fri grundforskning fremhæves, nævnes ikke, og heller ikke OECD's rapporter, der fulgte Bushs spor (OECD 1965, 1971). Der er heller ikke noget, der tyder på, at man har læst om Humboldt-principperne, John Stuart Mills argumenter for ytringsfrihed, Mertons CUDOS-normer eller anden litteratur om betydningen af fri forskning.

Den anden betænkning var også fra 1977 og vedrørte revision af styrelsesloven (Udvalget vedrørende revision af lov om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner 1977). Loven var ganske vist lige

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 133 17/08/18 14.30

blevet ændret, men man fandt, at der stadig var uløste problemer. Betænkningen var ligeledes bestilt af Ritt Bjerregaard, og dette udvalg var også ledet af Bent Christensen. Foruden ham medvirkede tre rektorer. Også dette udvalg havde en ret kort frist.

Udvalget udarbejdede faktisk et forslag til ændringer af universitetsloven, som dog ikke blev ført ud i livet. Når det er interessant alligevel, er det, fordi forslaget – og især begrundelserne – fortæller om tendenser i synet på forskningsfrihed. Kun to pointer skal omtales.

For det første bliver inddragelsen af studerende og teknisk-administrativt personale foreslået delvist rullet tilbage. Der er uenighed i gruppen, idet der er to medlemmer, der fremsætter hver deres mindretalsudtalelser på flere specifikke punkter. Alligevel er der en hovedtendens i hele betænkningen. Udvalget ser et behov for at styrke "fagligheden". Oversat til mine begreber: især at styrke den kollektive forskningsfrihed, indflydelsen for seniorforskere, ved at styrke professorers og lektorers position ved beslutninger om akademiske sager (stillingsbesættelser mv.). Man mener kort og godt, at de studerende, juniorforskere og teknisk-administrativt personale har for stor indflydelse til skade for forskningens faglige niveau.

Den anden pointe er, i tråd hermed, at man fremhæver en del frihedsbegrænsende rammevilkår og regler, som egentlig ikke er nye, men som åbenbart trænger til at blive indskærpet: den enkeltes frihed til at vælge emne skal være begrænset af stillingsbeskrivelsen, institutbestyrelsen fordeler ressourcer (lokaler mv.), og institutlederen har pligt til at føre tilsyn med omfanget og kvaliteten af den forskning, den enkelte bedriver. Det foreslås, at institutbestyrelsen kan udpege forskningsledere og i særlige tilfælde *pålægge* forskere at medvirke i kollektive projekter, hvis det er nødvendigt for projektet. Man henviser i øvrigt til den ovennævnte arbejdsgruppe om forskningsstyring, som Bent Christensen også var formand for, og fastholder vigtigheden af den institutionelle forskningsfrihed (§ 2, stk. 2). Alt i alt: der var glidninger på vej mod at styrke seniorforskeres og valgte lederes position.

Heller ikke her er der en definition eller systematisk diskussion af forskningsfrihed som begreb.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 134 17/08/18 14.30

Stærkere ledere, ekstern repræsentation, new public management

Op gennem 1980'erne er der livlig debat og politiske offensiver mod styrelsesloven, ligesom der er stigende international opmærksomhed på forsknings- og universitetspolitik, ikke mindst via OECD. Internationalisering, evalueringer, budgetreformer, planlægning, kvalitetskontrol, kvalitetsstyring, konkurrencekraft, forskningsindikatorer, programbevillinger og stærkere ledere er nøglebegreber, der vinder frem. Stor betydning fik budgetreformerne, der gav ministeriet væsentlig indflydelse på fordelingen af ressourcer internt på universiteterne, en yderligere klar begrænsning af den institutionelle (og kollektive) forskningsfrihed. Adgangsbegrænsningen, der var indført i 1976, fik indirekte betydelige effekter også for forskningens ressourcer. Tydelige effekter havde også store ændringer i finansieringsstrukturen i retning af øget ekstern finansiering og brug af programmidler (se kapitel 6). OECD gennemførte lande-evalueringer af hele forsknings- og universitetssystemer. I disse store evalueringer optrådte begrebet forskningsfrihed imidlertid overhovedet ikke.

Det var også i denne periode, nye ledelsesteorier og -teknikker for den offentlige sektor dukkede op til erstatning for traditionelle former som regel- og ordrestyring: new public management, udviklingskontrakter, resultatkontrakter, målstyring, centralt it-system til registrering af omkostninger, lærernes tidsforbrug, forskningsoutput mv. (døbt "stjernekrigsprojektet"), styring ved incitamenter, forskningsledelse, oprettelse af patentkontorer på universiteterne, lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner mv. Flere af disse styringstiltag behandles i senere kapitler. Her vil jeg fortsat fokusere på, hvilken rolle tanker om forskningsfrihed spillede. Den var tilbagetrukken.

En anledning, hvor forskningsfrihed dog fik nogen opmærksomhed, var ved ændringen af universitetsloven i 1992, den første større ændring siden 1973. Det var foranlediget af vedholdende kritik af den demokratiske styreform, både udefra, fx fra erhvervs-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 135 17/08/18 14.30

organisationer m.fl., og fra enkeltpersoner på universiteterne. Demokrati blev et negativt ladet ord i Folketinget. Der blev fremsat krav om stærk ledelse, tydeligere ansvarsplacering, pladser til eksterne aftagere af universiteternes ydelser i ledelsesorganer mv.

For, som man læser i bemærkningerne til Bertel Haarders lovforslag:

> Først og fremmest er det vanskeligt eller umuligt at placere et ansvar for at træffe beslutninger eller for trufne beslutninger. Bortset fra rektors kompetence til at handle i særlige tilfælde (den såkaldte residualkompetence) har universiteterne ingen ledere (ledelse), der er berettiget (har kompetence) til at handle, hverken indadtil eller udadtil. Det gør universiteterne til utidssvarende og svage samarbejdspartnere, og selvstyret er efterhånden blevet indskrænket gennem en stram, central økonomistyring.
>
> Universiteternes manglende evne til at planlægge og lede forskningen har især fremkaldt kritik og bekymring. Både OECD og Forskningspolitisk Råd har udtalt sig herom ...

De væsentligste ændringer, der berørte forskningsfrihed, var:

- Der blev indført ekstern repræsentation i konsistorium og fakultetsråd.
- Vigtige beslutningskompetencer vedrørende forskningsanliggender blev overført fra de valgte organer til valgte ledere: rektor, dekaner og institutledere. Det gjaldt således ansættelser af videnskabelige medarbejdere.
- Ledere fik ledelsesbeføjelser, dvs. instruktionsbeføjelser og personaleansvar som andre ledere i den offentlige sektor, ligesom der blev oprettet paritetiske samarbejdsudvalg, der overtog en del opgaver fra valgte organer. Hidtil fremmede gloser som "medarbejder", "medarbejdersamtaler", "medinddragelse", "professionel ledelse", "synlig ledelse", "lederkurser", "karriereplanlægning" mv. dukkede op. Senere kom også betegnelser som "HR-afdeling" (i stedet for persona-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 136 17/08/18 14.30

leadministration), ledelsesteam ("LT") o.l. samt en række nye direktør- og chefstillingsbetegnelser.

- Institutleder skulle godt nok stadig vælges, men godkendes af dekan. Dekan kunne beslutte at udskrive nyvalg af institutleder.
- "Institutlederen varetager efter bemyndigelse fra rektor og efter retningslinjer fastlagt af bestyrelsen instituttets daglige ledelse, herunder planlægning og fordeling af arbejdsopgaver. Institutlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver med respekt for deres frie valg af videnskabelige metoder" (§ 7, stk. 3).

Bestemmelsen om, at universitetet skal værne om forskningsfriheden, og at institutionen selv træffer beslutning om den forskning, der skal drives, bibeholdes. I den forstand sker der ingen ændring i den institutionelle forskningsfrihed. Derimod er det en ret drastisk forringelse, at den individuelle forskningsfrihed ikke er nævnt eksplicit i loven. Yderst bemærkelsesværdig er formuleringen i § 7, stk. 3, at det kun er forskernes "frie valg af metode", der skal respekteres, ikke de øvrige aspekter af forskningsfrihed, fx frit emnevalg og publiceringsfrihed. Publiceringsfrihed har aldrig været nævnt, men i 1973-loven stod eksplicit, at institutrådet ikke kunne træffe beslutning om den enkelte forskers forskningsopgave (lov om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner 1973). Det kan institutlederen fra 1993 frem til 2007. Umiddelbart må formuleringen tolkes derhen, at så behøver institutlederen ikke at respektere frihed i emnevalg og til at publicere, kun frihed i metodevalg. Hvor meget det har været brugt i praksis, er dog svært at sige.

Beslutninger om ansættelser blev overført til dekanen, herunder nedsættelse af bedømmelsesudvalg, hvilket var en væsentlig svækkelse af den kollektive forskningsfrihed. Denne blev yderligere svækket, ved at bedømmelsesudvalgets fagkyndige indstilling ikke længere skulle prioritere ansøgere, men kun erklære kvalificeret/ikke kvalificeret. Så kunne dekanen frit vælge blandt de kvalificerede. Desuden blev kontrollen med grundlaget for dekanens

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 137 17/08/18 14.30

beslutning svækket ved fortrolighed om de fagkyndige indstillinger (tidligere havde alle ansøgere kunnet se alle indstillinger). Dog var der stadig den kollektive indflydelse, som bestod i, at lederne skulle vælges (og evt. genvælges) blandt de videnskabelige medarbejdere, hvilket gav forskerkollektivet en vis kontrol med ledernes forvaltning af deres hverv.

Ved Folketingets behandling kom forskningsfrihed faktisk til at spille en vis rolle. Det var dog kun på grund af et enkelt parti, SF. Debatten var præget af, at der var tale om et meget bredt forlig bag forslaget med alle partier, bortset fra SF (som ovenikøbet først "sprang fra i sidste øjeblik", if. kritikere). SF's modstand drejede sig bl.a. netop om, at den individuelle forskningsfrihed manglede beskyttelse. SF stillede derfor følgende ændringsforslag:

> En medarbejder kan ikke gennem pålagte opgaver afskæres fra at iværksætte en bestemt forskningsopgave, såfremt den falder inden for vedkommendes ansættelsesområde.

Dette forslag var der imidlertid ikke tilslutning til. Et andet ændringsforslag ville udvide friheden til også at omfatte valg af teorier. Men ikke engang det kunne der opnås tilslutning til.

Det viser, at Folketingets store flertal med fuldt åbne øjne har ønsket at overlade institutlederen disse meget vidtgående beføjelser til at bestemme over forskerne, herunder ved at vælge og prioritere forskningsopgaver for de enkelte forskere. Dette indiceres også ved, at Frank Jensen (S) i sin ordførertale i 1992 siger: "Den er nu klar: det er institutionen, der har forskningsfriheden. Det er blevet præciseret, at den enkelte medarbejder har metode- og teorifrihed i sin forskning" (teori-friheden kom dog netop ikke med i lovteksten). Det samme fremgår af udvalgsbetænkningen, hvor flertallet ønsker "... at understrege, at den enkelte forsker som hidtil selv kan beslutte en bestemt forskningsopgave i det omfang, opgaven er forenelig med instituttets fastlagte virksomhed og de opgaver, institutlederen eventuelt kan have pålagt forskeren ...", altså at friheden kun gælder i det omfang, den kan forenes med de

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 138 17/08/18 14.30

opgaver, institutlederen ellers har pålagt ham. Det giver jo langtfra nogen beskyttelse, for som Hanne Severinsen (V) også understreger: Nok er det ikke sådan,

> ... at alle forskere vil blive plastret til med alle mulige opgaver. Men ideen er jo netop, at man skal kunne tage opgaver udefra, og at man på den måde skal kunne få et institut til at vokse og få løst opgaver. Ideen er jo ikke, at alle forskernes tid skal bruges til den slags opgaver, og det er der overhovedet ikke nogen, der siger noget som helst om (Folketingets Forhandlinger 1992: 3899).

Så kan det næppe siges tydeligere. Man ønskede at åbne mulighed for, at universiteternes ledere kunne modtage bestillingsarbejder udefra og sikre, at de blev udført. Og det ville kun være muligt, hvis lederne fik øgede beføjelser. Forskningsfriheden (og forskerne) havde meget få venner, og forståelsen for, hvad den består i og betyder, var meget ringe, viste debatten og loven. Dette indtryk bekræftes ved en gennemgang af debatten i medierne, hvor stemmerne til fordel for forskningsfriheden var meget få og ret spagfærdige. Dog skal det nævnes, at AC opfordrede til at indsætte en bestemmelse i stil med den, som SF foreslog til beskyttelse af den individuelle forskningsfrihed.

Næste gang loven blev ændret, var i 2003. Hermed er vi fremme ved udgangspunktet i kapitlet, hvor jeg beskrev de væsentligste bestemmelser i denne lov. Men hvordan indgik emnet forskningsfrihed i de forberedelser og debatter, der førte til vedtagelse af denne lov, der radikalt afskaffede de kollektive elementer i forskningsfriheden og i vid udstrækning overlod det individuelle aspekt til ledernes forgodtbefindende?

Her skal først nævnes en betænkning, som blev udarbejdet et par år før. Det drejer sig om den i starten af kapitlet nævnte betænkning fra 2001, der var udarbejdet af en forskningskommission nedsat af den socialdemokratiske forskningsminister Birte Weiss. Kommissionen skulle se på hele forskningssystemet under et og herunder give forslag til

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 139 17/08/18 14.30

> ... en styrkelse af forskningsledelsen, såvel på institutionerne som ved gennemførelse af særlige forskningsindsatser (Forskningskommissionen 2001, bd. 2: 8).

Betænkningen består af to bind. Det første bind er på kun 32 sider og omhandler dels "udfordringer" og dels "anbefalinger". Den går hele spektret rundt, og nøglebegreber, der nævnes overalt, er "ansvar og ledelse" og "styrket ledelse". Anbefaling af aktieselskabsmodellen for ledelse af universiteter kommer i et kort afsnit med overskriften "Forskningsinstitutioners omstillingsevne":

> Forskningskommissionen anbefaler en overgang til ansat ledelse på åremål på universiteternes øverste niveauer og en uafhængig bestyrelse med eksternt flertal (Forskningskommissionen 2001, bd. 1: 6f).

Det havde tidligere været foreslået i et oplæg fra Forskningspolitisk Råd fra 1999. Begrebet forskningsfrihed e.l. forekommer ikke i bind 1.

Bind 2 på 159 sider uddyber og begrunder anbefalingerne i bind 1. Afsnittet om universiteternes ledelse er på seks sider og munder ud i et forslag, der er tæt på det, der vedtages, med bestyrelse og ledere ansat oppefra (dog ikke nødvendigvis ansatte institutledere). Glosen "forskningsfrihed" forekommer ikke i dette afsnit. I det hele taget nævnes forskningsfrihed kun ganske få gange, og det er alle steder i beskrivelser af eksisterende styrelseslov og ordninger, ikke med henblik på fremtiden. Der er ingen overvejelser i denne betænkning om rammevilkår eller fremtidens behov for forskningsfrihed, og hvad samfundet har brug for.

Glosen optræder dog i et bilag om *hidtidig* fordeling af basismidler, på de allersidste sider. Man dvæler her ved, at universiteterne historisk har haft basismidler, og nævner som en begrundelse, at basismidler (som institutionen frit kan disponere over) gavner forskningsfriheden (Forskningskommissionen 2001, bd. 2:

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 140 17/08/18 14.30

126). Det siges ikke direkte, men underforstås, at det også kan begrunde basismidler i fremtiden.

Til gengæld må man sige, at forskningsfrihed kom til at fylde noget mere under Folketingets behandling af 2003-loven, end tilfældet var i 1992. Nu var det både SF, Dansk Folkeparti og Enhedslisten, der forsøgte at forsvare forskningsfriheden. Dog uden synlige resultater.

Ser vi på de mange høringssvar (bilag til Folketingets udvalgsbehandling), er der faktisk mange, der støtter afskaffelsen af valgte ledere og styrelsesorganer til fordel for ansatte ledere, eller i hvert fald undlader at protestere. Rektorkollegiet udtrykker skuffelse over, at der ikke er opnået forbedringer med hensyn til universiteternes "frihed under ansvar", hverken fx på personalesiden eller med hensyn til økonomistyring og selveje. Selve ledelsesformen efter aktieselskabsmodellen kommenteres næsten ikke, ud over at Rektorkollegiet kunne have ønsket større spillerum for variationer. Videnskabernes Selskab siger i en lidt snørklet og svært tilgængelig tekst: "Selv om der ikke foreligger nogen dokumentation for, at en udpeget ledelse for et universitet vil være bedre end en valgt ledelse ... hilses det velkommen, at Regeringen under den nye lov lover økonomisk stabilitet samt forøget frihed for det enkelte universitet ...". Konsekvenser for forskningsfrihed tematiseres ikke (bilag til Folketingets udvalgsbehandling s. 301).

Af akademikernes organisationer er det faktisk kun Dansk Magisterforening, der udtrykker protest og bekymring for forskningsfriheden. Det sker til gengæld udførligt argumenteret, bl.a. med henvisning til UNESCO-anbefalingerne (1997). AC nævner til gengæld ikke forskningsfrihed i sin otte sider lange høringsskrivelse.

Erhvervsorganisationer og arbejdsmarkedsorganisationer er gennemgående positive. Således er Dansk Industri og Dansk Metal ovenud tilfredse med forslaget, og sidstnævnte udtaler, at den nye ledelsesstruktur "vil forbedre vilkårene for forskningen på danske universiteter i lighed med, hvad vi i samarbejde med CO-industri og Dansk Industri har givet udtryk for i debatoplægget 'Fra forsk-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 141 17/08/18 14.30

ning til faktura'" (Skrivelse til Videnskabsministeriet, J. nr. 175789, 2. december 2002).

Sammenfatning

Alt i alt viser billedet, at der over hele perioden er en ganske svag bevidsthed om, hvad forskningsfrihed og akademisk frihed er, og hvori værdien består. Det gælder i det forsknings- og universitetspolitiske felt, dvs. blandt politikere og i embedsværket. Her er man optaget af modernisering, omkostningsstyring, omkostningseffektivisering og – hen over perioden i stigende grad – mobilisering og styring i retning af erhvervsinteresser. I det omfang forskningsfrihed overhovedet opnår opmærksomhed, er det først og fremmest institutionel forskningsfrihed, der tænkes på. Individuel forskningsfrihed dukker perifert frem, men kun i beskåret og residual form. Kollektiv forskningsfrihed er ikke formuleret som tema og bliver et offer i opgøret med den demokratiske styreform.

Det er i vid udstrækning denne diskurs, der får overherredømme og sætter dagsorden. Det er bemærkelsesværdigt, at universiteternes og forskningens repræsentanter og talerør heller ikke er offensive og artikulerede om dette problemfelt. I flere tilfælde, ved deltagelse i kommissioner og høringer, hvor der var adgang til politiske beslutningsfora, har man været tilbageholdende, uklare og forsigtige. Vi har ikke over de ca. 40 år, vi har gennemsøgt, fundet et officielt dokument med en udfoldet redegørelse for, hvad forskningsfrihed er, og hvorfor den skulle være værd at opretholde. Vi har end ikke fundet henvisninger til litteratur om emnet. Danmark underskrev UNESCO-erklæringen fra 1997. Den ser ikke ud til at have sat sig spor i overvejelserne over styring af universiteterne, hverken i det forskningspolitiske system eller i universiteternes og forskningens ledende lag, fx Rektorkollegiet eller Det Frie Forskningsråd. I de tilfælde, hvor der er ansatser til specifikation af begrebet forskningsfrihed, er det yderst amputeret og fragmentarisk.

KAPITEL 6

Finansiering og ansættelsesformer

De ændringer i styrelsesordninger, som er beskrevet i det foregående kapitel, blev ledsaget af mange andre store forandringer, som har påvirket vilkårene for forskningsfrihed. Et af områderne er finansieringen af forskningen. En øget andel er finansieret af eksterne bevillinger, hvilket har betydet store ændringer i vilkår for forskningsfriheden, ikke mindst kombineret med ændrede ansættelsesformer og ændret stillingsstruktur. For universiteternes vedkommende drejer det sig især om forskydningen fra basismidler mod eksterne og konkurrenceudsatte midler og forskydningen mod præstationsbaserede budgetmodeller. Det er ledsaget af øgede forventninger om, at forskere og forskningsinstitutioner over for omverdenen kan stå til regnskab og redegøre for deres resultater og disses værdi, især deres nytteværdi. Hvad angår ansættelsesformer, er den mest afgørende forandring en svækkelse af ansættelsessikkerheden, især ved en kraftig vækst i den andel af forskerstaben, der er ansat på tidsbegrænsede kontrakter, dvs. i stillingskategorier som ph.d., videnskabelig assistent, forsker, postdoc, adjunkt mv.

Hermed kommer vi til den tredje type af styringsregime. Tidligere har fokus været på anseelsesregimet (kapitel 2) og magtregimet (kapitel 5; tages op igen i kapitel 7, 8 og 9). Nu drejer det sig om *pengeregimet*.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 143 17/08/18 14.30

Pengeregimet styrer gennem pengemediet. Det skal ikke (kun) forstås i den primitive forstand, at de, der har penge, bestemmer. Det betyder det også, men principielt betyder det blot, at penge fungerer som signaler, som institutioner og individer reagerer nogenlunde forudsigeligt på ved at gøre, hvad der er økonomisk fordelagtigt. Hvis de ikke reagerer på pengesignaler, risikerer de at løbe tør for ressourcer og måske at måtte forlade business. Som Wright og Ørberg konkluderede i deres gennemgang: "University leaders and academics are set free to manoeuvre within the system, but their economic survival is firmly dependent on responsiveness to centralised steering mechanisms" (2008: 27).

Udvikling i retning af pengeregimet er led i en international udvikling, som jeg kort vil indlede med at karakterisere. Dernæst er det nødvendigt at redegøre for en afgørende forudsætning for pengeregimets styringseffektivitet: ændret sammensætning af forskerstaben fordelt på ansættelsesformer. Det har givet mere mobile personaleressourcer. Derefter følger et afsnit om finansieringsstruktur og ressourceallokeringsmekanismer set over tid. Et særligt og lidt fyldigere afsnit behandler den voksende betydning, som private fonde har fået. Her benyttes som eksempel Novo Nordisk Fondens centre på KU (se appendiks, nr. 1). Så følger et lille afsnit om den såkaldte Bibliometriske Forskningsindikator. I sidste afsnit samler jeg op vedrørende effekterne for forskningsfrihed.

Nye styreformer: fra modus 1 til modus 2, triple helix, akademisk kapitalisme

En tråd i de beskrevne ændringer i universiteternes styrelsesordninger siden den første styrelseslov i 1970 er, at forskningen skal orientere sig mere mod omverdenens behov og signaler. I 1970'erne talte Planlægningsrådet for forskning om, at forskningen skulle være "samfundsrelevant". Med årene blev dette mere specificeret og afgrænset til især at handle om erhvervsrelevans, dvs. frembringelse af resultater, der kan udnyttes kommercielt. Det blev præcist

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 144 17/08/18 14.30

formuleret af Dansk Industri og CO2 i deres debatoplæg på en konference i 1999 (som nævnt i forrige kapitel): "Fra forskning til faktura". Videnskabsminister Helge Sander tog det i let omskrevet form til sig i 2003: "Fra tanke til faktura" og har også (altså lidt ufortjent) opnået at få æren for det med fakturaen (Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling 2003).

Andre organisatoriske ændringer i perioden med samme retning angik forskningsrådsstruktur og brug af forskellige typer af præstationsbaserede budgetmodeller og statslige forskningsbevillinger til universiteterne, ud over basisbevillinger, med det formål at påvirke, hvilke forskningsopgaver universiteter og forskningsinstitutioner skulle tage op. En hovedtendens var at vænne universiteter og forskere til især at lytte til pengenes sprog. Både relevans og kvalitet måles i penge. Som det hedder i *Forskningsbarometer*, den årlige benchmarking af dansk forskning, der udsendes fra Styrelsen for Forskning og Innovation:

> De højere læreanstalters evne til at tiltrække eksterne forskningsmidler fra f.eks. virksomheder eller private non-profit-organisationer kan betragtes som en indikator for kvalitet og relevans af den forskning, der udføres ved institutionerne. Evne til at tiltrække eksterne midler anvendes nu som en indikator på kvalitet (Styrelsen for Forskning og Innovation 2016a: 14; retfærdigvis skal nævnes, at der tages visse forbehold).

Også internt på universiteter og forskningsinstitutioner blev pengeregimet indført sammen med *new public management* (NPM, jf. Hansen 2016) med brug af incitamenter på alle niveauer, løndifferentiering, individualiserede resultatorienterede lederkontrakter og øget brug af tidsbegrænsede ansættelser.

Hele denne udvikling fulgte internationale strømninger fra OECD, USA og andre forskningsførende lande og indgik i en dynamik i hele den økonomisk velstående del af verden. "Videnssamfund", "vidensarbejde" og lignende var gloser, som ofte blev benyttet fra 1990'erne (i øvrigt i nogenlunde samme betydning

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 145 17/08/18 14.30

som begrebet "post industrial society" fra 1970'erne; Bell 1973). Specielt hvad forskning og videnskab angik, udkom i 1994 en bog om "the new production of knowledge", skrevet af en gruppe fremtrædende videnskabsforskere og universitetsledere. Den satte nogle begreber i verden, som hurtigt fik en ret fast plads i beskrivelse af transformationsprocesser i forskningens organisering og samfundsmæssige indlejring: modus 1- og modus 2-forskning (Gibbons et al. 1994). Modus 1 er den "klassiske" model for disciplinbaseret grundvidenskab, der er relativt uafhængig af omgivelserne og drevet af egne interne, rent erkendelsesorienterede mål og metodeidealer. Modus 2 er den nye form, der er vokset frem især i tiden efter 2. Verdenskrig. Den er kendetegnet ved at være i tættere kontakt med anvendelseskontekst, mere funktionsorienteret og mere tværfaglig, end disciplinbaseret grundforskning som regel har været, samt i højere grad åben for krav om at kunne redegøre for værdien af resultater over for eksterne interessenter såvel som at kunne demonstrere social ansvarlighed (ibid.; Horst & Glerup 2014).

Selvom modus 1- og modus 2-typologien på nogle punkter er blevet kritiseret, må den siges at ramme flere væsentlige sider af de store transformationer, der er foregået. Øgede muligheder for kommercialisering og forkortede veje mellem forskningsresultater og privatøkonomiske interesser hører med til disse transformationer. Den tidligere omtalte unilineære model: grundforskning – anvendt forskning – udviklingsarbejde er i nogen grad forladt. Vitterlig er der mange tekniske opfindelser, som måske nok bygger på forskning, men hvor forbindelsen til grundforskning er svag. Der er også innovationer, der slet ikke, eller kun meget indirekte, bygger på forskning. I stedet for at tale om "forskning og udviklingsarbejde" taler man oftere og oftere om "innovation".

Den 1. april 2017 kunne man i en stor artikel i *Berlingske Business* læse:

> Meldingen var klar i Mærsk Tårnet på Panum Instituttet, da regeringens vækstteam fredag fremlagde sine anbefalinger til,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 146 17/08/18 14.30

> hvordan der skal skabes øget vækst i lægemiddel- og medicoindustri frem mod 2025: Den såkaldte life science-industri i Danmark klarer sig godt. Men der er brug for flere midler og intensiveret fokus på især forskningsområdet, hvis industrien skal være blandt verdens bedste. Og det mener vækstteamet, at der er potentiale for i Danmark. "Hvis life science-industrien vokser, vil det skabe økonomisk vækst i Danmark. Det vil skabe beskæftigelse, øget indkomst og bedre sygdomsbehandlinger, og den øgede velstand vil i sidste ende medvirke til en marginal forbedring af livskvaliteten hos danske borgere," konkluderede Lundbeck-topchef Kåre Schultz, der er formand for vækstteamet.

Artiklen rapporterer fra et pressemøde, hvor et regeringsnedsat vækstteam fremlagde en vækstplan for life science-industrien for en forsamling af tre ministre, universitetsledere, forskere, repræsentanter for medicinalindustrien samt pressen. Det foregik på 15. etage i Mærsktårnet, KU's nye (lejede) bygning, 75 meter høj, 42.700 kvadratmeter, et vartegn, der rager højt op i bybilledet, og som skal tiltrække eliteforskere fra hele verden. Bygningens pris: 1,5 mia. kr., hvoraf A.P. Møller Fonden bidrog med 600 mio. kr. + 125 mio. kr. til inventar. Bygningen skal bl.a. huse tre eksisterende forskningscentre inden for life science, som Novo Nordisk Fonden har bevilget ca. 2,5 mia. kr. til over en årrække. Men det er ikke nok. Der er brug for flere midler, som regeringen må komme med, siger Lundbeck-topchefen.

Intet sceneri kunne være bedre til at illustrere "triple helix", det navn, man har opfundet inden for videnskabsstudier til at benævne den markante udvikling, der har fundet sted i de seneste årtier, især inden for det sundhedsvidenskabelige område. Navnet triple helix, tredobbelt spiral, er inspireret af formen på DNA-strukturen, double helix. De tre spiraler, der fletter sig sammen, er medicinalindustri, universiteter og stat. Fænomenet blev navngivet og er analyseret fra 1990'erne af videnskabsforskere som Etzkowitz og Leydesdorff (1995; Etzkowitz 2008). Denne triple helix har skabt en ny institutionel orden med en stærk innovationsdynamik. Her

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 147 17/08/18 14.30

bliver forsknings- og universitetspolitik til erhvervspolitik og eksportstøtte. Medicinal- og medicoindustri står for ca. 17 % af landets eksportindtægter (i 2016). Men også på andre felter finder man lignende tendenser.

Et tredje begreb, der rammer tilsvarende sider af transformationsprocesserne, er "akademisk kapitalisme" (Slaughter & Rhoades 2005). Betegnelsen indikerer, at forskning (og universitetsuddannelser) i stigende grad markedsgøres, ved at universiteterne tilskyndes eller tvinges til at søge indtægter efter markedslogik, dvs. ved at levere ydelser, der kan sælges og skaffe afkast, både forskning og uddannelser. Patenter, licenser og etablering af spin-off-virksomheder kan være resultater, som universiteterne skal sørge for at få fortjeneste på, så det hele ikke bare foræres gratis til virksomheder eller ender i forskernes private lommer. Hver enhed på universiteterne, fakultet, institut, forskergruppe, evt. helt ned til den enkelte forsker, skal give profit, plustal på bundlinjen. Jeg vil i kapitel 9 gennemgå et eksempel, hvor en velmeriteret og internationalt anerkendt professor i akustik på Aalborg Universitet blev fyret, angiveligt fordi han ikke gav tilstrækkeligt overskud på bundlinjen (sag nr. 2 i appendiks; dette var dog næppe den reelle årsag).

Disse begreber (modus 1-2, triple helix, akademisk kapitalisme) var fra begyndelsen tænkt som sammenfatninger af objektive iagttagelser af udviklingstræk uden stillingtagen til, om det var ønskværdige tendenser eller det modsatte. Det er karakteristisk, at de hurtigt fik positiv normativ ladning i officiel forsknings- og universitetspolitik. Man har ophøjet observerede udviklingstendenser til en norm.

Stillingsstruktur og ansættelsesformer

Når jeg her indskyder en omtale af ændringer i stillingsstruktur og ansættelsesformer, er grunden den simple, at de har stor betydning for, hvor hurtigt og effektivt institutioners og individers

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 148 17/08/18 14.30

adfærd reagerer på pengemediets signaler. Ansættelsesformer og kontraktvilkår var redskaber, der for alvor kom i anvendelse fra starten af 1990'erne. Først og fremmest er der sket det, at både forskerstab og ledere blev ansat på mere usikre vilkår og i betydeligt omfang på tidsbegrænsede kontrakter. Dette er både en effekt af øget ekstern finansiering og en forudsætning for, at pengemediet kan virke.

De vigtigste ændringer er, at en større del af forskerstaben i dag er ansat i tidsbegrænsede stillinger. Her er det nødvendigt med lidt regeleksercits. På universiteterne regner man med tre trin inden for den ordinære stillingsstruktur: adjunkt, lektor og professor. Lektorater og professorater er tidsubegrænsede ansættelser, men ledelsen har ret frie muligheder for at afskedige forskere, fx hvis de har tilpasningsvanskeligheder. De kan blive opsagt med nogle måneders varsel efter funktionærlovens regler, idet funktionærloven blot kræver, at der skal være en "rimelig begrundelse", enten i arbejdsstedets forhold, fx økonomi, eller i den ansattes forhold, fx forsømmelighed i udførelse af arbejdet eller samarbejdsproblemer. Dette illustreres klart af flere af de eksempler, der gennemgås i kapitel 9, og som er beskrevet i appendiks (læs især sagerne nr. 2, 3 og 4). Kravene til begrundelser er meget lempelige i det danske system, især når der indgår besparelser. Skulle det efter en retsproces vise sig, at der er sket uretmæssig fyring, vil konsekvensen normalt være udbetaling af en erstatning, fx på nogle måneders løn, ikke genansættelse (jf. Kærgård & Andersen 2017).

Adjunkturer var og er tidsbegrænsede, op til fire år, men tidligere var der halvautomatisk oprykning fra adjunkt til lektor, dvs. man kunne blive fastansat som lektor, hvis man efter en bedømmelse blev erklæret lektorkvalificeret. Det blev afskaffet i 1984, således at man kun kunne lektoransættes, hvis der viste sig et ledigt lektorat, som man efter ansøgning så kvalificerede sig til i fri konkurrence med alle andre ansøgere. Dette lever således ikke op til de internationale regler for tenure, der blev gennemgået i kapitel 2 og 3, som forudsætter mulighed for overgang til fast ansættelse efter en tilfredsstillende aflagt prøvetid. I 2005 blev halvautoma-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 149 17/08/18 14.30

tisk oprykning dog indført som en mulighed, således at man nu fik to typer adjunkturer, begge tidsbegrænsede: den ene med og den anden uden mulighed for halvautomatisk oprykning til lektor. Den første mulighed anvendes dog kun sjældent, har det vist sig (Forsknings- og Innovationsstyrelsen 2011: 23). Professorer var tidligere ansat som tjenestemænd med den sikkerhed, det indebar, men det blev afskaffet i 1993, således at de nu er overenskomstansat efter funktionærloven. Derfor er det forståeligt, at Kærgård og Andersen (2017) i tråd med Karran (2007, jf. kapitel 5) siger, at det er som at "sælge hestekød under betegnelsen 'beef'", når man hævder, at der findes tenure på danske universiteter.

Ud over disse stillingskategorier findes også andre kategorier på universiteterne. De er alle tidsbegrænsede (maksimal varighed i parentes): videnskabelig assistent (tre år), ph.d.-stipendiat (tre år), postdoc (tre-fire år) og professor med særlige opgaver (fem-otte år). På sektorforskningsinstitutter findes analoge stillingskategorier (Forsknings- og Innovationsstyrelsen 2011).

Stillingsstruktur og ansættelsesformer er jævnligt blevet ændret, og det vil være for uoverskueligt at lave statistik med tidsserier. Men det er uden videre klart, at andelene af forskere, der er ansat i tidsbegrænsede stillinger, er mangedoblet over de seneste fire-fem årtier og antagelig har været stigende hele perioden. Den officielle forskningsstatistik offentliggør ikke længere tal for, hvor mange der er ansat i tidsbegrænsede stillinger, men Danmarks Statistik har velvilligt stillet en særkørsel til rådighed, der viser fordelingen på stillingskategorier, jf. tabel 2.[1]

1 Tak til specialkonsulent Casper Larsen, Danmarks Statistik.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 150 17/08/18 14.30

Tabel 2. Forskere på danske universiteter fordelt på stillingskategorier, 2015

Stillingskategori	Antal	Procent
Professor	2.169	11,6 %
Lektor	4.648	24,8 %
Adjunkt/postdoc	4.290	22,9 %
Ph.d.-stipendiat	5.322	28,4 %
Øvrigt videnskabeligt personale	2.318	12,4 %
I alt	18.747	100,0 %

Tallene er meget bemærkelsesværdige. Først dog et lille forbehold: Vi kan ikke slutte helt direkte fra stillingsbetegnelse til, om ansættelser er varige eller tidsbegrænsede. Vi ved, at adjunkter, postdoc'er og ph.d.-stipendiater alle er tidsbegrænset ansat. Der findes et lille antal adjunkter, der er ansat i "tenure track", dvs. med mulighed for oprykning ved udløb af adjunktur. De fleste professorer og lektorer er omvendt ansat i varige stillinger, men der findes også åremålsstillinger i disse kategorier; hvor mange vides ikke. "Øvrigt videnskabeligt personale" er noget vanskeligere at bestemme, men omfatter antagelig fortrinsvis videnskabelige assistenter, som er ansat i tidsbegrænsede stillinger. Jeg vælger som den bedste tilnærmelse at betragte professorer og lektorer som varigt ansatte og de øvrige som ansat i tidsbegrænsede stillinger. Det betyder, at ca. 65 % af det videnskabelige personale er ansat i stillinger, der maksimalt løber i op til fire år, de fleste to-tre.

To tredjedele i tidsbegrænsede ansættelser er en meget høj andel i højt specialiserede vidensfunktioner. Der findes erhverv, hvor freelance og ekstensiv vikardækning muligvis kan fungere godt. Men det gælder ikke meget specialiserede arbejdsfunktioner som forskning, der kræver årelang uddannelse, lang tid til optræning i færdigheder og opdyrkning af faglige netværk mv. Højt specialiserede kompetencer, der kan være vanskelige at overføre til andre erhverv (jf. Kærgård & Andersen 2017). Ud fra enhver betragtning

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 151 17/08/18 14.30

er det en yderst særpræget og irrationel måde at organisere arbejdet på. Men først og fremmest, i vores sammenhæng: Det er ikke godt for forskningsfriheden.

Går vi 20 år tilbage, så det helt anderledes ud. Her udgjorde professorer og lektorer 55 % af forskerstaben, ph.d.'ere kun 10 %. I 1973 var andelen på tidsbegrænset ansættelse kun 36 % (Forskningsstatistik 1973: 38), og det tal holdt sig nogenlunde stabilt op til 1991 (Ståhle 1993: 52).

Forklaringen på disse forskydninger skal jeg ikke fordybe mig i, men blot bemærke, at det til dels er en bivirkning af den øgede andel eksterne bevillinger, idet det har været praksis i vid udstrækning at bruge tidsbegrænsede ansættelsesformer ved eksternt finansierede projekter. Når bevillingen udløber, udløber også ansættelserne, undtagen for den eller de varigt ansatte seniorforsker(e), der har fået bevillingen.

Fremvækst af parasitært parallelregime

Dette system har betydet, at der er fremvokset en form for parasitært parallelregime i tilknytning til universiteterne. Universiteterne udgør værtsinstitutioner for forskellige typer af forskere. En type er eksternt finansierede forskningscentre af kortere eller længere varighed. De kan være baseret på større enkeltbevillinger, fx fra fonde, eller have opbygget netværk og forskningsprofil, så de har etableret mere faste eksterne finansieringsmuligheder. Det kan også være enkeltstående projekter, ledet af en fastansat professor og bemandet af løst ansatte med ekstern finansiering. Nogle af disse kan kaldes "nomadeforskere", forskere, der springer fra bevilling til bevilling og fra institution til institution, eller de kan tilhøre et akademisk prekariat, der veksler mellem forskellige løse ansættelser, evt. også perioder med ledighed.

Dette parallelregime lever parasitært på flere måder. Nogle eksternt finansierede store centre og projekter trækker penge ud af universiteternes basisbevillinger, fordi de eksterne donationer ikke

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 152 17/08/18 14.30

dækker de fulde omkostninger. Som det vil fremgå nedenfor, betaler mange eksterne fonde ikke overhead, og ofte betaler universitetet foruden overhead yderligere medfinansiering fra basismidler. Mange forskere leverer ubetalt arbejdskraft både i form af forberedelse af ansøgninger og i form af ubetalt overarbejde under og efter projektforløbet, fordi der ikke har været afsat tilstrækkelige lønmidler til at få færdigpubliceret resultaterne. Det gælder nok især yngre forskere i starten af karriereforløb.

Det betyder, at en væsentlig del af forskningen udføres af forskere uden for den ordinære stillingsstruktur uden de rettigheder, den tryghed og den indflydelse, som den trods alt giver. Det betyder også, at en del ansættelser, både af ledere og af forskere, foregår uden om de regler, som normalt gælder, fx uden opslag af stillinger og dermed uden bedømmelser i konkurrence med andre. Således har KU følgende regler:

> § 3, stk. 2 Ved samtidig ansættelse af hele forskergrupper, som i forvejen samarbejder, kan ansættelse finde sted uden opslag, hvis det er dokumenteret, at de pågældende forskere som samlet gruppe vil kunne udføre den ønskede opgave. (Dette gælder uanset finansieringsform).

Denne bestemmelse kan fx anvendes, hvis man ønsker at overføre en forskningsgruppe fra en privat virksomhed eller et eksternt finansieret center til en enhed under universitetet.

> § 8 Hvis fonde eller råd eller ikke-statslige bevillingsgivere har stillet mindst halvdelen af midlerne til rådighed for ansættelse af en person, som bevillingsgiverne har udpeget, kan rektor ansætte denne uden opslag, men efter en positiv faglig bedømmelse ...[2]

2 https://intranet.ku.dk/personaleadministration/dokumentbank/Documents/KU's supplerende retningslinjer til ansættelses-bekendtgørelsen – VIP.doc

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 153 17/08/18 14.30

Det betyder altså, at man uden opslag kan ansætte en person eller en hel forskergruppe, som en ekstern bevillingsgiver udpeger. Hvis det er en hel gruppe på en gang, kan man gøre det, uanset hvor meget en ekstern part bidrager. Hvis det er en enkelt forsker, skal bevillingsgiveren betale mindst halvdelen. Der skal stadig være "dokumentation" for, at forskerne kan udføre opgaven, efter faglig bedømmelse eller på anden måde, og det er (formelt) stadig universitetet ("rektor"), der ansætter, men det sker uden konkurrence. Systemet har sin baggrund deri, at det ofte er enkelte forskere eller forskergrupper, snarere end de formelle ledere, der søger og hjemtager eksterne bevillinger, og at de ofte på forhånd har udset egnede forskere til at indgå i projektet. Det giver selvsagt en mere smidig procedure, hvis man kan undgå den omstændelige fremgangsmåde med opslag, bedømmelsesudvalg osv. Og der kan også angives gode grunde til, at den forsker, der skaffer bevillinger, også har betydelig indflydelse på udvælgelse af forskere til at udføre opgaverne.

Men det betyder også, at universiteterne gradvist er blevet omkranset af en parallelorganisation med andre regler og frihedsgrader end dem, der gælder på selve universitetet. Jeg vender tilbage med eksempler på dette senere i kapitlet.

Hvad forskningsfrihed angår, har systemet først og fremmest betydet, at en stor del af forskerstaben er ansat på vilkår, der giver meget ringe forskningsfrihed. Det gælder på mange parametre. Ofte må ph.d.'ere og postdoc'er gå ind i projekter, der er designet på forhånd, både hvad angår emne, forskningsspørgsmål, teorier og metoder. Også publiceringsfrihed kan være begrænset, fx ved aftaler på forhånd eller forventninger om fællespublicering og brug af bestemte kanaler. Yngre forskere i tidsbegrænset ansættelse vil som regel have svært ved at planlægge forskning ud over ansættelsesperioden. Hvis man er ansat på et enkeltstående projekt, vil man ofte ved projektets afslutning være henvist til blot at se sig om efter stillingsmuligheder eller nye eksternt finansierede projekter, man kan samarbejde om. Hvis man er ansat på et større center eller forskningsprogram, kan det måske være lettere at overskue mu-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 154 17/08/18 14.30

lighederne og måske også selv bidrage til at designe et nyt projekt inden for organisationen. I nogle tilfælde kan der være sørget for "indlejringsmuligheder" efter projektudløb, men det er sjældent.

Under alle omstændigheder er det klart, at denne struktur giver gode muligheder for, at signaler via pengemediet kan virke adfærdsstyrende. Signalerne forstærkes desuden af lederne, der nu også er ansat tidsbegrænset og ofte på resultatkontrakter, hvor tiltrækning af eksterne bevillinger giver bonus. Det er også almindeligt, at evnen til at tiltrække eksterne midler direkte stilles op som en betingelse ved professoratansættelser og som en kvalifikation ved lektorbedømmelser. Vi så ovenfor, at Styrelsen for Forskning og Innovation siger, at "evne til at tiltrække eksterne midler anvendes nu som en indikator på kvalitet". Forskningens uafhængighed er dermed kraftigt svækket i forhold til et system, hvor man har faste basisbevillinger og er ansat med stor tryghed, fx som tjenestemand eller lignende.

I det angloamerikanske system bruger man begrebet *tenure* om fast ansættelse. Vi så i kapitel 2, at UNESCO-anbefalingerne fra 1997 omtaler tenure som "one of the major procedural safeguards of academic freedom" (UNESCO 1997: 61). Den europæiske liga af forskningsuniversiteter gør det også (LERU 2011: pkt. 61). Det anses som en helt nødvendig forudsætning for forskningsfrihed. Ellers er friheden illusorisk, lige såvel som domstoles uafhængighed er illusorisk, hvis dommerne er ansat tidsbegrænset og skal søge eksterne bevillinger hvert tredje år til at dække egen løn og øvrige udgifter.

Det har været en udbredt opfattelse, at lektor- og professoransættelse i Danmark svarede til det amerikanske tenure. De senere års masseafskedigelser og et antal enkeltsager med fyringer med meget tvivlsomme begrundelser, også af velmeriterede og fremtrædende professorer, har ført til, at man ikke kan sige, at vi har tenure på danske universiteter (jf. Karran 2007, omtalt i kapitel 5). I USA taler man også om *tenure track*, dvs. et spor, der fører fra en midlertidig ansættelse frem til en fast ansættelse. Nogle danske universiteter annoncerer stillinger med tenure track, men når der

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 155 17/08/18 14.30

ikke er tenure, giver det ikke mening af tale om "tenure track". Det er falsk varebetegnelse, det er "at sælge hestekød under betegnelsen "beef"" (Kærgård & Andersen 2017). Der findes ikke tenure ved danske universiteter og dermed heller ikke tenure track for de yngre forskere, der er ansat i tidsbegrænsede stillinger, heller ikke for dem, der får stillet det i udsigt. Som tidligere nævnt har Københavns Universitet i et svar til mig direkte erklæret, at universitetet ikke ser nogen kobling mellem forskningsfrihed og tenure.

Denne problemstilling vender jeg tilbage til.[3]

Væksten i eksterne og konkurrenceudsatte forskningsmidler

Nedenstående figur viser den dramatiske udvikling i finansieringsstrukturen for forskning i den offentlige sektor siden 1970'erne. Figuren viser procentfordeling, så der er grund til først at nævne, hvordan de absolutte tal ser ud. Der er samlet tale om en meget betydelig vækst, nemlig fra 4,7 mia. kr. i 1973 til ca. 20 mia. kr. i 2014 (2011-priser). Så forsknings*mulighederne* totalt er uomtvisteligt vokset betragteligt. Der bliver forsket mere, og langt flere har fået adgang til at forske.

Både de interne og de eksterne midler er vokset, men de eksterne har haft langt den største vækst. Fra at udgøre en næsten forsvindende andel, under 10 %, er de vokset til nu at udgøre over 40 %. For universiteternes vedkommende sker væksten især i de to første årtier, 1973-1993, hvor der var en stærk afmatning i offentlige bevillinger. Et nyt ryk opad i den eksterne finansieringsandel på universiteterne kom i 2007, bl.a. ved at sektorforskningsinstitutter blev indfusioneret.

3 Mail fra vicedirektør Lisbeth Møller på vegne af rektoratet af 28. april 2017.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 156 17/08/18 14.30

Figur 2. Andele af udgifter til forskning og udvikling i den offentlige sektor, der er eksternt finansieret. Særskilt for universiteter og øvrige offentlig sektor samt totalt. 1973-2014.

Kilde: 1973-2011: Lauridsen & Graversen 2013: 9, fig. 6. 2012-2014: Danmarks Statistik, Statistikbanken, Tabel FOUFF09. Databrud 2006-2007 pga. fusioner mellem universiteter og sektorforskning.

Det er selvfølgelig af afgørende betydning for forskningsfriheden, om der er knyttet begrænsende betingelser til de eksterne bevillinger. Eksterne bevillinger er tidsbegrænsede, og det giver i sig selv altid en begrænsning sammenlignet med faste eller meget langsigtede bevillinger. Men hvis det ellers er donationer, som modtagere frit kan bruge, som de vil, giver det selvfølgelig mere positiv frihed. Der bliver flere ressourcer og mere forskning, end der ellers ville have været. Bevillinger med stor frihed findes tilnærmelsesvis, fx fra Det Frie Forskningsråd, Danmarks Grundforskningsfond og enkelte af de private fonde. Helt uden betingelser er de selvsagt ikke. Men andre donationer kan have snævre begrænsninger vedrørende emnevalg, samarbejdsrelationer, ledelse og publicering.

Der findes ingen statistisk opgørelse med opdeling efter frihedsgrader for eksterne bevillinger, men vi kan få en vis indikator ved at se på, hvem der bidrager. I 2015 var de samlede omkostninger til forskning i offentlig sektor 21,6 mia. kr. Heraf kom 9,7 mia. kr. fra eksterne kilder, svarende til 45 %. Af disse er de to største kategorier af bidragydere offentlige myndigheder samt private fonde og organisationer, hver med ca. 12 % af *de samlede omkostninger*

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 157 17/08/18 14.30

til forskning i offentlig sektor (2015). Forskningsråd kommer som nummer tre med 10 %. Heraf: Det Frie Forskningsråd: 1,2 mia. kr. Innovationsfonden (en sammenlægning af Rådet for Teknologi og Innovation, Højteknologifonden og Det Strategiske Forskningsråd): 1,4 mia. kr. Danmarks Grundforskningsfond: 425 mio. kr. Øvrige eksterne finansieringskilder er udenlandske kilder, her især EU, og private virksomheder. Danske virksomheder bidrager kun med 3 % (Danmarks Statistik 2015: tabel 1 og tabel 4).

Hvilke bindinger er der fra disse kategorier af bevillingsgivere? Midlerne fra offentlige myndigheder vil altid være bundet til bestemte formål og emner eller i hvert fald områder hørende under den pågældende myndigheds ressort, fx miljø. Ud over begrænsninger på emneområde vil der også ofte være bindinger i form af styregrupper, fortrolighed og publiceringsmåder – og som vi skal se i næste kapitel: direkte mundkurvskontrakter i forbindelse med myndighedsbetjening.

Fondene omtaler jeg i et særskilt afsnit nedenfor.

Af forskningsrådenes bevillinger er de frie midler de 1,2 mia. kr. fra Det Frie Forskningsråd og de 425 mio. kr. fra Danmarks Grundforskningsfond, i alt ca. 1,6 mia. kr., svarende til godt 5 % af de samlede omkostninger til forskningen. Begge steder uddeles midler efter princippet "bottom up", dvs. på basis af ansøgninger, som forskere på eget initiativ indsender om forskningsspørgsmål, de selv definerer. Her er det andre forskere, der bedømmer og udvælger efter kvalitet, hvilke ansøgninger der skal imødekommes. Alt i alt ret frie midler, både individuelt og kollektivt. Succesrater er typisk 10-15 % (afhængigt af, om man måler på andele af ansøgninger eller ansøgt beløb), så der bruges megen tid på at søge forgæves. Innovationsfondens målsætning er, som navnet siger, og som det fremgår af hjemmesiden, at "bidrage til vækst og beskæftigelse" samt "løsning af centrale samfundsudfordringer", altså projekter, der skal bidrage til løsning af praktiske problemer, ny teknologi eller produkter, overvejende i private virksomheder. Her er midler bundet til bestemte programmer, også ofte underlagt styregrupper.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 158 17/08/18 14.30

Opdelingen mellem Det Frie Forskningsråd og Innovationsfonden er resultatet af en lang række ændringer i rådsstrukturerne gennem årene, som jeg ikke kan gennemgå her (se Larsen 2010: 99-136, 143-148; Aagaard u.å.: 247ff, 331-338). Blot to udviklingstræk skal fremhæves. For det første at den anvendelsesorienterede streng er styrket gennem årene, både finansielt og organisatorisk. Først sent i 1980'erne blev der udspaltet særlige organer for strategisk og erhvervsorienteret forskning. Det startede med en række store programmer med særlige bevillinger på finansloven, typisk under enkelte ministerier og administreret af programkomiteer. Systemet blev adhocratisk, politiseret og efterhånden lagt for had og fik benævnelsen "cigarkasseforskning". For at skabe bedre koordination, prioritering og faglighed kom der i 2003 en reorganisering, hvorved Det Strategiske Forskningsråd blev dannet.

Det er det, der – nu under navnet Innovationsfonden – har overhalet Det Frie Forskningsråd, hvis andel af de samlede offentlige midler til forskning er faldet kraftigt. Mere end en tredjedel er skåret væk siden 2010, og et par gange har det direkte været truet med nedlæggelse eller sammenlægning med Det Strategiske Forskningsråd. Over et længere tidsspand har Det Frie Forskningsråd desuden ændret status fra at være "forskernes/universiteternes" forskningsråd til at blive "ministerens råd". Tidligere skete udpegning af medlemmer primært ud fra indstillinger fra universiteter og forskningsinstitutioner. De gik gennem forskningsrådene, der kom med deres ønsker og forslag til ministeren, når der skulle skiftes ud. Man tilstræbte derved bl.a. spredning af repræsentation for at dække forskellige institutioner og fag. Det har ændret sig. Alle, også fx organisationer uden forskningsfaglig kompetence, kan nu indstille medlemmer af Det Frie Forskningsråd, og der er flere eksempler på, at ministeren har fraveget rådenes egne ønsker.

De beskedne 3 %, som virksomheder bidrager med, vil antagelig i alle tilfælde være bundet til projekter inden for virksomhedens forretningsområde, der kan forventes at give afkast, evt. patenter. Dermed vil der følge begrænsninger i form af emnevalg, projektledelse, tavshedspligt og publicering, så der ikke vil være tale om fri

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 159 17/08/18 14.30

forskning. Det skal tilføjes, at tilsvarende begrænsninger helt eller delvist kan være til stede ved projekter med samarbejde mellem virksomheder og universiteter, også selvom virksomhederne ikke deltager i finansiering. Også det vender jeg tilbage til.

Fonde

Private fonde har en særlig status i Danmark, placeret i en særlig ophøjet sfære. Også i internationalt perspektiv er deres position ret enestående. På grund af deres uegennyttige gerninger mødes de som regel med respekt og takketaler. Det gælder også i forskningens verden. Muligvis tæller det også, at mange af dem er stenrige. Private fonde donerede i 2015 ca. 2,6 mia. kr. til forskningen i den offentlige sektor, svarende til ca. 12 % af alle omkostningerne. Til sammenligning rådede Det Frie Forskningsråd i 2016 over 817 mio. kr. til uddeling.

Når fondenes (og visse fondslignende foreningers) bidrag til forskningens finansiering har været stærkt stigende gennem de seneste årtier, skyldes det især, at gunstige beskatningsregler har gjort det fordelagtigt for virksomheder at oprette fonde, fx ved at lade familieejede virksomheder overgå til at være ejet af erhvervsdrivende fonde. Donationer til "almenvelgørende eller på anden måde almennyttige formål" er fradragsberettigede med 125 %, dog fra 2016 nedsat til 100 % (§ 4, stk. 1, i fondsbeskatningsloven). Gaver til forskning henregnes til "almennyttige formål", også selvom det er til projekter inden for virksomhedens eget forretningsområde. Det betyder, at skatteyderne giver et væsentligt bidrag til fondenes donationer.

I forhold til forskningsfrihed er der tre aspekter, der bør granskes: 1) Begrænsende virkninger på forskningsfrihed i de enkelte donationer, fx på emnevalg, organisering, publicering o.l. 2). Begrænsende virkninger gennem selve den procedure, der anvendes ved uddelinger. Det påvirker både kollektiv og institutionel forskningsfrihed. 3) Begrænsninger gennem direkte magtpositioner i

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 160 17/08/18 14.30

forskningspolitik og universitetsledelse og dermed følgende begrænsende effekter på forskningens frihed og uafhængighed. En sådan magt kan simpelthen opnås på grundlag af økonomisk volumen og placering i netværk. Det er med en skarp formulering illustreret i en overskrift i *Ingeniøren*, 17. marts, 2017: "Novo-folk sidder tungt på styringen af danske universiteter".

Desværre er granskninger af fondenes forvaltning af deres magt ikke blevet foretaget, og her kan jeg kun give nogle overordnede observationer og et par konkrete nedslag i form af eksempler.

De private fonde *er* private og har dermed stor handlefrihed. Fondsbestyrelserne kan i princippet bruge midlerne, som de vil, uanset skattebegunstigelserne, blot det er til almennyttige formål. Der er vide rammer for, hvad der kan falde under "almennyttige formål". De bestemmer selv procedure, principper, vilkår og praksis ved bevillingsuddeling, uden at hverken offentlighed eller ansøgere kan kræve indblik. Der findes heller ikke nogen statistik over fondenes bevillinger, bevillingspraksis og brug af virkemidler mv. Forskningsstatistikkens oplysninger (nævnt ovenfor) bygger på oplysninger fra forskningsinstitutionerne og viser ikke, *hvilke* fonde der er tale om, *hvem* de bevilger til eller til *hvilke formål*. Meget henligger i det dunkle.

En del oplysninger skal dog ifølge fondsloven være offentligt tilgængelige, herunder om fondens formål, ledelse og regnskaber. Desuden er der fra de senere år nogle udredninger, der bygger på oplysninger fra de største af fondene. Endelig har jeg selv hentet nogle oplysninger ved interviews, aktindsigt og fra sager omtalt i pressen. Jeg har udvalgt et konkret eksempel til nærmere undersøgelse, nemlig Novo Nordisk Fondens metabolismecenter på KU (appendiks, nr. 1).

Ifølge en nylig udredning fra Styrelsen for Forskning og Innovation (2016b) er det 15-16 fonde, der står for hovedparten af bidragene. De 10 største er Novo Nordisk Fonden, A.P. Møller Fonden, Villum Fonden, Lundbeckfonden, Kræftens Bekæmpelse, Realdania, TrygFonden, Carlsbergfondet, Velux Fonden og Nordea-fonden, i rækkefølge efter bevillingssum. I udredningen har

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 161 17/08/18 14.30

man opgjort donationer til forskning. Samlet er der for de tre år 2012-2014 tale om 7,7 mia. kr., med beløb fra 2,4 mia. kr. (Novo Nordisk Fonden) ned til 301 mio. kr. (Velux Fonden). Af de 7,7 mia. vil de fleste ud fra fondenes formålsbeskrivelser på forhånd være underkastet begrænsninger på, hvilke emner og formål man kan søge penge til.

Flere fonde har en meget tydelig afgrænsning til modervirksomhedens forretningsområde, så tydelig, at man egentlig kan undre sig over, at det kan kaldes almennyttigt. Således hedder det i Lundbeckfondens fundats, at det er fondens formål at sikre og udbygge Lundbeckkoncernens virksomhed, og at fonden skal foretage uddelinger til områder, som har med forskning og fabrikation af, samt handel med, lægemidler og kemikalier at gøre. Hjerneforskning er et særligt prioriteret område.

TrygFonden har ret detaljerede retningslinjer. Fonden har 11 fokusområder inden for sikkerhed, sundhed og trivsel, og fonden støtter kun projekter, der er anvendelsesorienterede og har praktisk sigte (interventionsorienterede). TrygFonden angiver også særlige ønsker, hvad angår videnskabelige metoder og faglige orienteringer: Man vil gerne have *interventionsorienterede* projekter, der kan vise effekter med *eksperimentelle metoder*, og gerne inddragelse af *neurovidenskab*. Disse krav fremgår dog ikke af de offentligt tilgængelige oplysninger på hjemmesiden, men kan fås ved personlig kontakt.

Enkelte, fx Carlsbergfondet, Villum Fonden og Velux ser ud til at være helt eller delvist formelt åbne (om end sidstnævnte har visse ret specifikke formålsangivelser). I hvor høj grad den formelle åbenhed også afspejles i praksis, eller om bestyrelsen har særlige præferencer og prioriteringer, er ikke undersøgt. Men det har været tradition, at fx Carlsbergfondet har foretrukket naturvidenskabelige og klassisk humanistiske emneområder (filologi, arkæologi, historie, æstetiske fag o.l.), mens samfundsvidenskaber, medicin m.fl. sjældnere har været tilgodeset (måske er det under ændring). Velux Fonden har de senere år haft særligt blik for samfundsvidenskab og humaniora.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 162 17/08/18 14.30

Ud over begrænsninger på emneområder kan der også være betingelser knyttet til bevillinger, hvad angår organisering og ledelse. Her kan Novo Nordisk Fonden (NNF) tjene som eksempel (appendiks, sag nr. 1).

Et eksempel: Novo Nordisk Fondens metabolismecenter på KU

Novo Nordisk Fonden (NNF) er en dansk erhvervsdrivende fond med to formål: at udgøre et stabilt fundament for den erhvervsmæssige og forskningsmæssige virksomhed, som drives af selskaberne i Novo Gruppen, og at yde støtte til videnskabelige, humanitære og sociale formål. NNF ejer bl.a. virksomhederne Novo Nordisk A/S og Novozymes. I 2016 uddelte NNF 4,2 mia. kr. i støtte til videnskabelige, humanitære og sociale formål. NNF har bevilget godt 2,2 mia. kr. til KU over perioden 2007-2020 til tre centre inden for sundhedsvidenskab: protein, metabolisme og stamceller. Her vil jeg fokusere på et enkelt: *metabolismecentret*. Metabolismecentret blev oprettet i 2010 med en bevilling på 885 mio. kr. Det blev kaldt danmarkshistoriens største enkeltdonation til forskning.

Som det fremgår af beskrivelsen i appendiks (nr. 1), spillede gode personforbindelser en vis rolle ved centrets oprettelse. Fondens direktør, Birgitte Nauntofte, kom fra en stilling som prodekan på KU og havde dermed tætte relationer både til dekan Ulla Wewer, rektor Ralf Hemmingsen og en tredje drivende kraft, den internationalt fremtrædende forsker Oluf Borbye Pedersen. Forløbet var, at NNF (ved Nauntofte) opfordrede KU til at sende en ansøgning på beløbet 885 mio. kr., som NNF så ville se velvilligt på. Det gjorde KU i november 2009, og efter evaluering og forhandlinger blev den endelige ansøgning sendt i marts 2010. Få uger efter fik KU svar på ansøgningen: NNF donerede de 885 mio. kr. over ti år. Betingelserne omtales nedenfor.

Sagen gav anledning til en del offentlig debat og fremkaldte spørgsmål i Folketinget (se detaljer i appendiks). Nogle frygtede,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 163 17/08/18 14.30

at der nu var tale om en direkte underlæggelse af den frie forskning under erhvervslivets profitinteresser. Lad os derfor se på nogle af de betingelser, der skulle være gældende. Betingelser, der kan give begrænsninger i friheden, gælder med hensyn til valg af emneområde, finansiering, organisering og rekruttering af forskere.

NNF er finansielt knyttet til Novo Gruppens virksomheder og får sine penge derfra. Valget af emneområdet metabolisme opfylder en nødvendig betingelse: at det har relation til disse virksomheders forretningsområde. Bevillingen er givet til grundforskning inden for området, og der er ikke knyttet betingelser til om, at donationen skal anvendes forretningsorienteret, og heller ikke at eventuelle patenter skal tilfalde Novo-virksomheder (det ville også være mod reglerne, eftersom KU medfinansierer). Men der er i ansøgningen beskrevet strategier for opsporing af mulige patentmuligheder, og man kan formode, at der har været en forventning om, at sådanne kunne dukke op.[4] NNF skal ikke godkende de enkelte projekter, der igangsættes i projektperioden, men de skal ligge inden for de rammer, der er angivet i ansøgningen.

NNF medvirker ikke direkte i styringen af centret. Men for det første godkendte NNF ledelsen, da centret blev etableret, nemlig en centerdirektør og fem videnskabelige direktører for forskellige områder. Fire af disse havde i forvejen haft en tilknytning til Novo-koncernen. For det andet var det en betingelse, at der skulle udpeges en kontaktperson, som NNF skulle godkende, og som skulle holde NNF orienteret om planernes fremdrift, personaleforhold mv. Kontaktperson blev dekan Ulla Wewer.

Den anden væsentlige binding angår finansiering. 885 mio. kr. er mange penge, men det er fra starten klart, at de ikke vil dække centrets drift. Det er direkte forudsat, at KU skal betale husleje, og desuden er der afgivet løfte om, at centret kan få lokaler i

4 Anekdotisk kan jeg fortælle, at jeg spurgte en afgående leder fra centret om, hvad der ville være sket, hvis man i ansøgningen havde skrevet, at man ville bruge de 885 mio. kr. til at finde ud af, hvordan folk undgik eller blev helbredt for diabetes. Så kunne Novo slippe for at producere alt det insulin. Jeg fik ikke noget eksplicit svar, men kunne se, at vedkommende opfattede det som en morsomhed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 164 17/08/18 14.30

den nye Mærsk-bygning. Men husleje udgør kun en mindre del af medfinansieringen. Normalt vil man efter gængse økonomistyringsprincipper ved budgetlægningen indregne et *overhead* til dækning af fællesudgifter (foruden bygninger og inventar, administration, ledelse, vedligeholdelse, el, internet, varme, forsikring osv.). Historisk har universiteterne været tilbageholdende med at indregne overhead ved ansøgning om eksterne midler og betragtet disse som blot marginale tilskud til grundbevillingen. Det har heller ikke været fast praksis, at private fonde tilbød overhead. Det gjorde NNF-donationen heller ikke, og det betyder, at KU yder en medfinansiering af meget betydeligt omfang, bevillingens størrelse taget i betragtning.

Omfanget er imidlertid angiveligt ukendt. Jeg har faktisk energisk forsøgt at finde ud af, om man på KU har i det mindste et skøn over, hvor stor medfinansiering KU yder. Det har været forgæves. Både ledelsen og økonomiforvaltningen er totalt blanke. Jeg tillader mig dog at tvivle. Mon ikke man har i hvert fald et vist skøn? Jeg har forsøgt at lave mit eget skøn ud fra andre kilder, som man må formode, ledelsen på KU også kender. En pejling kan man få ved at se på budgetreglerne i Det Frie Forskningsråd. Her opererer man med 44 % af de direkte omkostninger. Det er det laveste tal, jeg har set. Rektorkollegiet og Aarhus Universitet har lavet en gennemsnitsberegning, der viser ca. 64 % (jf. også Larsen 2010: 138). De tal tror jeg også, KU's ledelse kender. Bruger vi sidstnævnte, betyder det, at det har kostet KU 1,4 mia. kr. at tage imod de ca. 2,2 mia. i donationer fra NNF. Omvendt kan man sige, at NNF har betalt sig til at få en andel på 1,4 mia. kr. af KU's basismidler. Det er fordelt over en årrække, men pengene skal tages et eller andet sted fra. Nogle institutter bliver sultet, beskåret eller nedlagt. Det kan være på andre hovedområder, men det kan også være fra nærområdet på samme fakultet. Faktisk har der været fyringsrunder på KU under henvisning til nødvendige besparelser, samtidig med at man har modtaget trecifrede millionbeløb i donationer udefra. Som en forsker fra KU sagde i et interview: "Disse centre (NNF-centrene) er som svampe: Der bliver et udtørret areal rundt omkring dem,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 165 17/08/18 14.30

fordi de opsuger alle ressourcer". Det er et eksempel, der viser berettigelsen i at tale om et "parasitært parallelregime".

Som sagt indgår NNF ikke direkte i centrets ledelse, men dels har man altså fra starten godkendt de første centerdirektører, dels skal man holdes orienteret om ændringer i personale. Centret har over 100 forskere ansat, og den administrerende direktør har samme beføjelser som en institutleder. Centret har skiftet direktør to gange. Bevillingsskrivelsen indeholder ikke beskrivelse af, hvordan en ny direktør findes, men for de to øvrige centre foreligger beskrivelser, der giver NNF afgørende indflydelse på udpegning af direktør, og uden opslag, som ellers normalt kræves (se appendiks). Med hensyn til rekruttering af forskere har man også benyttet sig af den tidligere citerede regel om ansættelse uden opslag (men efter bedømmelse) og om ansættelse af hele forskergrupper.

Endelig kommer den mere uhåndgribelige indflydelse, som opstår gennem volumen. Det er klart, at det at være så stor en bevillingsgiver i sig selv giver en indflydelse og skaber en afhængighed, som også kan virke begrænsende på flere måder. Ud over at beslaglægge basismidler kan det også dæmpe lysten til at udføre forskning, der kan føre til ufordelagtig omtale af mæcenen. Medicinalfirmaerne er uhyre følsomme af hensyn til deres omdømme (jf. de talrige eksempler i Gøtzsche 2013). Det er mere almindeligt, at man vil sørge for at tale pænt om sine velyndere og undgå offentlig omtale af eventuelle negative forhold.

Hvilket regime der har haft størst betydning i ressourceallokeringen i det konkrete tilfælde – pengeregimet, magtregimet (stærke entreprenante universitetsledere, personkontakter) eller anseelsesregimet (videnskabelig kvalitet) – er svært at afgøre. Idealet er, at det faglige anseelsesregime skal have den overordnede styring. Her har pengeregimet også spillet en rolle. Det følger et internationalt mønster, og med medicinalindustriens stærke position i dansk økonomi må man nok formode, at denne triple helix ville være dannet under alle omstændigheder, enten via KU eller en anden institution. Det kunne være interessant at undersøge, hvordan

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 166 17/08/18 14.30

et større forskerfællesskab inden for dette videnskabeligt komplicerede felt har indflydelse på de prioriteringer og kvalitetsvurderinger, der førte til, at pengene blev allokeret, som de blev.

Det er en til vished grænsende sandsynlighed, at KU ikke havde fået 885 mio. kr. til at undersøge, hvordan folk undgår at få eller helbredes for diabetes.

Andre konsekvenser for forskningsfrihed

Antagelig har forskerne på NNF-centrene og mange andre eksternt finansierede projekter betydelig frihed i deres forskning inden for de rammer, der er angivet i ansøgningerne, når først bevillingen er hjemtaget. Ofte kan ressourceforholdene og rammerne være bedre, end hvis der fx er tale om projekter for offentlige myndigheder eller de statslige forskningsråd (jf. også hvad Ralf Hemmingsen skrev i et indlæg i debatten, se appendiks).

Så det afhænger nok af, hvad man sammenligner med, men eksterne bevillinger betyder en begrænsning af både institutionel og kollektiv forskningsfrihed. Det gælder generelt (også fx fra Det Frie Forskningsråd), fordi en del beslutningskompetence overlades til eksterne aktører, fx vedrørende prioriteringer, forskerrekruttering og langsigtede strategier. Men det gælder i særlig grad, hvis beslutninger foregår i lukkede fora med svage eller ingen åbne kanaler til forskeroffentlighed, som tilfældet kan være i fondsbestyrelser. Det er fx meget svært at gennemskue, hvorfor det lige blev et metabolismecenter på KU, der skulle have de 885 mio. kr. Kunne det have været bedre at bruge pengene til forskning i forebyggelse eller noget helt tredje?

Her var der tale om en ansøgning på opfordring, hvor andre ikke blev inviteret, en praksis, der lader til at brede sig. Men også hvis der er åbne udbud, er der begrænsninger. Institutledere og dekaner kan beslutte, *om* der skal sendes ansøgninger eller ej, men når ansøgninger er afsendt, har de ingen indflydelse på, hvem *fondene* vælger at give penge til. Bevillinger vil ofte også afgøre nyrekrut-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 167 17/08/18 14.30

tering, og især første led i fødekæden. Det er ikke ualmindeligt, at hovedparten af dem, der ansættes i ph.d.- og postdoc-stillinger på et institut, udpeges af eksterne fonde eller deres bevillingshavere. Det betyder, at fondsbestyrelser (private eller offentlige) får væsentlig indflydelse på institutionernes faglige udvikling og profiler, herunder på nyrekruttering. Dette er klart en begrænsning af såvel den institutionelle som den kollektive forskningsfrihed.

Dertil kommer endnu en begrænsning af såvel den institutionelle som den kollektive forskningsfrihed. Det drejer sig om kontrollen over kvalitetsstandarder. Vi må først kaste et blik på, hvad den kontrol generelt bygger på. Inden for anseelsesregimet med kollektiv forskningsfrihed vil vurderinger af, hvad der er fremragende, almindelig god, jævnt god eller dårlig forskning, afgøres af andre forskere, og jo mere synligt det foregår, desto tydeligere bliver kvalitetsnormerne. Faglige debatter i åbne rum – seminarer, konferencer, tidsskrifter osv. – er idealet. Disputatser og ph.d.-forsvar er åbne handlinger, der skaber en offentlighed. Havde opponenten ret eller ej i sit argument? Hvis det foregår effektivt, vil der kunne danne sig en vis konsensus om, hvad der er god forskning, og hvem der er gode forskere. De vælges til bedømmelsesudvalg, tidsskriftsredaktioner, referee-opgaver mv., og det er dem, man helst vil spørge til råds og lære af.

Det ideal er gradvist undergravet. Bedømmelser ved stillingsbesættelser er i Danmark blevet mere lukkede. I Sverige offentliggøres professoratbedømmelser. Indtil midten af 1990'erne kunne alle ansøgere til en stilling i det mindste læse bedømmelser af alle andre ansøgere til samme stilling, og de kunne læse bedømmelsesudvalgets prioritering med begrundelser. Det blev afskaffet, og nu er det op til dekanen at vælge mellem kvalificerede ansøgere uden krav om begrundelse. I dag kan en ansøger ikke engang få at vide, hvem der er medansøgere. Tilbage er kun krav om, at fagkyndige bedømmere skal vurdere, hvem der er kvalificeret, og at ansøgere skal se og have mulighed for at kommentere deres egne bedømmelser, før der træffes afgørelser.

Selv disse minimale krav gælder ikke for private fonde. Besty-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 168 17/08/18 14.30

relser behøver ikke at have forskningsfaglig baggrund eller indsigt. Under en fjerdedel af bestyrelsesmedlemmerne i de 12 private fonde, der uddeler de fleste midler til forskning, har en forskningsbaggrund. De behøver ikke at lade forskningskyndige eksperter gennemgå og vurdere ansøgninger, og de behøver heller ikke at begrunde deres afgørelser. Der er dermed ringe sikkerhed for fagligheden af de afgørelser, der træffes, og det til trods for at fondene jo er begunstiget af favorable beskatningsregler og i den forstand er forvaltere af offentlige midler.

Selv de såkaldte *promilleafgiftsfonde*, hvis midler faktisk *er* offentlige midler, rummer meget begrænset forskningskompetence. De uddeler forskningsmidler uden krav om faglige bedømmelser fra eksperter. Private fonde kan dele forskningspenge ud uden ansøgninger. Nogle fonde har videnskabelige komiteer og bruger eksperter, men lukketheden gør selvfølgelig, at hverken ansøgere, potentielle ansøgere, forskerfællesskaber eller institutioner har mulighed for at gennemskue, endsige tage stilling til eller påvirke, hvilke kriterier fondene uddeler penge efter. Der er ringe retssikkerhed sammenlignet med, hvad der gælder for fx Det Frie Forskningsråd, og ingen klagemuligheder. Der kan være indviede med personkontakter, der får insiderviden om, hvad en fondsbestyrelse foretrækker, eller ligefrem via personkontakt selv kan påvirke beslutninger vedrørende donationer. Det er uden tvivl en trussel mod anseelsesregimets kontrol over kvalitet og ressourceallokering og dermed mod den kollektive forskningsfrihed.

Betydningen af det manglende overhead omtalte jeg i eksemplet med Metabolismecentret. Ser man på det store billede for hele sektoren, og benytter man samme tommelfingerregel som ovenfor til beregning af overhead, betyder det, at de samlede fondsbevillinger i 2015 spiste 1,7 mia. af institutionernes basismidler, som det år totalt var på små 12 mia. kr., altså ca. 15 %. Her forudsætter vi, at ingen af fondene betaler overhead. Nogle giver et beskedent bidrag, men samtidig er der også andre eksterne bevillinger, der mangler overhead. Der er altså tale om, at en del af basismidlerne, de midler, der skulle være frie, alligevel ikke er frie. Da der også er

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 169 17/08/18 14.30

andre eksterne bevillinger, der gives uden eller med for lavt overhead, er det beløb, der bindes, reelt endnu større.

Dertil kommer, at institutionerne ud over at betale overhead ofte også yder anden medfinansiering, fx ved at et antal forskere bidrager med deres forskningstid, som er betalt af institutionen. Det Frie Forskningsråd har gennem årene forventet eller ligefrem stillet krav om den form for medfinansiering, men her kan man dog sige, at når der er tale om projekter, som forskerne selv har valgt og designet, er det ikke en begrænsning, men en udvidelse af friheden at få eksterne midler. Anderledes hvis medfinansieringen ydes som en betingelse for at få en ekstern bevilling, hvis emne andre har bestemt, og det er ofte tilfældet.

Under det stigende pres for at skaffe eksterne bevillinger er det ydermere blevet almindeligt, at forskere orienterer deres forskning mod eksterne finansieringsmuligheder og bruger en del tid på at afsøge eksterne finansieringskilder og at udarbejde ansøgninger. Det kan være af egen drift, fordi interne midler ikke rækker, eller efter tilskyndelse/pålæg fra institutleder, der evt. er under pres oppefra, fx med resultatkontrakter. Som vi skal se, kan folk fyres, hvis de ikke skaffer eksterne midler. Den tid, der herved beslaglægges, fragår tid til fri forskning, og det er en begrænsning af den individuelle forskningsfrihed. Når universiteterne ansætter administrative medarbejdere alene til fundraising, forskningsregistrering o.l. i stedet for at bruge pengene til at ansætte forskere, er det også en begrænsning af forskningsfriheden.

Ud over at fondene parasitært spiser af universiteternes basismidler, kommer de dermed også til at fungere som trojanske heste for magtfulde interesser, der uden om demokratiske institutioners kontrol og indsigt øver betydelig indflydelse på anvendelse af offentlige forskningsmidler.

Her er det relevant kort at nævne den fordelingsnøgle, der anvendes ved tildeling af basismidler i de årlige finanslove. Basismidler omfatter kort fortalt "frie midler", som institutionerne har til fri rådighed til dækning af lønninger og andre omkostninger ved forskning. Man ved godt, at disse ikke er tilstrækkelige til at dække

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 170 17/08/18 14.30

alle forskningsomkostninger, specielt ikke inden for omkostningstunge områder, der kræver laboratorier, dyrt apparatur og større teknisk personale, men der findes ingen objektiv rationel måde at beregne det optimale omfang af basismidler på. For at få en vis gennemsigtighed og i konformitet med tidens indikatorbaserede ledelsesdoktriner har man arbejdet sig frem til en fordelingsmodel, der gælder for midler tildelt siden 2010. Den rummer fire indikatorer med angivne vægte:

- Uddannelsesoutput (beståede eksaminer): 45 %
- Tiltrækning af eksterne midler: 20 %
- Publikationstal i Bibliometrisk Forskningsindikator (BFI): 25 %
- Antal afsluttede ph.d.-grader: 10 %

(Finanslovsforslag 2016, § 19.22: 80.[5] Se også Larsen 2010: 177-182; Aagaard u.å.: 339-367).

Begrundelsen for, at eksterne midler indgår, er, at det skal tilskynde institutionerne til at skaffe disse midler, dels fordi man forskningspolitisk ønsker at gøre forskningen mere nyttig, dels fordi nogle mener, at det øger kvaliteten, hvis midler skal skaffes i konkurrence (hvilket dog er en tvivlsom præmis, de lukkede uddelingsprocedurer taget i betragtning). Det har et adfærdsregulerende sigte, og det virker. Effekten er, at friheden til at anvende basismidlerne, som man vil, svinder. Man tilskyndes til at anvende basismidler for at styrke og kvalificere sig og som lokkemad, så de kan tiltrække eksterne midler. Det er, hvad der sker, når man opslår lektorater og professorater på områder, hvor det er let at få eksterne midler, og nedlægger andre områder, hvor der ikke kan skaffes eksterne midler.

5 https://www.fm.dk/publikationer/2015/forslag-til-finanslov-2016-sep

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 171 17/08/18 14.30

Endelig angående det tredje aspekt af fondenes betydning: direkte adgang til magtregimet. Under vilkår, hvor alle i forskningssystemet, politikere, interesseorganisationer og institutioner, kæmper hårdt for at skaffe ressourcer, er velhavende fonde, der uddeler gaver og har gode forbindelser, attraktive kontakter og alliancepartnere. Det kan give fondene indflydelse, både direkte adgang ved medlemskab af formelle organer som universitetsbestyrelser og centerbestyrelser og indirekte adgang via kontakter med forskningspolitikere, universitetsledelse m.fl. i andre udvalg og råd eller gennem uformelle personkontakter. Larsen et al. har således i deres bog *Magteliten* (2015) vist, at eksempelvis NNF har et langt stærkere og mere udbygget netværk end Det Frie Forskningsråd. Det baseres på analyser af direkte eller indirekte forbindelser til både forskningsinstitutioner, forskningspolitiske organer og beslutningsfora i de fleste af samfundets sektorer (ibid.: 150f). En særlig analyse af forskningens magtelite viste, at toppen var domineret af formænd og medlemmer af de store fonde (Innovationsfonden, NNF, Carlsbergfondet mv. *Forskerforum*, sept. 2015). Den citerede overskrift i *Ingeniøren* ovenfor henviste til, at tre ledende Novo-folk, nuværende eller tidligere (dog ikke NNF), sidder som formænd hhv. medlemmer i bestyrelser på tre af landets otte universiteter: KU, DTU og AU. KU bliver nu kaldt et "Novo Universitet". Vi ser triple helix folde sig ud, men hvilke konsekvenser denne øgede eksterne indflydelse har, er vanskeligt at gøre op. Det ville være relevant at få gransket.

Bibliometrisk Forskningsindikator: pay-for-publications

Den Bibliometriske Forskningsindikator, BFI, er benævnelsen på et styringsinstrument, der blev taget i brug ved beregning af finanslovsbevillinger til universiteterne fra 2010. Som det fremgik ovenfor, indgår BFI nu med en vægt på 25 %. Instrumentet bygger på, at alle forskere ved universiteterne årligt skal indberette alt, hvad de har publiceret, til en central database, der vedligeholdes af Styrelsen

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 172 17/08/18 14.30

for Forskning og Innovation. Hver publikation giver et vist antal point, og de 25 % af basismidler fordeles så til universiteterne efter, hvor mange point de hver har opnået: *pay-for-publications* (Finanslovsforslag 2016, § 19.22, note 3 ovenfor. Opstrup 2014: 44ff).

Systemet er ret direkte kopieret efter en model, som Norge havde indført nogle år tidligere. I 2006 besluttede et flertal i Folketinget, at sådanne publikationstællinger også skulle indgå i den danske budgetmodel. Arbejdet blev organiseret under en styregruppe og et fagligt udvalg, der først var planlagt at skulle ledes af embedsværket, men dog blev lagt under Rektorkollegiet for den del, der drejede sig om det faglige. Jeg gengiver her kun de hovedtræk, der er relevante for vurdering af effekter for forskningsfrihed.

Efter mønster fra den norske model skulle der udarbejdes et komplet dækkende sæt af lister over godkendte tidsskrifter for samtlige forskningsdiscipliner og -felter, inden for hvilke forskningen ved danske universiteter foregår. Rammende valgte man benævnelsen "autoritetslister" for disse lister. Til den opgave blev der nedsat et antal faggrupper, ca. 68, hver med fem-seks medlemmer, altså i alt ca. 350 af landets forskere i seniorklassen (nu er tallet 420. Videnskab.dk: 2017a). De ydede et omfattende arbejde uden kompensation, hverken til universiteterne eller til dem selv, hovedsageligt på bekostning af deres egen forskning. De skulle udvælge de tidsskrifter, der kunne siges at have en tilstrækkelig videnskabelig lødighed til, at man kunne være sikker på, at de indeholdt nye forskningsresultater med en værdi over en vis tærskel. Hvis en artikel er offentliggjort i sådan et tidsskrift, skulle man altså kunne være sikker på, at den rummer nye resultater af videnskabelig værdi. Begrundelsen er, at sådanne tidsskrifter kun offentliggør artikler efter nøje vurdering foretaget af fagfæller. Faggrupperne udarbejdede et omfattende katalog, i første omgang over tidsskrifter. Senere udbyggede man listerne med et antal forlag, idet nogle forskningsresultater jo publiceres i bøger. Dette var en lidt vanskeligere sag, idet forlag jo publicerer meget andet end videnskabelige resultater og ikke nødvendigvis bruger fagfællebedømmelse selv ved videnskabelig litteratur.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 173 17/08/18 14.30

Der er stor skepsis over for disse listers validitet og relevans, og det kan drages i tvivl, om det overhovedet giver mening at måle værdien af forskningsindsatsen på denne måde. At sammenligne værdien af et resultat fra fysikken, fx Bohrs atom-model fra 1913, med et fra arkæologien, fx Howard Carters og Lord Carnavons opdagelse af Tutankhamuns grav i 1922, giver strengt taget ingen mening. Man sagde ikke desto mindre fra starten, at en forudsætning for at indføre systemet var, at det skulle muliggøre sammenligninger på tværs af fag. Men der er aldrig fremført nogen begrundelse for, at det skulle være muligt, eller hvad det egentlig vil sige. Man har end ikke gjort forsøg på det. Garvede bibliometrikere (og mange andre med indsigt) har sagt, at det heller ikke giver mening. Sandheden kan ikke prissættes.

Målet var imidlertid at lave et outputmål, der afspejlede værdien af det, der kom ud af ressourceforbruget. Så kunne man se, hvor samfundet fik mest for pengene, og det er netop pengemediets styrke, hvis det virker. Denne oprindelige ambition har man lykkeligt glemt. I hvert fald taler man ikke om det. Ingen forestiller sig seriøst, at man kan sammenligne værdien på tværs af fag. Denne diskussion lader jeg derfor ligge.

Autoritetslisterne blev udarbejdet, i nogle faser under en del tumult og protester, og i alt indgår nu ca. 23.000 tidsskrifter og 13.000 forlag. De ajourføres og justeres periodevis. Ud over at lave disse lister skulle faggrupperne også foretage en niveaudeling, dvs. opdele listerne i to rangordnede grupper, niveau 2 (højest) og niveau 1 (lavest). Niveaudelingen skulle afspejle kvaliteten af det, der offentliggøres i tidsskrifterne/på forlagene. Hvis en artikel er offentliggjort i et niveau 2-tidsskrift, er den bedre, end hvis den er offentliggjort i et niveau 1-tidsskrift. Hvis den er offentliggjort i et medium, der ikke står på listerne, tilskrives den ikke nogen videnskabelig værdi. Kun de publikationer, der er offentliggjort i medier, der står på listerne, udløser bevilling, og størrelsen afhænger af, om de offentliggøres i et niveau 2- eller et niveau 1-tidsskrift.

Når det var nødvendigt at lave listerne med niveaudeling, var grunden, at man ikke ønskede at skabe et pres i retning af blot at

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 174 17/08/18 14.30

publicere mest muligt. Hvis alt talte med og talte lige meget, ville pengemediet give signal om at publicere så meget som muligt. Det ville gå ud over kvaliteten, frygtede man, uden tvivl med rette. Det havde været forsøgt tidligere i New Zealand, hvor man senere opgav systemet. Hvis man niveaudelte, så de tidsskrifter, hvor det var sværest at få optaget artikler, gav størst udbetaling, ville forskerne tilskyndes til at anstrenge sig for at leve op til de højere krav frem for bare at skrive så meget som muligt, var ræsonnementet.

Hvilke effekter kan det forventes at have for forskningsfriheden? Der er flere, hvoraf dog kun to skal omtales.

Den umiddelbare effekt er, at det begrænser friheden til at vælge, hvor man vil publicere og formidle sine resultater. Det er ganske vist ikke forbudt at publicere via andre kanaler end de autoriserede, men det udløser ikke bevillinger. Derfor vil der være et pres i retning af kun at publicere de autoriserede steder. Det behøver ikke at være et ydre pres, men kan godt blot være udtryk for loyalitet over for institution og kolleger i bevidsthed om, at man er fælles om at skaffe penge. Men det kan også være hjulpet af tilskyndelse fra institutleder og af, at kolleger ser skævt til dem, der ikke er med til at skaffe brød på bordet. Det er udbredt, at forskernes publikationsoutput bliver gennemgået og vurderet ved de årlige medarbejdersamtaler. Der er også eksempler på, at institutlederen offentliggør lister, så alle kan se, hvor meget hver enkelt indtjener i BFI-point. Ved nogle institutter er der direkte knyttet lønbonus til publiceringsresultater. En nyere ph.d.-afhandling rapporterer således fra en undersøgelse af et udvalg på 64 institutter, at 42 af dem anvendte det på individniveau i form af incitamenter og pay-for-publications til de enkelte forskere (Opstrup 2014: 37; om økonomiske incitamenter og publicering: Andersen & Pallesen 2008). Den mest effektive udnyttelse af pengemediet ville selvfølgelig være at lade hele den del af finanslovsbevillingen, som den enkelte forskers publicering udløser, indgå direkte i forskerens lønningspose. Jeg er dog ikke bekendt med, at det praktiseres så mekanisk (en undersøgelse fra Norge viser et varieret billede, Aagaard 2015). Som eksempel på publiceringsbonus kan nævnes,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 175 17/08/18 14.30

at en forsker på Økonomisk Institut, KU, får udbetalt 50.000 kr. ved publicering i et af fem toptidsskrifter på listen (Kropp et al. 2014: 35).

Alle indikatorbaserede budgetsystemer risikerer at have kontrafinale og skævvridende virkninger, hvilket man også var opmærksom på fra starten. Således advarede Fagligt Udvalg under forberedelserne præcis mod at bruge indikatoren ned i systemet internt på institutionerne. I et brev fra 29. september 2009 hed det:

> Fagligt Udvalg opfordrer alle faggrupperne til at medvirke til at advare mod for nærværende at bruge de bibliometriske data til andre formål [end fordeling mellem universiteter, HA]. Det er Fagligt Udvalgs anbefaling, at den bibliometriske forskningsindikator ikke bruges internt på institutionerne til måling af forskningsproduktionen for mindre enheder, institutter og lignende.

Udvalget siger altså, at BFI kun skal bruges som mål på produktion til sammenligning mellem *universiteter*, ikke internt til måling ned på lavere niveauer, fx institutter, og slet ikke endnu lavere, individer, må man slutte. Synspunktet kan evt. med nogen rimelighed være baseret på "de store tals lov". Jeg ved ikke, om Fagligt Udvalg selv troede på, at denne advarsel ville blive fulgt, men i så fald var det meget naivt.

Hvor den første effekt af BFI har betydning for den individuelle forskningsfrihed i forhold til publiceringspres, vedrører den anden effekt den kollektive forskningsfrihed. Her drejer det sig om selve de kriterier for videnskabelig kvalitet, som systemet er med til at instituere, og måden, de dannes på. Sat på spidsen medfører systemet, at kriterier for videnskabelig kvalitet af en publikation forskydes i retning af, hvor mange penge den udløser ved opfyldelse af formaliserede regler, frem for ud fra en kollektiv vurdering af substans og indhold. Kvaliteten af en publikation afgøres af, hvor den har været trykt, og ikke af, hvad der står i den.

Dertil kommer, at systemet, uanset forskeres medvirken i fag-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 176 17/08/18 14.30

grupperne, er en del af det statslige forvaltningsapparat. Hvad der har videnskabelig værdi, og hvor stor værdien er, risikerer at blive en statslig forvaltningsafgørelse. At dette er realiteter, blev illustreret ved en kontrol af indberetninger af publikationer, der blev iværksat af Styrelsen for Forskning og Innovation i foråret 2017. Det er helt at forvente, at selvangivne oplysninger, der udløser penge, kan møde mistro og krav om kontrol. Det var, hvad der skete. Styrelsen rejste tvivl om validiteten af universiteternes indberetninger og udsendte et sæt "Retningslinjer for forskningsregistrering til den bibliometriske forskningsindikator", udarbejdet til lejligheden. Om dem hedder det: "Disse retningslinjer indeholder en gennemgang af definitioner, begreber og principper i den bibliometriske forskningsindikator (BFI) samt konkrete eksempler på både pointudløsende og ikke-pointudløsende publikationsformer i BFI." Publikationer, der ikke er fagfællebedømt, kan fx aldrig udløse point. Lærebøger, indledninger til antologier, vejledninger mv. kan ikke, medmindre de er fagfællebedømt.

Retningslinjerne fylder 11 sider og blev sendt ned gennem hierarkiet. Således skrev prodekanen på Samfundsvidenskab, KU, i instruks til institutledere (mail 21. februar 2017):

> I skal simpelthen spørge en forfatter for hver af de oplistede publikationer om der er (1) tale om forskning og (2) er peer reviewed. Hvad der skal til for både (1) og (2) fremgår tydeligt af det fremsendte bilag [de ovenfor nævnte retningslinjer fra Styrelsen for Forskning og Innovation, HA]. Fx er indledninger, lærebøger, interviews og anmeldelser ikke forskning, uanset hvor det er trykt (her udelader prodekanen uheldigvis, at de godt kan tælle med, hvis de er fagfællebedømt).

Hvordan dette administrative system udlægger videnskab, illustreres også af et eksempel på mailudveksling mellem forskellige lag i hierarkiet. Det drejer sig om et problem, der er dukket op i forbindelse med kontrol af indberetninger af publikationer, som udføres af en medarbejder på Center for Forskningsanalyse, AU.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 177 17/08/18 14.30

Vedkommende har spurgt i Styrelsen for Forskning og Innovation, om der findes en særlig regel for faget jura. Svaret fra en fuldmægtig i BFI-sekretariatet lyder:

> Nej der er ingen særregel for jura. Vi ved fra tidligere undersøgelser og diverse møder med faggruppen for retsvidenskab, at de har store problemer med begrebet videnskabelighed. Tilsyneladende er det meget svært for jurister at vurdere, hvad der er videnskabeligt, og hvad der er af formidlende karakter. ... Ugeskrift for Retsvæsen burde have indført nogle markeringer af, hvornår noget kan betragtes som videnskabeligt og fagfællebedømt (mail fra BFI-sekretariatet af 24. oktober 2016).

Denne sag, og den efterfølgende debat på Videnskab.dk (2017b; 2017c), illustrerer tydeligt det meningsløse i indførelse af administrativt fastlagte og på tværs af discipliner standardiserede kriterier for videnskabelighed.

Hvad de enkelte forskere publicerer, har altid været fuldt tilgængeligt for offentligheden i registre og på websider. Det nye ved BFI-systemet er, at det indgår i det statslige forvaltningsapparat med en kontrol- og ressourceallokeringsfunktion. Med det centrale BFI-register er der indført en overvågning, en statskontrol, retliggørelse og topstyring af kriterier for, hvad der er videnskab og har kvalitet, så det kan udløse bevillinger. Det er krænkende for armslængdeprincippet, og det intimiderer tillidsforholdet internt på universiteterne, når en statslig styrelse uden forskernes viden udsender lister, der mistænkeliggør forskere, til universiteternes ledelse. Det er endnu et eksempel på, at universiteternes ledelse og administration i stigende grad bliver en del af statsforvaltningen.

Øverste instans i hierarkiet er en styregruppe med styrelsens direktør, Hans Müller Pedersen, som formand samt tre universitetsrektorer. Det er altså en embedsmand, der har loyalitetspligt over for den til enhver tid siddende minister og er uden forskningserfaring, der er i spidsen, når det skal afgøres, hvornår publikationer er videnskabelige, og hvornår de ikke er det. Det undergraver

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 178 17/08/18 14.30

kvalitetsvurderinger, som ellers skulle baseres på andre forskeres vurdering af indhold, og det er bekymrende, at universiteternes ledelse ikke blot affinder sig med det, men direkte medvirker. Det risikerer også at politisere kvalitetskriterier, fx ved at favorisere de områder, der passer bedst med regeringens forskningspolitiske interesser, og lade dem danne norm for alle områder.

Mattæuseffekten

Endelig er det nødvendigt at nævne yderligere en effekt af den øgede eksterne finansiering, der ikke specielt vedrører fondene: den velkendte Mattæuseffekt (Merton 1968). Det er en allokeringsmekanisme, der består i, at tidsbegrænsede bevillinger fordeles efter ansøgning i konkurrence og derfor uundgåeligt vil medføre en koncentration hos færre og færre forskere. Der er to mekanismer på spil. Den ene kender man fra professionelle sportsgrene som fx tennis: De bedste vinder hver gang, hvis formen er stabil. Vinderne vil efterhånden blive meget rige, mens andre må søge til livets ophold hos de rige eller gå ud af spillet. Det er helt efter spillets idé og regler.

Den anden mekanisme er snarere en utilsigtet sideeffekt: de kumulative fordele. Vinderne opnår i kraft af deres opsamlede ressourcer volumenfordele: De har større stabe af hjælpere, stærkere netværk, er mere synlige, kan udnytte synergi mellem forskellige projekter, spare overhead, sprede risiko osv. Som resultat får vi det, som med et aristokratisk klingende øgenavn er blevet kaldt "forskningsbaroner". Forskningsbaroner kan råde over årsbudgetter på trecifrede millionbeløb, som kan matche, hvad dekaner råder over. De indgår i toppen af parallelregimet sammen med fondsbestyrelserne m.fl. Der findes ikke nogen bredt dækkende kortlægninger af den ulighed, der på den måde genereres. En undersøgelse af forskningsrådsbevillinger i perioden 2001-2007, som jeg selv lavede sammen med Inge Henningsen, viste, at ud af 7.891 ansøgere til en samlet pulje på 7 mia. kr. tog de 51 personer, der havde

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 179 17/08/18 14.30

størst succes, 20 % af puljen. Halvdelen fik ikke noget (Andersen & Henningsen 2009: 30). De 51 personer svarer til 6 promille af ansøgerne og 3 promille af alle forskere (2007). De tager altså 20 % af bevillingssummen fra Det Frie Forskningsråd.

Der er ingen tvivl om, at pengeregimet genererer enorm ulighed, og at en relativt lille gruppe af forskere, sammen med de eksterne bevillingsgivere, får meget stor indflydelse som gatekeepere og med hensyn til forskningens indhold og retning. Vi har set eksempler på konfrontationer mellem pengeregimet og magtregimet, som fx har ført til, at en "forskningsbaron" er flyttet fra en institution til en anden, medbringende sine bevillinger. Der er forsøg på at indføre, at eksterne bevillinger fx fra forskningsråd gives til institutionen, ikke til den forsker, der søger. Forskningsbaronerne kan antageligt opleve relativt stor forskningsfrihed, men om det sker på bekostning af andres frihed, eller er til gavn for andres frihed, er svært at sige på forhånd.

Sammenfatning

Samtidig med at der er sket en kraftig vækst i de samlede ressourcer, der går til forskning i den offentlige sektor, er der sket en voldsom forskydning i retning af de eksterne midler, så andelen nu er oppe på 45 % (2015). Samtidig er der sket kraftige ændringer i forskernes ansættelsesvilkår og især i fordelingen på forskellige ansættelsesformer, således at måske to tredjedele af forskningen udføres af forskere på midlertidig ansættelse, typisk op til tre år ad gangen. Finansiering ved tidsbegrænsede og svært forudsigelige midler giver i sig selv begrænsninger i frihed til at planlægge og prioritere. Prioriteringsret deles med eller – i nogle tilfælde – afgives til eksterne bevillingsgivere. Dertil kommer, at specielt rekrutteringsstillinger, de tidligste led i fødekæden, i vidt omfang finansieres af eksterne bevillingsgivere, der således kommer til at have betydelig indflydelse på fremtidens forskningsretning. Hermed svækkes både institutionel og kollektiv forskningsfrihed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 180 17/08/18 14.30

En stor del af de eksterne bevillinger er på forhånd afgrænset til bestemte områder eller formål, ligesom der kan være krav om samarbejde med fx private virksomheder knyttet til bevillinger. Der har sideløbende været et stigende pres på institutionerne for at få dem til at skaffe eksterne midler, hvilket har medført, at områder, hvortil det er vanskeligt at finde eksterne bevillingsgivere og samarbejdspartnere, er nedprioriteret. Dette forstærkes, ved at eksterne bevillinger ofte ikke dækker alle udgifter (overhead), således at de kommer til at beslaglægge dele af universiteternes basismidler, som ellers skulle anvendes til fri forskning efter forskernes egne valg.

Private fonde er tilsammen blevet nogle af de største bidragydere til forskningen i den offentlige sektor, langt vigtigere end de offentlige forskningsråd. Det øger forskningsmulighederne, men har også en styrende effekt, der begrænser friheden til at vælge forskningsemner. Processer, vurderingskriterier og afgørelser kan være mindre synlige i private fonde og uden for forskerfællesskabernes kontrol. Dermed svækkes den kollektive forskningsfrihed. Mæcenvirksomheden bliver parasitær og en trojansk hest for indflydelse på anvendelse af offentlige forskningsmidler.

Også den budgetmodel, der ligger til grund for tildeling af basismidler, har effekter, der begrænser forskningsfriheden. Det er især på grund af virkningerne af Den Bibliometriske Forskningsindikator. Den begrænser mulighederne for, hvorledes man kan publicere, hvis man vil skaffe bevillingsgivende point, og den overdrager magt til at definere kriterier for videnskabelighed og kvalitet til et organ under en statslig styrelse.

Den øgede eksterne finansiering og de allokeringsmekanismer, der her er fremherskende med tidsbegrænsede donationer, evt. enkeltstående meget store bevillinger, har en betydelig Mattæuseffekt. Det skaber en magtkoncentration hos få forskere, som omvendt kan begrænse både institutionel og kollektiv forskningsfrihed.

KAPITEL 7

Mundkurve, censur, pression, trusler

Ytringsfrihed og publiceringsfrihed er forskningsfrihedens absolut vigtigste grundpiller, en livsbetingelse ikke bare for forskningen, men for en oplyst demokratisk offentlighed i det hele taget. Forskere skal have frihed til at kommunikere, udveksle ideer, data og viden i alle faser af deres forskning. Ytringsfriheden omfatter også retten til at udtrykke sin mening om den institution, hvor man er ansat, herunder institutionens ledelse, jf. UNESCO-anbefalingerne. I dette kapitel skal vi se på, hvorledes vilkårene er for forskeres ytrings- og publiceringsfrihed. Først vil jeg redegøre for generelle formelle regler, både dem, der skal sikre friheden, og dem, der begrænser den. Dernæst vil jeg belyse praksis ud fra udvalgte eksempler, hvorunder jeg også inddrager mere specielle regler.

Kapiteloverskriften antyder, at det ikke altid står lige godt til i praksis. Det betyder selvfølgelig ikke, at alt er elendighed. Men i en diagnosticerende udredning som denne er det mest interessante at belyse, hvor der er problemer, og hvad der kan forbedres, snarere end hvor alt står vel til. Der er tale om markante og alvorlige cases, og jeg vil i gennemgangen overveje, hvor typiske og kritiske de udvalgte eksempler er for dansk forskning som helhed. Gennemgangen viser, at der faktisk er behov for en mere omfattende og systematisk kortlægning af tilstanden og udredning af muligheder for at styrke forskeres muligheder for frit og trygt at kunne formid-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 183 17/08/18 14.30

le deres viden, som de er forpligtet til ud fra videnskabernes etos, regler for god videnskabelig praksis og universitetsloven.

Dette kapitel behandler begrænsninger, som primært påføres udefra. I kapitel 8 omtales ledelsesstrategier og i kapitel 9 sager, hvor ledelsen på universiteter griber ind over for forskeres ytrings- og publiceringsfrihed.

Beskyttelse af ytrings- og publiceringsfrihed

Ud over lovtekster, regler og vejledninger mv. bygger dette afsnit også på notater, responsa og mails, udarbejdet til denne udredning af juridiske eksperter, som jeg har kunnet trække på som ressourcepersoner, herunder fra *Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde* (UBVA), et udvalg under *Akademikerne*. Fra UBVA har jeg bl.a. fået tre notater med vurdering af kontrakter til brug ved universiteters opgaver for myndigheder (UBVA 2014a, 2014b; Gøtze 2017). Endvidere vil jeg henvise til en righoldig hjemmeside, *forskerportalen.dk*, som UBVA har oprettet. Her findes bl.a. omtale af og henvisninger til mange af de regler, jeg også vil omtale.

Relevante love og regler om ytringsfrihed er dels dem, der gælder for alle borgere, og dels dem, der gælder specielt for offentligt ansatte. Dertil kommer særlige love og regler for de institutioner, hvor forskerne er ansat, og for særlige områder.

Ytringsfrihed er for alle borgere formelt beskyttet af grundlovens § 77. Nogenlunde tilsvarende, men dog stærkere formuleringer, findes i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (art. 10) og i EU's Charter om Grundlæggende Rettigheder (art. 11). For *offentligt ansatte* er en vigtig bestemmelse forvaltningslovens § 27. Af denne paragraf, stk. 5, fremgår det nemlig, at:

> Inden for den offentlige forvaltning kan der kun pålægges tavshedspligt med hensyn til en oplysning, når det er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage væsentlige hensyn til bestemte offentlige eller private interesser som nævnt i stk. 1-4.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 184 17/08/18 14.30

Det betyder, at som hovedregel kan en chef inden for den offentlige sektor ikke pålægge sine ansatte en *generel* tavshedspligt, men højst en tavshedspligt om nærmere specificerede oplysninger, nemlig de oplysninger, som er nævnt i stk. 1-4 (såsom enkeltpersoners private forhold, statens sikkerhed, forhold til fremmede magter, verserende politisager mv.). Et tavshedspålæg skal altså være begrundet med et eller flere af de hensyn, der er anført i § 27, stk. 1-4. Forskere på universiteter og andre institutioner i den offentlige sektor er offentligt ansatte og dermed underlagt disse bestemmelser. Hvis man overtræder et lovligt tavshedspålæg, kan man straffes efter straffelovens § 152, men også kun hvis det er et lovligt pålæg. Ellers kan man bryde det uden efterfølgende straf. I praksis er det dog desværre ofte et problem, at en ansat alligevel kan risikere negative sanktioner ("skjult sanktionering", jf. Justitsministeriet 2014: 21) fra ledelsen ved overtrædelse af et tavshedspålæg, selvom det er ulovligt, hvorimod ledelsen sjældent drages til ansvar for at bruge ulovlige tavshedspålæg. Vi skal se eksempler på ulovlige tavshedspålæg. Jeg kender ingen eksempler på, at ledelsen er blevet draget til ansvar for dette fra forskningens verden i Danmark.

Det er, hvad der gælder generelt om ytringsfrihed. Har forskere så ligefrem *udvidet beskyttelse*, fordi de er forskere? Det har de faktisk, ifølge League of European Research Universities (LERU 2011: 128f). Det begrundes med den (formodet) særligt sikre viden, som forskere skal bidrage med til fælles gavn, og med henvisning bl.a. til en række domme efter art. 10 ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Denne øgede frihed indebærer samtidig begrænsninger på andre måder, nemlig med hensyn til sandhedspligt, krav om videnskabelig integritet og redelighed. Den øgede beskyttelse gælder desuden kun det, forskere siger inden for deres forskningsområde. Forskere har dog lov til at tage fejl, bare ikke til at gøre det med overlæg. Det skal kunne vises at være sket i god tro, og her kan der være skrappere krav til forskere end til lægmænd.

Ved danske domstole er der et enkelt tilfælde fra de senere år, hvor forskeres udvidede ytringsfrihed har indgået. Det drejer sig

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 185 17/08/18 14.30

om sagen journalist *Jørgen Dragsdahl* mod historikeren *Bent Jensen*, der i 2015 endte med, at Bent Jensen blev dømt for injurier. Bent Jensen havde som forsker haft adgang til fortroligt efterretningsmateriale om den kolde krig og havde på det grundlag fremsat påstande i dagblade, som Dragsdahl fandt krænkende, bl.a. følgende: "Arkiverne har vist, at Jørgen Dragsdahl var KGB-agent" (*Jyllands-Posten*, 14. januar 2007). Sagen gik for alle tre instanser af det danske domstolssystem, og det blev herunder gjort gældende fra Jensens forsvarer, at Jensen udtalte sig som historiker og forsker. Ved landsretten blev Jensen frifundet, bl.a. med følgende begrundelse:

> Landsretten lægger også vægt på, at Bent Jensen har udtalt sig som historiker i landsdækkende aviser, at Jørgen Dragsdahl er en kendt og aktiv journalist og debattør, at der er tale om et emne af offentlig interesse, at udtalelserne i det væsentlige har karakter af værdidomme, samt de vide rammer for ytringsfrihed, der må gælde med hensyn til kritiske udtalelser om emner af samfundsmæssig interesse (s. 104 i landsretsdommen).

Højesteret afstod imidlertid fra at inddrage henvisning til særlig beskyttelse af forskeres ytringsfrihed i sin afgørelse, fordi Højesteret vurderede, at Bent Jensen ikke havde udvist den fornødne omhu som forsker. Professor i strafferet Jørn Vestergaard mener ikke, dommen ændrer noget ved retstilstanden (Vestergaard 2016: 559).

En anden lov, der er vigtig i forbindelse med publiceringsfrihed, er lov om ophavsret. Som udgangspunkt vil den, der er ophav til en tekst mv., også have ret til at publicere teksten, dvs. at fremstille og sprede eksemplarer af værket, fortælle om det og lade sig interviewe i medierne osv. (Rosenmeier 2014: kapitel 5). Samtidig betyder ophavsretten, at ingen andre har ret til at fremstille eksemplarer, uden at det er aftalt med rettighedsindehaveren. Hvis man aftaler at overdrage ophavsretten til en anden, fx et forlag, har vedkommende ret til at fremstille eksemplarer, men ikke ret til at ændre i teksten, medmindre det aftales.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 186 17/08/18 14.30

Særligt for universitetsansatte fastlægger universitetslovens § 2, stk. 2, som tidligere omtalt, at universitetet har forskningsfrihed og skal værne om den. I stk. 3 står yderligere, at forskere skal tilskyndes til at deltage i offentlig debat. § 14, stk. 6, siger desuden, at det videnskabelige personale har forskningsfrihed. Også EU's Charter om Grundlæggende Rettigheder, art. 13, nævner videnskabelig og akademisk frihed. En svaghed ved disse formuleringer er dog, at det ikke er præciseret, *hvad* forskningsfrihed omfatter, og der findes heller ikke udredninger af dette i officielle dokumenter fra danske myndigheder (jf. kapitel 5 og 8). De par steder, hvor der er ansatser, er der en påfaldende tendens til at glemme at nævne netop ytrings- og publiceringsfrihed. UBVA's notat (v. Morten Rosenmeier) karakteriserer forskningsfriheden efter universitetsloven "snarere som mere overordnede retspolitiske programerklæringer" end som "præcise retskrav". Hvorvidt universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed har nogen retsvirkninger, er endnu ikke klart.

Endelig skal det nævnes, at det også flere steder i regelsæt og vejledninger slås fast, at al forskning fra offentlige forskningsinstitutioner, der er betalt helt eller delvist med offentlige midler, skal offentliggøres (som hovedregel). Der burde ikke være tvivl om, at forskningsfrihed omfatter ytrings- og publiceringsfrihed.

Det hører også med, hvad *offentligheden har ret til at kræve*. Ud over det lige nævnte, at forskning for offentlige midler altid skal offentliggøres, giver lov om offentlighed i forvaltningen også ret til aktindsigt i dokumenter fra universiteter og andre offentlige forskningsinstitutioner, herunder i forskningsresultater. Det gælder dog kun, hvis de har været udvekslet med andre uden for universitetet. Det betyder bl.a., at man kan havne i den paradoksale situation, at en rapport, som et universitet i en kontrakt med en myndighed har skrevet under på ikke at måtte offentliggøre (evt. før bestemt dato), kan kræves udleveret af enhver borger (hvilket er sket).

Ingen former for frihed er absolutte og ubegrænsede, og det gælder heller ikke for forskeres ytrings- og publiceringsfrihed. Begrænsninger særligt for forskere findes eksempelvis i lov om opfin-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 187 17/08/18 14.30

delser ved offentlige forskningsinstitutioner (forskerpatentloven), der giver institutionen rettigheder til en opfindelse, som en forsker måtte have gjort som led i arbejdet på institutionen (se Schovsbo 2001). I så fald skal opfindelsen holdes hemmelig, if. loven i *op til to måneder*, så der er tid til at indgive patentansøgning. Fristen på to måneder kan dog forlænges efter aftale med forskeren. Jeg omtaler dette nærmere nedenfor. Undergrundsloven foreskriver tavshedspligt, hvis forskere fx er med i efterforskning af olie og gas. Andre love sætter grænser for alle borgere, og dermed også for forskere. Det er bl.a. lov om injurier og bagvaskelse, regler om beskyttelse af erhvervshemmeligheder, blasfemiparagraf, racismeparagraf og persondatalov. Sidstnævnte er nok den væsentligste for forskningen, og den opstiller krav og begrænsninger, ikke bare til publicering, men også til adgang og håndtering. Dog er der ret vide rammer, når der foretages anonymisering.

Det gælder selvfølgelig også, at hvis en forsker får adgang til fortroligt (klassificeret) materiale, skal disse fortrolighedsklausuler respekteres. Endelig er der en række interne forskningsetiske regler såsom fortrolighedsaftaler i forbindelse med interviews eller adgang til private dokumenter samt særlige hensyn til svage grupper. Det er vigtige eksempler, som gælder for forskning om og med mennesker.

Man kan diskutere, om alle disse regler om begrænsninger er legitime, både generelt og set ud fra forskningens etos og mål. Forskerpatentloven blev stærkt kritiseret, da den blev indført i 1999-2000, især på grund af reglen om (tidsbegrænset) hemmeligholdelse. Her er der klart tale om, at pengeregimet overlejrer anseelsesregimet og begrænser både den individuelle og den kollektive forskningsfrihed. Historikere kritiserer ofte arkivlovgivningen for at være for restriktiv. Her er det snarere magtregimet, der griber ind. Det vender jeg som nævnt tilbage til, men kun ret kort, da det er min vurdering, at problemerne mere knytter sig til at sikre myndigheders, lederes og andre interessenters respekt for og *overholdelse* af reglerne end *selve* reglerne.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 188 17/08/18 14.30

Myndighedskontrakter: dobbelte mundkurve

I starten af 2016 kom en sag om forskeres ytringsfrihed til at fylde en del på Christiansborg og dermed også i offentligheden. Det var en sag, der handlede om en "landbrugspakke", en lovpakke, der bl.a. skulle tillade større kvælstofudledning fra landbrugets kunstgødning. Den kom til at koste miljøminister Eva Kjer Hansen hendes ministertaburet, og sagen fik navnet "Gyllegate".

Mere alvorligt var det, at sagen fik tre yderligere ofre: 1) miljøets tilstand blev forringet, 2) lovgivningens faglige kvalitet og det oplyste demokrati led skade, og 3) forskningsfriheden blev krænket. Hvis forskningsfriheden og forskeres ytringsfrihed ikke var blevet undertrykt, var de to første ofre blevet undgået. Havde det ikke været tilfældet, var loven sikkert ikke blevet vedtaget, måske ikke engang fremsat. Skaderne var blevet undgået. At en minister blev tvunget til at gå af, rettede på ingen måde skaderne op. Desværre kom problemet med forskningsfrihed ikke frem i Folketingets behandling og fyldte heller ikke ret meget i offentlighed og medier, der var mere optaget af det politiske spil. Der var dog undtagelser.

I forbindelse med behandlingen af lovpakken om landbrugets brug af kunstgødning indgik en rapport udarbejdet af forskere ved Aarhus Universitet. Miljøministeren, Eva Kjer Hansen, fremlagde under forhandlingerne nogle beregninger om miljøkonsekvenserne, og forligsparterne fik det indtryk, at de kom fra forskernes rapport. De nye love skulle tillade mere lempelige miljøregler, så landbruget kunne få lov at bruge mere kunstgødning. Emnet var sprængfarligt, og der opstod politisk strid om troværdigheden af ministerens brug af rapporten, vel at mærke *efter* at ministeren havde sikret sig forlig med et snævert flertal.

Efter en mediestorm om ministerens brug af rapporten blev der d. 23. februar 2016 afholdt en eksperthøring i Folketingets Miljøudvalg på Christiansborg. Høringen fandt sted under stor mediebevågenhed og for rullende tv-kameraer. Syv af landets førende miljøforskere var indkaldt, herunder tre fra Aarhus Universitet,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 189 17/08/18 14.30

der havde været med til at lave rapporten. På et tidspunkt stillede et medlem af miljøudvalget forskerne følgende spørgsmål: "*hvem af jer kan svare ja til, at de beregninger, ministeren har fremlagt, er korrekte?*" Der fulgte ca. et minuts dyb tavshed i salen. Ingen af de syv kunne svare ja. Få dage efter måtte ministeren gå af. Et flertal i Folketinget havde ikke tillid til hende.

Politikerne interesserede sig imidlertid ikke for, hvorfor forskerne ikke havde sagt fra noget tidligere, da de politiske forhandlinger foregik i december. Det var der faktisk ikke ret mange, der gjorde bortset fra enkelte journalister[1] – og undertegnede. En vigtig grund til forskernes tavshed var uden tvivl, at universitetet havde skrevet under på en kontrakt med Miljøstyrelsen, der indeholdt skrappe tavshedsklausuler og fratagelse af alle rettigheder til resultater. Det var formuleringer som følgende (denne er fra standardkontrakter; mine kursiveringer):

- Leverandøren og dennes personale skal iagttage *ubetinget tavshed* med hensyn til oplysninger vedrørende ordregivers eller andres forhold, som der opnås kendskab til i forbindelse med opfyldelse af denne kontrakt.
- Leverandøren må ikke uden ordregivers forudgående skriftlige tilladelse udsende offentlige meddelelser om *denne kontrakt* eller offentliggøre noget om *kontraktens indhold* eller den udbudte opgaves *resultat*.
- Overtrædelse heraf vil kunne *straffes i henhold til gældende lovgivning*.

Det er meget skrappe bestemmelser. Man må end ikke sige, at kontrakten findes, og derfor jo heller ikke, hvad der står i den. Såkaldt "dobbelt mundkurv". Man må heller ikke sige noget om resultaterne eller i det hele taget om det, man opnår kendskab til. Alt er statshemmeligheder.

Der er ingen tvivl om, at disse formuleringer er ulovlige (jf.

1 Jesper Tynell, *DR P1*, og Jørgen Øllgaard, *Forskerforum*.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 190 17/08/18 14.30

UBVA 2014b; Gøtze 2017). Det er erkendt, og de er nu fjernet (jf. nedenfor).

Med hensyn til intellektuelle rettigheder skriver universiteterne under på formuleringer som disse (mine kursiveringer):

- Ordregiver erhverver *ejendomsret, ophavsret og enhver anden rettighed* til leverandørens samlede materiale.
- Ordregiver er derfor berettiget til ... på *enhver måde* at anvende det materiale ..., der er udarbejdet og erhvervet ... herunder ved *bearbejdelse og anvendelse i anden form* og sammenhæng.

Forskerne (og universiteterne) afgiver altså ikke blot ophavsret, og dermed retten til at publicere, men også ejendomsret og *enhver anden rettighed* (?) til alt materiale fra projektet. Desuden får myndigheden lov til at "bearbejde" og til "anvendelse i anden form", noget forskere (eller andre forfattere) normalt ikke vil eller bør tillade ved overdragelse af ophavsret. God videnskabelig praksis kræver, at det er helt tydeligt, hvem der er ansvarlig for teksten.

Disse formuleringer kan muligvis være juridisk lovlige, men er i hvert fald udtryk for en vidtgående og usædvanlig begrænsning af forskeres publiceringsfrihed (jf. nedenfor) og dermed antagelig på kant med universitetslovens krav om at værne om forskningsfriheden. UBVA har i et notat frarådet at skrive under på denne type aftaler (UBVA 2014a; Rosenmeier 2014). (I øvrigt fremkom der også mange andre eksempler på, at styrelsens embedsmænd krænkede forskernes frihed, via aktindsigt, som de Cavlingprisvindende journalister på *Berlingske* og *Forskerforum* opnåede).

Kontrakter a la den i eksemplet "Gyllegate" er langtfra enestående. Den afspejler en fast og udbredt praksis i samarbejde mellem myndigheder og universiteter, men har eksisteret i ubemærkethed. Det er imidlertid en praksis, som krænker grundlæggende principper for forskningens frihed. Jeg vil ikke påstå, at det bevidst har været holdt skjult, men jeg har erfaret stor ulyst til at være med til at kaste lys over sagerne blandt direkte involverede. Det er en

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 191 17/08/18 14.30

lyssky affære, lidt som med sort arbejde: førstehåndskilder er dem, der mindst af alle har lyst til at fortælle om det. Ofrene er tredje part. Det har besværliggjort mit arbejde, og jeg har fx ikke haft ressourcer til at spørge alle styrelser og ministerier med det arbejde, det ville kræve i form af rykkere og forklaringer.

Men det drejer sig i hvert fald om mindst fem ministerier og mindst fem (ud af otte) universiteter. Jeg har spurgt de universiteter (rektorater), hvorom jeg ikke i forvejen vidste, at de havde skrevet under. Vel vidende, at hvis de havde skrevet under, havde de egentlig også skrevet under på ikke at måtte sige noget om det. Et universitet svarede på trods heraf bekræftende. To svarede benægtende, og et universitet – CBS – afviste at undersøge, om nogen hos dem havde skrevet under. De kunne ikke afse ressourcer til at undersøge det (mail af 29. juni 2016 fra Nikolaj Burmeister på vegne af CBS). Jeg skrev også til 11 "sektorforskningsinstitutter" mv. Her var svarvilligheden ret lav, men via aktindsigt og sager fra medier ved jeg, at i hvert fald tre institutter har skrevet under på mundkurvskontrakter.

Når institutionerne har accepteret mundkurvskontrakter, kan det spille en rolle, at de er stærkt afhængige af disse indtægter – nogle mere end andre. Således modtog AU i 2015 godt 193 mio. kr. for myndighedsbetjening. Seks år tidligere i 2009 var beløbet godt 263 mio. kr., altså et fald på 26 %. Det var efter, at AU bl.a. havde mistet kontrakter med Miljøstyrelsen til COWI. Det kan mærkes i en periode, hvor der også er beskæringer på basismidler.

Eksemplerne og de oplysninger, jeg har fået, viser alvorlige brister i form af mangelfuld viden og ringe bevidsthed om, hvad forskningsfrihed vil sige, og hvad værdien af forskningsfrihed er, samt om regler og rettigheder, der kan beskytte forskningsfriheden.

Kvaliteten af miljølovgivning og anden lovgivning kan være blevet forringet som følge af, at viden er holdt skjult. I universitetslovens § 2, stk. 2, står, at universitetet skal værne om forskningsfriheden. Man skulle tro, at offentlige myndigheder og Folketing var de første til at støtte, at universiteterne kan leve op til dette krav,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 192 17/08/18 14.30

som Folketinget har vedtaget. Det har ikke været tilfældet. Myndighederne har tværtimod bedt universiteterne om at se bort fra det og at skrive under på ulovlige kontrakter. Man skulle også tro, at universiteterne med deres magtfulde bestyrelser og ledere ville gøre alt for at opfylde kravet. Det har heller ikke været tilfældet. De har beredvilligt set bort fra det og aldrig protesteret, heller ikke da sagen blev afdækket i forbindelse med "Gyllegate".

Sagerne om mundkurvskontrakter indikerer således problemer, der rækker langt videre end til de specifikke sager og områder, som kontrakterne gælder for. Det viser også selve forløbet med afdækning af ulovlighederne, der ledte frem til, at kontrakterne blev ændret. Derfor er der grund til nærmere uddybning og dokumentation.

Hvorfor mundkurve? Forklaringer fra myndigheder

Det spørgsmål, der umiddelbart rejser sig, er: Hvorfor skulle forskerne pålægges absolut tavshed? Jeg vil her nævne nogle svar, jeg har fået fra myndigheder, når jeg har spurgt om begrundelser. De er symptomatiske.

Hvis man tror, at *Forsknings- og Innovationsstyrelsen* går forrest, når det gælder om at overvåge og støtte universiteternes værn om forskningsfrihed, bliver man skuffet. Første gang jeg blev opmærksom på mundkurvskontrakter, var i 2008, da jeg blev opfordret til at udføre en opgave for *Forsknings- og Innovationsstyrelsen*. Den indeholdt mundkurvsbestemmelser af ovenfor citerede type. Jeg afviste at skrive under og fik så en anden kontrakt uden mundkurv. Først nogle år senere, i 2013, da jeg stødte på andre eksempler, tog jeg sagen op og spurgte efter en begrundelse for, at jeg ikke måtte sige noget. Her er svaret fra styrelsens direktør:

> Det er vigtigt at tilføje, at der var tale om et bestillingsarbejde, hvor styrelsen mod betaling af et aftalt vederlag købte en på forhånd aftalt ydelse. Jeg synes, det er forkert at sammenligne

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 193 17/08/18 14.30

dette med et forskningsprojekt og der var altså ikke tale om en bevilling til et forskningsprojekt. Derfor er der – efter min opfattelse – heller ikke tale om brud med fri forskning (mail af 16. maj 2013 fra styrelsens direktør Hans Müller Pedersen).

Efter min (og min medforfatters) opfattelse var det forskning, vi udførte, og vi havde selv defineret forskningsspørgsmålene. Direktøren syntes ikke, det var forskning, der var bestilt. Uanset om det er forskning eller "bestillingsarbejde", gælder imidlertid forvaltningslovens bestemmelse om ytringsfrihed for offentligt ansatte, medmindre konkret begrundelse foreligger, jf. § 27, stk. 5. Jeg forfulgte dog ikke sagen dengang, da jeg fik slettet mundkurvsbestemmelsen.

I sit notat om tavshedspligt vurderer UBVA (2014b):

1. At formuleringen om tavshedspligt sandsynligvis kan lede til krænkelse af såvel forsknings- som ytringsfriheden.
2. At den pålægger forskerne en hemmeligholdelsespligt, der går ud over forvaltningslovens § 27.
3. At en forsker, der overtræder kontraktformuleringens hemmeligholdelsespligt, ikke overtræder forvaltningslovens § 27 og derfor ikke vil kunne straffes efter straffeloven og heller ikke kunne udsættes for disciplinære foranstaltninger fra ledelsens side.
4. At et universitet, der tilsidesætter forvaltningslovens § 27, stk. 5, handler forvaltningsmæssigt kritisabelt.

Specielt pkt. 3 har været diskuteret: Kan to parter "aftale sig ud af forvaltningsloven"? Nærmere bestemt: Kan de lovligt indgå en aftale, der giver offentligt ansatte mindre ytringsfrihed end ifølge forvaltningslovens § 27? UBVA indhentede et særligt responsum om dette fra professor i forvaltningsret ved KU Michael Gøtze: *Forskeres myndighedsbetjening – aftalt tavshedspligt* (Notat af 7. juni 2017). Gøtzes vurdering er, at en aftale om tavshedspligt ud over forvaltningslovens rammer ikke er lovlig. Hvis en forsker

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 194 17/08/18 14.30

vælger at overtræde den, er det ikke misligholdelse eller kontraktbrud.

Efter at jeg havde indhentet notatet fra UBVA, vendte jeg tilbage til Forsknings- og Innovationsstyrelsen, nu vedlagt UBVA's notat og nu med et andet eksempel på en mundkurvskontrakt (indgået med Center for Forskningsanalyse, AU). Nu fik jeg et svar med bl.a. følgende:

> Der er ikke grundlag for at antage, at de anvendte kontrakter skulle indeholde f.eks. retsstridige vilkår i forhold til kontraktspartnere. Det er ved kontraktindgåelserne lagt til grund, at kontraktens standardvilkår naturligvis ikke krænker hverken forskning- eller ytringsfriheden eller gør ulovlige eller uhensigtsmæssige indgreb i reglerne om tavshedspligt i forvaltningsloven eller anden lovgivning. Der er ikke anført noget i udtalelsen fra UBVA, der ændrer på dette. Reglerne om ytringsfrihed, forskningsfrihed mv. er ikke krænket i forbindelse med disse kontrakter. Der er tale om frivillige kontrakter, som på lovlig vis regulerer forholdet mellem parterne (mail fra Forsknings- og Innovationsstyrelsen af 1. september 2015).

Altså heller ingen angivelse af, hvad det er, der ikke tåler offentlighedens indsigt, og ingen argumentation, kun påstande. I øvrigt fik jeg også her den – for mig overraskende – oplysning, at svaret var udarbejdet i forståelse med Det Frie Forskningsråds bestyrelse.

Det var i 2015. Styrelsen for Forskning og Uddannelse (som den nu hedder) har nu meddelt, at de fjerner tavshedsklausulen, så den respekterer offentligt ansattes ytringsfrihed efter forvaltningslovens § 27 (mail til mig af 17. februar 2017).

Henvisningen til Kammeradvokaten gav mig anledning til at spørge hos Kammeradvokaten, igen med henvisning til UBVA's notat. I svaret fra Jacob Pinborg, Kammeradvokaten, stod bl.a.:

> Jeg finder det ret uhensigtsmæssigt at indgå i en polemik om forståelsen af sådanne kontraktbestemmelser. Som jeg tidligere

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 195 17/08/18 14.30

> har oplyst, er sådanne bestemmelser almindeligt anvendte på en lang række områder og skal sikre kundernes retsstilling ved samarbejde med f.eks. konsulenter. Det har intet med ytringsfrihed for forskere at gøre. Det handler derimod om tavshedspligt for kontraktparter, der via en kontrakt får adgang til fortrolige oplysninger fra en offentlig myndighed (mail fra Kammeradvokaten v. Jacob Pinborg 22. maj 2015).

Ifølge Kammeradvokaten har tavshedsklausulen intet med ytringsfrihed for forskere at gøre. Her er der hverken en henvisning til forvaltningslov eller til universitetslov.

Miljøstyrelsen var den myndighed, der stod for kontrakten bag "Gyllegate"-udredningen fra AU. Der havde været en sag i august 2013,[2] som gav mig anledning til at undersøge deres kontrakter. Undersøgelsen blev langvarig og førte først til et afklarende svar i marts 2016. I svaret lød den centrale passage:

> Vi anerkender, at en forskningsinstitution, der pålægges en tavshedspligt, der går videre end reglerne i forvaltningslovens § 27, stk. 1-4, vil handle forvaltningsmæssigt kritisabelt, og at en forsker, der overtræder en pålagt tavshedspligt, som går videre end den tavshedspligt, der allerede følger af § 27, stk. 1-4, ikke vil kunne straffes eller udsættes for disciplinære foranstaltninger (brev fra Miljøstyrelsen af 30. marts 2016).

Styrelsen anerkendte hermed konklusionerne i UBVA's notat, også at have forvaltet "kritisabelt", og at en forsker, der vælger at se bort fra sådan en kontraktformulering, ikke kan straffes eller udsættes for disciplinære foranstaltninger, således som også professor i forvaltningsret Michael Gøtze har udtrykt. Dette til forskel fra Styrelsen for Forskning og Uddannelse. Styrelsen erklærer også i

2 I *DR P1 Orientering* omtaler Jesper Tynell en sag om en miljørapport fra DTU og AU om "kobber i gylle", der mistænkes for at skade vildt. Notat fra Veterinærinstituttet 2012.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 196 17/08/18 14.30

samme brev til mig at ville ændre standardkontrakten. Efter Jesper Tynells omtale i *DR P1 Orientering* bad Ombudsmanden i juli måned 2016 Miljø- og Fødevareministeriet om at blive orienteret om ministeriets "retlige overvejelser i forbindelse med revisionen". I december 2016 kom en ny standardkontrakt, og ministeriet sendte sin redegørelse til Ombudsmanden.

I de nye standardkontrakter var mundkurvsklausulerne fjernet, og det fremgik, at der ikke kunne pålægges tavshedspligt ud over, hvad der faldt under forvaltningslovens § 27. Der kom også en henvisning til universitetslovens bestemmelse om forskningsfrihed med ind i standardkontrakten. Så vidt så godt. I forlængelse heraf sendte Miljøministeriet 5. april 2017 så sin redegørelse til Ombudsmanden, der 22. juni udsendte en pressemeddelelse om sagen. Imidlertid rejste ordlyden af denne pressemeddelelse desværre ny tvivl om retstilstanden angående forskeres ytringsfrihed ved myndighedsbetjening, idet den lod forstå, at det kun er som *privatpersoner*, forskerne har ytringsfrihed om deres forskning. Hvad der gælder, når de udøver deres tjeneste, er noget andet. Her udtrykker Ombudsmanden i et interview til *Forskerforum* (af 27. juni 2017), at "universitetsledelserne i et vist omfang har mulighed for at regulere denne". Det var imidlertid netop det, der var det springende punkt. Det, offentligheden og Folketinget har brug for at vide, er, hvad forskerne har fundet frem til og kan stå inde for som forskere. Hvad de mener som privatpersoner, er mindre relevant som beslutningsgrundlag. Så et endeligt resultat lader fortsat vente på sig, og afklaringsarbejdet fortsætter (august 2017).

Forud for dette gik der en to et halvt år lang proces, hvor jeg forsøgte at få en begrundelse for, hvorfor der skulle være tavshedspligt, når forskere skal undersøge og udrede forskellige spørgsmål for myndigheder. Uden at udpensle vil jeg blot nævne, at jeg endte med at sende en klage til Miljø- og Fødevareministeriets departement. Om det var det, der udløste svaret, eller om det var mediestormen om "Gyllegate" på samme tid, kan jeg ikke vide, men jeg kan konstatere, at jeg ikke er stødt ind i *et eneste tilfælde*, hvor der har været en begrundelse, der falder ind under de i forvaltningslo-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 197 17/08/18 14.30

vens § 27, stk. 1-4, angivne lovlige grunde. Eksempler findes sikkert. Jeg er bare ikke stødt på nogen i mine undersøgelser.

Hvorfor myndighederne alligevel har ønsket at holde det hemmeligt, og det på trods af at det er ulovligt, kan jeg ikke svare på, kun gisne om. Et fingerpeg kan man få ved at gå tilbage og se på aftaler, der blev indgået mellem universiteter og myndigheder i forbindelse med fusionerne mellem universiteter og sektorforskningsinstitutioner i 2007. Videnskabsminister Helge Sander markedsførte dengang fusionsideen med det argument, at nu fik sektorforskerne samme forskningsfrihed som universitetsforskerne. Det blev dog så som så med det, som vi har set, og det forberedte man allerede dengang. Da universiteterne nu skulle betjene myndigheder, måtte der indføres passende regler og vejledninger. Efter forhandlinger, aftaler og notater udarbejdede Danske Universiteter/Rektorkollegiet på det grundlag *Danske universiteters hvidbog om forskningsbaseret myndighedsbetjening* (2009). Her åbnede man faktisk døren for mundkurve, bl.a. med denne formulering:

> Forskningsbaseret myndighedsrådgivning mv. kan i særlige tilfælde indeholde opgaver, hvor tidspunktet for offentliggørelse af resultater er vigtigt af hensyn til myndighedsudøvelse eller den *politiske proces* (*Danske Universiteters hvidbog* 2009: 14).

Hvad hensynet til den "politiske proces" kan tilsige, så vi altså et eksempel på i Gyllegate: Ministeren kan holde en rapport for sig selv, indtil et forlig er indgået. Man finder en tilsvarende formulering i en rammeaftale mellem Miljøministeriet og AU,[3] hvor der står, at der kan være behov for at udskyde offentliggørelse af rapporter, indtil Miljøministeriet "er færdige med det forvaltningsmæssige eller *politiske* [min fremhævelse] arbejde, hvori AU/DCE's forskningsbaserede myndighedsbetjening indgår" (Rammeaftale 2014-

3 En rammeaftale fastlægger arbejdsprogram, organisering, økonomi mv. for de opgaver, der skal udføres for myndigheden. Den dækker fire år og opdateres rullende, årligt. Den kan opsiges, og opgaverne sendes i udbud med et års varsel. Det er sket. http://dce.au.dk/fileadmin/dce.au.dk/Rammeaftale_DCE_og_MIM_2014-2017.pdf

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 198 17/08/18 14.30

2017, Bilag 5, s. 2). Det er der efter min vurdering ikke belæg for i forvaltningsloven (støttet af Michael Gøtze (2017)), og formuleringen er da også fjernet i nyeste rammeaftale (2017). Men den er ikke begravet.

Bestemmelserne for publicering er imidlertid stadig uldne. Resultater skal offentliggøres. Det er det "altovervejende udgangspunkt", hedder det i en første redegørelse til Ombudsmanden.[4] Men *tidspunktet* kan udskydes, hvis det er "vigtigt af hensyn til myndighedsudøvelsen eller den politiske proces" (altså den gamle formulering fra *Danske Universiteters hvidbog om forskningsbaseret myndighedsbetjening* 2009). Det er fortsat et klart brud på grundværdier i et oplyst demokrati. Og det er nedslående, at universiteterne vil lade deres politiske uafhængighed og neutralitet beklikke og på denne måde lade sig trække ind i en politiserende rolle.

At man er parat til at strække sig endog meget langt, illustreres nedenfor.

Hvorfor mundkurve? Forklaringer fra universiteter og forskningsinstitutter

Jeg har efter ret omfattende undersøgelser ikke kunnet registrere tilfælde, hvor ansvarlige ledere på universiteter eller sektorforskningsinstitutterne har protesteret mod de ulovlige kontrakter. Faktisk har jeg tværtimod været ude for at blive bedt om ikke at skrive om det. End ikke "Gyllegate" og medfølgende mediestorm fik universiteternes ledelse til at protestere. Miljøstyrelsens beslutning om at ændre kontrakterne kom hverken efter krav fra Folketinget eller ønsker fra universiteterne, men først efter kritik gennem medierne.

Jeg indhentede derfor kommentarer fra ansvarlige i universitetssektoren med udgangspunkt i UBVA's notater. Da disse svar i flere tilfælde afslører ikke blot mangel på viden, men også mangel

4 Notat til Ombudsmanden fra Miljø- og Fødevareministeriet, 6. januar 2017.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 199 17/08/18 14.30

på respekt for forskeres ytringsfrihed, vil jeg bringe nogle markante eksempler.

I svaret fra Rektorkollegiet stod bl.a.:

> Det tilkommer til gengæld ikke Danske Universiteter at foretage vurderinger af, om enkeltmedlemmers aftaler med ministerier af nogle kan udlægges som brud på lovgivningen. Derfor kan jeg ikke tilbyde en kommentar på partsindlægget fra UBVA – ud over, at vi ikke har nogen indikation af, at de otte danske universiteter overtræder gældende lovgivning (mail fra Nikolaj Burmeister, Rektorkollegiet, af 24. april 2015).

UBVA's notat rummede et eksempel på en ulovlig formulering, men Rektorkollegiet opfattede angiveligt ikke dette som en indikation på overtrædelse af gældende lovgivning. De mente endvidere, at UBVA, et udvalg under Akademikerne, er en "part" i sagen. Kontrakterne er ganske vist ikke underskrevet af hverken UBVA eller Akademikerne, men af to andre parter, en myndighed og en universitetsledelse (som Rektorkollegiet repræsenterer).

En sektionsleder (DTU), der har skrevet under på en mundkurvskontrakt, har svaret:

> Der er tale om en kontrakt under Indtægtsdækket Virksomhed, hvor universiteterne kan påtage sig kommercielle opgaver i konkurrence med og på samme vilkår som private virksomheder, så det er ikke umiddelbart en opgave, der hører under Universitetsloven (mail af 29. august 2017 fra sektionsleder Thomas Krogh Nielsen, DTU. Kontrakten vedrører det ovennævnte projekt om "kobber i gylle").

Det er imidlertid ikke rigtigt, at indtægtsdækket virksomhed ikke hører under universitetsloven, og forskerne er stadig offentligt ansatte, hvormed deres ytringsfrihed er beskyttet af forvaltningsloven.

Fra ledere på AU kom der nogle ret bemærkelsesværdige ud-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 200 17/08/18 14.30

talelser. AU-ledelsen har fastholdt og fastholder fortsat kontrakternes lovlighed, også efter at Miljøstyrelsen har erklæret dem for "kritisable" og ændret dem. Ved høringen i Folketingets Miljø- og Fødevareudvalg 23. februar 2016 udtalte prodekan Kurt Nielsen:

> Vi har en armslængde både til interesseorganisationer og også til det politiske system, og sådan skal det være, og det mener vi sagtens, vi kan håndtere. Og så er det selvfølgelig sådan, at forskere også på AU har ytringsfrihed til at komme med deres vurderinger. Det, man skal være opmærksom på, det er, at de ikke nødvendigvis tegner AU's vurderinger. Men det har de naturligvis frihed til (Høring i Miljø- og Fødevareudvalget, 23. februar 2016, TV fra Folketinget, ca. 50 minutter inde i mødet).

Dette var trods alt før, Miljøstyrelsen 30. marts 2016 havde erkendt ulovligheden. Mere overraskende, grænsende til det surrealistiske, er det, at ledelsen på AU fortsat fastholder, at de *ikke* var ulovlige. Således skrev prodekan for forskning Kurt Nielsen i en mail til *Forskerforum* bragt 7. april 2016:

> AU har fået kontrakten gennemgået af et eksternt advokatfirma, og de er enige med vores egne jurister i, at den er fuldt lovlig. Der er ikke noget i kontrakten, som går længere end den almindelige tavshedspligt, som universitetsforskere og alle andre offentligt ansatte er underlagt ifølge forvaltningsloven.

Det var altså efter, at sagen var oprullet, og efter at Miljøstyrelsen havde indrømmet, at kontraktformuleringen var "kritisabel", og erklæret at ville ændre den. Og næsten tre måneder senere, 30. juni 2016, havde jeg et møde, hvor både prodekan, universitetets chefjurist og to andre embedsmænd var til stede. Under mødet (og i øvrigt i en senere telefonsamtale) fastholdt universitetets chefjurist fortsat, at tavshedspålægget i kontrakten var lovligt. Jeg

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 201 17/08/18 14.30

bad om lov til at se notatet fra det eksterne advokatfirma, men fik afslag med den begrundelse, at notatet kunne tænkes at skulle anvendes i en retssag. AU har altså angiveligt villet forberede sig på en retssag.[5]

At universiteterne er parat til at strække sig langt og slække på hensynet til forskningsfriheden, fremgår også af, at KU nyligt har godkendt retningslinjer for eksternt samarbejde, hvor følgende indgår:

Pkt. 5.4, d:

> Det kan aftales, at en ekstern part, som har modtaget besked om forestående publicering, jf. pkt. c., kan kræve, at publiceringstidspunktet udsættes i et rimeligt tidsrum, som udgangspunkt 3 måneder, hvis dette er nødvendigt, for at den eksterne part ... kan træffe passende forholdsregler, såfremt den planlagte publikation vedrører forskning, hvis resultater påvirker den eksterne parts interesser.

Det betyder, at universitetet reelt overlader til den eksterne part at kunne *kræve* udsættelse i "som udgangspunkt 3 måneder" uden anden begrundelse, end at resultaterne kan "påvirke" den eksterne parts interesser. Professor i forvaltningsret Michael Gøtze har i sit notat skrevet, "at aftaler mellem myndigheder og forskere om 'karensperiode' vil kunne være i strid i med FVL [forvaltningsloven], hvis der ikke er tale om fortrolige oplysninger efter de almindelige regler".[6] Hvis det ikke er tilfældet, er aftalen ugyldig, og da forvaltningsloven gælder frem for aftaler, vil forskerne kunne offentliggøre, uden at det er kontraktbrud. Påvirkning af "den eksterne

5 Mail af 24. april 2017 fra AU's chefjurist, Mads Niemann-Christensen: "AU har forstået din henvendelse som en anmodning om aktindsigt i notatet, og AU kan i den anledning oplyse, at det følger af offentlighedslovens § 27, nr. 4, at retten til aktindsigt ikke omfatter brevveksling med sagkyndige til brug i retssager eller ved overvejelse af, om retssag bør føres. Det er AU's opfattelse, at notatet er omfattet af bestemmelsen, hvorfor AU giver dig afslag på aktindsigt i notatet."

6 Michael Gøtze: Forskeres myndighedsbetjening – aftalt tavshedspligt. Notat af 7. juni 2017, skrevet til UBVA.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 202 17/08/18 14.30

parts interesser" falder vist ikke ind under de almindelige regler. Tilsvarende vil gælde ved samarbejdsaftaler med andre eksterne parter, da forskerne fortsat er offentligt ansatte.

Rektoratet ved KU har imidlertid i et svar til mig erklæret sig uenig i denne tolkning. Rektoratet mener, så vidt jeg tolker svaret, at ledelsen godt lovligt kan indgå en sådan kontrakt, og at det vil være kontraktbrud, hvis forskerne alligevel offentliggør deres resultater.[7] Hvordan det skulle være foreneligt med forvaltningsloven og universitetsloven, forklares desværre ikke i rektoratets svar. Sagen er under fortsat opklaring, nu hos Ombudsmanden (august 2017). Den viser under alle omstændigheder, at det ikke er Københavns Universitet, der går forrest i kampen for beskyttelse af forskeres ytrings- og publiceringsfrihed.

Dette er ikke et værn om forskningsfriheden.

Jeg vil nævne endnu et eksempel, da det så klart demonstrerer, hvor galt det står til, både med bevidstheden om værdien af forskernes ytrings- og publiceringsfrihed og med viden om juridiske rettigheder. Det drejer sig om en sag fra 2009/2010, hvor et institut ved KU havde indgået kontrakt med Indenrigsministeriet, der til et udvalgsarbejde om evt. forbud mod brug af burka i offentlige rum ønskede en undersøgelse af, hvor mange der i Danmark gik med burka. Rapporten blev afleveret, men holdt hemmelig. Efter nogle måneder lækkede den dog til pressen, hvor den gav anledning til en ophedet debat. På et tidspunkt undrede en journalist sig over, hvorfor man ikke hørte noget fra de forskere, der havde lavet rapporten, og spurgte dekanen, Kirsten Refsing. Uden at afsløre tegn på, at der skulle være noget galt med tavshedspålæg til forskerne, svarede dekanen:

> Vi har sådan en hemmelighedsklausul og har lovet at holde den fortrolig, indtil arbejdet er færdigt i udvalget. Det står i den kontrakt, vi har skrevet under på, siger hun (*Berlingske Tidende* d. 12. januar 2010; over for mig har Refsing bekræftet citatet).

7 Mail af 17. juli 2017 fra prorektor Thomas Bjørnholm.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 203 17/08/18 14.30

Det viste sig, at institutlederen havde underskrevet en kontrakt med en tavshedsklausul og overladt til ministeriet at bestemme, om og i givet fald hvornår rapporten kunne offentliggøres. En efterfølgende debat i *Universitetsavisen* viste, at institutlederen ikke mente, at forskningsfriheden var gået for nær (Andersen 2010).

Andre ledere og forskere har erkendt, at kontrakterne er krænkende. Man har forklaret sig med, at det aldrig har været noget problem i praksis, eller åbent erklæret at ville negligere tavshedspålægget. Bortset fra et enkelt universitet synes der ikke at være nogen intern legalitetskontrol, der har opfanget de ulovlige formuleringer. Enten har man lukket øjnene, eller man har ikke været opmærksom på dem. På Aalborg Universitet passerer alle samarbejdsaftaler gennem et centralt kontor til godkendelse. Juristerne har i flere tilfælde gjort opmærksom på problemet. Der er uanset dette forskere og institutledere, der alligevel har villet acceptere tavshedsklausulerne, og så er det blevet sådan. Man kan kun gisne om hvorfor. Et gæt kunne være, at instituttet har brug for pengene. Sagerne er tilsyneladende ikke kommet op på rektors bord.

Så vidt samarbejde med myndigheder. Myndigheder er en del af den *offentlige* sektor, men så offentligt er det altså heller ikke altid, kan vi se. Hvordan mon forholdene er, når det angår samarbejde med den private sektor?

Kommercialisering og erhvervssamarbejde

Gennem årtier har der været udfoldet ihærdige forskningspolitiske anstrengelser, for at universiteternes forskning i højere grad kan kommercialiseres og nyttiggøres af erhvervslivet, herunder i form af patenter og licenser. Vi så i kapitel 6, at det er ret begrænset, hvad danske virksomheder selv betaler til universiteternes forskning (3 % af de samlede omkostninger), men der findes en

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 204 17/08/18 14.30

række ordninger, der belønner og tilskynder universiteterne til at indgå forskningssamarbejde med private virksomheder, uden at virksomhederne selv behøver at betale. De får altså udført forskning fra universiteterne, betalt af det offentlige. De udviklingskontrakter, som universiteterne indgår med ministeriet, indeholder mål, som universiteterne skal søge at nå. Et mål kan være et øget antal licens- og salgsaftaler. Således forpligter KU sig i sin kontrakt til at øge antallet af licens- og salgsaftaler til 21 i 2017 (Udviklingskontrakt 2015-2017. Målepunkt 8.1).[8]

Et mål på omfanget af samarbejde kan man få ved at se på omfanget af sampublicering mellem forskere ansat på universiteter og forskere fra virksomheder. Her ligger Danmark helt i top som nr. ét blandt OECD-landene. 6 % af alle publikationer har samforfatterskab af den type. Og som det hedder: "Det må formodes, at virksomhederne indgår i forskningssamarbejder, når der foreligger en mulighed for, at forskningsresultaterne kan kommercialiseres enten på kort eller lang sigt" (Styrelsen for Forskning og Innovation 2016a: 29).

Hvis universiteter skal kunne søge patenter for innovationer, er det nødvendigt at hemmeligholde, og hvis det sker i samarbejde med private virksomheder, skal fortrolighed om deres forretningshemmeligheder respekteres. Der findes en række former for samarbejde og finansiering, som det vil føre for vidt at gennemgå en for en. Her vil jeg kun fokusere på de mere generelle regler og rammer, der indebærer begrænsninger på forskernes ytrings- og publiceringsfrihed, herunder immaterielle rettigheder (IPR).

Faktisk ser det ud til, at der i dag hersker større klarhed om regler og problemer vedrørende ytringsfrihed og dens grænser, når det gælder samarbejde med private virksomheder, end når det gælder samarbejde med myndigheder. Efter nogle år med forskellige partielle regelsæt blev der i 2006 nedsat en arbejdsgruppe, *Johan Schlüter*-udvalget, til at gennemarbejde alle de love og regler,

8 http://rektorat.ku.dk/styring/udviklingskontrakt/

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 205 17/08/18 14.30

som samarbejde skulle respektere, og fremkomme med skabeloner til kontrakter. Resultaterne forelå i 2008.[9]

Schlüter-udvalgets arbejde udsprang af et politisk ønske om at gøre det lettere at etablere samarbejde mellem universiteter og virksomheder ved at gøre regelgrundlaget tydeligere og dermed forebygge problemer. En del af baggrunden kan dog også have været en sag fra 1999, der vakte ret stor opmærksomhed og bekymring for, at forskningsfriheden kunne lide skade ved samarbejde med private virksomheder. Det drejer sig om den såkaldte "DANDY-sag" ved AU. Tyggegummifirmaet DANDY havde i 1994 indgået aftale med forskere på AU om undersøgelse af "Tyggegummis cariesforebyggende effekt: Den relative betydning af sødestoffer og urinstof". Forskerne fandt imidlertid ikke den forebyggende effekt, men det modsatte, sundhedsskadelige effekter. DANDY var utilfreds med resultatet og forsøgte at forhindre offentliggørelsen. Institutlederen, støttet af AU's rektor, lagde pres på forskerne for at få dem til at trække resultaterne tilbage, hvilket forskerne følte sig tvunget til at gøre. Det var selvfølgelig en grov krænkelse af forskningsfriheden, og forløbet resulterede i, at minister og Rigsrevision gik ind i sagen.

Sagen førte til, at ledelsen af universitet, rektor Henning Lehman, modtog en næse af den daværende forskningsminister, og at institutlederen Thorkild Karring trak sig. I en 20 sider lang redegørelse om sagen fastslog Forskningsministeriet, at universitetets ledelse "ikke har udvist den nødvendige agtpågivenhed" i forhold til læreanstaltens ansatte og universitetets ansvar. Ifølge forskningsministeren var den aftale, der i sin tid blev indgået mellem Aarhus Universitet og Dandy A/S, "yderst mangelfuld". Rigsrevisionens kulegravning viste, at kontraktgrundlaget havde været utilstrækkeligt, ikke bare for dette projekt, men for adskillige projekter fra de forudgående år. Kontrakten var heller ikke godkendt af ledelsen.

---

9 http://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 206 17/08/18 14.30

Dette er i øvrigt det eneste tilfælde, jeg har observeret, hvor ledelsen har fået en påtale med relation til forskningsfrihed. Påtalen handlede dog mere om mangler i kontraktgrundlaget end om krænkelse af forskningsfriheden. Der blev nok skabt større juridisk klarhed, men ikke større frihed og åbenhed med hensyn til, hvad der har været det mest ømtålelige: forskeres ytringsfrihed og publiceringsfrihed. Oprulningen bidrog til opstramninger, udredninger af regler og udarbejdelse af vejledninger. Desuden førte forskerpatentloven fra 1999 til, at der på de fleste universiteter blev etableret enheder til at yde kontrol og vejledning ved indgåelse af kontrakter med virksomheder (Tech-trans-kontorer o.l.). Uden at jeg har kunnet foretage en egentlig kortlægning af praksis, er det fra samtaler, eksempler på kontrakter og inspektion af hjemmesider mv. mit indtryk, at disse vejledninger og regler i ret vid udstrækning har været fulgt, med lokale tilpasninger og gradbøjninger. Her spiller det sikkert en rolle, at disse bestemmelser giver væsentligt større muligheder for hemmeligholdelse end dem, der gælder for samarbejde med myndigheder. Virksomhederne får det, som de vil have det. Loven tillader det, og universiteterne accepterer det. Faktisk får man mistanke om, at samarbejde mellem universiteter og myndigheder har overtaget de restriktive regler for samarbejde med private virksomheder.

Schlüter-udvalgets kontraktskabeloner og vejledninger om rettigheder og fortrolighed er ret udspecificerede, og det vil føre for vidt at gennemgå alle detaljer her. Men jeg vil omtale nogle overordnede principper.

Man sondrer mellem to typer af forskning sammen med eksterne: rekvireret og samfinansieret forskning. Ved rekvireret forskning er der tale om fuldt indtægtsdækket virksomhed, hvor rekvirenten betaler alle omkostninger, inklusive overhead (fx 150 % af lønomkostninger). Her er altså ingen offentlige penge med. Det betyder til gengæld, at virksomheden erhverver alle rettigheder til de forskningsresultater, som forskerne når frem til, inklusive ophavsret til publikationer. Hvis forskerne gør opfindelser i forbindelse med projektet, skal de straks meddele det, og virksomhe-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 207 17/08/18 14.30

den erhverver rettighederne (§ 7 i standardkontrakt). Da der ikke er offentlige penge med, er der ikke noget krav om, at resultater skal offentliggøres. Alle rettigheder, der skabes i projektet, tilfalder virksomheden (jf. også Redegørelse fra Praksisudvalget til ledelsesteamet på Københavns Universitet om Aftalt Hemmeligholdelse afgivet 23. december 2009).[10] Virksomheden har ret, men ikke pligt til at offentliggøre forskernes resultater med kreditering af forskerne. Den må ikke uden tilladelse offentliggøre uddrag eller sammendrag (§ 10 i standardkontrakt). Forskerne skal hemmeligholde fortrolig viden, som de får kendskab til gennem projektet, både den, de får fra virksomheden, og den, de selv genererer (§ 9). Dette krav gælder også efter kontraktens ophør (§ 14).

Når der er tale om rekvireret forskning, gælder langt hen ad vejen de samme begrænsninger i rettigheder, som hvis forskerne var ansat direkte i virksomheden. Dog er forskerne jo fortsat offentligt ansatte med de ansættelsesvilkår, som gælder der, herunder med hensyn til fortrolighed. Forvaltningslovens § 27 indeholder muligheder for tavshedspligt, netop når det gælder forretningsforhold, tekniske forhold mv. i private virksomheder. Men den begrænsning vil altid kunne gælde, uanset om det er rekvireret forskning eller ej.

De mest vidtgående brud med forskningsfriheden er, at emnet er bestemt af rekvirent samt afgivelsen af publiceringsfriheden og af friheden til at kommunikere om projektet og dets delresultater med forskere og offentlighed undervejs i projektet. Det kan i betydelig grad svække fagligheden og troværdigheden, hvis der ikke er fuld offentlig adgang for andre forskere til alle rapporter, data, forsøgsprotokoller o.l. fra gennemførte projekter. Det kan forekomme, at virksomheder ved forskning om et givet emne kun offentliggør resultater, der falder ud til deres fordel, men undlader at offentliggøre ufordelagtige resultater. Det vil give et skævt og fejlagtigt billede, uden at udenforstående har mulighed for at opdage det.

---

10 http://praksisudvalget.ku.dk/publikationer/PU_hemmelighedsklausuler_23_12_09_-_endelig.pdf_copy

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 208 17/08/18 14.30

Dette er et stort og særligt alvorligt problem i forbindelse med den forskning om lægemidler, som lægemiddelindustrien finansierer, og hvor ensidig og mangelfuld offentliggørelse af forskningsresultater måske kan koste liv og helbred (Gøtzsche 2013). Her er påvist alvorlige brist på troværdighed. Det er vist, at kliniske test af nye medicinske præparater systematisk falder mere positivt ud, hvis de er finansieret af medicinalindustrien, end hvis de er offentligt finansieret (Lundh et al. 2012; Schott et al. 2010). Projekter finansieret af medicinalindustrien afsløres oftere i uredelighed, fx ved anvendelse af "spøgelsesforfattere", hvor universitetsprofessorer betales for at stå med som forfattere, mens de i virkeligheden er skrevet af forskere fra industrivirksomheden. Bekymrede tidsskriftsredaktører foreslår at boykotte artikler fra projekter finansieret af medicinalindustrien (Smith et al. 2014). European Medicines Agency har i årevis arbejdet på at få gennemført en politik for at skaffe åbenhed og troværdighed ved at kræve offentliggørelse af kliniske data fra test, når medicinalfirmaerne søger godkendelse. Om det er lykkedes i praksis, er uklart.[11]

Selvom der er generøse skattefradrag til private virksomheder for den forskning, de selv betaler (p.t. 100 %, foreslås sat op til 125 %), kan en billigere løsning for virksomhederne være samfinansieret forskning i stedet for rekvireret forskning. Her er der tale om, at en eller flere virksomheder finansierer et projekt sammen med et universitet eller anden offentlig forskningsinstitution. Disse regler er ret komplicerede, og jeg undlader at gå i detaljer, men nogle vejledende principper er, at der er to kategorier af resultater: dem, der er fælles, og dem, der tilhører en af parterne alene. Afgørende er, hvem der har "skabt" resultatet, og om det kan beskyttes efter patentloven. Den viden, man har medbragt i forvejen ("baggrundsviden"), beholder man retten til.

De resultater, man selv frembringer, har man lov til selv at of-

11 Se: European Medicines Agency: Clinical Data Publication. http://www.ema.europa.eu/ema/?curl=pages/special_topics/general/general_content_000555.jsp. Besøgt 22. april 2017.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 209 17/08/18 14.30

fentliggøre, men man skal advisere den anden part i god tid, mindst 30 dage før. Det, man laver i fællesskab, offentliggøres i fællesskab, medmindre den ene part ikke ønsker at deltage. Så har den anden part lov til at offentliggøre. Institutionen har ret og pligt til at offentliggøre oplysninger om virksomhedens medfinansiering (en pligt, som vist ikke altid opfyldes til punkt og prikke).

En vigtig baggrund for disse regelsæt er *forskerpatentloven*, som blev vedtaget i 1999, inspireret af den amerikanske Bayh-Dole Act fra 1980 (men dog ret forskellig fra denne, jf. Schovsbo 2001: 12). Det centrale punkt er, at rettigheder til opfindelser, som forskere måtte gøre i et ansættelsesforhold på en institution, skal overdrages til institutionen. I udgangspunktet tilhører de forskeren, hvilket da også var reglen før loven. Forskeren fik med loven nu pligt til at overdrage retten til institutionen. Han skal straks underrette institutionen, hvis han gør en opfindelse, og skal så hemmeligholde sin viden i op til to måneder, så institutionen kan få tid til at vurdere, hvordan opfindelsen kan udnyttes, fx ved patentansøgning. Fristen kan forlænges efter aftale. Jeg ved fra samtaler, at det ofte sker. Når institutionen har fået rettighederne overdraget, har den også pligt til at søge at udnytte dem, og hvis de bliver udnyttet, fx gennem licenser eller salg af patentrettigheder, har opfinderen (forskeren) ret til et "rimeligt vederlag".

Denne lov gælder, uanset om forskerne arbejder sammen med en ekstern partner eller ej, men den indebærer, at det er universitetet, ikke forskeren, der får evt. indtægter ved opfindelserne.

Det fremgår, at den væsentligste begrænsning for forskningsfriheden udspringer af krav om hemmeligholdelse. Den er nødvendig af hensyn til kommercialisering og erhvervssamarbejde. Forskerne skal holde deres resultater hemmelige under projektet og i op til flere måneder efter projektafslutning. Også med hensyn til emnevalg vil der kunne være begrænsninger. Det gælder selvsagt, når det angår rekvireret forskning, hvor det er rekvirenten, der suverænt bestemmer. Her er der ikke tale om fri forskning. Men også ved samfinansierede projekter kan der være begrænsninger, afhængigt af hvordan partnerskabet kommer i stand.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 210 17/08/18 14.30

Der kan også foregå samfinansiering mellem universiteter og private virksomheder af projekter, selvom de ikke sigter mod opfindelser og patenter. Så vil der ikke opstå behov for hemmeligholdelse af resultater af den grund. Der kan imidlertid være andre typer af privatøkonomiske interesser, som kan påvirke og skade forskningens kvalitet og troværdighed. Et eksempel på dette var et projekt, som var samfinansieret af interesseorganisationen Bæredygtigt Landbrug (BL) og CBS. August 2016 udsendte CBS-forskeren en rapport fra projektet: *Landbrugets rammevilkår og konkurrenceevne*. Rapporten konkluderede, "at rammevilkårene for dansk landbrug er konkurrenceforvridende og forringer den danske fødevareklynges vækst", som det hed i pressemeddelelsen.[12] Som citatet antyder, var det en stærkt politiserende rapport, der skulle understøtte BL's krav om lempede miljøregler mv. Rapporten måtte trækkes tilbage, da den viste sig at være fejlbehæftet og overskred regler for god videnskabelig praksis. En person med tæt tilknytning til BL havde været med til at skrive rapporten, hvilket var holdt skjult i modstrid med regler for god videnskabelig praksis. Desuden var data fra BL anvendt uden kildeangivelse. I dette tilfælde var rapporten i øvrigt fuldt ud finansieret af offentlige penge, idet BL havde fået en bevilling fra Promilleafgiftsfonden for landbrug.[13]

Det er klart, at denne type forskning simpelthen falder udenfor, hvad man forstår ved fri forskning. Det er ikke overraskende. Kommercielt rettet forskning i samarbejde med private virksomheder hører under pengeregimet og er ikke fri forskning. Fordele ufortalt er der væsentlige svagheder og risici, nemlig at samfundet risikerer at miste de basale værdier, som kun fri forskning kan beskytte. Det drejer sig om troværdig og upartisk viden, viden, som er efterprøvet inden for fora, som enhver kan få indblik i. I et bredere perspektiv drejer det sig om en fri oplyst demokratisk offent-

12 http://www.cbs.dk/pressen/arrangementer/dansk-landbrugs.rammevilkaar-konkurrenceevne

13 http://www.promilleafgiftsfonden.dk/om-fonden

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 211 17/08/18 14.30

lighed, hvor forskning kan stå inde for sandt og falsk. For forskningens egen organisering vil begrænsningerne i kommunikation og åbent samarbejde risikere at undergrave integration og fællesskab om normer for god videnskabelig praksis.

Pression og trusler

En særlig form for trussel mod forskningsfriheden foreligger, når forskere bliver udsat for pression og trusler udefra. Der forekommer dødstrusler og lignende meget grove intimideringer. Det kan ske ved direkte kontakt til forskeren, typisk pr. mail, til forskerens ledelse eller via medier som presse og blogs eller sociale medier, som fx Facebook. Der er adskillige eksempler på dette, men en samlet kortlægning mangler. Det er dermed også svært at vurdere omfanget af effekterne.

I september 2015 bragte *Jyllands-Posten* en artikelserie om emnet, og jeg har selv talt med nogle forskere, der enten selv har været udsat for trusler eller har kendskab til problemerne fra ledelsesroller o.l. Det er især forskere på områder, der er politisk kontroversielle, som er præget af militante politiske holdninger og/eller stærke etiske eller religiøse følelser. Det er felter som ekstremismeforskning, religionsforskning, forskning om minoriteter og indvandring og særligt følsomme områder inden for medicinsk etik såsom dødshjælp, fosterdiagnostik og abort. Også på områder, hvor stærke erhvervsinteresser er på spil, forekommer pression og trusler. Interesseorganisationer som Bæredygtigt Landbrug (omtalt ovenfor) og Vindmølleindustrien (omtales i kapitel 9 og appendiks, sag nr. 2) kan være ganske pågående. Flere forskere, som JP havde spurgt, ønskede kun at udtale sig anonymt, da de frygtede, at offentlig fremtræden ville forstærke truslerne. Jeg har også selv talt med forskere, som bad om ikke at blive nævnt med navn.

Trusler kan være "død", "aflivning", "jeg ved, hvor du bor", "jeg ved, hvor dine børn går i børnehave", "der er 14 dage, til jeg kommer og afliver dig" osv. Andre former kan være pression for at få

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 212 17/08/18 14.30

ledelsen til at fyre forskere, for at få dem til at udstede mundkurv eller at true med sagsanlæg. Der kan også "blot" være tale om tilsvining i medier eller chikane, fx at kræve aktindsigt i en masse dokumenter i håb om at kunne finde noget belastende, såsom rod i rejsebilag e.l. Et eksempel: Peter Sandøe, professor ved KU, forsker i dyreetik. Han har modtaget trusler flere gange, bl.a. efter at have udtalt sig om aflivningen af giraffen Marius. Ved en tidligere lejlighed, hvor han var inviteret til at tale på en konference om dyreforsøg, som blev afholdt i England, var han ude for, at det var nødvendigt med afspærring og politibeskyttelse af konferencedeltagerne. Han var selv ved at komme i en farlig situation, da han ved et uheld havnede på den forkerte side af politikæden sammen med de råbende og spyttende dyrerettighedsaktivister.

Hvilke konsekvenser truslerne har fået, varierer. Nogle har valgt at indføre selvcensur ved at være forsigtige med for skarpe og direkte formuleringer i publikationer, at være tilbageholdende med at udtale sig offentligt eller helt at afholde sig fra det for at gøre sig usynlige i offentligheden. Der er et tilfælde med en rapport fra Socialforskningsinstituttet, hvor forfatterne valgte at udsende deres rapport anonymt, så deres navne ikke kom frem. Dette er strengt taget på kant med principper for god videnskabelig praksis, der kræver korrekt og åben angivelse af forfatterskaber (Uddannelses- og Forskningsministeriet 2014). Nogle har valgt at skifte forskningsområde eller at dreje væk fra de kontroversielle vinklinger.

Nogle sager har været ret ophedede mediesager. En af dem var, da terror- og mellemøstforskeren Lars Erslev Andersen i 2014 var medunderskriver på et indlæg i *Politiken*, hvor han sammen med andre tog afstand fra Israels krigsførelse i Gaza. Overskriften var: "Fordøm Israels angreb på civile i Gaza". Sagen er yderst relevant, fordi den rejser spørgsmålet om forskeres frihedsgrader ved udtalelser med holdning og politisk sigte. Morten Messerschmidt og andre anfægtede Erslev Andersens ret til at gøre dette og inddrog også ledelsen på DIIS (Erslev Andersens institut), underforstået at ledelsen skulle gribe ind. *Jyllands-Posten* udlagde i en leder dette

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 213 17/08/18 14.30

som politisk pression fra Messerschmidt mod Erslev Andersen og forsøg på at anfægte hans ret til at ytre sig offentligt:

> Det er således også helt i orden, at Messerschmidt, som omtalt i denne avis i går, imødegår Erslev Andersens synspunkter i en personlig mail. Men det bringer en ubehagelig undertone ind i sagen, når Messerschmidt sender en kopi af mailen til formanden for DIIS. Heri ligger en slet skjult beskyldning for embedsmisbrug, for hvorfor skulle denne korrespondance ellers formodes at have interesse for Erslev Andersens arbejdsgiver? Så er vi straks ovre i noget, som ligner politisk pression mod en offentligt ansat forsker, og debatklimaet er yderligere forgiftet.
>
> En politiker skal ikke fremme sine egne synspunkter ved at forsøge at true en person, som fremsætter det modsatte standpunkt, så Messerschmidt har med dette udspil også belastet sin troværdighed (*Jyllands-Posten*, leder 20. august 2014).

Der er altså tale om, at en folketingspolitiker har lagt op til, at ledelsen på en forskers institut skal gribe ind over for forskeren i anledning af en ytring.

Det tager *Jyllands-Posten* afstand fra. Til gengæld mener *Jyllands-Posten*, at Erslev Andersen skulle have undladt at oplyse titel og ansættelsessted. Ellers kunne det skade hans troværdighed som forsker. Dette rører ved et principielt spørgsmål: Må en forsker bruge sin titel, når han udtaler sig politisk? Eller har han snarere pligt til at gøre det?

LERU-rapporten skriver:

> Academic freedom of speech covers, apart from 'internal' utterances, extra-mural interventions by academics in their areas of expertise (e.g. in the media or during debates with the general public), albeit to a slightly lesser degree (LERU 2011: 130).
>
> .....
>
> Speech falling outside of an academic's field(s) of expertise is

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 214 17/08/18 14.30

> not covered by academic free speech. It is argued that academic freedom should not include the right to use the authority of the university to promote one's private views on matters that are outside of one's academic speciality area. Such speech may, of course, claim the protection of regular freedom of expression (LERU 2011: 134).

Det kan diskuteres, om Erslev Andersens udtalelser er beskyttet af akademisk frihed eller de almindelige regler, der gælder for alle offentligt ansatte, men da det berører hans ekspertområde, var det mest redelige at oplyse titel og ansættelsessted. Det var en relevant oplysning for læserne, og hans tilslutning til appellen kan godt være begrundet i hans særlige viden om forholdene.

En anden sag, der berører samme principielle problemer, opstod i 2011. Den udsprang af et krav fra Dansk Folkeparti om opstilling af grænsebomme, som DF opnåede en aftale om med Venstre. Forslaget gav anledning til stor mediedebat, også her anført af Messerschmidt. Marlene Wind, professor ved Institut for Statskundskab, KU, var meget brugt i medierne som EU-ekspert og blev det også i denne sag. I juni 2011 var hun med i en debat i TV2. Efter at hun først havde redegjort for de faktuelle regler vedrørende internationale forpligtelser og grænsebomme, blev hun meget eksplicit spurgt, hvad hun vurderede, at tiltaget var et udtryk for. Hertil udtrykte hun sig stærkt engageret og indigneret, bl.a. ved at sige, at hun vurderede, at aftalen i virkeligheden handlede om stemmefiskeri, og at grænseaftalen "appellerer til den laveste fællesnævner og den indre svinehund". Det gav anledning til voldsomme reaktioner i medierne både fra DF og fra V, og især vendingen "indre svinehund" blev angrebet. Der opstod en langvarig, sand mediestorm med grovkornede, personrettede angreb. Men ikke nok med det. En advokat søgte aktindsigt i hendes personaleforhold, og Morten Messerschmidt opfordrede i et åbent brev rektor til at fyre hende. Rektor Ralf Hemmingsen sagde hertil bl.a.: "Jeg går selvfølgelig ud fra, at vurderingerne har rod i politologisk analyse og indsigt i, hvad der sker i verden og her i Danmark, så

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 215 17/08/18 14.30

det har jeg ikke nogen bemærkninger til." Og institutleder Lars Bo Kaspersens kommentar var:

> Jeg kan slet ikke se, at Marlene Wind har udtalt sig i strid med reglerne. Man kan være uenig eller ej, men hun udtaler sig om EU's indre marked. ... Politikerne burde passe på, hvad de gør. Det her er et angreb mod borgerne – i dette tilfælde eksperter, som man beder om at stille sig til rådighed for offentligheden.

Efter nogle få dage og særligt foranlediget af en række truende e-mails fra den pågældende advokat, som ikke ville oplyse, hvem han arbejdede for, samt grove personlige angreb fra daværende udviklingsminister Søren Pind valgte Wind at trække sig fra medierne i samråd med institutlederen og andre. Alle fra instituttet på nær en enkelt afholdt sig fra at udtale sig offentligt om sagen. Institutlederen havde bedt dem henvise journalister til sig, efter at nogle havde spurgt om råd. 18. juni skrev *Information*, at Wind fik mundkurv på af ledelsen. Ifølge flere kilder var beslutningen om at holde en mediepause besluttet "højere oppe". Det afviste institutlederen, og Wind har også selv ved flere lejligheder afvist dette.

Der var ikke tvivl om, at Wind optrådte som og blev præsenteret som professor og EU-forsker. Man kan diskutere, hvor medietaktisk klogt det var at bruge vendingen "indre svinehund", men der kan ikke rejses tvivl om, at hun selvfølgelig havde ret til at sige det, hun sagde, ligesom i eksemplet ovenfor. Der er heller ikke tvivl om, at det pres, der kom fra politikere, var en trussel mod hendes ret til at gøre det. Især var kravet om en fyring fremsat af en folketingspolitiker, en person i et af landets højeste politiske embeder, groft krænkende. Det krænker både forskerens og institutionens frihed. Medlemmer af Folketinget burde ikke bruge deres magtposition til det, men tværtimod gå forrest i forsvar for rettigheder, som Folketinget har vedtaget for at beskytte ytringsfrihed og akademisk frihed.

Hvad man yderligere kan rejse som spørgsmål, er, om universitetets ledelse tilstrækkeligt aktivt og synligt for omverdenen markerede, hvad universitetet gør, for at universitetet kan opfylde sin

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 216 17/08/18 14.30

pligt til at fremme en oplyst offentlig fri debat, og om ledelsen varetog sin pligt til at værne om forskningsfriheden efter § 2, stk. 2, og til efter stk. 3 at tilskynde forskerne til at deltage med deres viden i offentlig debat. Det var langtfra tydeligt, at disse pligter blev opfyldt i denne sag. Man kan også spørge, om forskerfællesskabet tydeligt nok udadtil manifesterede sit engagement i beskyttelse af forskeres ytringsfrihed.

Året efter, i maj 2012, modtog Marlene Wind *Politiken*s Seidenfaden-pris "for sin utrættelige formidling af viden om Danmarks rolle i det europæiske samarbejde".

I ingen af disse to tilfælde ser sagerne dog ud til at have påvirket forskernes villighed til at udtale sig i medierne. Optællinger i Infomedia tyder i hvert fald ikke på det. Om det har påvirket journalisternes holdninger og brug af dem som eksperter, er vanskeligt at sige.

I begge disse tilfælde kan man sige, at der blev udvist et politisk engagement. Om det svækker forskeres troværdighed som eksperter i den almindelige offentlighed, er ikke til at vide. Forskere kan udtrykke holdninger og engagement på mange måder og i forskellige roller. Det kan være rollen som politisk intellektuel (eller "public intellectual"), kendt fra navne som Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre, Noam Chomsky, Jürgen Habermas m.fl. En anden type er den rådgivende eller kritiske ekspertrolle i forhold til "almenvellet" i en eller anden forstand: sundhed, miljø, klima, økonomi, retstilstand o.l. Det kan også være som kommentator eller klummeskribent på forskellige felter. I mange af disse tilfælde er der en glidende overgang fra en saglig forskerrolle til politiserende, normativ og ideologisk meningstilkendegivelse. Der kan, uden at forskerne er bevidste om det, være indbygget ideologiske positioner eller fordomme i teorier og tolkninger af resultater.

Relationen mellem disse roller, og den rette måde at håndtere dem på, er en stor og uafsluttet diskussion, som jeg må lade ligge her. Et bredt accepteret princip er, at der er stor frihed, blot man gør det tydeligt, hvad der er forskningsbaseret, og hvad der er holdningsbaseret.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 217 17/08/18 14.30

Akademisk frihed sætter også grænser og medfører pligter, som vi har set. Man må ikke udtale sig mod bedre vidende, og man må heller ikke misbruge sin titel til at udtale sig med forskerautoritet uden for sit område. Og heller ikke til at sige noget, som alene udtrykker private holdninger og smag, som om det har basis i forskerens viden. Det har også betydning, i hvilken kontekst det siges. Hvis det siges i fuld offentlighed, kan alle komme med indvendinger, herunder andre forskere. Hvis det siges i et auditorium, henvendt til studerende, der kan se frem til måske at blive eksamineret i stoffet af selvsamme forelæser, er det noget andet. Jeg nævner blot disse aspekter, men kan ikke gå ind i en analyse af konkrete eksempler.

Sammenfatning

Forskeres ytrings- og publiceringsfrihed er en af grundpillerne i et oplyst demokrati. Det er en forudsætning for, at rådslagning, overvejelser og beslutninger kan ske ud fra bedst underbygget viden. Fri adgang for alle er en forudsætning for, at ingen favoriseres frem for andre. Det betyder også, at forskere har pligt til at stille deres viden til rådighed og at redegøre for, hvad de bygger deres viden på. Juridisk er offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed beskyttet på samme måde som andre offentligt ansatte af grundloven og internationale konventioner samt forvaltningsloven. Internationalt er det anerkendt, at forskere har en udvidet beskyttelse af deres ytringsfrihed, når de udtaler sig fagligt, på grund af deres *pligt* til at stille viden til rådighed. Det er for mig uklart, om en sådan udvidet beskyttelse anerkendes af myndigheder og retssystem i Danmark.

Et område, hvor forskningsfrihed og ytringsfrihed er blevet krænket, er i forbindelse med myndighedsbetjening. Der har i mindst ti år i vid udstrækning været anvendt kontrakter med (nu erkendt) ulovlige tavshedsklausuler, uden at nogen har protesteret. I mine undersøgelser har jeg ikke fundet eksempler på, at der var lovlige grunde, ingen har påstået, at der var, og ingen har proteste-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 218 17/08/18 14.30

ret mod tavshedsklausulerne. Det har vist sig, at universiteter er parate til at strække sig meget langt for at imødekomme eksterne samarbejdspartneres ønsker om hemmeligholdelse, efter juridiske eksperters mening også længere, end der er juridisk grundlag for.

Er der tale om rekvireret forskning, dvs. forskning hvor rekvirenten betaler de fulde omkostninger, er emnet bestemt af rekvirent og hemmeligholdelse lovlig. Her er der ikke forskningsfrihed. Forskerne er som offentligt ansatte dog stadig beskyttet af forvaltningslovens regler om, hvornår tavshedspligt kan pålægges. Ved samfinansieret forskning skal resultater altid offentliggøres, men hvis der er kommercielle potentialer i form af patentmuligheder, kan offentliggørelse kræves udsat.

Det er i disse sammenhænge uklart, om universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed i § 2, stk. 2 og 3, har nogen præcis retsvirkning. Vi har set tilfælde, hvor forskere ulovligt har fået pålagt tavshedspligt. Det strider mod universitetslovens § 2, stk. 2 (værne om forskningsfriheden) og stk. 3 (opmuntre til deltagelse i offentlig debat), uden at det har fået konsekvenser for de ansvarlige ledere på universiteterne.

En anden type af krænkelse af forskeres ytringsfrihed forekommer i forbindelse med grove trusler og pression mod forskere, der ytrer sig om politiske, religiøst eller etisk ladede emner. Der findes eksempler på, at forskere har valgt at være tilbageholdende med at træde frem, publicere anonymt eller ligefrem at skifte forskningsområde. Særlig truende kan det være, hvis det er magtfulde grupper eller personer, fx politikere eller stærke erhvervsledere, der udøver pression. I kapitel 9 skal vi se et eksempel, hvor en professor blev fyret efter pres fra vindmølleindustrien.

KAPITEL 8

Ledelsesret, strategier og forskningsfrihed

Den gældende universitetslov tildeler ledelsen store magtbeføjelser (kapitel 5). Rektor er ansat oppefra af en bestyrelse og har formelt nogenlunde samme ledelsesbeføjelser som en administrerende direktør i et privat firma. Til forskel fra, hvad der er tilfældet i et aktieselskab, skal bestyrelsen imidlertid ikke stå til regnskab over for en generalforsamling, og der er heller ikke aktionærer, der kan gøre deres indflydelse gældende ved at købe eller sælge aktier. De eksterne medlemmer af bestyrelsen er i flertal, og mange af dem er i deres øvrige virke fjernt fra universitetsverdenen. De behøver ikke at have nogen erfaring med eller særlig indsigt i forskning. Universiteters drift kan være svær at overskue for udefrakommende bestyrelsesmedlemmer, og regnskabstallene på bundlinjen siger trods alt ikke det hele. De er derfor i vid udstrækning afhængige af den information og de oplæg, de får fra rektor. Rektor råder over en stor administrativ stab af direktører, chefer, konsulenter og sekretariater. Det giver rektor en stærk position over for bestyrelsen.

Rektor ansætter og afskediger også dekaner og delegerer magt til dekaner, institutledere og andre ledere. Sammen har ledelsen magten over hele organisationen, fx dens opdeling i fakulteter og institutter, oprettelse og nedlæggelse af uddannelser, ressourcefordeling, ansættelser og afskedigelser mv. inden for de rammer, der i øvrigt findes i lovgivning og i den vedtægt, bestyrelsen har lavet

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 221 17/08/18 14.30

ifølge universitetsloven. Ledelsen skal ikke have beslutninger godkendt af de ansatte og i kraft af armslængdeprincippet heller ikke af politiske myndigheder. Ministeren kan ikke omgøre beslutninger, som universitetsledelsen har truffet på lovlig vis, og kan kun i helt ekstreme tilfælde afsætte bestyrelsen. Lederne har efter universitetsloven instruktionsbeføjelser over for ansatte, dvs. retten til at lede og fordele arbejdet, analogt med hvad der gælder på andre arbejdspladser i den offentlige sektor. Sådan var det faktisk ikke før lovændringen i 1993 for fastansatte videnskabelige medarbejdere, lektorer og professorer, som omtalt i kapitel 5. De var da deres egne chefer, men det gælder ikke mere. Så hvad angår interne forhold, har ledelsen meget vidtgående magtbeføjelser og handlerum, selvom universiteterne tit klager over "overstyring oppefra", på mange måder med rette.

Men der er alligevel begrænsninger i ledelsesretten, som ikke findes andre steder, nemlig hensynet til forskningsfriheden. Dette hensyn kommer til udtryk på to måder. For det første ved at universitetet har pligt til at værne om forskningsfriheden (§ 2, stk. 2). Det er en pligt, som ikke blot lægger op til, at ledelsen ikke må handle til skade for forskningsfriheden, men også aktivt skal sætte værn op, hvis noget udefra eller indefra truer forskningsfriheden. Og for det andet ved at ledelsen ikke har ret til at pålægge de enkelte forskere opgaver, så det fylder hele deres arbejdstid over en længere periode (§ 14, stk. 6). Der skal være reserveret tid til, at den enkelte forsker i en del af tiden kan forske frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer.

I dette og næste kapitel vil jeg belyse, hvordan universiteternes ledelse praktiserer deres ledelsesret i forhold til de grænser, som hensynet til forskningsfriheden kræver respekteret. I dette kapitel ser jeg på, hvordan dette indgår i universiteternes strategier, herunder ved organisationsændringer og ansættelser. I næste kapitel ser jeg på mere specifikke områder, nemlig ansættelsestryghed (tenure) og frihed til faglig kommunikation.

De meget vidtgående magtbeføjelser, som ledelsen har, giver et tilsvarende stort ansvar, når det drejer sig om at sikre forsknings-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 222 17/08/18 14.30

friheden. Det er klart, at der kan være modstrid mellem hensyn til de tre hjørner i trekanten: institutionel, individuel og kollektiv forskningsfrihed (kapitel 2). For at beskytte den institutionelle frihed mod politisk eller økonomisk pres udefra kan det være nødvendigt at give køb på den individuelle og/eller kollektive forskningsfrihed. Der kan også være et dilemma, et trade off, mellem positiv og negativ frihed. Man kan købe sig til ressourcer, fx ved at afgive noget af friheden til at vælge forskningsemne eller til at publicere helt frit. Enkelte forskere kan misbruge friheden til skade for kollektivet og institutionen. Det skal kunne kontrolleres. I et system, hvor originalitet er et krav, kan det være svært at vide, hvor grænsen skal sættes, hvornår brug bliver misbrug, og hvordan og hvornår det i givet fald skal stoppes.

Disse strategiske dilemmaer har jeg ikke mulighed for at analysere systematisk i denne undersøgelse. Jeg vil begrænse mig til at give et signalement, en vinklet beskrivelse af tingenes tilstand, set med forskningsfrihedens trivsel som værdireference. Det vil sige, at jeg retter blikket mod, hvad universiteternes ledelse gør for at værne om forskningsfriheden, og hvordan ledelsesretten formår at begrænse sig selv af hensyn til forskningsfriheden.

Dette kapitel falder i tre afsnit. Først præsenterer jeg undersøgelsesresultater om universiteternes overordnede strategier og beredskab vedrørende forskningsfrihed. Så gennemgår jeg, hvilken plads forskningsfrihed har i universiteternes udviklingskontrakter med ministeriet. I tredje afsnit ser jeg på organisationsændringer og ansættelsesprocedurer, med udvalgte eksempler. Disse beskrivelser er i nogle tilfælde baseret på anonyme interviews, hvorfor det heller ikke fremgår, hvilke institutioner der er tale om. I flere tilfælde er interviews understøttet af fortrolige dokumenter (mails o.l.). Jeg har undladt at bruge direkte citater.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 223 17/08/18 14.30

Har universiteter formuleret strategier til værn om forskningsfrihed?

For at få et indtryk af, hvilken plads og opmærksomhed emnet forskningsfrihed generelt har hos universiteternes ledelse og i deres strategilægning, sendte jeg i januar 2015 et brev til universiteternes rektorater med følgende spørgsmål:

1. Har man på institutionen et dokument med en fælles definition af, hvad forskningsfrihed omfatter (jf. universitetslovens § 2, stk. 2, og § 14, stk. 6)?
2. Har institutionen et dokument med en politik, der beskriver, hvorledes man vil værne om forskningsfriheden?
3. Hvis man i rektoratet har kendskab til, at sådanne dokumenter findes decentralt (fakulteter, institutter), vil vi være taknemmelige for at få oplysninger herom med henvisning til, hvor de kan fremskaffes.
4. Har forskningsfrihed været et tema, som er behandlet af institutionens ledelse, dvs. bestyrelse, rektorat eller øverste ledelsesteam, fx i forbindelse med revision af vedtægt, større organisatoriske ændringer, indgåelse af udviklingskontrakter eller fastlæggelse af forskningsstrategier?
5. Har institutionen formuleret retningslinjer for, hvilke begrænsninger i forskningsfrihed forskere kan acceptere eller pålægges ved indgåelse af kontrakter med eksterne samarbejdspartnere og/eller som betingelse for at modtage eksterne bevillinger?
6. Findes der en rådgivningsservice, der kan vejlede forskerne angående dette?
7. Findes der en godkendelsesprocedure for dette?

I løbet af de følgende måneder kom der svar ind fra alle otte universiteter. Det overordnede indtryk var, at temaet ikke fyldte meget, og fra et par af universiteterne (DTU og SDU) var svarene

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 224 17/08/18 14.30

endog meget kortfattede. Jeg vil her kun referere og kommentere besvarelserne af de fire første spørgsmål. De tre sidste vedrørende eksternt samarbejde refererer til temaet i det foregående kapitel.

En første betingelse for, at en stor kompleks institution kan værne om forskningsfriheden, må være, at man har en afklaret og så vidt muligt fælles forståelse af, hvad forskningsfrihed er. Hvis verden kun ændrede sig langsomt, og hvis det var en lille organisation, kunne man bygge på traditioner og uudtalt fælles forståelse. I en meget foranderlig verden er det bedre at have eksplicitte og gerne skriftligt formulerede forståelser. De skal jævnligt tages op, stå deres prøve, bekræftes eller revideres. Det var baggrunden for det første spørgsmål. Tabel 3 viser besvarelserne.

Tabel 3. "Har man på institutionen et dokument med en fælles definition af, hvad forskningsfrihed omfatter?"

AAU	Nej
AU	Nej. Henviser til Magna Charta. Denne rummer ikke nogen definition (jf. kapitel 2 og 3). Henviser til AU's formulerede værdigrundlag, der dog heller ikke rummer en definition
CBS	Nej
DTU	Nej. (Henviser blot til vedtægt som svar på alle spørgsmål)
ITU	Nej
KU	Nej. Henviser til formuleringer i styrelseslov og vedtægt. (Senere, 8. oktober samme år, udsendte rektor imidlertid et nyt princippapir om forskningsfrihed med en definition)
RUC	Nej, men der findes dokumenter decentralt, jf. sp. 3, se nedenfor
SDU	Nej

Resultatet er skuffende. Ingen af rektoraterne har en eksplicit formuleret, offentligt tilgængelig definition og forklaring på, hvad forskningsfrihed er. Det gør det svært internt at vide, hvad det er, man skal værne om, og hvordan man skal værne om det. Det gør det også svært udadtil at forklare, hvad det er, der er så vigtigt at

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 225 17/08/18 14.30

respektere, og hvorfor det er vigtigt. Som jeg redegjorde for i kapitel 5, findes et sådant autoritativt dokument heller ikke andre steder i det universitets- og forskningspolitiske system. Denne tilstand af mangel på viden og afklaring bekræftes af indtryk fra vores interviews. Vi har interviewet forskere af forskellige kategorier, såvel menige som ledere, og fra forskellige institutioner. Vi har på forhånd annonceret, at interviewet skulle handle om forskningsfrihed, og vi har konsekvent som et af de første spørgsmål spurgt: "Hvad forstår du ved forskningsfrihed?". Det har været slående, at svarpersonerne faktisk ofte kom i vanskeligheder med at forklare det og sjældent nåede frem til en dækkende forklaring. KU har dog senere, efter at vi havde spurgt (oktober 2015), formuleret et "hyrdebrev" med en omtale af forskningsfrihed.

Universiteterne har i en årrække bevæget sig i en retning, hvor man skulle nærme sig ledelsesformer, managementkultur og ledelsesredskaber, der anvendes i private virksomheder. Det var også en af ideerne bag den styrelsesordning, der blev indført i 2003 med den hierarkiske, enstrengede ledelsesstruktur. Det skulle gøre det muligt at styre organisationen mere målrettet som en helhed og samle indsatsen om nogle overordnede mål og strategier. Der har i overensstemmelse hermed også være formuleret en række målsætninger med tilhørende strategier. Det gælder internationalisering, kønsligestilling, samarbejde med erhvervsliv og omgivende samfund, ekstern finansiering mv. Man kunne godt forestille sig, at noget tilsvarende fandtes med hensyn til forskningsfrihed, så meget mere, som det direkte er foreskrevet i universitetsloven som en pligt at værne om forskningsfriheden. Det var baggrunden for spørgsmål 2. Svarene er trukket sammen i tabel 4.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 226 17/08/18 14.30

Tabel 4. "Har institutionen et dokument med en politik, der beskriver, hvorledes man vil værne om forskningsfriheden?"

AAU	Nej
AU	Nej, men i personalepolitikken fremhæves, at AU "ønsker, at alle medarbejdere respekterer ytringsfriheden og forskningsfriheden"
CBS	Nej
DTU	Nej
IT	Nej
KU	Nej. Der henvises til vedtægt og ledelsesinstruks, der dog ikke indeholder strategiovervejelser
RUC	Nej (men henviser dog til et dokument fra 2008 af rektor Poul Holm)
SDU	Nej

Disse svar er ikke mindre skuffende, og igen bekræftes indtrykket gennem vores interviews. Det lader til, at emnet ret sjældent diskuteres. En person fra øverste ledelseslag på et universitet gav udtryk for, at forskningsfrihed primært har værdi som middel til at opnå fremragende forskning, ellers har den ingen værdi.

Med hensyn til spørgsmål 3 om decentrale dokumenter henvises til nogle få eksempler, hvor forskningsfrihed omtales, men dog kun sporadisk.

Der er dog en undtagelse, nemlig RUC, der foretog en rundspørge til institutterne på RUC i anledning af min henvendelse. Især et dokument fra *Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning* er værd at fremhæve, allerede af den grund, at det faktisk er *det eneste eksempel* på et dokument fra universiteterne med en formuleret definition og politik vedrørende forskningsfrihed. Dokumentet er vedtaget på instituttet i 2009. Det har en eksplicit og specificeret definition af forskningsfrihed, som i øvrigt er meget tæt på Norges Offentlige Utredninger (2006: 14), og ret udfoldede overvejelser over problemer og muligheder. Man er bevidst om dilemmaer ved ekstern finansiering. Instituttet ser ekstern finansie-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 227 17/08/18 14.30

ring som en mulighed for at få mere forskningstid, men erkender risikoen for begrænsning, for så vidt angår emnevalg. Der redegøres så ret præcist i fem punkter for kollektive strategier for at neutralisere begrænsninger mest muligt. Der skal bl.a. i kontrakter stilles krav om forskningsfrihed, herunder publiceringsfrihed. Flere andre RUC-institutter peger også på mangel på forskningstid som en væsentlig begrænsning. Også publiceringspres nævnes som en trussel.

AU oplyser, at der findes decentrale strategier, hvor det forekommer, at "forskningsfriheden præciseres". Institut for Erhvervskommunikation nævnes som eksempel. "Friheden medfører, at der ikke stilles krav til, hvordan den enkelte forsker tilrettelægger sin forskning og deltager i eller bidrager til organisering af forskningen". KU's rektorat har ikke kendskab til dokumenter om forskningsfrihed på fakultets- eller institutniveau, men henviser til et strategidokument fra Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet (der dog kun meget sparsomt omtaler forskningsfrihed).

Spørgsmål 4: "Har forskningsfrihed været et diskussionstema på ledelsesniveau?" besvares ret kortfattet. CBS og SDU oplyser, at det er sket i forbindelse med ændringer af vedtægt (afledt af ændringer i universitetslov). På ITU har man drøftet det i forbindelse med udarbejdelse af forskningsstrategi og vedrørende forskeres deltagelse i den offentlige debat med synspunkter, der er baseret på deres forskning. Svarene giver ikke indtryk af, at universiteternes bestyrelser og øverste ledelse har været engageret i dette problem.

Udviklingskontrakter

En anden indikator til belysning af universitetsledelsernes engagement er de udviklingskontrakter, universiteterne indgår med ministeriet hvert tredje år. I disse kontrakter aftales et antal mål, som universiteterne forpligter sig til at søge at opfylde inden for treårsperioden. Nogle af målene er obligatoriske, udstukket af ministeriet, andre vælger universiteterne selv. Universitetets overord-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 228 17/08/18 14.30

nede formål er beskrevet i lovens § 2, der rummer fem stykker. Det er her, stk. 2 opstiller værn om forskningsfriheden som et mål. Er dette mål med i udviklingskontrakterne?

I udviklingskontrakterne for 2015-2017 er de obligatoriske mål: 1) bedre kvalitet i uddannelserne, 2) større relevans og øget gennemsigtighed, 3) bedre sammenhæng og samarbejde, 4) øget internationalisering samt 5) øget social mobilitet – flere talenter i spil. Ministeriet har altså ikke anset forskningsfrihed for at være et mål, der var værd at nævne. Heller ikke en gennemgang af de otte kontrakters formulering af universiteternes selvvalgte mål rummer noget om forskningsfrihed. Blot til illustration nævner jeg: KU har valgt følgende: 1) styrkelse af talentrekruttering på faculty-niveau, 2) styrkelse af talentudvikling på bachelor-niveau, 3) styrkelse af vidensoverførsel til erhvervslivet og 4) øget international synlighed. AU: 1) et forskningsintensivt universitet, 2) tiltrækning af eksterne forskningsmidler, 3) talentudvikling og 4) samarbejde med det omgivende samfund. CBS har valgt: 1) øget forskningsomfang og forskningskvalitet, 2) contribution to society og 3) kønsfordeling. Der er tale om mål, der ligger ret tæt på ministeriets obligatoriske mål.

Dette viser foreløbig ikke synlige tegn på, at ledelsen benytter sine ledelsesbeføjelser til at værne om forskningsfriheden.

Forskningsstrategier og organisationsændringer

I universitetsloven hedder det, at forskerne i den tid, hvor de ikke er pålagt andre opgaver af ledelsen, kan forske frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, vel at mærke den *samlede* profil (§ 14, stk. 6). Denne formulering var stærkt omdiskuteret, også i Folketinget, da den kom ind i 2003. Det var faktisk først her, den individuelle ret til at vælge forskningsemne eksplicit blev nævnt, og det var der tilslutning til. Men flere, heriblandt Jesper Langballe fra Dansk Folkeparti, fandt, at det var en begrænsning, at forskerne skulle holde sig *inden for* universitetets forskningsstrate-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 229 17/08/18 14.30

giske rammer. Det stred mod klassiske akademiske frihedsidealer, fx Humboldt-modellens. Derfor blev det pointeret, at begrænsningen var universitetets *samlede* profil og ikke fx det enkelte instituts forskningsstrategiske rammer.

I praksis har det dog næppe haft den store betydning, at forskere har ret til at vælge forskningsemner *uden for* instituttets forskningsstrategiske rammer, hvis de bare holder sig inden for universitetets *samlede* profil, og heller ikke, at man ikke må gå uden for denne samlede profil. I praksis er forskerne dels begrænset af deres ansættelsesområde, dels så afhængige af deres institut og institutledelse, at der sjældent er muligheder for at overskride disse rammer. Det er klart, at forskningsstrategiske rammer ændrer sig over tid, så forskeres oprindelige stillingsbeskrivelse måske forældes, uden at det behøver at give problemer, at forskeren så skal forskyde emne. Måske har den pågældende forsker gennem en innovativ indsats selv været med til at gøre stillingsbeskrivelsen forældet. Det kan også forekomme, at instituttet ændrer profil, eller at forskeres interesser ændrer sig, således at de passer bedst til profilen på et andet institut. Institutskift forekommer og behøver heller ikke at give problemer for forskningsfriheden.

Men det er klart, at ledelsens ret til at definere forskningsstrategier og kerneområder rummer potentialer for konflikt med såvel den individuelle som den kollektive forskningsfrihed. Det er forskelligt, hvorledes de enkelte universiteter og deres underenheder fastlægger, beskriver og implementerer deres forskningsstrategier, herunder i hvilket omfang og på hvilke måder forskerne inddrages. Som regel går de overordnede strategibeskrivelser meget lidt ind på indholdssiden, men taler i mere generelle vendinger om målsætninger som internationalt samarbejde, øget ekstern finansiering, talentrekruttering o.l. Det er dog også klart, at hvis sådanne mål skal føres ud i livet, vil det have nogle styrende konsekvenser med hensyn til, hvilke emner der så bedst egner sig til at nå målene, og dermed inkludere og ekskludere emner.

Det er dog normalt på institutniveau, man finder de forskningsstrategier, der bestemmer substantielle rammer for forskningens

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 230 17/08/18 14.30

indhold. Det er her, der kan være tale om grænser, der udelukker bestemte emner, som enkelte forskere ellers ville vælge. Især hvis ledelsen ønsker mere radikale ændringer af forskningsprofilen, kan forskere være tvunget til at ændre forskningsinteresser og måske helt opgive at fortsætte på deres hidtidige områder. Mere radikalt er det, hvis ledelsen beslutter helt at nedlægge et forskningsfelt, enten af økonomiske grunde eller for at kunne opprioritere et andet felt. I nogle tilfælde kan strategiændringer medføre organisationsændringer i form af sammenlægninger, nedlæggelse eller oprettelse af fakulteter, institutter og centre. Under alle omstændigheder kan det have konsekvenser for muligheder for at få plads til forskningsområder.

Indtil for et par årtier siden var organisatoriske ændringer ikke særlig hyppigt forekommende på universiteterne. Megen traditionel ledelsesteori siger, at der blandt medarbejdere altid vil være modstand mod organisatoriske forandringer, og at det kræver stærk og handlekraftig ledelse at gennemføre sådanne ændringer. Fra 1980'erne og frem voksede ideologier frem om fordele ved stordrift, "kritisk masse" og "konkurrencekraft", som pegede i retning af større enheder. Ofte kunne det tage år at gennemføre institutsammenlægninger, og det kunne være meget konfliktfyldt. Der er ikke tvivl om, at en af de synlige effekter af afskaffelse af en demokratisk styreform på universiteterne har været, at der er blevet gennemført mange flere og ofte store strukturændringer.

I de senere år er det også blevet en ideologi, at der er fordele ved, at forskning foregår i grupper frem for individuelt. Nogle fonde og forskningsråd er (som nævnt i kapitel 6) gået over til at foretrække at give penge til større samlede satsninger, fx centre, i stedet for mindre, individuelle projekter. Det tilskynder universiteterne til at prøve at organisere forskningen i grupper, og ved en del institutter er der etableret mere eller mindre obligatoriske forskningsgrupper. Organisering burde afhænge af, hvad der fungerer bedst i forhold til forskningen. På nogle områder er det nødvendigt af funktionelle grunde at samarbejde i teams, somme tider i meget store teams. På andre felter er der ikke særlige fordele ved det, ud

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 231 17/08/18 14.30

over at det selvfølgelig altid er godt at holde kontakt og udveksle ideer med fagfæller. Der er selvfølgelig også individuelle forskelle med hensyn til, hvor effektiv og kreativ man er til at forske hhv. individuelt eller i grupper. Under alle omstændigheder er det en begrænsning af forskningsfriheden, hvis man pålægges at forske i gruppe.

Det er klart, at institutionernes forskningsstrategiske rammer virker inkluderende og ekskluderende for bestemte forskningsemner og dermed også begrænsende for, hvilke emner forskerne kan vælge.

I forbindelse med en fyringssag fra DPU, der omtales i næste kapitel (sag nr. 3 i appendiks), slog tilsynsmyndigheden (Universitets- og Bygningsstyrelsen) fast, at det ligger inden for ledelsesretten at definere, hvad der er "kerneområder". At definere kerneområder er vel netop, hvad det handler om, når et institut skal lægge en forskningsstrategi, og ifølge den overordnede tilsynsmyndighed behøver ledelsen altså ikke at lade sig begrænse af hensyn til forskningsfriheden, når dette skal fastlægges. Ledelsesretten begrænses på dette område ifølge tilsynsmyndigheden heller ikke af hensynet til at "medinddrage medarbejdere og studerende i væsentlige beslutninger" (universitetslovens § 10, stk. 6).

Hvor ofte der er sket krænkelser af forskningsfriheden, ved at ledelsen har ændret forskningsstrategi eller besluttet at gennemføre organisationsændringer, og hvor indgribende de har været, er der ikke foretaget undersøgelser af, og jeg har selvsagt heller ikke haft mulighed for at kortlægge det systematisk. I de senere år er der sket nedlæggelser af en del fag, nok især på de humanistiske områder. Det gælder bl.a. "de små sprogfag", som fx nederlandsk og finsk. Men også store sprog er trængt, fx spansk, kinesisk og arabisk, og tolke- og translatøruddannelser er nedlagt. Nedlæggelse af uddannelser behøver ikke automatisk at føre til nedlæggelse af forskning, men det vil som regel være en konsekvens med den økonomiske styringsmekanisme, der hersker i dag. Der skal helst skaffes eksterne forskningsmidler, og det kan være svært på sådanne områder, og hvis der ikke engang genereres undervisnings-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 232 17/08/18 14.30

indtægter, bidrager forskeren ikke til instituttets økonomi. Hvor mange forskere der mere eller mindre ufrivilligt er aftrådt af disse grunde, ved jeg ikke, men at det virker begrænsende på forskningsfriheden, er indlysende. Den stærke økonomiske afhængighed af undervisning gør sig også gældende på en del naturvidenskabelige fag, der har haft vigende studentertilgang. Man kan i nogle af disse tilfælde diskutere, om det er ledelsesretten eller de overordnede økonomiske mekanismer, der betinger indskrænkningen af forskernes muligheder for at vælge frit. Vi har her mulige dilemmaer mellem den institutionelle, den kollektive og den individuelle frihed.

I vores interviews er vi imidlertid stødt på flere beretninger, der tyder på, at ledelsen er gået langt videre end nødvendigt ud fra hensynet til institutionens budgetter, både med hensyn til eksklusion af områder og med hensyn til ledelsesmetoder for at presse forskerne til at gå ind på ledelsens krav. Der berettes fx om strategiudviklingsprocesser, hvor der fremmanes udsigter til fyringer, hvis man ikke ændrer forskningsprofil. Det presser selvfølgelig forskerne i retning af lederens foretrukne områder. Der er også tilfælde, hvor lederen har fået indsamlet opgørelser af bibliometriske produktivitetstal (publikationstal, citationstal) for de enkelte ansatte, som fremlægges offentligt til udstilling på strategiseminarer. Bibliometriske indikatorer er meget følsomme over for, hvilke emner man forsker i, og sådanne individuelle sammenligninger kan presse forskere til at fravælge emner, som de ellers ville foretrække, til fordel for emner med bedre publiceringsmuligheder.

Der er også tilfælde med meget direkte og håndfast ledelsesstyring af strategiformulering, således at der reelt bliver tale om en ret tæt styring af, hvad de enkelte skal forske i. I et eksempel ved en ny institutdannelse styrede den nyansatte institutleder med hjælp af den personlige assistent ved at pålægge forskningsgrupper at skrive oplæg til deres strategier ud fra bestemte krav, således at den kunne indpasses i instituttets overordnede strategiramme. Forskerne modtog derpå en tilbagemelding, under medvirken af ledelsens personlige assistent, med krav om tilpasninger, alt efter

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 233 17/08/18 14.30

hvor godt det passede ind i den overordnede strategi. Det blev for nogle en kamp for eksistensberettigelse og endte for andre med, at de måtte gå undervejs. Der er også eksempler med stærkt pres for at udfærdige ansøgninger om eksterne bevillinger, som så skal godkendes af både institutleder og dekan. Et yderligere eksempel på pålæg eller pres, der rapporteres af flere, er krav om, at forskningen skal være *tværfaglig*, et meget populært forskningspolitisk buzzword de senere år. Det er selvfølgelig også styrende for emnevalg. Disse ledelsesformer kommer meget tæt på at pålægge forskerne bestemte områder og at udelukke eller besværliggøre andre.

Organisationsændringer kan i sig selv give begrænsninger. Der er eksempler, hvor ledelsen beslutter at nedlægge en velfungerende forskningsgruppe for at flytte forskerne til andre, nye, enheder for at styrke disse enheders muligheder for at få eksterne bevillinger. Medarbejderne blev kun informeret, ikke reelt hørt, før beslutningen blev truffet. Konsekvensen var, at de forflyttede måtte opgive deres hidtidige tema og var nødsaget til at ændre forskningsorientering. Den oprindelige forskningsenhed blev kraftigt svækket. Det blev, så vidt jeg har fået oplyst, ikke afprøvet, om de formelle høringsprocedurer mv. var overholdt ved forflyttelsen, men hvis det forholdt sig som beskrevet, blev forskningsfriheden krænket, og de formelle krav om høring blev ikke fulgt.

Rekruttering og ansættelser

En meget vigtig faktor i forskningsstyringen er rekruttering og ansættelser. Forskningens indhold og udviklingsretning bestemmes i væsentlig grad af forskernes kvalifikationer, det, som forskerne har i deres hoveder, og den synergi, der kan dannes i det sociale samspil. Bygninger, apparatur, ledelse og dens administrative apparat har jo en ret ubetydelig værdi i sig selv på de fleste områder. Derfor er også rekruttering af nye forskere helt afgørende. Ansættelser rækker principielt mange år frem, og når en forsker først er varigt ansat, er der begrænsninger på mulighederne for at styre,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 234 17/08/18 14.30

hvis forskningsfriheden skal respekteres, og forsøg på at gøre det alligevel vil sjældent bære frugt.

For det første betyder det, at hvis der skal være forskningsfrihed, må den institutionelle frihed være sikret. Der må ikke være indblanding udefra. Noget sådant kan følge af den eksterne finansiering, som vi så i kapitel 6: Hvis en ekstern part betaler mere end 50 % af en forskers løn, kan ansættelse ske uden opslag og konkurrence. Det kan svække den institutionelle frihed.

For det andet betyder det, for at der kan være kollektiv forskningsfrihed, at forskerfællesskabet skal have kontrol med rekruttering og ansættelser. Kontrol med rekrutteringen betyder i princippet kontrol med hele fødekæden gennem uddannelsessystemet, indtil en ny forsker er udklækket med en ph.d.-grad, prøvetid og ansættelse i en varig stilling, med passende evalueringer og selektioner undervejs. Organisationssociologen og videnskabsforskeren Richard Whitley (2000) har i den forbindelse, jf. Mertons anseelsesregime, talt om forskning som "forskerdominerede arbejdsorganiseringer baseret på anseelse". I den klassisk-moderne grundforskning på universiteterne (modus 1, Gibbons et al. 1994) har forskerne stor kontrol med alle led, ikke bare deres egen forskning, men også med ansættelser, og ikke bare det, men også med undervisning og uddannelse i fagene, eventuelt ned til, hvad fagene skal indeholde i 0. klasse i barneskolen. Til illustration: Det kritiseres af og til fra universiteternes side, at "de studerende ikke har lært nok", når de kommer på universiteterne. Fra anden side kritiseres det, at gymnasierne underviser, som om alle skal på universitetet. Men der er relativt stor enighed om, at det, man skal lære i vidensfag, skal være i overensstemmelse med det, som den bedste forskning har vist; og skal man afklare det, spørger man forskere, eller i hvert fald eksperter på højde med forskningen. Der er – eller har været – et meritokrati inden for videnssektoren (ikke i samfundet som helhed), og begrundelsen har været funktionel (jf. kapitel 4).

Denne meritokratiske status er svækket på mange måder. Specielt når det handler om rekruttering og ansættelse, er der især to

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 235 17/08/18 14.30

begrænsende tendenser. Den ene er den, jeg nævnte i kapitel 6, tendensen til fremvækst af et parallelregime under den eksternt finansierede forskning. Det betyder, at rekruttering i et vist omfang kommer til at foregå uden om de normale procedurer, med svagere kvalitetssikring og kollegial kontrol. Som jeg også nævnte, betyder det ikke nødvendigvis, at forskerne på de eksternt finansierede enheder har mindre frihed, men dels vil der ofte være bindinger på forskningsemner, og dermed også på nyrekruttering, og dels vil der ofte være mere uigennemskuelige og lukkede procedurer, der afskærer det øvrige forskersamfund fra fuld indsigt.

Den anden tendens er den svækkelse af fagkyndigheden og forskerindflydelsen, der har fundet sted de seneste årtier gennem ændringer i selve proceduren. Nogle af disse ændringer fulgte i øvrigt med væksten i parallelregimet.

Hvis den kollektive forskningsfrihed skulle respekteres, skulle beslutninger om nyrekruttering ideelt træffes af forskerkollektivet på demokratisk vis og på basis af grundige, neutrale og fagkyndige bedømmelser. Ledelsens opgave skulle være at beskytte mod indgreb udefra og at overvåge, at procedurer til sikring af demokratiske beslutninger og neutrale fagkyndige bedømmelser virkelig var overholdt.

Dette ideal er trinvis undergravet. På flere måder er rekruttering og ansættelser blevet en mere lukket og chefstyret proces, der marginaliserer fagkundskaben og forskerkollektivets indflydelse. Der er mindre garanti mod politisering, nepotisme og ukvalificerede beslutninger. Det startede i Jan Trøjborgs tid som videnskabsminister i 1998-1999, hvor hemmeligholdelse af ansøgernavne blev indført. Det betød, at ingen mere kunne få at vide, hvem der havde søgt en stilling, heller ikke de øvrige ansøgere. Det er klart, at det svækker kontrollen med risiko for også at skade kvaliteten. Det betød også, at de enkelte ansøgere ikke mere måtte se bedømmelser af medansøgere, men kun deres egen, således at de ikke havde mulighed for at vurdere sagligheden ved sammenligning med de øvrige. Videre er det indført, at ledelsen kan opslå stillinger uden overhovedet at høre forskerne (fx akademisk råd

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 236 17/08/18 14.30

eller institutråd). Det fagkyndige bedømmelsesudvalg skal ikke længere foretage en prioritering af de kvalificerede ansøgere, kun sortere i kvalificeret-ikke kvalificeret. Da bedømmelsesudvalg har tavshedspligt, kan der gennemføres en ansættelsesprocedure, hvor de ansatte forskere først får noget at vide, den dag en ny kollega er ansat. Dette hører dog nok til sjældenhederne, men det er muligt. De fleste steder er der ansættelsesudvalg, som hjælper dekanen med at udvælge. De har dog også tavshedspligt, og det er dekanen, der træffer den endelige beslutning.

Der er ikke mange lande, hvor ansættelser af videnskabeligt personale kan foregå så lukket og udemokratisk. Ved førende universiteter i USA er der ofte åbne præsentationer og høringer af ansøgere til stillinger, og forskerstaben tages med på råd. I nogle lande er bedømmelsesudvalgets indstilling fuldt offentlig. I Danmark forekommer klager og konflikter ret sjældent i forbindelse med ansættelser. Det er antagelig, fordi ansættelsesproceduren er blevet så lukket, og fordi ledelsesretten ikke kan anfægtes inden for de gældende regler. Konflikter kan dog forekomme, hvilket følgende sag illustrerer:

Ved en besættelse af et professorat på CBS var den internationalt højt estimerede professor fra Cornell University Richard Swedberg indstillet af et enigt bedømmelsesudvalg. Swedberg var absolut en international sværvægter inden for sit område. Imidlertid valgte CSB's rektor, Johan Roos, efter et telefonisk ansættelsesinterview at se bort fra bedømmelsesudvalgets indstilling og undlade at ansætte Swedberg, angiveligt med den begrundelse, at han efter telefonsamtalen fandt, at Swedberg ikke passede ind i CBS's strategi "business in society" (Christensen 2016: 91f). Mange blev stærkt oprørt, men beslutningen stod ved magt. Sagen fik dog i dette tilfælde et efterspil. Den var antagelig medvirkende til, at institutlederen Lars Bo Kaspersen opsagde sin stilling og flyttede til KU. Angiveligt var det også det, der fik bægeret til at flyde over, efter at der gennem længere tid havde været voksende og bred utilfredshed i den akademiske stab på grund af uheldige sager. Nogle måneder senere blev Johan Roos nemlig ved en veltilrettelagt aktion i

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 237 17/08/18 14.30

bestyrelsen tvunget til at forlade sit rektorembede (ibid.: kapitel 6; *Forskerforum* 2. maj 2011; *Magisterbladet* 13. jan. 2017).

Eksemplet viser, hvor stort beslutningsrummet er for ledelsen under den gældende lovgivning. Ingen demokratiske organer kunne hindre rektor i at træffe den usaglige beslutning, som han traf, og ingen kunne omstøde den. Bestyrelsen fulgte reglerne, men der skulle en helt ekstraordinær aktion til for at få Roos fjernet. Swedberg blev ikke ansat af den grund, men det har måske givet stof til eftertanke hos Roos' efterfølgere. Det er uhyre sjældent, at tilsidesættelse af fagkyndige bedømmelser får sådanne konsekvenser. Og det var jo også kun "dråben" – havde det været det eneste klagepunkt, havde det nok ikke haft de dramatiske konsekvenser.

Sammenfatning

Den gældende universitetslov giver ledelsen stor magt og dermed også et stort ansvar, når det gælder at værne om forskningsfriheden for universitetet og den enkelte forsker. Undersøgelsen har vist, at ledelsen på de danske universiteter tilsyneladende ikke er sig dette ansvar bevidst eller ikke er i stand til at løfte opgaven. Ledelsen har ingen steder et synligt beredskab i form af skriftlig forklaring af, hvad man skal forstå ved forskningsfrihed, og hvilken strategi man vil følge for at realisere universitetslovens bestemmelser. Hverken universiteterne eller ministeriet har tillagt forskningsfrihed en betydning, så det har fundet plads i udviklingskontrakterne, det styringsinstrument, der udstikker de overordnede mål for universiteterne for tre år ad gangen.

Magt over institutioners organisering, forskningsprofiler og strategier er styringsinstrumenter, som ledelsen råder over. Selvom disse instrumenter ikke direkte hjemler ret til at pålægge medarbejdere bestemte forskningsopgaver, viser eksempler, at de i høj grad kan begrænse og styre, hvad der forskes og ikke forskes i.

Kontrollen med ansættelser er et af de vigtigste styringsinstrumenter. Her er der sket en betydelig svækkelse af især den kol-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 238 17/08/18 14.30

lektive forskningsfrihed gennem ændringerne i styrelsesordninger og i ansættelsesprocedurer. Der skal stadig foretages en fagkyndig bedømmelse af fagkolleger, men opslag og udvælgelse blandt kvalificerede kan dekanen beslutte egenrådigt. Ansøgeres muligheder for at kontrollere saglighed og kvalitet af bedømmelser er svækket, ved at de er afskåret fra at få indsigt i bedømmelser af medansøgere. Ledelsen kan ansætte uden opslag efter bevillingsgiveres ønsker, hvis bevilling udgør mere end 50 % af ansattes løn. Ledelsen kan ansætte hele grupper uden opslag.

KAPITEL 9

Ledelsesret, tenure og frihed til kritik

Som nævnt er en af de vigtigste forudsætninger for forskningsfrihed tryghed i ansættelsen. Det har nogenlunde samme betydning for forskningsfriheden og dermed forskningens kvalitet og troværdighed, som fx dommeres ansættelsestryghed har for retssikkerheden, og understreges i alle erklæringer om emnet. I den internationale videnskabelige verden opererer man med begrebet *tenure* som en betegnelse for en fast og livslang ansættelsesform med en særlig høj grad af sikkerhed.

Tryghed i ansættelsen skal være til stede, hvis forskere frit skal kunne vælge forskningsområde, publicere frit og ytre sig frit som forskere i det hele taget. Det er ganske vist længe siden, Giordano Bruno blev brændt på bålet, og Galileo Galilei fik sine skrifter lyst i band. Men det sætter grænser, hvis man frygter fyring ved at komme på tværs af den magtfulde leders ønsker. Uansøgt afsked forekommer ganske ofte, både i form af massefyringer og fyring af enkelte forskere. Mere end halvdelen af forskerstaben er ansat tidsbegrænset, dvs. det, der i hvert fald er sikkert, er, at ansættelsen ophører i løbet af kort tid. Disse forskere har hverken tenure eller tenure track. Hvis de skal gøre sig håb om varig ansættelse, er det ikke vejen frem at publicere og kritisere uden hensyn til ledelsens ønsker. Hvad angår frihed til publicering og faglig debat, finder jeg flere typer af krænkelser. Det handler dette kapitel om.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 241 17/08/18 14.30

Tryghed i ansættelsen. Tenure

I kapitel 2 og igen i kapitel 3 redegjorde jeg ret udførligt for begrebet tenure – fastansættelse – og den afgørende betydning, det internationalt set har for den akademiske frihed. Betingelserne er, at ansættelsen skal være varig frem til pensionering, og at der skal ekstraordinære grunde til, for at man kan fyres. Ved fyring skal der være en retfærdig og åben proces, herunder at det kan vises, at ledelsen handler i god tro, fx hvis der henvises til økonomiske årsager, og at institutionen har undersøgt alle alternative muligheder, man med rimelighed kan forvente undersøgt, før fyring iværksættes. Hvis der henvises til økonomi, skal dokumentation for dette være offentligt tilgængelig. Tenure er en ansættelse, der opnås ved oprykning efter en tidsbegrænset prøveperiode med meritering og bedømmelser. Et sådant forløb kaldes tenure track. I prøveperioden skal der være samme sikkerhed mod usaglig fyring, som når tenure er opnået.

Frem til forringelsen af ansættelsesvilkår for adjunkter i 1984, hvor halvautomatisk oprykning til lektor blev afskaffet (jf. kapitel 6), levede forholdene i Danmark op til kravene til tenure. Professorer var tjenestemandsansat (frem til 1993), og det var sjældent, at lektorer fik uansøgt afsked – endnu sjældnere for professorer. Staben af forskere med tidsbegrænset ansættelse var ret beskeden.

Det er ændret radikalt. Jeg har allerede i flere sammenhænge omtalt, at forholdene ved danske universiteter i dag ikke lever op til de standarder, der kræves, for at der foreligger tenure. I dette kapitel vil jeg gå tættere ind på en dokumentation af denne påstand.

Lad os starte med en sag, der giver en tydelig indikation. Begrebet tenure har i de senere år fået stigende betydning som konkurrenceparameter i den internationale kamp for at tiltrække de bedste forskere (jf. LERU 2014). Ved nogle danske universiteter er man derfor begyndt at opslå rekrutteringsstillinger, hvor man direkte reklamerer med tenure track som led i en strategi for at tiltrække de bedste fra udlandet. Jeg har i den anledning spurgt KU

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 242 17/08/18 14.30

og AU, om man har en definition af tenure, og om tenure indgår som element i en strategi for at værne om forskningsfrihed. Ingen af de to universiteter har en nedskrevet definition. Man betragter de almindeligt gældende personaleretlige regler for det danske arbejdsmarked som tilstrækkelig garanti for sikkerhed i ansættelsen. Det holder imidlertid ikke. Jeg har også spurgt rektoraterne på de to universiteter direkte, om de betragter tenure som et led i en strategi for at værne om forskningsfrihed. Det gør de ikke.[1] Det er bemærkelsesværdigt. Ikke mindst for KU's vedkommende. KU er nemlig medlem af LERU-gruppen, og jeg vil minde om, hvad jeg citerede i kapitel 2 fra UNESCO-anbefalingerne fra 1997 og fra LERU-rapporten fra 2011: Tenure er "one of the major procedural safeguards of academic freedom". Men det mener man altså ikke på KU og AU. Som de to erfarne danske professorer Niels Kærgård og Peder Andersen skrev i deres kronik i *Berlingske*: "Når danske universiteter internationalt lancerer stillinger som tenure og tenure track, mens man rask væk fyrer kvalificerede lektorer og professorer, får man let et meget blakket ry, der svarer til, hvad der sker, hvis man bliver kendt for at sælge hestekød under betegnelsen "beef"" (Kærgård & Andersen 2017; begge har beklædt ledende positioner på universiteter og i forskningssammenhæng).

I det danske arbejdsmarkedssystem er forskere på universiteter ansat efter samme regler som på andre institutioner i den offentlige sektor, dvs. de almindelige regler i funktionærloven og i kollektive overenskomster. Et springende punkt i den foreliggende sammenhæng er, om hensyn til forskningsfrihed, herunder universitetslovens bestemmelser herom, skulle sætte særlige grænser for ledelsens ret til at fyre forskere. Som Kærgård og Andersen nævner, har den danske flexicuritymodel opnået internationalt ry for sin store fleksibilitet. Fleksibiliteten består i, at det er relativt let at fyre folk, security i, at der er et vist økonomisk sikkerheds-

1 Jf. tidligere citeret mail fra vicedirektør ved KU Lisbeth Møller til mig 5. maj 2017, hvor hun på rektoratets vegne skriver, at "der i stillingsstrukturen ikke er en særlig kobling mellem forskningsfrihed og tenure, og KU har ikke etableret tenure forløb som et særligt værn om forskningsfriheden".

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 243 17/08/18 14.30

net, hvis man bliver fyret. Security-delen er ikke meget værd for en højt specialiseret forsker, men den diskussion er ikke relevant her. Det, der her har interesse, er graden af sikkerhed for *ikke* at blive fyret. Uden at redegøre for hele personalejuraen vil jeg blot nævne, at funktionærloven siger, at der skal være opsigelsesvarsel samt en "rimelig" begrundelse for fyring, enten i den ansattes eller i virksomhedens forhold. Desuden findes procesregler i overenskomster, der fastlægger regler for høring mv., samt muligheder for indbringelse af afgørelse for arbejdsretten.

Det er også relevant at nævne, hvad konsekvenserne er ved usaglig fyring. Typisk skal der blot udbetales en erstatning på få måneders løn. Her er en afgørelse fra *Faglig Voldgift*, 2010:

> På grund af besparelseskrav blev en lektor på et universitet afskediget. Samtidig blev en adjunktstilling opslået, og to ansøgere til denne stilling blev ansat. Universitetet havde ikke mulighed for at omplacere lektoren til en af de to adjunktstillinger, men universitetet havde ikke godtgjort, at faglige grunde nødvendiggjorde den omlægning af stillingsstrukturen, som var foretaget. Derfor var afskedigelsen af lektoren urimelig, og med henvisning til bl.a. hendes korte ansættelse fik hun en godtgørelse svarende til to måneders løn (FV 2010.251).[2]

Det betyder, at det er relativt let at skaffe sig af med medarbejdere, og at det har relativt lave omkostninger for arbejdsgiveren, hvis en fyring erklæres for usaglig. Personligt risikerer lederen sjældent noget, i nogle tilfælde kan det snarere gavne karrieren at vise handlekraft. Omvendt kan det have meget betydelige omkostninger for den ansatte, både personligt og økonomisk, at gå planken helt ud i en fyringssag frem til retssag. Og en sejr i form af en økonomisk erstatning kompenserer overhovedet ikke for tabet af jobbet. Ofte vil den faglige organisation anbefale forlig, fx med en eller anden fratrædelsesgodtgørelse, frem for at fortsætte sagen til Arbejdsret-

2 http://www.arbejdsretten.dk/media/1093448/tilkendegivelse%20anonym.pdf

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 244 17/08/18 14.30

ten. Forligsaftaler indeholder tillige som regel tavshedsklausuler, hvor parterne forpligter sig til ikke at omtale sagen. Det har if. professor i forvaltning Michael Gøtze "... den virkning, at forvaltningsretlige regler om fx begrundelse og offentlighed mv. ikke finder anvendelse" (Gøtze 2017). Derfor vil omverdenen ved sådanne forlig være afskåret fra at få sagen oplyst, hvilket skaber usikkerhed om retstilstanden. Dertil kommer endelig, at der findes et ukendt antal "skjulte" fyringssager i form af fratrædelsesordninger, hvor ledelsen vælger at give en uønsket medarbejder et tilbud, der får vedkommende til selv at søge sin afsked.

Kærgård og Andersen skrev, at det svarer til at sælge hestekød under betegnelsen "beef", når danske universiteter lancerer stillinger som tenure. Det vil jeg illustrere gennem tre udvalgte eksempler. Man kan ikke generalisere sikkert ud fra enkelte tilfælde, men der findes dog visse muligheder. I litteraturen om casestudier anbefaler man at søge efter kritiske eksempler, om hvilke man rimeligt sikkert kan sige, at hvis noget gælder i tilfælde, hvor man mindst skulle tro det muligt, så vil det højst sandsynligt kunne gælde i mange andre tilfælde. Altså i den foreliggende sammenhæng: Hvis fx en meget velmeriteret forsker NN kan blive fyret med begrundelserne x, y og z under omstændigheder, der bringer forskningsfriheden i fare, så må rigtig mange forskere kunne fyres under omstændigheder, der bringer forskningsfriheden i fare.

Jeg er i mine undersøgelser stødt på ganske mange eksempler, hvor denne mistanke kunne rejses, men har desværre kun haft ressourcer til at undersøge og dokumentere nogle få mere grundigt. Jeg har udvalgt tre eksempler, som alle er beskrevet nærmere i appendiks; jeg opfordrer læserne til at tage sig tid til at læse disse. Det er numrene 2, 3 og 4. Det følgende vil være udpluk fra disse beskrivelser med mine kommentarer og vurderinger. De udgør forskellige typer med hensyn til, på hvilken måde de bringer forskningsfriheden i fare. Ingen af dem har været ført helt frem til retten, hvilket ville have givet et mere sikkert billede af retstilstanden. Den ene er i skrivende stund (juli 2017) ikke afsluttet ved Arbejdsretten.

Jeg vil understrege, at jeg ikke vil beskrive sagerne i hele deres

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 245 17/08/18 14.30

bredde, men snævert fokusere på enkelte udvalgte aspekter, som har med forskningsfrihed at gøre. Jeg har valgt at bringe navnene på implicerede nøglepersoner, da sagerne i forvejen er offentlige sager (og da jeg har modtaget accept fra de afskedigelsesramte). Sagerne må have haft betydelige omkostninger for de berørte, men det vil jeg lade ligge her. Jeg forsøger ikke at give en kvalificeret juridisk vurdering af, om fyringerne var lovlige, men vil udtrykke min tvivl. Hvis de var lovlige, så meget desto værre for tenure og forskningsfrihed. Hvis de var ulovlige, demonstrerer det, at ledelserne kan slippe af sted med det uden påtale. Det er heller ikke godt for tenure og forskningsfrihed.

Aalborg-sagen. Fyring af professor i akustik i 2014 (nr. 2 i appendiks)

Den første sag er fyringssagen fra Aalborg af den internationalt højt anerkendte professor i akustik Henrik Møller. Min gennemgang er her underbygget og dokumenteret gennem et meget grundigt gravearbejde, som er fremstillet i en nyligt udsendt bog, *En skjult magt. "Vindmølleindustrien finder det ikke hensigtsmæssigt"* (Hjorth 2017), som det anbefales at læse.[3]

Henrik Møller blev fyret i 2014. Som det fremgår af mit ekstrakt i casebeskrivelsen, var den officielle begrundelse "alene ... af økonomisk karakter". Der er altså på første trin tale om en begrundelse i forhold på universitetet, ikke vedrørende den ansatte. Men på næste trin skal det begrundes, at det netop blev Henrik Møller. Her kommer den ansattes forhold ind i billedet, nemlig at han ikke havde indfriet dekanens "stærkt øgede forventninger til de økonomiske bidrag fra det forskningsmæssige område", "konkret vedrørende indtægtsskabende performance", altså at han var en dårlig forretning. Man kan betvivle, at det ville have været en tilstrække-

3 Se fyldig omtale i *Forskerforum*, juni 2017; "Vindmølleindustri fyrede AAU-professor".

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 246 17/08/18 14.30

lig begrundelse, hvis sagen var blevet prøvet, alene af den grund, at dette ikke søgtes godtgjort med konkrete fakta (sammenlignet med andre). Det blev heller ikke dokumenteret, om Henrik Møller kunne blive en "bedre forretning" for AAU ved evt. omplacering eller ved at ændre sin aktivitetsprofil. Det blev heller ikke godtgjort, at universitetet kan kræve, at den enkelte forsker skal give sorte tal på bundlinjen.

Men man kan især betvivle, at det overhovedet var det, sagen handlede om. Den reelle begrundelse var efter alt at dømme en anden. Foreliggende fakta taler for, at det var en skinbegrundelse. AAU havde for 2014 budgetteret med et *overskud* på 16,6 mio. kr. og endte med et endnu større overskud: 68 mio. (Aalborg Universitet: *Årsrapport* 2015: 69). Der blev nyansat samme år, som Henrik Møller blev fyret. Uanset om det var en lovlig fyring eller ej, mener jeg ikke, den lever op til international standard for tenure. Den krænkede forskningsfriheden.

Desværre for retssikkerheden blev sagen ikke afprøvet retligt. Ud fra fremlagte fakta i Hjorth (2017, specielt: 20, 29, 30, 163, 167, 168, 172, 173) vurderer jeg, at fyringen skete som følge af presset fra vindmølleindustrien. Ingen af disse fakta har været anfægtet. Jeg har selv i et efterord til bogen (Andersen 2017) vist, at AAU havde (og har) et tæt samarbejde med vindmølleindustrien og også er i et økonomisk afhængighedsforhold til samme gennem et ret stort antal eksternt finansierede projekter, bl.a. sammen med Vestas. Universiteterne er, som tidligere vist, stærkt afhængige af eksterne midler, og AAU er i skarp konkurrence bl.a. med DTU, når det gælder vindmølleforskning. Det er højst tænkeligt, at dette har spillet en rolle. Hjorth (2017) dokumenterer under alle omstændigheder overbevisende i sin bog, at ledelsen på AAU faktisk var under et stærkt pres fra vindmølleindustrien, hjulpet af Miljøstyrelsen, for at få lukket munden på Henrik Møller.

Sagen var, at Henrik Møller som ekspert i akustik og støjmåling i en årrække havde foretaget undersøgelser af et særligt kompliceret område, lavfrekvent støj, herunder fra vindmøller. Hans undersøgelser førte til, at lavfrekvent støj blev anerkendt som et reelt pro-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 247 17/08/18 14.30

blem, og siden 2007 havde han på opfordringer stillet sin ekspertise til rådighed i ind- og udland for borgere, myndigheder og Folketing, herunder også ved indlæg i pressen, som han havde pligt til, jf. universitetsloven. Som det fremgår af casebeskrivelsen, generede dette vindmølleindustrien, der gennem en årrække lagde pres på Henrik Møllers ledelse for at få lukket munden på ham, sekunderet af Miljøstyrelsen. Et pres, som dekan Eskild Holm Nielsen og institutleder Børge Lindberg lod gå videre. Rektor Finn Kjærsdam stod i en intern mail godt nok fast på forskningsfriheden, men fik åbenbart ikke sat sin holdning igennem. Dette er dokumenteret med mails og vidnefaste udtalelser, som citeres i Hjorth (2017; udpluk er med i min beskrivelse).

Det er også dokumenteret, at støjfirmaet Delta (Miljøstyrelsens referencefirma) på et møde med dekan Eskild Holm Nielsen og institutleder Børge Lindberg 5. marts 2013 rettede grove og udokumenterede angreb mod Henrik Møller og hans gruppe (Hjorth 2017: 182). Delta har efter mødet i en mail kvitteret for tilsagn fra dekan og institutleder om at medvirke til at "afklare tilløb til misforståelser i offentligheden". Dette foregik bag Henrik Møllers ryg, men Børge Lindberg bebrejdede senere Henrik Møller, at han aktivt havde bidraget til at nedbryde Deltas omdømme. Henrik Møller afviser at have udtalt sig offentligt om Delta. Her skal det indskydes, at det selvfølgelig er legitimt for universitetsforskere offentligt at rette faglig kritik mod andres arbejde og resultater. Det kan faktisk være en del af embedspligten if. universitetslovens § 2, stk. 3.

Fyringssagen blev indledt januar 2014 og endte med Henrik Møllers fratrædelse. Oven i fyringen opsagde AAU i februar 2016 en emeritusaftale, også med en begrundelse, der krænkede Henrik Møllers ytringsfrihed, nemlig at han i mails til borgere havde omtalt vindmølleindustriens modvilje mod en lydmåler, han havde konstrueret, og ladet *Ekstra Bladet* bringe denne mail. Angående lydmålersagen i øvrigt, der er en krænkelse af retten – og pligten – til at formidle, henviser jeg til appendiks og Hjorth 2017 (især s. 125-175). Se også Efterord.

Forskningsfriheden er krænket på flere måder, men den alvor-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 248 17/08/18 14.30

ligste består nok i, at man forsøgte at give Henrik Møller mundkurv på. Dette er jo i øvrigt også en krænkelse af den almindelige ytringsfrihed, som alle offentligt ansatte har.

Dertil kommer yderligere en skadevirkning for forskningsfriheden: Forskning i vindmøllestøj blev reelt nedlagt på AAU. For det første blev Henrik Møller jo selv afskåret fra at fortsætte forskningen, herunder færdiggørelse af igangværende publiceringsaktivitet. En yderligere konsekvens var imidlertid, at Henrik Møllers forskningsgruppe blev opløst, og at der ikke længere findes forskning om vindmøllestøj på AAU. En fyringssag som denne, med så tvivlsomme begrundelser, har uundgåeligt voldsomme og langvarige virkninger i et forskningsmiljø. Ud over at miste en faglig højt kvalificeret leder og samarbejdspartner vil andre forskere opfatte det som yderst risikabelt og utilrådeligt at give sig i kast med forskning på et område, hvor uønskede resultater kan føre til fyring. Dermed er også den kollektive forskningsfrihed krænket.

Sagen burde under alle omstændigheder undersøges, herunder i relation til universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed. Hvis fyringen *ikke var lovlig*, burde det have konsekvenser for ledelsen, så det blev tydeligt, at ledelsen ikke omkostningsfrit kan krænke forskningsfriheden.

Hvis fyringen *var lovlig*, og hvis man antager, at ledelsen var i god tro og havde tilstrækkelig dokumentation, rejser det to principielle spørgsmål: Hvis man hypotetisk antager, at ledelsen havde solid dokumentation for, at Henrik Møller var den, der i ringest grad havde indfriet dekanens "stærkt øgede forventninger til de økonomiske bidrag fra det forskningsmæssige område", og at det er tilstrækkelig fyringsgrund, er der så forskningsfrihed? Er det foreneligt med princippet om, at forskere frit kan vælge deres forskningsemne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer? Det er det ikke af den grund, at det vil bringe mange væsentlige forskningsemner i risikozone. Der er mange forskningsemner, der ikke automatisk genererer økonomiske bidrag, og hvor det vil være meget vanskeligt at opnå eksterne bevillinger, hvis man forsøgte, allerede af den grund, at det ikke koster ret meget ud over forske-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 249 17/08/18 14.30

rens løn, kontorudstyr mv. Hvorfor skulle fx forskningsrådet betale for det, når ressourcerne er knappe? Disse emner vil forskerne så være afskåret fra at vælge.

Dette besvarer også det andet spørgsmål: Hvis dette var en lovlig fyring, er der så tenure ved AAU? Lad os sammenholde med UNESCO-kriterierne ovenfor. At forskning ikke leverer de økonomiske bidrag, som ledelsen forventer, falder ikke under legitime "professional grounds" til at diskvalificere forskning. Der blev heller ikke foretaget grundig søgning efter mulige alternativer til fyring. Faktisk var der samme år blevet ansat to lektorer inden for professorens område. Allerede dette rejser alvorlig tvivl om lovligheden efter almindelige regler (jf. eksemplet fra faglig voldgift, citeret ovenfor). Efter min vurdering er UNESCO-kravene for tenure ikke opfyldt.

Desværre er krav om, at seniorforskere skal skaffe eksterne bevillinger som en del af deres opgaveportefølje blevet udbredt og accepteret, uden at der har været større principielle diskussioner af det.

DPU-sag 1. Fyring af tre lektorer i pædagogisk filosofi i 2010 (eksempel 3 i appendiks)

Denne sag er specielt interessant af to grunde. For det første rejser den spørgsmålet om, hvorvidt det er lovligt at udpege forskere til fyring, når der skal spares, alene med henvisning til, at deres forskning efter ledelsens skøn ikke er relevant eller mindre relevant end andre ansattes. For det andet, den mere formelle, at vi her har en sag, der blev afprøvet ved universitetets tilsynsmyndighed, Universitets- og Bygningsstyrelsen, UBST (senere navneændring), delvist også ved Ombudsmanden. Dermed foreligger der også en ret fyldig dokumentation.

Det drejer sig om en fyringssag ved DPU, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, AU i 2010. Tre lektorer blev varslet til afskedigelse. Den ene, Asger Sørensen, nåede at blive omplaceret, inden afskedigelsen var trådt i kraft. De to øvrige, Jørgen Huggler

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 250 17/08/18 14.30

og Henrik Vase Frandsen, blev fyret, men fyringen blev trukket tilbage, inden fratrædelsen skulle finde sted. For at forenkle fremstillingen vælger jeg at fokusere på kun en af sagerne, nemlig Asger Sørensens, men med hensyn til aspektet forskningsfrihed er sagerne meget parallelle. Som i de øvrige eksempler afgrænser jeg snævert og skræller alt væk, som ikke specifikt vedrører de udvalgte aspekter af forskningsfrihed.

Som det fremgår af casebeskrivelsen i appendiks, var den overordnede begrundelse også i dette tilfælde sparebehov. Institutlederen Jens Erik Kristensen fik af dekanen Lars Qvortrup instruks om at finde besparelsesmuligheder, herunder på VIP-stillinger. Man fandt efter møder i samarbejdsudvalg frem til fire kriterier til at udvælge ud fra. Da alle åbenbart opfyldte de tre kriterier lige godt, valgte institutlederen Jens Erik Kristensen kun at bruge det fjerde, som var forsknings- og undervisningsmæssig relevans i forhold til DPU's profil. På baggrund af egne skøn nåede Jens Erik Kristensen frem til, at netop Asger Sørensen "enten slet ikke eller ikke fuldt ud" levede op til kriteriet om relevans og videre, at han "kun i begrænset omfang har leveret eller publiceret relevant pædagogisk-filosofisk forskning".

På baggrund af min gennemgang af sagens akter er det meget overraskende bedømmelser. Endnu mere forbløffende er det, om end af en anden årsag, at samme dag, hvor Asger Sørensen modtog varslet, skrev dekan Lars Qvortrup på sin dekanblog, at de tre "i deres forskningspræsentationer eller i deres hidtidige og nuværende forskning ikke peger på eller behandler pædagogisk-filosofiske grundtemaer og problemstillinger". Formuleringen er konstaterende. Hverken nu eller før har de tre forsket i det, de var ansat til, ikke engang peget på det. Her skal man være opmærksom på, at en dekan er en person, der er placeret højt i ledelseshierarkiet, og som har store magtbeføjelser. Det er således dekanen, der ansætter og fyrer ansatte på universiteterne. Asger Sørensen og de to andre var ansat til at forske netop i pædagogisk filosofi. Når dekanen offentligt meddeler, at de tre ikke har udført den forskning, de er ansat til at skulle udføre, samtidig med at de pågældende får en fyrings-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 251 17/08/18 14.30

varsel, må man gå ud fra, at han har besluttet at fyre dem. Fyringen må have været besluttet allerede, må man tro, og høringen var kun ment proforma. Noget andet er, at dekanen her efter alt at dømme overtræder § 27 i forvaltningsloven om tavshedspligt, hvilket ledere ellers plejer at påberåbe sig og som regel også overholde i personalesager. En højt placeret chef udstiller tre af sine ansatte for forsømmelighed i tjenesten. Og han udstiller dem uden på forhånd at have foreholdt dem sin kritiske vurdering.

Dekanen fortrød dog bommerten og trak blogopslaget tilbage et par dage efter. Endvidere blev fyringsbegrundelsen formuleret anderledes, således at de ikke blev anklaget for ikke at have forsket i det, de var ansat til (hvilket også ville være åbenlyst usandt). I stedet blev begrundelsen som ovenfor angivet, at deres forskning ikke var *relevant*.

Som det fremgår af casebeskrivelsen i appendiks, opstod der i dette tilfælde en kraftig protestbevægelse, først internt, især blandt studerende, men også blandt kolleger; senere bredte det sig. Lokalt, nationalt og på nordisk plan samlede man protester, og også forskere fra flere andre lande sluttede sig til. Om det var det, der gjorde ledelsen svag i koderne, eller om det virkelig var den officielle begrundelse om forbedret økonomi, er svært at afgøre, men under alle omstændigheder blev resultatet, at de tre fortsat er ansat. For Asger Sørensens vedkommende virker det underligt, at han først skulle fyres for at redde instituttets økonomi, og at økonomien så alligevel godt kunne bære, at han kort tid efter kunne omplaceres til et naboområde på samme institut.

Jeg vil lade disse mellemregninger ligge og i stedet se på det principielle i brugen af relevanskriteriet som fyringsbegrundelse. Spørgsmålet bliver koblet til forskningsfrihed derved, at universitetslovens § 17, stk. 2 (nu § 14, stk. 6), tillader forskere at forske frit inden for hele universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt andre opgaver. Hvis de gør det, men alligevel kan fyres under henvisning til relevans, baseret på ledelsens frie skøn, er bestemmelsen helt udhulet. Synspunktet indgik i klageskrivelser, som Asger Sørensen sendte op gennem systemet,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 252 17/08/18 14.30

efter at fyringstruslen var trukket tilbage. Vi får hermed en test på, hvor langt bestemmelsen om den individuelle forskningsfrihed begrænser ledelsesretten, og dermed om forskningsfrihed understøttes af tenure.

Spørgsmålet rejses allerede i maj måned 2010 i Folketinget af Per Clausen. Ministerens svar er desværre ikke helt præcist og til kernen i sagen. Charlotte Sahl-Madsen siger, at det ved besparelser kan være nødvendigt at se på, hvilke forskning*sområder* der er mest relevante. Men her er der ikke tale om at fjerne et bestemt forskning*sområde*, men en vurdering af, hvad der inden for et område er mindst relevant.

Der kom et svar på klagen fra universiteternes tilsynsmyndighed, UBST, det følgende år. For det første siges det, at ledelsen har ret til at definere organisationens *kerneområder*, og dermed også, hvad der ikke er kerneområder. Det sker uden at nævne universitetslovens § 13, stk. 5, om medbestemmelse. For det andet, at når hovedgrunden er besparelser, er kravene til begrundelser mere "lempelige" og ledelsen har "en vis skønsbeføjelse". Det gælder, når det er "masseafskedigelser" (tre udgør hermed "en masse"). Ledelsen behøver kun at sige, hvilke kriterier der er brugt, ikke at undersøge og dokumentere, at de udpegede er dem, der passer bedst til kriterierne. Af det må man slutte, at lederen faktisk har ret til efter eget frie skøn, uden pligt til dokumentation eller sammenligning med andre områder, at definere områder, som forskere frit har valgt at forske i inden for deres ansættelsesområde, som irrelevante. Det udhuler forskningsfriheden.

Men sådan er det så tilsyneladende alligevel heller ikke helt. UBST skriver nemlig – kryptisk – at universitetets begrundelse kunne læses, som om "universitetet havde lagt vægt på indholdet af den enkelte medarbejders konkrete forskningsaktiviteter og ikke på en samlet bedømmelse af den pågældendes samlede kvalifikationer". Det er altså o.k. at udpege ud fra relevans, men "samlede kvalifikationer" skulle også have været med. Jeg vil dog ikke forsøge at udlægge dette. Det grænser til sort tale, men i hvert fald er det klart, at ledelsen har carte blanche til efter frit skøn at definere

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 253 17/08/18 14.30

enkelte forskeres forskningstemaer som områder, der "slet ikke eller ikke fuldt ud lever op til kriteriet om relevans", uden pligt til at præcisere, endsige undersøge og begrunde.

Universitetsloven kræver, at forskningsfriheden skal værnes, og at forskerne har forskningsfrihed. Har tilsynsmyndigheden undersøgt, om universitetsloven er fulgt på disse punkter? Det kan jeg ikke se det mindste tegn på. Den nævner faktisk universitetsloven et enkelt sted, men det er kun for at begrunde, at den faktisk er tilsynsmyndighed. Paragrafferne om forskningsfrihed nævnes derimod ikke i den seks sider lange skrivelse. Det sker først efter yderligere en klage til Ombudsmanden. I et svar fra juli 2012 hedder det: "Universitetet kan således ikke kritiseres for, inden for ledelsesretten, som er fastlagt inden for den arbejdsretlige praksis, at bestemme, hvilke kerneområder universitetet skal beskæftige sig med i fremtiden. En sådan vurdering er efter styrelsens opfattelse ikke i strid med princippet om forskningsfrihed." Styrelsen vil ikke tage stilling til vurderingen af, hvilke forskere der skal fyres, og finder fortsat, at ledelsen har ret til at udpege på basis af skøn. Hermed er det slået fast, at forskningsfriheden ikke medfører begrænsninger i forhold til almindelig arbejdsret, når det gælder fyringer, og – igen – at ledelsesretten ikke er begrænset af hensyn til forskningsfrihed, når lederen efter eget skøn beslutter, hvad der er mere eller mindre relevant forskning. Asger Sørensen klagede over denne afgørelse til Ombudsmanden, som dog afviste at gøre yderligere.

Fyring af professor i geofysik på KU, 2016 (nr. 4 i appendiks)

Hans Thybo er geofysiker og en af verdens førende forskere på sit felt. Han har bestridt en række videnskabelige tillidshverv samt modtaget adskillige honorære priser og medlemskaber af videnskabelige selskaber. Han var vicepræsident i det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab (2011-2017), præsident for European

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 254 17/08/18 14.30

Geosciences Union og præsident for et program under The International Council for Science. Hans Thybo var professor ved Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, KU. I starten af september 2016 indledte institutleder Claus Beier en afskedigelsessag, der førte til Hans Thybos fratrædelse. Nu er Hans Thybo ansat ved Istanbul Technical University og knyttet til universitetet i Oslo. Sagen er dog i skrivende stund (juli 2017) ikke helt afsluttet, idet den fortsætter som en sag ved Arbejdsretten. Som i de øvrige sager fokuseres her snævert på elementer, der vedrører forskningsfrihed, her specielt i relation til tenure.

Sagen er ekstrem ved at kombinere to træk: 1) de angivne begrundelser er yderst tynde, og 2) Hans Thybo er en meget velmeriteret og internationalt højt anerkendt forsker. Det vil gøre det sværere og mere risikabelt for ledelsen at gennemføre en fyring, og ledelsen må have indregnet, at modstanden ville være større, end hvis det fx var en ung og mindre kendt forsker, og at det ville kunne skade universitetets internationale ry. At ledelsen har forsøgt at tænke sagen grundigt igennem, og måske har været i tvivl om holdbarheden, fremgår også af, at ledelsen ifølge en artikel i *Weekendavisen* (13. januar 2017) på forhånd indhentede råd hos Kammeradvokaten. Artiklen havde i øvrigt titlen: "Rektor med dårlige råd" (udtrykket baseret på anonym kilde i ledelsen). Så hvis ledelsen kan slippe godt fra denne fyring, har rigtig mange forskere grund til at føle sig utrygge.

I dette tilfælde har vi en fyringssag, der alene begrundes i "den ansattes forhold". De angivne grunde var: 1) at Hans Thybo skulle have forsøgt ud fra sin overordnede position at påvirke en postdocs vurdering af ledelsen i negativ retning i forbindelse med besvarelse af den årlige APV (undersøgelse om arbejdspladsvurdering) på KU, 2) at Hans Thybo skulle have benyttet sin private gmail-konto til arbejdsrelateret kommunikation. Der var ikke tale om en bestemt mail eller om mails med særligt indhold. Det var arbejdsrelaterede mails generelt.

Angående den første grund har pågældende postdoc i december i et interview sagt til tidsskriftet *Nature*, der skrev om sagen, at han

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 255 17/08/18 14.30

på ingen måde har følt sig presset. Angående den anden grund har ledelsen senere skrevet til universitetets ansatte: "Og universitetet afskediger heller ikke ansatte, blot fordi de har brugt en gmail-konto eller for andre mindre overtrædelser, siger rektor Ralf Hemmingsen." Det var for at berolige alle os, der i årevis af og til bruger privat mail o.l. ved arbejdsrelateret kommunikation. Det er dog ikke helt beroligende, eftersom det åbenbart er "en mindre forseelse" at bruge gmail til arbejdsrelateret kommunikation – og det i en tid, hvor forskningsverdenen flyder over med kommunikation på alle mulige medier, private websider og blogs, Facebookgrupper, YouTube mv. som led i faglig formidling og forskningsdebat. Selvom det ikke er en fyringsgrund, er det åbenbart alligevel en "mindre overtrædelse". Det er en krænkelse af både forsknings- og ytringsfrihed. Det er klart, at hvis der er tale om fortrolige data eller følsomme oplysninger om arbejdsstedet, skal man overholde sikkerhedsforskrifter, men ellers bør der være frit slag.

Som det fremgår af casebeskrivelsen i appendiks, skabte sagen meget hurtigt voldsom opmærksomhed, og protester strømmede ind lokalt og fra forskere i mange lande. Sagen gav anledning til to kritiske artikler i *Nature*, et af verdens to absolut førende toptidsskrifter, heraf det ene på lederplads. I december iværksatte seks professorer fra KU en international underskriftsindsamling, der på få dage samlede mere end 1.000 underskrifter fra over 50 lande, herunder fra ledende forskere i videnskabelige selskaber, tidsskriftsredaktioner mv. (Gregersen et al. 2016). I januar var der modtaget over 1.500 underskrifter, som blev afleveret til rektor. Man må gå ud fra, at dette er reaktioner, som ledelsen på forhånd havde indkalkuleret. Dertil kom flere breve fra udenlandske forskere, sendt direkte til ledelsen.

Også i denne sag får man en klar fornemmelse af, at der er tale om skinbegrundelser, allerede af den grund, at de er så svage. Jeg kan ikke forestille mig, at de angivne grunde ville kunne holde i Arbejdsretten. Det burde være tilladt, beskyttet af ytringsfriheden, også for velrenommerede professorer, at diskutere, hvad man mener om ledelsen, og at sige til yngre forskere, at man godt må sva-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 256 17/08/18 14.30

re med sin ærlige vurdering i en APV, selvom den er negativ. Og grunden med brug af gmail kan ikke tages alvorligt. Det er ikke blevet klart, hvad de reelle motiver kan være, men det antydes, at der er tale om personlige motiver. Vi får se, om det opklares.

I den foreliggende sammenhæng er der, uanset hvad Arbejdsretten når frem til, to spørgsmål, der skal besvares: 1) Omfatter forskningsfrihed en ret til frit at diskutere og eventuelt kritisere ledelsen? 2) Hvis man kan blive fyret af de to angivne grunde, er der så tenure?

Hvad det første spørgsmål angår, er jeg nødt til at sige, at jeg egentlig finder det pinligt, at jeg skal bruge plads på det. Hvis man ikke kendte baggrunden, kunne det ligne fortænkte, virkelighedsfjerne og teoretiske rituelle armbøjninger. Men nu er realiteterne sådan, at det er nødvendigt at diskutere. Jeg vil dog nøjes med at citere et uddrag fra to af de autoritative tekster, som jeg før har henvist til, nemlig UNESCO- anbefalingen fra 1997 og LERU-erklæringen fra 2011.

> Higher-education teaching personnel are entitled to the maintaining of academic freedom, that is to say, the right, without constriction by prescribed doctrine, to freedom of teaching and discussion, freedom in carrying out research and disseminating and publishing the results thereof, freedom to express freely their opinion about the institution or system in which they work, freedom from institutional censorship and freedom to participate in professional or representative academic bodies (UNESCO 1997: punkt 27, min fremhævelse).

Fra LERU-erklæringen:

> Academic freedom includes the following three aspects:
> (a) An individual right to the expressive freedoms for members of the academic community (both staff and students) as individuals, e.g. freedom of opinion and expression and freedom of associations (LERU 2011: 138, min fremhævelse).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 257 17/08/18 14.30

Det burde efter min mening ikke efterlade tvivl: Der er tale om en grov krænkelse af den akademiske frihed, hvis ledelsen kan fyre en forsker af den grund, som ledelsen har brugt her.

Hvis sagen ender med, at fyringen erklæres lovlig, vil det have voldsomme skadevirkninger for forskningsfriheden, fordi det demonstrerer, hvor vidtgående ledelsens magtbeføjelser er. Hvis ledelsen har magt og ret til at fyre en forsker med så tynde begrundelser og er i stand til at gennemføre det under så store protester fra den internationale forskerverden, så vil stort set enhver forsker kunne frygte at blive fyret efter ledelsens forgodtbefindende. Selvom meget henligger i tåger, ser det her – til forskel fra i DPU-sagen – ikke ud til, at det er modvilje mod Hans Thybos forskning eller hans forskningsområde, der er det reelle motiv. Så de frihedsbegrænsende effekter vil sikkert snarere være generel disciplinering, frygt, konformisme og selvcensur, først og fremmest med hensyn til kritik af ledelsens linje. Alle skal tage sig i agt og vare deres mund. Det er velkendt fra magtforskningen (og almindelig erfaring), at rene magtdemonstrationer med det formål alene at demonstrere magt og skræmme har sådanne effekter, og at de er større, jo mere spektakulære og synlige de er, og jo større modstand der er overvundet.

Hvis sagen ender med, at fyringen erklæres usaglig, afhænger konsekvenserne meget af, hvad der så skal ske for at rette op. Hvis der bliver tale om blot en økonomisk erstatning, kan ledelsen trække på skuldrene. Universitetet betaler, men i det samlede regnskab kan det ikke mærkes. Så virkningerne vil være nogenlunde, som hvis fyringen var erklæret lovlig. Hvis det ret usandsynligt skulle ende med, at Hans Thybo bliver genansat, er det noget andet. Så tør jeg ikke gætte på virkningerne.

Jeg har omtalt denne sag og de foregående under overskriften "tryghed i ansættelse og tenure", fordi der jo er tale om fyringssager. Men som det er fremgået, har spørgsmålet om ytringsfrihed også spillet en rolle, endog en fremtrædende rolle både i AAU-sagen og i KU-geofysik-sagen. Dette tema vil jeg gå over til nu med introduktion af andre sager, men jeg opfordrer læserne til at have de foregående in mente.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 258 17/08/18 14.30

Frihed til publicering og faglig kommunikation

Ytringsfrihed er jo en grundværdi i moderne samfund og er til stadighed udsat for pres og angreb. Alle har ytringsfrihed, men der er grænser. Det gælder generelt, og det gælder inden for forskningens verden. Når konflikter eller krænkelser af forskeres ytringsfrihed dukker op i offentligheden, er det som regel den almindelige ytringsfrihed (fx i grundlovens forstand), der henvises til, eventuelt deres ytringsfrihed som offentligt ansatte.

I den seneste halve snes år er der kommet to digre udvalgsbetænkninger fra udvalg under Justitsministeriet (Justitsministeriet 2006, 2014) og adskillige undersøgelser og forskningsrapporter, der dokumenterer problemer med offentligt ansattes ytringsfrihed (Willig 2016; Sørensen 2015; se endvidere Justitsministeriet 2014: 22ff for flere henvisninger). Det er anerkendt, at selvom offentligt ansatte formelt har ret vidtstrakt ytringsfrihed, er realiteterne anderledes, fordi ledelsen har mange muligheder for at bruge "såkaldt "skjult" sanktionering" for uønskede ytringer (Justitsministeriet 2014: 21). Det kan have betydelige omkostninger for den enkelte, og frygten for det kan have betydelige disciplinerende konsekvenser, der fører til selvcensur. Som nævnt kan en usaglig fyring for at lukke munden på en medarbejder have relativt små omkostninger for ledelsen, selv hvis den bliver dømt usaglig. Sørensen (2015: 154) fandt i en undersøgelse blandt Dansk Magisterforenings medlemmer, at 21 % af de adspurgte havde holdt kritik af forhold på arbejdspladsen tilbage på grund af frygt for repressalier (bemærk: Der blev spurgt specifikt til *forhold på arbejdspladsen*). Sørensen viser i den sammenhæng, at de ansatte oplever det som belastende ikke at turde fremkomme med kritik, hvor de egentlig burde, og bruger begrebet *moralsk stress.*

Jeg vil i tillæg til offentligt ansattes almindelige ytringsfrihed særligt se på den frihed til at ytre sig, som er en del af forskningsfriheden. Der har været en tendens til at overse dette. Jeg vil se på, om ledelsen legitimt og lovligt kan begrænse denne frihed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 259 17/08/18 14.30

Det er anerkendt, at de enkelte forskere har særlig frihed og ansvar, når det gælder retten til ved brug af samfundets ressourcer at rejse spørgsmål om sandt og falsk, også når det evt. kan anfægte autoriteter, dogmer og nedarvede trossætninger. Det har jo været en del af videnskabernes etos i århundreder. Ingen andre professioner har den frihed indbygget i ansættelsesforholdet. Med friheden følger pligten til at begrunde påstande efter god videnskabelig praksis og til at lytte til og være åben over for tilsvarende velbegrundet kritik. Friheden til at kommunikere er ikke blot en ret for forskere, det er også en pligt, og det gælder både internt i akademia og eksternt til offentlighed og myndigheder. Her vil jeg erindre om redegørelsen i kapitel 4, særligt præsentationen af Mertons CUDOS-normer, Habermas' ideer om herredømmefri argumenterende samtale og Poppers ideer om falsifikationisme og det "venligt-fjendtlige samarbejde mellem mange videnskabsmænd".

Ingen frihed er absolut, og der er mange hensyn, der kan begrunde begrænsninger i ytringsfriheden, også for forskere. Nogle af dem blev omtalt i kapitel 7 om hemmeligholdelse mv., fx persondatalov, forvaltningslovens § 27, forskningsetiske hensyn mv. Der er også illegitime begrænsninger, der er påført udefra, fx mundkurvskontrakter og trusler mod forskere, fx ved at politikere eller virksomheder forsøger at presse universiteter til at fyre forskere for udtalelser. Vi så det i eksemplerne i kapitel 7 med Lars Erslev Andersen og Marlene Wind og ovenfor i eksemplet med Henrik Møller.

I dette og følgende afsnit vil jeg omtale, i hvilket omfang *ledelsen* selv kan begrænse forskernes frihed til at ytre sig frit i deres rolle som forskere. Det vil jeg igen gøre ud fra eksempler.

Inden eksemplerne vil jeg kort nævne, at problemfeltet i hvert fald omfatter: 1) publicering af forskningsresultater, 2) faglig kommunikation i øvrigt, herunder faglige bedømmelser, 3) formidling og alment rettet kommunikation om forskning, 4) rådgivning og ekspertbistand, 5) universiteternes og forskningens forhold, herunder ledelsen, 6) deltagelse i offentlig debat med baggrund i forskningsfeltet, rollen som "intellektuel". Jeg kan ikke komme ind

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 260 17/08/18 14.30

på alle disse, men vil dog strejfe de fleste. Eksempler på 4) og 6) er i øvrigt berørt i kapitlerne 6 og 7.

Forskeres ytringer i andre roller uden relation til forskningen er uvedkommende. Det er dog god tone ikke at bruge sit ansættelsessted i disse sammenhænge, men titel må man gerne bruge, fx professor. Nogle institutioner har vejledende regler, som jeg dog ikke kan få plads til at komme ind på.

Publiceringsfrihed

Har ledelsen ret til at hindre forskere i at publicere? Publiceringsfriheden og -pligten er blandt de helligste værdier i forskningen, hvilket der er mange gode grunde til, jf. kapitel 4. Sporene fra Pavens *Index Librorum Prohibitorum*, bogbrændinger og diktaturstaternes censurmetoder skræmmer.

De grundlæggende principper er, at forskningsresultater, som er vurderet til at leve op til gældende standarder, må og bør offentliggøres. Der er jo mange forskellige publiceringskanaler, fra working papers og conference papers til monografier og artikler i de internationale toptidsskrifter. I sidstnævnte vil kun få procent af de indsendte manuskripter slippe gennem nåleøjet, men en eller anden publiceringsform vil normalt altid være tilgængelig. Mange mener, at der i dag snarere publiceres for meget end for lidt. Der forventes altid at foregå en kritisk vurdering af, om resultaterne lever op til gældende faglige standarder, om ikke andet af forfatteren selv. Det sidste kan fx være tilfældet, hvis en forsker offentliggør et arbejdspapir med foreløbige resultater på et seminar eller i en institutserie.

Der er naturligt nok størst konkurrence om adgang til medier med høj prestige. Principielt foregår selektionen af særligt fagkyndige fagfæller helt uafhængigt af universitetsledelser. Ideelt skulle det også være helt overladt til forskeren eller forskningsgruppen at beslutte, hvornår man mener, resultater er klar til publicering, og hvordan man vil søge at publicere, fx om det skal være i bogform eller i tidsskrifter og i så fald hvilke tidsskrifter.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 261 17/08/18 14.30

Friheden udhules i disse år med hensyn til valg af publiceringsform og -kanal. Universiteternes økonomi afhænger af, hvor meget der publiceres, og i hvilke medier der publiceres. Mange steder har ledelsen indført mere eller mindre obligatoriske publiceringsstrategier, og vi så (kapitel 6), hvorledes det overvåges, hvilke publikationer der kan udløse BFI-point. I Aalborgsagen med fyringen af Henrik Møller indgik optælling af BFI-point. Det begrænser publiceringsfriheden, hvis muligheder for frit valg af publiceringskanal begrænses, og hvis forskere presses til at publicere mere, end de ellers ville gøre.

Hvis der indføres eksplicitte regler om, at forskerne *skal* publicere i bestemte medier, fx dem, der står på BFI-listerne, er der uden tvivl tale om en krænkelse af forskningsfriheden. Jeg er ikke bekendt med, om der findes så strikse regler. Men det er udbredt, at ledelsen på forskellige måder lægger et pres på forskerne for at styre deres publiceringsadfærd, fx gennem medarbejdersamtaler, også i en grad så forskerne føler deres frihed gået for nær. Problemet har været diskuteret (bl.a. Schneider 2017), men det principielle spørgsmål om forskningsfrihed er ikke blevet afklaret.

Når det gælder selve indholdet i publikationerne, har ledelsen ikke ret til at blande sig, hvis forskningsfriheden skal respekteres. Dette til forskel fra dokumenter, som en ansat i fx et ministerium skriver som led i sagsbehandling. I forbindelse med sektorforskningsinstitutioners myndighedsbetjening omtales i vores interviews eksempler på "forhandlede" resultater mellem myndighed, institutionsledelse og forskere, og det var også omtalt i "Gyllegate-sagen" ved AU (se kapitel 7).

Beslaglæggelse af økonomiprofessors forskningsrapport på SDU (nr. 5 i appendiks)

Et eksempel på et direkte indgreb i publiceringsfriheden var på SDU i 2003. Økonomiprofessor Christen Sørensen havde i en kronik kritiseret en rapport om erhvervsudviklingen på Fyn, som tre

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 262 17/08/18 14.30

af hans kolleger havde udsendt. Som supplerende materiale havde dagbladet Fyens Stiftstidende på sin hjemmeside lagt nogle tekster af Christen Sørensen, hvor han i skarpe vendinger udfoldede kritikken. Disse tekster udsendte Christen Sørensen senere som "*Economic Discussion papers, No. 3/2003*" i instituttets skriftserie. Efter nogen medieblæst og intern uro om sagen på SDU besluttede institutleder Niels Nannerup i december at beslaglægge Christen Sørensens rapport, så den ikke længere måtte udsendes. Hans begrundelse var, at der ikke var tale om forskning. Begrundelsen sættes ejendommeligt i relief derved, at Christen Sørensen i samme måned fik dele af det samme paper (i uddrag) publiceret i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* (Bd. 141, nr. 3: 421-424). Her svarede de tre kolleger i øvrigt på kritikken og udtrykte, at de var glade for at få mulighed for at svare.

Christen Sørensen opfattede beslaglæggelsen som et illegitimt indgreb i sin forskningsfrihed og klagede op gennem systemet. Tilsynsmyndigheden (Universitets- og Bygningsstyrelsen) lagde til grund, at da rapporten var fremstillet på universitetets regning, havde ledelsen ret til at bestemme, hvad der kunne trykkes og sendes ud. Den kunne imidlertid ikke tage stilling til institutlederens vurdering, at der ikke var tale om forskning, men sendte dette spørgsmål videre til vurdering i Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (SSF). SSF vurderede Christen Sørensens rapport og konkluderede, at der var tale om forskning. Allerede før Christen Sørensen selv fik svar, kom dette resultat åbenbart institutlederen for øre, så han valgte at frigive rapporten. Den blev genoptrykt og udsendt igen, nu som "*Economic Discussion papers 3/2005*". Kort tid efter fik Christen Sørensen selv meddelelse om SSF's afgørelse fra styrelsen, der skrev, at da rapporten nu blev frigivet, fandt man ikke anledning til at foretage sig yderligere. Christen Sørensen var utilfreds med forløbet og undrede sig over, at det ikke skulle have tjenstlige konsekvenser for ledelsen. En klage til Ombudsmanden over dette gav imidlertid ikke noget resultat.

Der er ikke tvivl om, at der her er sket et overgreb, som har krænket forskerens publiceringsfrihed. Henvisningen til, at ledelsen har

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 263 17/08/18 14.30

ret til at bestemme, hvad der kan trykkes på instituttets regning, er ren formalisme fra styrelsens side. Det var heller ikke økonomi, der var institutlederens begrundelse, og rapporten var jo allerede trykt, da den blev beslaglagt. Praksis med trykte working papers i institutserier (som i øvrigt har svindende betydning) har de fleste steder været, at forfattere frit kunne få deres arbejdspapirer udsendt, ofte som første trin til en mere færdig publikation. Nogle steder har man brugt at nedsætte en redaktion til at vurdere, men at overlade det til den til enhver tid siddende institutleder at foretage en faglig vurdering kender jeg ikke eksempler på. På sektorforskningsinstitutter har det været praksis, at ledelsen skulle godkende rapporter, når man udsender i instituttets navn. På universiteter er det forfatteren, der hæfter for resultatet, ikke universitetet eller instituttet, selvom den udsendes med instituttets navn. Det er jo universiteternes opgave at frembringe resultater og at få dem offentliggjort.

Der forekommer tilfælde, hvor publikationer trækkes tilbage, også artikler, der har været trykt i anerkendte tidsskrifter. Men det vil altid være, fordi der er opdaget alvorlige fejl, uredelighed eller brud på forskningsetiske principper e.l., og det vil være – eller bør i hvert fald være – baseret på undersøgelser og vurderinger foretaget uafhængigt af ledelsen. Det findes der en del eksempler på, enten ved at forfatteren selv trækker artiklen tilbage, at tidsskriftsredaktionen gør det, eller at ledelsen gør det efter at have foranstaltet en undersøgelse foretaget af uafhængige fagfæller. Et eksempel er sagen fra CBS, 2016, med rapporten betalt af Bæredygtigt Landbrug, som jeg omtalte i kapitel 7. Denne rapport blev fra starten kritiseret voldsomt, og stemmer i offentligheden krævede, at CBS skulle trække den tilbage. Ledelsen undlod at gøre dette, før den var vurderet af fagkyndige, uafhængigt af ledelsen. Det var efter min vurdering en korrekt fremgangsmåde. At der så gik temmelig lang tid, før undersøgelsen blev igangsat, og at det næppe var sket, hvis sagen ikke var blevet afdækket i medierne, mest grundigt af DR, Deadline, er en anden sag. Det interne Praksisudvalg på CBS slog i den forbindelse også fast, at der var forfatteren og forfatteren alene, der hæftede for indholdet.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 264 17/08/18 14.30

Skal man vurdere udfaldet i Christen Sørensens sag, må man desværre sige, at det ikke klart viser, om forskningsfriheden sætter grænser for ledelsens ret til at nægte adgang til publicering på instituttets regning. Det blev nok fra tilsynsmyndigheden tilkendegivet, at rapporten burde publiceres, efter at SSF havde sagt, at det var forskning, men ikke påpeget klart, at ledelsen havde overskredet sine beføjelser ved at beslaglægge publikationen.

En udløber af sagen, hvor Christen Sørensen mere eksplicit fik medhold, drejede sig også om ytringsfrihed i faglig kommunikation. I afslutningen af et konfliktforløb havde ledelsen pålagt Christen Sørensen en aftale om ikke at omtale tre kolleger ved navn i medierne, hvis han kommenterede deres forskningsresultater. Denne aftale erklærede Ombudsmanden for at være i strid med universitetslovens § 2, stk. 3, om forskningsfrihed. Ledelsen kan ikke kræve, at man som forsker ikke må nævne navne på kolleger, hvis forskning man kritiserer. Det ville også være meget ejendommeligt. Det er i øvrigt den eneste afgørelse fra Ombudsmanden, vi har fundet, der henviser til forskningsfrihed.

Penkowa-sagerne. To tilfælde af indgreb mod faglig kommunikation (nr. 6 i appendiks)

De fleste læsere vil sikkert huske den omfattende sag med hjerneforskeren Milena Penkowa, der eksploderede som en offentlig skandalesag i 2010 og førte til Penkowas fratrædelse efter en dom for underslæb, domme for uredelighed, fratagelse af eliteforskerpris, fratagelse af doktorgrad mv. (En fyldig samling af dokumenter findes på KU's hjemmeside; søg under "Penkowa"). Fra hele dette store sagskompleks har jeg udvalgt to enkeltsager, hvor der forekom krænkelse af forskeres frihed til faglig kommunikation. Jeg vil drøfte, hvordan det forholder sig til ledelsesretten.

Det første tilfælde handler om "den første disputatssag" (ud af to). Her blev en indstilling fra et bedømmelsesudvalg reelt under-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 265 17/08/18 14.30

kendt af dekanen Ralf Hemmingsen, således at den ikke nåede frem til behandling i fakultetsrådet (som det hed dengang).

Umiddelbart vil man måske undre sig over at se det som en sag om indgreb mod faglig kommunikation, da det primært handlede om, hvorvidt Penkowa kunne få godkendt afhandlingen eller ej. Det var selvfølgelig også hovedsagen, men min pointe er, at for at nå frem til den beslutning forudsættes en faglig kommunikation, som i dette tilfælde foregår efter meget stramme og formaliserede regler. Det er også et eksempel, hvor man ikke kan sige, at den almindelige ytringsfrihed eller offentligt ansattes ytringsfrihed er krænket, da det drejer sig om fortrolig forskerkommunikation, som delvis er unddraget offentligheden.

Disputatshandlinger udgør en slags paradigme for, hvordan faglig kommunikation skal foregå, når den er mest grundig og pålidelig. Det er et eksempel på det, Merton kalder "organiseret skepticisme": Et bedømmelsesudvalg nedsættes, det læser, kontrollerer og forhandler og afgiver en indstilling, som derefter legalitetstjekkes og sendes videre til fakultetsrådet. Fakultetsrådet læser og forhandler for dernæst at træffe en beslutning om antagelse til forsvar eller ej. Hvis den antages, afholdes der et offentligt forsvar, hvor enhver kan anmelde sig som opponent og overvære, om forsvaret går rigtigt til. Bedømmelsesudvalget træffer sin endelige afgørelse, som konfirmeres i fakultetsrådet.

I dette tilfælde skete der det, at dekanen brød ind og forvred kommunikationsprocessen. Bedømmelsesudvalget indstillede nemlig til forkastelse og rejste ydermere mistanke om uredelighed i forbindelse med et rotteforsøg. Normal procedure ville have været at lade sagen gå videre til fakultetsrådet, der så kunne tage stilling, herunder til, om der skulle rejses uredelighedssag for UVVU (Udvalget vedrørende Videnskabelig Uredelighed). I stedet sendte dekanen efter en ureglementeret procedure sagen til udtalelse hos to udenlandske eksperter og påtog sig selv at undersøge sagen vedrørende mulig uredelighed med et rotteforsøg. Det endte med en påtale til bedømmelsesudvalget og et tilbud til Penkowa om evt. at få bedømt afhandlingen "pøny af et andet bedømmelsesudvalg".

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 266 17/08/18 14.30

Her er det åbenlyst, at ledelsen har misbrugt sine ledelsesbeføjelser til at forhindre, at bedømmelsesudvalgets indstilling blev bragt videre i den faglige kommunikationsproces. Ralf Hemmingsen har heldigvis også senere erkendt fejlen, men først efter at skandalen var rullet op, takket være en journalist på *Weekendavisen*. Eksemplet er paradigmatisk, fordi det så klart demonstrerer, at det faktisk har afgørende betydning for forskningens kvalitet og troværdighed, at faglig kommunikation kan foregå frit. Det hensyn må sætte grænser for ledelsesretten. Man må vel sige, at i dette tilfælde blev det også erkendt, med en halv snes års forsinkelse, at der var sket en fejl. Men det fik ikke konsekvenser, og der er ikke sket noget, der kan forebygge, at det kan ske igen.

Et andet hændelsesforløb i Penkowa-sagen handler også om begrænsning af fri faglig kommunikation. Det drejer sig om en sag om problematisk forskningspraksis, der verserede ved KU's praksisudvalg i 2007-2008 og var rejst af professor Elisabeth Bock. Den endte med, at Penkowa blev frifundet. Elisabeth Bock fik derefter indskærpet, at det kunne være strafbart, hvis hun fortsat fremsatte mistanke om, at Penkowa havde overtrådt regler om god videnskabelig praksis. Det lyder som en mundkurv, og under alle omstændigheder er der tale om en blokering af den faglige kommunikation fra ledelsens side.

Jeg var selv med i Praksisudvalget ved sagens start, men valgte at træde ud, da jeg mente, at sagen lå uden for udvalgets kompetence ifølge vedtægter. Uanset at jeg ikke er fagkyndig på området, mener jeg, at det er tydeligt, at sagen slet ikke blev undersøgt til bunds. Henvisningen til tavshedspligt efter straffelov og personaleret mv. har dermed den meget negative virkning at mørklægge en sag, som efter almindelige normer i forskerverdenen netop burde trækkes frem i lyset og debatteres åbent. Praksisudvalget traf sin afgørelse på basis af en udtalelse fra en enkelt norsk forsker, som kun havde dokumenter til rådighed, men hverken selv havde set i mikroskopet eller talt med Penkowa eller laboranterne (eller hvem der nu havde foretaget undersøgelsen). Hvis man ikke har lov at anfægte en sådan vurdering, er forskningsfriheden krænket. Hvis

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 267 17/08/18 14.30

sagen var blevet undersøgt til bunds, ville uredelighederne sandsynligvis være blevet afdækket tidligere.

Dette forløb illustrerer også et væsentligt problem af helt principiel karakter, som kan opstå, når forskningens interne normsystem støder sammen med personalejura og ledelsesret. I forskningen er størst mulig offentlighed og åbenhed et ideal, når det angår afklaring af kvaliteten af forskningen, såvel dens resultater som metoder, udførelse og praksis. Der skal også være plads til åbent at diskutere, om forskere har udført deres arbejde ordentligt i overensstemmelse med de bedste metoder og god praksis. Det er helt afgørende for opretholdelse af viden og bevidsthed om kvalitet. I det øjeblik en undersøgelse af en forskers arbejde afslører mangler, der kan få tjenstlige konsekvenser fra ledelsens side, bliver sagen mørklagt, og der kan, som her, observeres en tendens til, at ledelsen ovenikøbet udvider tavshedspligten ud over, hvad der er hjemmel til, for at beskytte sig selv og andre på institutionen mod kritik og offentligt indblik. Det kolliderer med videnskabens normer om åbenhed og svækker den selvjustits, som gerne skulle kunne udfoldes inden for forskerfællesskaber. Illustreret med det konkrete tilfælde burde det som en selvfølge være muligt åbent at diskutere, om Praksisudvalget gjorde sit arbejde grundigt nok, og også at gøre opmærksom på, hvis man har kendskab til relevante informationer og aspekter, som burde have været inddraget mv. Jeg kan i øvrigt ikke indse, hvorfor selve sagsbehandlingen i Praksisudvalget i den slags sager ikke skulle kunne foregå offentligt. Man har jo som hovedregel også offentlig rettergang ved danske domstole. Det antages at være godt for retssikkerhed og retsfølelse, at alle kan få adgang til at følge med i, at det går rigtigt til, og få indsigt i, hvad der er gældende ret.

Endelig var der et tredje eksempel i samme sagskompleks, som er medtaget, fordi det indikerer, hvor stærkt et pres ledelsen forsøgte at lægge for at bringe en kritiker til tavshed, nemlig en indkaldelse af Elisabeth Bock til en tjenstlig samtale med antydning af, at der kunne blive tale om en fyringssag. Den havde dog intet kød på sig. Det er et tydeligt tegn på den magt, som ledelsen har fået,

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 268 17/08/18 14.30

at det er muligt at fremsætte denne type af indirekte trusler uden at skulle stå til regnskab over for nogen demokratisk forsamling.

DPU-sag 2. Ledelsessager på DPU rejst over for Thomas Aastrup Rømer (nr. 7 i appendiks)

Denne sag har jeg taget med, fordi den illustrerer, hvorledes ledelsens magt kan påvirke faglige debatter. Ideelt skal kritik og faglig debat udspille sig frit mellem ligestillede parter, så sagens afklaring alene afgøres af argumenters faglige vægt. Her er der tale om tre tilfælde, hvor ledelsen har taget parti og forsøgt med tjenstlige disciplinære midler at lægge begrænsninger på en forskers ret til frit at fremsætte faglig kritik over for andre forskere.

Det drejer sig om faglige stridigheder, der er foregået inden for pædagogiske fagmiljøer, hvor lektor Thomas Aastrup Rømer, DPU, AU, er en meget flittig og til tider skarp debattør. Han havde i et essay rettet kritik mod andre forskere på sit område. I stedet for at svare Rømer direkte på kritikken valgte forskerne at henvende sig til ledelsen med endog meget grove anklager såsom ærekrænkelse, mobning, løgn, tilsvining mv. og med opfordringer til, at ledelsen skulle gribe ind over for Rømer. Det drejer sig om Jens Rasmussen, Dorthe Staunæs og Malou Juelskjær fra Rømers eget institut og Lars Qvortrup, AAU (tidligere dekan ved AU). I alle tre tilfælde har ledelsen taget skridt, der giver indtryk af, at den tager klagernes parti, og lægger op til irettesættelse og disciplinære foranstaltninger. Lederne er dekan Mette Thunø og institutleder Hanne Løngreen, efterfulgt at Claus Holm. Thomas Aastrup Rømer blev indkaldt til møder med bisidder og HR-repræsentant til stede. Jeg har læst Rømers indlæg og kan ikke finde ytringer, der falder ind under de kategorier af udtalelser, som klagerne peger på.

I ingen af de tre tilfælde kom der dog disciplinære sanktioner ud af det. Ledelsen valgte at droppe sagerne, bl.a. efter at Dansk Magisterforening gik ind. I den sidstnævnte sag kan det også have påvirket ledelsen, at der rejste sig en kraftig offentlig proteststorm

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 269 17/08/18 14.30

med mere end 1.000 protestunderskrifter på under et døgn. Angående sagens betydning for forskningsfriheden rammer et brev fra Dansk Magisterforening til institutleder Hanne Løngreen kernen. Det var i anledning af sagen, der blev rejst af Lars Qvortrup:

> I henhold til universitetsloven er det universiteternes forpligtelse at forsvare forskningsfrihed, herunder naturligvis også forskernes muligheder for at indgå i en offentlig debat. Med din beklagelse over for Lars Qvortrup gør du i realiteten det modsatte, og jeg ser derfor frem til, at du hurtigst muligt tager initiativ til at få markeret overfor de involverede parter, at Thomas ikke har gjort noget forkert, og at din beklagelse over for Lars Qvortrup annulleres med en opfordring til, at alle involverede respekterer den lovsikrede forskningsfrihed, herunder også respekterer faglige synspunkter, som man ikke deler, uden at intimidere forskere, som har en anden opfattelse end en selv (brev til institutleder Hanne Løngreen fra Jens Vraa-Jensen, Dansk Magisterforening).

De vidtgående beføjelser, ledelsen har, lægger op til eller åbner i hvert fald mulighed for, at ledelsesindgreb kan erstatte argumenter i faglige debatter. Det burde ikke forekomme, at en forsker bliver indkaldt til tjenstlig samtale med bisidder på grund af et indlæg med kritik af kollegers faglige synspunkter.

Censursagen på AU. Cheminova (nr. 8 i appendiks)

Den sidste sag handler om retten til frit at kommunikere om forhold, der vedrører et universitets faglige område. DMU (Danmarks Miljøundersøgelser) var på det tidspunkt blevet en del af AU. At debattere og kritisere forhold på institutionen falder klart ind under, hvad man har lov til, således som akademisk frihed er defineret fx i UNESCO-anbefalingerne fra 1997, i øvrigt også i henhold til grundloven og til almindelige regler om offentligt an-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 270 17/08/18 14.30

sattes ytringsfrihed. En særlig omstændighed i dette tilfælde var, at der i første omgang var tale om kollegial kommunikation på instituttets interne mail, altså noget, der ikke engang (i første omgang) kom ud til en større offentlighed. (Jeg opfordrer til at læse beskrivelsen i appendiks, nr. 8). Som det fremgår, blev seniorforsker på DMU, AU, Mette Jensen i 2008 udsat for en tjenstlig advarsel for noget, hun skrev i en intern mail. En tjenstlig advarsel er ofte første trin i en fyringssag. Mailen handlede om Cheminova, der producerede plantegift, bl.a. den dødeligt farlige gift methyl parathion, som virksomheden eksporterede til Brasilien. Giften havde længe været forbudt i Europa, og det brasilianske sundhedsministerium skønnede, at 2.000-4.000 landarbejdere årligt døde af forgiftning.

Der opstod stor medieopmærksomhed om sagen, og Mette Jensen og fire andre spurgte i en intern rundspørge på instituttet, hvad kollegerne mente om Cheminovas produktion af methyl parathion. Det foregik på en forskningsinstitution med ansvar for at levere faglig ekspertise om den slags emner til myndigheder og offentlighed, herunder med pligt til at deltage i den offentlige debat. At forskerne indbyrdes afklarede deres vurderinger som led i beredskab til at deltage i offentlig debat, må være vigtigt. Desuden hører det med til ledelsens opgave at tilskynde forskerne til at deltage i den offentlige debat. Det står i universitetslovens § 2, stk. 3.

Det gjorde direktør Henrik Sandbech imidlertid ikke. I stedet tog han og personaleledelsen disciplinære skridt ved at sende en påtale og kalde til samtale. Dog ikke med henvisning til selve indholdet i mailen, men fordi der angiveligt var tale om misbrug af mailsystemet "til private formål". Sagen kom på rektoralt plan, kom i Folketinget og blev omtalt i medierne. DJØF gik ind i sagen med påstand om, at der var tale om krænkelse af grundloven og offentligt ansattes ytringsfrihed, og med trussel om retlige skridt. Herefter trak direktør Henrik Sandbech fyringsvarslet tilbage.

Der var her en klar interessekonflikt (inhabilitet) bagved, fordi Aarhus Universitets Forskningsfond med rektor Lauritz B. Holm-Nielsen i spidsen var ejer af alle A-aktier i Cheminova, i 2008 bogført til en værdi af knap 850 mio. kr. (Aarhus Universitetsfond

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 271 17/08/18 14.30

Årsberetning 2008: 42). Samtidig modtager AU alle uddelinger fra fonden, så jo større overskud i Cheminova, desto flere penge til AU. Lauritz B. Holm udtalte som øverste chef for miljøforskerne, at "universitetet har tiltro til, at kemikoncernen har moralen i orden i Brasilien". Det var den kemikoncern, hvis hovedaktionær, Aarhus Universitets Forskningsfond, han stod i spidsen for. I den magtfulde position kunne han sandsynligvis have stoppet Cheminova. I stedet sagde han som citeret.

Som Justitsministeriets udvalgsbetænkning (2014: 21) bemærkede, kan den formelle ytringsfrihed undergraves, fordi ledelsen har mange muligheder for at bruge "såkaldt 'skjult' sanktionering" for uønskede ytringer. Det forekommer, at det var, hvad Mette Jensen fik at mærke efter sagens formelle afslutning. Hun blev beordret til at fjerne redegørelser om sagen fra DMU's intranet, altså et indgreb i ytringsfrihed. Ledelsen afslog hendes anmodning om midler til en bogudgivelse, og hun fik kort tid inden sin fratrædelse (marts 2010) besked på at læse korrektur på en omfattende teknisk/naturvidenskabelig rapport, samtidig med at hendes egne samfundsvidenskabelige projekter skulle færdiggøres (herunder bogudgivelsen). I de 15 år hun havde arbejdet ved DMU/AU, havde hun aldrig fået den slags opgaver. Hendes mailboks blev lukket, inden bogmanuskriptet var færdigt og udgivet. Der var mange små og store dagligdags hændelser, som tydeligt viste hende, at hun var lagt på is, og at der var fodslag blandt ledelsen – fra den nærmeste afdelingsleder til direktøren – om at udelukke hende fra det gode selskab. Det kan tilføjes, at hun tidligere havde været en skattet og anerkendt medarbejder hos ledelsen, både den nærmeste og den øverste. I 2010 valgte hun at fratræde.

Sagen viser dels, hvor vanskeligt det overhovedet er at stå frem og komme igennem med en diskussion af kritisable forhold i en forskningsinstitution som DMU/AU, dels hvor let man efterfølgende risikerer at blive sat ud på et sidespor, hvis man alligevel vover pelsen. På trods af en stor opbakning fra kolleger både til kritikken af Cheminova og til Mette Jensen som kollega og forsker ønskede ingen at stå frem i det offentlige rum med den opbak-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 272 17/08/18 14.30

ning, de udtrykte under fire øjne og i små forsamlinger. Tag dig i agt og var din mund. Der kan let opstå problemer for den enkelte medarbejder, som står personligt og karrieremæssigt til ansvar for, hvad det nu måtte være, der ikke lige passer ledelsen, og som derfor nemt frafalder kritikken og lukker øjnene. Der skal et stort overskud til for at tage en sag op og stå fast, når man mærker ledelsens ånde i nakken. Dette siger ikke noget om, hvorvidt kolleger er gode eller dårlige, men om, hvordan et restriktivt system og en stålsat ledelse effektivt kan krænke ytringsfriheden – og gør det – når en uønsket kritik bliver fremført.

Et universitet skal forsyne offentlighed og myndigheder med den nyeste og mest solide forskningsbaserede viden. Troværdigheden forudsætter, at der er frit rum for debat og kritik. Sagen illustrerer, hvor skrøbelige disse principper er. Enkeltsager som denne kan få dybe og langvarige skadeeffekter i organisationer. Lærestykket er, at selvom man har berettiget kritik, og selvom man har ret og måske pligt til at fremføre den, kan det koste dyrt at gøre det. Det er klogere at tie stille. Det er et eksempel på det, der i fagsproget hedder organisatorisk læring, og som er nøjere beskrevet i Sørensens bog *Moralsk stress* (2015).

Sammenfatning

Tryghed i ansættelsen, tenure, er en betingelse for forskningsfrihed. Forskere skal frit kunne vælge forskningsområde, publicere og ytre sig om deres forskningsresultater og om forholdene på deres institution. De har pligt til at stille deres viden til rådighed for offentligheden og til at deltage i den offentlige debat. Universitetet skal tilskynde dem til at gøre det.

De fyringssager, der er gennemgået her, bekræfter Karrans observation af, at ansættelsestrygheden er svagt beskyttet i det danske system. Den danske arbejdsmarkedsmodel er kendt for, at det er let at fyre medarbejdere, og hvis en fyring bliver erklæret usaglig, koster det ikke arbejdsgiveren ret meget. Ledelsen har vidtgående

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 273 17/08/18 14.30

beføjelser i sådanne sager. Vi har set sager, hvor fremtrædende forskere er blevet fyret ud fra skinbegrundelser, i et tilfælde efter pres fra magtfulde erhvervsinteresser. To universiteter, KU og AU, der annoncerer stillinger med "tenure track", har på forespørgsel svaret, at de ikke ser tenure som et led i et værn for forskningsfrihed.

Vi har endvidere set sager, hvor forskere er blevet beklikket på deres ret (og pligt) til at publicere, kommunikere fagligt, formidle og udtrykke deres mening om forhold på deres institutioner. I Aalborg-sagen er det altovervejende sandsynligt, at Henrik Møller blev fyret for noget, han havde sagt, eller som man ville forhindre ham i at sige. I DPU-sag nr. 1 spillede Asger Sørensens udtalelse ikke en rolle for hans fyring, men han blev dog presset til at beklage noget, han havde sagt til pressen, nemlig at han var blevet flyttet til et område, han ikke var bedømt kvalificeret til (hvilket var sandt). I Penkowa-sagerne blev Elisabeth Bock udsat for pres for at hindre kritik. I fyringssagen fra Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning ved KU var fyringsgrunden påstået ulovlig kommunikation. Hvis det viser sig at være legitim fyringsgrund, står det ilde til. I sagen om beslaglæggelse af en forskningsrapport på SDU blev beslaglæggelsen trukket tilbage, men uden konsekvenser for ledelsen og uden en undskyldning. I DPU-sag nr. 2 intervenerede ledelsen mod legitim faglig kritik, men frafaldt, bl.a. efter intervention fra Dansk Magisterforening og protester fra forskere og offentlighed, men igen uden konsekvenser for ledelse og uden undskyldning. I Cheminova-sagen krænkede ledelsen Mette Jensens ytringsfrihed, men frafaldt efter intervention fra DJØF. Igen uden konsekvenser for ledelsen og uden nogen kompensation eller undskyldning.

I flere tilfælde er forskerne blevet udsat for trusler om disciplinære foranstaltninger, som så er blevet trukket tilbage efter intervention fra faglige organisationer og protester eller er gået i sig selv igen, fordi der ikke var grundlag for truslerne. Vi har set to tilfælde, hvor sagerne er klaget op til tilsynsmyndigheden, og hvor denne har behandlet sagerne uden at inddrage universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed, selvom sagerne åbenlyst hand-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 274 17/08/18 14.30

lede om forskningsfrihed. Tilsynsmyndigheden har ikke tillagt universitetslovens bestemmelse om værn om forskningsfrihed nogen betydning. Tilsynsmyndigheden har også bekræftet, at ledelsen suverænt kan afgøre, hvad der er faglige kerneområder uden hensyn til bestemmelserne om forskningsfrihed og uden hensyn til kravet om medbestemmelse i universitetsloven.

Sagerne bestyrker klart resultaterne fra det foregående kapitel: at forskningsfrihed er svagt beskyttet og meget lavt prioriteret af ledelse og myndigheder.

KAPITEL 10

Sammenfatning og anbefalinger

Formålet med undersøgelserne var:

- At afklare, hvad forskningsfrihed omfatter, og hvorledes den begrundes under nutidens vilkår i overensstemmelse med internationalt anvendte standarder.
- At afdække, hvilke politikker der findes i Danmark på forskellige organisatoriske niveauer til sikring af forskningsfrihed på institutionerne.
- At belyse den faktiske tilstand med hensyn til at realisere idealerne om forskningsfrihed under nutidens vilkår.

I dette afsluttende kapitel vil jeg gøre de vigtigste resultater op og dernæst sætte dem ind i et bredere perspektiv ved at pege på mulige årsagsfaktorer bag de observerede tendenser.

Begrebet forskningsfrihed og dets begrundelse

Jeg har valgt at se på forskningsfrihed frem for det bredere og mere komplekse begreb akademisk frihed for at begrænse opgaven. Helt kan jeg dog ikke udelade det, da det oftere er det, man taler om i de internationale erklæringer og i litteraturen. Jeg har i bogen

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 277 17/08/18 14.30

også valgt at undlade at gå i dybden med punktet vedrørende de begrænsninger på forskningsfriheden, der begrundes etisk og ud fra andre legitime samfundshensyn. Det bliver i en anden tekst.

Forskningsfrihed er defineret i en række internationale deklarationer og anbefalinger, som jeg bygger på. Udgangspunktet er den enkelte forskers frihed. De vigtigste elementer er:

- Frihed i valg af emne.
- Frihed i valg af empiriske undersøgelses- og analysemetoder.
- Ret til at bevæge sig frit og til frit at vælge samarbejdspartnere og kommunikere med dem.
- Ret til frit at drage konklusioner.
- Frihed til at publicere, både inden for det videnskabelige samfund og over for den bredere offentlighed. Friheden gælder også frihed til at kommunikere om forhold på den institution, hvor man er ansat.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at forskningsfrihed har tre niveauer: det individuelle, det kollektive og det institutionelle. Det individuelle niveau, den enkelte forskers frihed, er det grundlæggende, men forskning og videnskab er i dybeste forstand et kollektivt og langsigtet projekt, der overskrider ikke blot det enkelte individ, men også den enkelte institution, hvor forskerne er ansat. Selvom der er en tendens til at dyrke de store gennembrud som resultater af enkeltes geniale præstationer, bygger de jo altid på hele summen af den viden og kreativitet, der findes i forskningssamfundet, i nutiden såvel som i fortiden. Derfor giver det heller ikke mening at se resultater som produkter af de enkelte institutioner, hvor forskerne er ansat.

Den kollektive frihed kræver, at forskerne i fællesskab har stor indflydelse på styring af fælles akademiske anliggender, som er basis for udviklingen af deres forskningsfelt, herunder valg af ledere, organisering, ressourceallokering, faglige bedømmelser samt ansættelser og afskedigelser. Hvis de fx ikke har indflydelse på ressourceallokering, kan den individuelle frihed til valg af emne være

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 278 17/08/18 14.30

af ringe værdi. Den institutionelle frihed består primært i frihed fra indgreb udefra, men også i beføjelser baseret på indre demokrati til at beskytte sig mod trusler indefra.

De tre niveauer forudsætter, understøtter og begrænser hinanden. Derfor handler forskningsfrihed om en optimal balance i trekanten: individuel, kollektiv og institutionel frihed. Forskere skal være originale, men for selvrådig enegang kan undergrave fællesskaber. Omvendt kan fællesskaber undertrykke geniet. Det samme gælder relationer mellem institution og de to andre hjørner. Præcis hvor den optimale, perfekte balance er, kan næppe bestemmes generelt og abstrakt, og det har jeg ikke forsøgt. Det er lettere at konstatere, hvis der er ubalance, altså hvis der er noget, der i hvert fald ikke er godt for forskningsfriheden.

På næste niveau er det nødvendigt at indregne, at forskningen er dybt afhængig af omverdenen, og det i stigende grad. Her er sondringen mellem negativ og positiv frihed vigtig, eller som man somme tider – forenklet – siger: "frihed fra" vs. "frihed til". Det er ikke nok, at omverdenen, i praksis staten og andre magtfulde aktører, undlader at opstille begrænsende regler og forbud. Der skal også være ressourcer til rådighed. Derfor må forskerne og deres institutioner kunne redegøre for, hvad der kommer ud af ressourcerne. Hvis de ikke kan det, undergraves uafhængigheden. Og det kan også være nødvendigt, at staten fører tilsyn og griber ind, hvis der forekommer frihedskrænkelser internt i forskermiljøerne, fx hvis ledelsen uddeler mundkurve, tilsidesætter fagkyndige bedømmelser, afskediger for at nedlægge forskningsfelter, der giver generende eller blot urentable resultater, eller hvis ledelsen svigter sin pligt til at tilskynde forskerne til at deltage i den offentlige debat. Også her er der tale om en balance, hvor det optimale punkt kan være svært at definere, men hvor det kan være åbenlyst let at konstatere, hvis det i hvert fald ikke er nået.

Begrundelserne for, hvorfor forskningsfrihed er en værdi, der skal beskyttes, findes i princippet på to niveauer. For det første er den begrundet ud fra de grundlæggende og universelle frihedsrettigheder, som alle mennesker antages at have ifølge grundværdier

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 279 17/08/18 14.30

i moderne demokratiske samfund, og som er nedfældet i menneskerettighedserklæringer og -konventioner. Alle har i princippet ret til at forske frit. Det er imidlertid kun et fåtal, som kan få stillet ressourcer til rådighed ved at være ansat til at gøre det. Her kommer vi til det andet niveau i begrundelserne.

Forskere på universiteter o.l. har på nogle punkter mere vidtgående frihedsrettigheder i deres professionelle arbejde end de fleste andre. Til gengæld har de pligter. De har pligt til at gøre deres bedste for at frembringe ny viden efter de bedste metoder, de kender, de har pligt til at stå på mål for kritik, og de har pligt til at stille deres viden til rådighed for alle andre. Det skal de gøre, også hvis det kan vække modstand. Disse særlige rettigheder og pligter har de som led i den arbejdsdeling, der findes i moderne samfund. Det er de frihedsrettigheder, der er nævnt ovenfor, og som begrænser ledelsesretten. Det kan sagtens tænkes, at ledelsesretten også burde begrænses på andre områder, men det er for stor en diskussion til, at den kan tages op her.

Begrundelser for begrænsning af ledelsesretten af hensyn til forskningsfriheden er på første trin funktionelle: Friheden er en forudsætning for at kunne nå forskningens formål, nemlig at få nye og kontrollerede resultater med størst mulig sandhedsværdi. På næste trin: At dette har en værdi som forudsætning for menneskers myndighed, demokratisk kultur og frie ræsonnerende offentligheder. Denne værdi gælder ikke blot resultaterne, men også de normer for frembringelse, kritik og kontrol af resultater, som veludført forskning inkarnerer og demonstrerer i brug. Forskningens normer i funktion viser, at det i sidste ende er den enkeltes ansvar at opnå størst mulig vished og at perfektionere sine evner og dømmekraft, siger filosoffen Ronald Dworkin, som jeg citerede i kapitel 3. Det er en del af en uafhængigheds- og selvstændighedskultur, som universiteter har et særligt ansvar for at vedligeholde og udbygge.

I historisk perspektiv er institutionel og statslig beskyttelse af forskningsfrihed en moderne norm, men en skrøbelig norm, som langtfra er sikret fuldt ud nu og en gang for alle. Den skal beskyttes

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 280 17/08/18 14.30

og vedligeholdes. Der forekommer tilbageslag, og i mange dele af verden findes den ikke, og den romantisering af en svunden guldalder, som man af og til kan støde på, savner efter min vurdering grundlag.

Regimeformer: anseelse, magt og penge

For at beskrive og forstå forskningens vilkår i nutiden har jeg brugt tre sociologiske begreber for måder at styre og organisere sociale systemer: anseelsesregime, magtregime og pengeregime. Der findes andre former, men disse er de vigtigste i moderne samfund, set i forhold til forskning. De udgør tre sammenvævede styringsformer, der indrammer forskning som social aktivitet. Sagt helt kort: Penge og magt er ikke til at komme uden om, men vellykket styring vil kræve, at forskningen styres af anseelsesregimet, og at relationer mellem anseelsesregimet og de to øvrige sker på anseelsesregimets præmisser.

Hvis anseelse fordeles i konkurrence efter, hvor gode og originale resultater forskerne fremkommer med, og hvis der på den måde skabes et synligt anseelseshierarki, har det vist sig, at der kan opstå en ganske effektiv koordinationsmekanisme helt op på globalt plan. Anseelseshierarkiet gælder ikke blot forskere, men også medier (tidsskrifter mv.), universiteter og videnskabelige selskaber. Det synliggør de nyeste og vigtigste resultater og letter dermed kommunikation, koordination og etablering af netværk mv. Forskere vil søge hen, hvor de mener at kunne bidrage bedst, og søge at undgå forskningsspørgsmål, som er besvaret.

Magtregimet og pengeregimet er nødvendige rammer om moderne universiteter, men må begrænses for at beskytte forskningsfriheden. Magtregimets overlejring har en lang og til tider destruktiv historie, men er nødvendig for at sikre materiel og organisatorisk infrastruktur for forskningen. Magt kan imidlertid ikke skabe og værdisætte ny viden, og hvis argumenter ikke overbeviser ved deres egen vægt, men med magt, er de dækningsløse. Internt

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 281 17/08/18 14.30

på institutionerne må magt derfor reguleres inden for et kollegialt selvstyre, begrænses og kontrolleres af demokratiske rettigheder til forskerstaben. Eksternt må den begrænses ved garantier for armslængdeprincipper i forhold til politiske myndigheder. Magten må respektere anseelsesregimet.

Pengeregimet (markedsmekanismer) har fået stigende betydning på grund af forskningens kommercielle potentialer og ressourcebehov. Pengeregimet kan imidlertid ikke selv skabe og koordinere forskning, da (ikke-patenterbar) viden er et kollektivt gode, som ikke kan ejes og prissættes. Sandheden har ingen pris, og penge betalt for modydelse fremkalder mistanke om korruption. Pengeregimet kan bidrage gennem donationer, der styres af anseelsesregimet, dvs. med respekt for den kollektive og individuelle forskningsfrihed.

Relationerne mellem de tre regimer er yderst risikable. Magt og penge kan undergrave anseelsesregimet, men kan ikke genopbygge det. Anseelse baseret på magt eller penge borger ikke for troværdig viden, men skaber tværtimod mistanke. Flere af de krænkelser, vi kan observere, skyldes sådanne perverse effekter, fx ved at allokering af anseelse styres af pengemediet. Det optimale er derfor, at anseelsesregimet har en styrende funktion.

Forskningsfrihedens vilkår og tilstand

En strategi i undersøgelsen af forskningsfrihedens vilkår og tilstand har som nævnt været at søge efter illegitime og unødvendige begrænsninger af forskningsfriheden. Det har ikke været et formål at undersøge, om friheden er blevet større eller mindre i nyere tid, men at registrere, om der er forhold, der ikke lever op til basale principper og kriterier for forskningsfrihed, som der er udbredt enighed om. Inden jeg sammenfatter dem, skal det dog fremhæves, at set i det længere historiske perspektiv er der på en række parametre åbenlyst bedre vilkår for forskningsfrihed i nutiden end i tidligere tider. Adgangsvejene til at kunne komme til at forske er blevet mere

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 282 17/08/18 14.30

åbne, ressourcerne er mangedoblet på blot nogle årtier, og medier til spredning af nye resultater og adgangen til dem er ekspanderet.

Nu til sammenfatning af de observerede illegitime og unødvendige begrænsninger i forskningsfriheden.

> The university has been occupied – not by students demanding a say (as in the 1960s), but this time by the many-headed Wolf of management. The Wolf has colonised academia with a mercenary army of professional administrators, armed with spreadsheets, output indicators and audit procedures, loudly accompanied by the Efficiency and Excellence March (Haffman & Radder 2015: 165f).

Ulven med de mange hoveder er magtregimet og pengeregimet. Ulven bruger de mest absurde metoder for at bevare kontrollen, den spilder store summer på ressourcekrævende fusioner, stadigt mere detaljerede registrerings- og overvågningssystemer og ekstremt kostbare prestigeprojekter. Alle skal være i toppen, og en plads under gennemsnittet er en katastrofe. Ulven lader champagnepropperne springe for hvert ekstra point på Shanghai-ranglisten, mens fåreflokken (forskerne) desperat forsøger at skabe opmærksomhed om de stadigt mere absurde tilstande. Sådan skrev to hollandske videnskabsforskere i "The Academic Manifesto: From an Occupied to a Public University", en artikel i det ansete tidsskrift *Minerva* for et par år siden.

Forholdene i Holland er nok ikke så forskellige fra de danske. Som vi så i Karrans (2007, 2017) komparative undersøgelse lå Danmark og Holland nogenlunde på samme niveau (i bunden) med hensyn til akademisk frihed.

Selve styrelsesordningen på universiteterne lever på centrale punkter ikke op til kriterierne for forskningsfrihed. Den krænker hensynet til den kollektive forskningsfrihed og giver meget lidt rum for den individuelle forskningsfrihed. Set i internationalt perspektiv er den danske ordning ekstrem. Den akademiske stab har ringe eller ingen indflydelse på så væsentligt et fælles anliggende

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 283 17/08/18 14.30

som valg af ledelse. Valg af eksterne medlemmer til bestyrelse, udpegning af ledere fra rektorer til dekaner, institutledere og studieledere foregår oppefra, og ledelsen skal ikke stå til regnskab over for forskerstaben. De organer, hvor forskerstaben er repræsenteret med talmæssig tyngde, akademisk råd og institutråd, har meget begrænsede beføjelser. Det betyder, at forskerne er unddraget kontrol over de mest væsentlige faktorer, som afgør forskningens udførelse og udvikling, såsom organisationsændringer, oprettelse og nedlæggelse af institutter og uddannelser, budgetter, stillingsopslag og ansættelser. Ledelsen kan fastlægge forskningsstrategier og har ret til suverænt at bestemme, hvad der er forskningsmæssige kerneområder for et institut. Det har tilsynsmyndigheden slået fast (i en klagesag, jf. kapitel 9 og appendiks, DPU-sag 1).

Ledelsen har direkte instruktionsbeføjelser over forskerne og desuden suveræn magt over ressourcer. Ledelsen kan beslutte at flytte forskere fra et institut til et andet, kan pålægge at forske i grupper, skrive ansøgninger mv. Det efterlader meget begrænset rum for forskernes frie forskning, og universitetslovens formelle regel om, at ledelsen ikke over en længere periode må beslaglægge forskernes fulde arbejdstid med pålagte opgaver, giver under de omstændigheder meget ringe beskyttelse. En international evaluering fra 2009 påpegede denne mangel på medbestemmelse, og der blev indført en ny bestemmelse i universitetsloven, der skulle give bestyrelsen ansvar for at råde bod på det. Reelt er der kun sket symbolske ændringer.

Faktisk rækker beføjelser til at pålægge forskere konkrete forskningsopgaver helt op til det politiske niveau. Den beføjelse fik ministeren, da sektorforskning blev overført til universiteterne i 2007.

I forhold til det overliggende politiske niveau har armslængdeprincippet i øvrigt formelt været respekteret, for så vidt som ministeriet ikke hidtil formelt har haft beføjelser til at blande sig i universiteternes udpegning af bestyrelse eller rektorer. Denne formelle uafhængighed er nu under opløsning, ved at ministeriet får adgang til at deltage i udpegningsprocessen og skal godkende, hvem der bliver formand for bestyrelsen. Dertil kommer, at mini-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 284 17/08/18 14.30

steriet råder over en række andre styringsinstrumenter, jf. nedenfor, således at universitetsledelsen i vid udstrækning er tvunget til at følge ministeriets signaler.

Universiteternes uafhængighed er desuden dramatisk svækket gennem ændringer i finansieringsstrukturen. De eksterne finansieringskilder er på fire årtier vokset fra nogle få procent til nu at udgøre over 40 %. Usikkerhed om disse midler svækker institutionernes og forskernes muligheder for planlægning. Hvad der især begrænser, er, at en stor del af de eksterne midler er bundet til bestemte felter, som er foretrukne områder for offentlige strategiske midler eller private fonde. Hvor stor en andel af de eksterne midler, der er helt frie, er ikke kortlagt, men ud over at basismidlerne udgør en aftagende andel, er også midlerne til Det Frie Forskningsråd beskåret drastisk.

Dertil kommer, at en betydelig del af universiteternes basismidler, som i princippet skulle være helt frie, i praksis i vid udstrækning bliver sat ind som medfinansiering til eksternt finansieret forskning. Det skyldes dels, at eksterne midler ofte gives uden overhead, dels at universiteterne tilskyndes til medfinansiering. Forskere anspores eller beordres til at bruge deres forskningstid på at opsøge eksterne finansieringsmuligheder, gerne i samarbejde med private firmaer. Hvor store andele af basismidlerne, der bindes på denne måde, er ikke kortlagt, men alene fravær af overhead i donationer fra fonde båndlægger nok 15 % af basismidlerne. Dertil kommer tilskud til andre eksterne bevillinger uden overhead samt de ressourcer, universiteterne yderligere skyder ind for at gøre sig lækre og tiltrække eksterne midler og samarbejdspartnere.

Delvis som en konsekvens af den øgede eksterne finansieringsandel er der sket en kraftig forringelse af forskerstabens ansættelsestryghed. Ansættelsestryghed, tenure, er en af de væsentligste forudsætninger for forskningsfrihed, analogt med hvad fx dommeres ansættelsessikkerhed er for retssikkerheden. Først og fremmest er en meget stor andel af forskerstaben ansat på tidsbegrænsede kontrakter. På universiteterne drejer det sig om, at op mod *to tredjedele* er ansat på åremål, tre-fire år eller mindre. Disse forskere

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 285 17/08/18 14.30

har ikke nogen form for sikkerhed for ny ansættelse efter ophør af den aktuelle. Allerede af den grund giver det ikke mening at hævde, at der findes tenure ved danske universiteter.

Det gælder endvidere for disse åremålsansatte, at de arbejder på projekter, som sandsynligvis er designet af andre, både hvad angår emne, metoder og teorier, muligvis også publiceringsplaner. De har sjældent mulighed for at planlægge egen forskning frem i tiden. Disse forskere har meget begrænset forskningsfrihed, nærmest ingen. Der findes ingen undersøgelse af, hvad det betyder for forskningen.

Dertil kommer, at de varigt ansatte også er svagt beskyttet. I det danske system er det let at fyre, og specielt i forbindelse med besparelser og massefyringer er funktionærlovens og overenskomsternes krav til begrundelser meget lempelige. Der er også eksempler på fyringer af enkeltpersoner på et meget tyndt og tvivlsomt grundlag, herunder fyringer angiveligt begrundet i ansattes forhold.

Den øgede eksterne finansiering betyder, at der er fremvokset en parallelorganisation ved siden af universiteternes formelle hierarki. Det er et meget sammensat regime bestående af en blanding af centre med velpolstrede forskningsbaroner i toppen, mindre centre, enkeltstående projekter og løst tilknyttede forskere på tidsbegrænsede ansættelser, et akademisk prekariat. For at give bevillingsgivere indflydelse er der under dette regime i praksis dispenseret fra flere af de regler og procedurer, som ellers gælder vedrørende ledelse og ansættelser til sikring af faglig kvalitet og de ansattes almindelige rettigheder.

Det finansielle pres slår også igennem på individniveau gennem pay-for-publications-systemet, BFI point-systemet, der betyder betaling til institutionerne efter antal publikationer. Det har udartet til et krænkende kontrolsystem, hvor der udfærdiges lister over tvivlsomme indberetninger, der antyder mistanke om snyd. Listerne sendes til lederne uden forskernes viden.

Forskeres ytrings- og publiceringsfrihed er en af de frihedsrettigheder, der har været mest fremme i offentligt søgelys. Disse ret-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 286 17/08/18 14.30

tigheder er i en række sager blevet krænket, og det uden at det har fået konsekvenser for de ansvarlige, bortset fra i et enkelt tilfælde (DANDY-sagen, 1994, jf. kapitel 8).

Det nok mest grelle og åbenlyse eksempel er brugen af de såkaldte mundkurvskontrakter. Disse kontrakter har været anvendt i årevis, mindst ti år, i forbindelse med projekter, som forskere ved universiteter og sektorforskningsinstitutter har udført for forskellige myndigheder. De har indeholdt tavshedspålæg, som krænker forskeres ret og pligt til frit at udtale sig om og publicere resultater. Formuleringerne har ikke blot krænket forskningsfriheden, men også almindelige regler om offentligt ansattes grundlovssikrede ytringsfrihed.

Brugen af disse kontrakter er ikke blot krænkende, men afslører også en skræmmende mangel på bevidsthed om og respekt for ytringsfrihed og forskningsfrihed. Kontrakterne er udformet og taget i anvendelse, uden at nogen har været opmærksom på ulovlighederne, og uden at nogen har protesteret, heller ikke på universiteterne. Statens juridiske rådgiver, Kammeradvokaten, har medvirket uden at bemærke, at universitetsloven er krænket og – nok mere bemærkelsesværdigt – uden at se, at forvaltningsloven også er krænket. Da ulovligheden blev påpeget, gik der næsten to år, før problemet blev taget op, og ulovligheden blev erkendt. Dernæst gik der omtrent et år, før de ulovlige formuleringer blev fjernet. Disse krænkelser af både universitetslov og forvaltningslov har ikke haft nogen konsekvenser for de ansvarlige, og faktisk optræder der stadig regler, som ifølge juridiske eksperter går videre med tavshedspligt, end der er juridisk dækning for.

Der forekommer eksempler på tvivlsomme fyringer, der er trusler om fyringer eller usaglige advarsler med henvisning til manglende relevans af forskning, uønskede udtalelser eller kritik, offentligt eller på intern mail. Nogle fyringer og advarsler er trukket tilbage efter protester og pres, og enkelte er underkendt efter ombudsmandssag. Der findes et enkelt eksempel, hvor en forskers publicerede rapport uden hjemmel er blevet beslaglagt af institutlederen, og det selvom dele af den sideløbende blev publiceret i fagtidsskrift.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 287 17/08/18 14.30

Dette er kun nogle af de få sager, der er kommet frem. Når de er kommet frem, er det, fordi der er opstået en åben konflikt, ved at forskerne har valgt at stå fast. Og det er sandsynligvis kun en lille del af krænkelsessagerne, der kommer frem, eftersom det har vist sig, at det kan have betydelige omkostninger for dem, der står fast. Hvor stort mørketallet med hensyn til ledelsens brug af mundkurve mv. over for forskere er, kendes derfor i sagens natur ikke.

Undersøgelserne har vist, at forskningsfrihed rangerer lavt i bevidsthed og værdisæt. Det gælder udpræget hos politikere og i ministerier og styrelser. Men desværre ser det også ud til at gælde i universiteternes ledelse og administration. De mange og store reformer, der er gennemført siden 1970 på universiteter og i forskningsråd, er sket, uden at man har viet forskningsfriheden megen opmærksomhed. Der findes ikke i Danmark en officiel udredning eller betænkning, der definerer, hvad forskningsfrihed er, og forklarer betydningen. De betænkninger, der foreligger, afslører intet kendskab til de internationale deklarationer og den omfattende internationale litteratur om emnet. De ansatser, der findes, er kun rudimentære og mangelfulde enkeltsætninger. Universitetsloven ekspliciterede ledelsesretten i 1993 uden at præcisere respekten for forskningsfriheden, således at ledelsen formelt fik frie hænder til at bestemme forskningsemner, teorier, publiceringsmåder mv. Kun metodevalg var det overladt til forskerne at bestemme. Det var muligvis ikke tilsigtet, men det viser, hvor svag bevidstheden om emnet har været.

Styringsinstrumentet udviklingskontrakter, hvor minister og universiteter aftaler, hvilke mål der skal realiseres inden for treårsperioder, nævner ikke værn om forskningsfrihed som et mål. Jeg har spurgt universitetsrektorerne, om de har dokumenter, der forklarer, hvad forskningsfrihed er, og beskriver en strategi for, hvordan man vil opfylde universitetslovens krav om at værne om forskningsfrihed. Det er der ingen, der har. I sager, som jeg har set, hvor forskere har klaget over krænkelser af forskningsfriheden, har tilsynsmyndigheden svaret uden at inddrage universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 288 17/08/18 14.30

Generelt synes der hos myndighederne at mangle kendskab ikke blot til begrebet forskningsfrihed og dets betydning, men også til universitetsloven. Det gælder selv hos den del af den statslige forvaltning, der har med forskning og tilsyn med universiteter at gøre. Man har i årevis lavet kontrakter med universiteter uden at undersøge, om de lever op til universitetslovens krav. Tilsynsmyndigheden svarer på klager om krænkelse af forskningsfrihed uden at henvise til universitetsloven. En forespørgsel på landets universiteter viser, at man på jurastudierne ikke underviser i universitetsloven overhovedet. Heller ikke på statskundskabsstudier undervises i emnet. Derfor er det måske ikke så overraskende, at uvidenheden dominerer i forvaltningen.

Noget tilsvarende gælder internt på universiteterne. Ganske vist skal institutledere, dekaner og rektorer være anerkendte forskere, men i hvert fald dekaner og rektorer er i stigende grad afsondret fra forskernes daglige praksis og skal ikke stå til regnskab. Ledelsen har i hovedsagen blikket rettet opad og har ofte ansættelseskontrakter, der tilskynder til det. Dermed har de svigtende føling med de begrænsninger og krænkelser, som forskere udsættes for, herunder som følge af deres egne beslutninger. Dertil kommer, at ledelsen i stigende grad er omgivet af en stab af direktører, vicedirektører, chefjurister, konsulenter og andre administratorer, der ikke har forskningserfaring, og som ikke behøver at møde en forsker ret tit, måske aldrig. Det samme gælder i øvrigt de eksterne medlemmer af bestyrelserne.

Mulige forklaringer: tre bud

Ovenstående karakteristik er baseret på observationer, som enkeltvis er grundigt og solidt dokumenteret, men det er ikke en kortlægning. Nogle observationer giver dog bredt dækkende strukturelle beskrivelser, og de afslører store problemer. Andre er udvalgte enkeltobservationer, hvorfor det er usikkert, hvor meget der kan generaliseres. For nogle af disse gælder dog, at de har vist

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 289 17/08/18 14.30

sig at være systemiske, således mundkurvskontrakterne. Et par af fyringssagerne har klart demonstreret, hvor let det er at fyre, også med tynde begrundelser, der fremtræder som skinbegrundelser. Det betyder, at der kan forekomme mange flere med lige så tynde begrundelser.

Der er afdækket problemer, der er så alvorlige, at de burde give anledning til eftertanke, granskninger og handling. Skal man afslutningsvis fremsætte nogle bud på de dybere forklaringer, som opmærksomheden må rettes mod, må man især pege på tre sæt af faktorer.

Den første er styrelsesordningen og den virksomhedskultur, der eksisterer på universiteterne i dag. Det meget fremtrædende videnskabelige tidsskrift *Nature* skrev på sin lederplads i december 2016:

> The trend of turning universities into businesses is limiting research freedoms in traditionally liberal Scandinavian institutes. It is time for scientists to regain lost ground (*Nature,* vol. 540, 15. december 2016: 315).

Anledningen var den fyringssag af den verdenskendte sværvægter i geofysik Hans Thybo, professor ved Københavns Universitet, som jeg omtalte i kapitel 9. Lederen i *Nature* nævner som et andet tilfælde skandalen ved Karolinska Institutet med medicineren Paolo Macchiarini og kæder udviklingen sammen med tendensen i retning af akademisk kapitalisme og indførelse af ledelses- og organisationsmetoder fra forretningslivet på universiteter. *Nature* nævner eksplicit den danske 2003-lov som en af kilderne til miseren. Der er tale om, at ledelsen er optaget af at skaffe indtægter og skabe omsætning, af ranglister og af markedsføring og branding i konkurrence ikke blot med andre universiteter, men også med private konsulentfirmaer.

Dette skyldes selvfølgelig ikke ond vilje eller personlige holdninger hos lederne, men bunder i de vilkår, universiteterne fungerer under. Universiteterne er tvunget til at gøre, hvad der skal

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 290 17/08/18 14.30

til for at skaffe indtægter under konkurrencevilkår, og fokusering på målepunkter, metrik og overfladiske evalueringer kommer til at dominere ledelsestænkningen. Forskningens langsigtede trivsel og værnet om forskningsfrihed kommer i anden række og bliver i bedste fald et middel til økonomisk forrentning, ikke et mål. Universiteternes bestyrelsesformænd eller rektorer har sjældent slået et slag for forskningsfriheden, når den har været udsat for angreb. De har derimod selv krænket den. Det er uhyre sjældent, man hører en bestyrelsesformand eller en universitetsrektor stå frem og forklare vigtigheden af forskningsfrihed. Det gælder både i den bredere offentlighed og internt på universiteterne. Jeg kan faktisk ikke komme i tanker om, hvornår det er sket.

Dette forstærkes gennem universiteternes stadigt stærkere politiske styring og gennem regler om økonomiske incitamenter. Det er et indtryk, at embedsværket somme tider opfatter universiteterne som en del af statsforvaltningen, og opfattelsen er for dele af universitetets ledelse og forvaltning nok i nogen grad gensidig. Det er trods alt ikke mange år siden, universiteterne hvilede på en fundats og blev styret ved Kgl. Anordning. Ved årsfesten på KU føres monarken stadig ind under fanfarer og ledsaget af adjudanter, mens forsamlingen rejser sig op.

Den anden faktor er finansieringsstrukturen. Dens betydning og omfang er vist omtalt så udførligt, at der ikke er behov for mange yderligere kommentarer. En enkelt kan dog gentages: Skadevirkningerne på forskningsfriheden beror i nogen grad på fremvæksten af en parallelorganisation for den eksternt finansierede del af forskningen. Hvis man kunne integrere under en samlet organisation, bl.a. med flere varige ansættelser og især selvfølgelig, hvis hele denne organisation så fik kollegialt selvstyre, ville det gavne forskningsfriheden. Det er en større diskussion, men den store afhængighed af konkurrenceudsatte og områdeafgrænsede midler er en af hovedårsagerne til problemer med forskningsfrihed.

Den tredje faktor er en manglende bevidsthed om betydningen af forskningsfrihed. Selvom jeg fra mine 50 år på universiteter godt vidste, at det ikke stod for godt til, er jeg alligevel blevet over-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 291 17/08/18 14.30

rasket. Først og fremmest over uvidenheden og ligegyldigheden blandt embedsmænd og politikere, men faktisk også blandt ledere og sågar en del kolleger på universiteterne. For sidstnævnte kategori navnlig med hensyn til viden om begrundelser. Mange er tilbøjelige til at se forskningsfrihed som primært et privilegium for en særlig gruppe af offentligt ansatte, så forskere kan lave, hvad de selv har lyst til uden hensyn til, hvad samfundet har brug for. Det *er* et privilegium, men det har sine gode grunde, og det medfører pligter. Og det er en del af den kulturelle infrastruktur i moderne demokratiske samfund.

Denne grundlæggende viden og bevidsthed savnes, og at det ikke blot er et abstrakt etisk problem, illustreres jo tydeligt ved, at universiteternes tilsynsmyndighed glemmer at tænke på universitetsloven, når den behandler klagesager om krænkelser af forskningsfrihed. Et første skridt til forbedring kunne være, at djøf'ere og andre i forvaltningens organer blev undervist i universitetsloven, og navnlig paragraffen om forskningsfrihed. Det kunne være et krav for at blive ansat i funktioner med forskningsadministration. Man kunne indføre obligatoriske kurser for eksterne medlemmer af universitetsbestyrelser og for alle ledere og administratorer.

Forskningsfrihed er i dag en næsten usynlig værdi med meget perifer placering og indflydelse i de dominerende styringsregimer. Den burde have en central plads og være organisk forbundet med grundværdier som ytringsfrihed, oplyst demokrati, antifundamentalisme og kulturel pluralisme.

Anbefalinger

Alt er dog ikke nedslående. Mange forhold er forbedret gennem tiden, fx i forhold til enevældens tid, for slet ikke at tale om tiden før reformationen. Men det er forståeligt, hvis læseren som afslutning forventer gode og optimistiske anbefalinger til at afhjælpe problemerne. Ud fra den diagnose og de forklaringsfaktorer, jeg lige har

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 292 17/08/18 14.30

omtalt, er der brug for ret store og grundlæggende ændringer i styreformer, finansieringsstruktur og andre strukturforhold samt i viden og holdninger. Det vil kræve ret omfattende politisk handling, og det vil føre for vidt at gå ind på nøjere udfoldelse og vurdering af sådanne ideer her.

I stedet vil jeg her nøjes med at foreslå en række mere begrænsede ændringer, hvoraf institutionerne selv kan indføre flere. Her er en liste, bl.a. inspireret af de to ovenfor citerede hollandske forfattere. Punkterne burde tale for sig selv, så jeg bringer dem uden uddybende kommentarer:

- Afskaf de kostbare kontrolsystemer.
- Stop fusioner og centralisering.
- Universiteterne må, anført af bestyrelser og rektorer, aktivt informere politikere og offentlighed om, hvad forskningsfrihed er, og hvad den betyder for personlig oplysning og fri demokratisk debat.
- Stop universiteternes skadelige indbyrdes konkurrence.
- Stop tælleregimet som produktivitetsmål. Gå fra procedurerationalitet til fagligt indhold og kvalitet.
- Stop brug af basismidler til medfinansiering af underfinansierede eksterne projekter fra velhavende mæcener og virksomheder, der nyder store skattefordele.
- Stop udbetaling af bonus for eksterne bevillinger.
- Ledere skal kunne stilles til ansvar, hvis de ikke værner om forskningsfrihed.
- Alle ledere, også i forskningsadministrationen, skal bestå kurser i forskningsfrihed.
- Rektorer og bestyrelsesformænd skal turde træde frem og kæmpe for forskningens uafhængighed.
- Stop brug af markedsværdi som kvalitetsmål på forskning. Sandhed har ingen pris.
- Der skal indføres undervisning i universitetsloven på alle jurastudier og forvaltningsuddannelser (det findes ikke for tiden).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 293 17/08/18 14.30

- Skab tryghed i ansættelse. Sæt loft over korttidsansættelser, fx 20 %.
- Alle universitetslærere skal både forske og undervise.
- Fra hierarki til demokrati og kollegialt selvstyre. Ledelsen skal sætte sig ind i indholdet af forskningen i stedet for at se opad og tale nedad. Hvorfor vente på lovgivning, hvorfor ikke begynde med nogle lokale eksperimenter?

Appendiks

Dette appendiks beskriver otte udvalgte eksempler på forhold og begivenheder inden for forskningen på danske universiteter. De er udvalgt, fordi de illustrerer kritiske forhold og hændelsesforløb, der rummer problemer vedrørende forskningsfrihed, i nogle tilfælde med krænkelser til følge.

Alle eksemplerne er uddrag fra større sagskomplekser, og de har alle været omtalt offentligt. Jeg skal understrege, at beskrivelserne er selektive med henblik på aspekter, der vedrører forskningsfrihed, og at de ikke forsøger at dække sagerne som helhed. Alle oplysninger er dokumenteret, og i det omfang, der er anvendt private dokumenter, er det med tilladelse.

Oversigt:

1. Novo Nordisk Fonden. Metabolismecentret på KU
2. Aalborg-sagen. Fyring af professor i akustik i 2014
3. DPU-sag 1. Fyring af tre lektorer i pædagogisk filosofi i 2010
4. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, KU. Fyring af professor i geofysik 2016
5. SDU-sag om beslaglæggelse af økonomiprofessors forskningsrapport mv. 2003
6. Penkowa-sager, KU
7. DPU-sag 2. Ledelsessager rejst af kolleger over for lektor i pædagogisk filosofi
8. Censursag på AU. Intern mail med kritik af Cheminova

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 295 17/08/18 14.30

1. Novo Nordisk Fonden. Metabolismecentret på Københavns Universitet

Novo Nordisk Fonden (NNF) er en dansk erhvervsdrivende fond med to formål: at udgøre et stabilt fundament for den erhvervsmæssige og forskningsmæssige virksomhed, som drives af selskaberne i Novo Gruppen, og at yde støtte til videnskabelige, humanitære og sociale formål. NNF ejer bl.a. virksomhederne Novo Nordisk A/S og Novozymes. I 2016 uddelte NNF 4,2 mia. kr. i støtte til videnskabelige, humanitære og sociale formål.

NNF har bevilget godt 2,2 mia. kr. til KU i perioden 2007-2020 til tre centre inden for sundhedsvidenskab: protein, metabolisme og stamceller. Her vil jeg fokusere på et enkelt: *metabolismecentret*.

Centret blev oprettet i 2010 med en bevilling på 885 mio. kr. Det blev kaldt danmarkshistoriens største enkeltdonation til forskning. Centret skulle udføre grundforskning i metabolisme inden for de rammer, der er lagt i ansøgningen.

Forløbet og bevillingsbetingelser sammen med donationens størrelse skabte opmærksomhed, både offentligt og i Folketinget. Dagbladet *Information* og en DR P1-dokumentar fra 20. maj 2010 afdækkede detaljer, der skabte debat. Tre personer med ret tætte indbyrdes bånd var centrale: Birgitte Nauntofte, tidligere prodekan ved det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, KU, nu direktør i NNF, Ulla Wewer, dekan ved det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, KU, og Oluf Borbye Pedersen, forskningsdirektør siden 2008 ved Hagedorn Research Institute, ejet af Novo Nordisk A/S (forskning foregik uafhængigt af Novo Nordisks interesser)[1] og siden 2008 tillige professor ved KU.

September 2009. Et halvt år efter, at Nauntofte var flyttet fra KU

1 Oluf Borbye Pedersen var tidligere overlæge og forskningsdirektør på Steno Diabetes Center (ejet af Novo Nordisk A/S, aflønnet som vice-predident i Novo Nordisk A/S) frem til 2008, direktør for Center of Excellence under Lundbeckfonden fra 2007 mv.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 296 17/08/18 14.30

til NNF, meddelte hun Ulla Wewer, at NNF ville se velvilligt på en ansøgning på 885 mio. kr. til et metabolismecenter.

November 2009. KU sendte sin ansøgning v. dekan Ulla Wewer og rektor Ralf Hemmingsen til NNF. Ansøgningen blev sendt til review, og der blev forhandlet om justeringer.

Marts 2010. KU sendte sin (endelige) ansøgning. Centret skulle organiseres med fem videnskabelige direktører. Tre for strategiske temaer: 1) professor Oluf Borbye Pedersen: Metabolic Genetics, 2) professor Juleen R. Zierath: Integrative Physiology, 3) professor Thue W. Schwartz: Metabolic receptology and enteroendocrinology. To andre skulle varetage tværgående opgaver: professor Jens J. Holst og professor Gerald I. Shulman. Et tilknyttet program for studier i videnskabskommunikation skulle ledes af professor Thomas Söderqvist, Medicinsk Museion (ansøgning s. 39). De tre temaområdedirektører havde alle tilknytning til Novo Nordisk A/S eller NNF. Oluf Borbye Pedersen via Hagedorn Research Institute, Juleen R. Zierath var medlem af NNF's Forskningskomite, og Thue W. Schwartz havde tidligere været vicedirektør i Novo Nordisk A/S. Jens J. Holst havde i 1986 fundet et hormon, GLP-1, der blev "et guldæg i medicinalindustrien", herunder for Novo Nordisk A/S (*Berlingske,* 31. august 2015). Som administrerende direktør skulle Anne Stæhr Johansen ansættes med ansvar for løbende drift, alle kontrakter, centeradministration samt intern og ekstern kontakt.

Ud over personrelationerne indeholdt ansøgningen en række bindinger: 1) emnemæssigt til Novos forretningsområde i overensstemmelse med NNF's formål. I øvrigt især med hensyn til organisering og ledelse: 2) Nauntofte og Wewer skulle udgøre en *executive committee*, som skulle *godkende*: a. centrets overordnede strategi, retning og fremdrift og b. budget og proaktiv re-allokering af midler. Kvartalsvise møder (ansøgning s. 53). 3) Der skulle være tæt samarbejde mellem NNF og forskerne på KU, sundhedsvidenskab, gennem en kontaktperson, som på ansøgningstidspunktet var dekanen, Ulla Wewer. 4) Hvis Ulla Wewer skulle skifte job, skulle NNF *godkende* ny kontaktperson. 5) Samfinansiering. KU skulle betale husleje, forskningsfaciliteter, personalefaciliteter

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 297 17/08/18 14.30

mv. for centret (der er ikke sat samlet beløbsstørrelse på). Det blev stillet i udsigt, at centret kunne huses i den nye Panumbygning (Mærsk Tårnet, planlagt færdig 2014, netop nu indviet, 2017) (ansøgning s. 59f). Styrelsesmodellen skulle ligge inden for KU's styrelsesordning (ansøgning s. 56).

19. marts 2010. Bestyrelsen i NNF besluttede at bevilge de 885 mio. kr.

22. marts 2010. KU modtog kort donationsbrev, og nyheden blev offentliggjort.

24. marts 2010. Den første begejstring blandes med kritiske og advarende røster: risiko for ensidighed, midler til overhead og undervisning savnes, universitetets muligheder for autonom strategisk planlægning svækkes mv.

31. marts 2010. *Information* skrev, at Oluf Borbye Pedersen (OBP) "fra en stilling som vicedirektør og forskningsleder i Novo Nordisk" tog omkring 20 medarbejdere med sig til KU, uden at deres stillinger skulle slås op.

7. april 2010. I en redegørelse til videnskabsminister Charlotte Sahl-Madsen skrev KU: "I forbindelse med etableringen af Metabolismecenteret overvejes mulighederne for at lade OBP's nuværende forskningsgruppe på Hagedorn Instituttet følge med til KU. Gruppen består dels af 9 tidsbegrænsede ph.d.-studerende/postdocs, dels af 6 fastansatte medarbejdere (1 VIP og 5 TAP)" (citat fra *Ingeniøren*, 8. april 2010).

5. maj 2010. *Information* skrev, at NNF's "standarder for god forskningspraksis" bl.a. foreskriver bevillingsmodtagere "at beskytte Novo-gruppens omdømme". De følgende dage udtalte flere i Folketinget sig kritisk om klausulen. Nauntofte afviste kritikken: Der er tale om en misforståelse: det er standarderne, der skal beskytte omdømmet. Formuleringen findes dog ikke mere i "standarder for god forskningspraksis".

20. maj 2010. DR P1 bragte en timelang dokumentar. Især punkterne om NNF's indflydelse via executive committee og NNF's krav om at skulle godkende Wewers evt. efterfølger som kontaktperson (som nogle tolkede derhen, at NNF skulle godkende evt. ny dekan)

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 298 17/08/18 14.30

vakte opmærksomhed. Der blev også boret i, om Novo Nordisk A/S skulle få fortrinsstilling til evt. patentrettigheder. I Folketinget blev der stillet tre § 20-spørgsmål til videnskabsministeren.

26. maj/3. juni 2010. KU's rektor, Ralf Hemmingsen, svarede i et længere indlæg i *Universitetsavisen* på kritik fra folketingspolitikere. Han fremhævede, at NNF ikke kunne "bestemme forskernes metode, projektemner og lignende". Det var forskerne, der havde bestemt, hvad de ville forske i, og formuleret en ansøgning til NNF. Han gjorde opmærksom på, at "Folketinget længe har talt for mere privat støtte til offentlig forskning ...", og at den 10-årige NNF-bevilling "repræsenterer mere forskningsfrihed end mange af de formålsbestemte og kortsigtede offentlige forskningspuljer, staten uddeler i disse år"; rektor opfordrede kritikerne til at overveje, om "staten selv helt skal omlægge sin egen praksis".

1. juni 2010. *Universitetsavisen* rapporterede, at NNF ved Nauntofte sendte en redegørelse til Folketinget, der i fire punkter afviste, at forskningsfriheden var berørt af bevillingsforudsætningerne. Angående godkendelse af kontaktperson skrev hun: "det er derfor naturligt, men ikke en forudsætning for bevillingen ..., at NNF høres, inden den egentlige udpegning finder sted" (*Universitetsavisen* 1. juni 2010).

3. juni 2010. Videnskabsminister Charlotte Sahl-Madsen svarede på et § 20-spørgsmål, at det var i orden, at NNF ville godkende, hvem der skulle være KU's kontaktperson (*Information*).

28. juni 2010. I et fælles indlæg i *Universitetsavisen* argumenterede Ralf Hemmingsen og Ulla Wewer for, at det var rigtigt prioriteret at tage imod NNF-bevillingen. KU betalte i øvrigt husleje for alle eksternt finansierede projekter, ikke kun metabolismecentret.

2. august 2010. *Bevillingsaftale*, der præciserede vilkår for anvendelse og administration af donationen. Der var i nogle henseender tale om opblødning af de kritiserede formuleringer i ansøgningen eller eksplicitering af blot underforståede principper. Det blev præciseret, at der alene kunne "etableres aktiviteter inden for de i ansøgningen bredt beskrevne rammer, medmindre andet aftales med Novo Nordisk Fonden". Om ledelse hed det, at NNF "ind-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 299 17/08/18 14.30

går ikke i centrets ledelse", og "Fonden har således ikke indflydelse på valg af forskningsprojekter, forskningsprioriteter eller hvem der ansættes i Centret ... Fonden skal dog orienteres om ændringer i kredsen af ledende medarbejdere på Centret" (s. 2). "Executive committee" blev nu benævnt "kontaktkomite", og dennes formål var nu, at dekanen "orienterer" og "beskriver status" (jf. ansøgning, hvor komiteen skulle *godkende* ...). Nu skulle NNF heller ikke godkende evt. efterfølger for Wewer, men "høres, inden udpegningen sker" (s. 5).

Oktober 2011. Administrerende direktør Anne Stæhr Johansen fratrådte og blev erstattet af Torben Klein.

September 2016. Administrerende direktør Torben Klein fratrådte. Juleen Zierath (der i forvejen var videnskabelig direktør) overtog midlertidigt hvervet.

Februar 2017. Stillingen som executive director ved centret slås op. Ansættelsesprocedure efter universitetets ansættelsespolitik for institutledere.

Procedure for ansættelse af administrerende direktører ved proteincenter og stamcellecenter som beskrevet i bevillingsskrivelser

Posten som administrerende direktør er central. Vedkommende har beføjelser som en institutleder. Procedure for udpegning er ikke beskrevet for metabolismecentret. For de to andre centre (stamcelle og protein) foreligger nyere aftaler, begge med ret detaljerede beskrivelser af procedure (ca. to sider). Den går ud på følgende:

NNF *nominerer* en kandidat. Det skal være en førende forsker på verdensplan. Egnede kandidater findes (uden opslag) af en søgekomite bestående af internationale og uafhængige eksperter. Den udpeges af NNF og fungerer under NNF's auspicier. KU har lov til at foreslå kandidater, der forelægges komiteen. På basis af en prioriteret liste fra komiteen nominerer NNF én kandidat. KU gennemfører en bedømmelse af den nominerede efter reglerne for ansættelse af videnskabeligt personale. Videre: "If the assessment concludes that the candidate is clearly better qualified than others

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 300 17/08/18 14.30

who might be considered for the position as Executive Director if the position were advertised, the university can enter into an employment contract with the candidate“ (Bevillingsaftale, Proteincenter, s. 9f). I modsat fald skal NNF nominere en anden. Det kan gentage sig. Hvis KU undlader at ansætte en kandidat, der er fundet kvalificeret, kan NNF revurdere grundlaget for fortsat støtte og evt. “udfase” donationen. NNF anser posten som administrerende direktør for at være af yderste vigtighed.

2. Aalborg-sagen. Fyring af professor i akustik i 2014

Professor Henrik Møller (HM) er en internationalt fremtrædende og højt anerkendt akustiker og støjekspert. Lich. Tech. (1984), professor ved Aalborg Universitet fra 1996, afskediget 2014.

HM blev i perioden fra omkring 2007 offentligt kendt som ekspert i støj fra vindmøller, især det komplicerede felt lavfrekvent støj – dybe lyde, som kan være vanskelige at opfange og måle. HM og hans medarbejdere var internationalt set blandt de toneangivende i det arbejde. Ingen andre havde arbejdet videnskabeligt med det i Danmark. Han stod selv i spidsen for udarbejdelsen af en international standard for måling af infralyd (ISO 7196), som stadig gælder. Feltet var præget af interessemodsætninger, og vindmølleindustrien opfattede HM’s forskning som en mulig trussel. HM’s viden blev stærkt efterspurgt og omtalt. Vindmølleindustrien lagde pres på AAU, og Miljøstyrelsen søgte at gå udenom og så tvivl om HM’s resultater, selvom Folketinget viste interesse for det. I 2014 blev HM afskediget, og i 2016 fik han frataget sin emeritusstatus.

Sagen er fyldigt beskrevet i Peter Skeel Hjorth 2017: *En skjult magt. “Vindmølleindustrien finder det ikke hensigtsmæssigt”*. København: Frydenlund, hvortil sidetal i det følgende henviser, hvis ikke andet er angivet. Se også Efterord.

2005-2012. *Sager og konflikter om støjmåling og støjgrænser, især lavfrekvent støj fra store møller*.

HM påviste større problemer, end vindmølleindustrien og Mil-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 301 17/08/18 14.30

jøstyrelsen havde ment. Der var uenighed både om problemets omfang og målemetoder. Miljøstyrelsen udarbejdede ny støjbekendtgørelse. AAU og HM blev kontaktet, men ikke formelt inddraget. Vindmølleindustrien lagde pres på AAU-ledelsen.

11. august 2010. HM blev en aften ringet op af den tiltrædende dekan, Eskild Holm Nielsen. Denne redegjorde for et kommende projekt med forsøgsvindmøller, som AAU havde en stærk interesse i. Dekanen bad HM om at undlade offentlig omtale af evt. støjproblemer (s. 165).

15. juni 2011 skrev HM sammen med to kolleger en kronik i *Berlingske*. De kritiserede et forslag fra Miljøstyrelsen til ny støjbekendtgørelse for vindmøller. Direktør for Vindmølleindustrien Jan Serup Hylleberg ringede og mailede til dekan Eskild Holm Nielsen og beklagede sig over kronikken. I stedet for at kontakte HM skrev Eskild Holm Nielsen til rektor Finn Kjærsdam og institutleder Børge Lindberg. HM fik dermed ikke mulighed for at forholde sig til kritikken. Eskild Holm Nielsen beklagede kronikken over for Jan Hylleberg (s. 167ff). Rektor pointerede forskernes ret og pligt til at ytre sig.

9. december 2011 bragte *Weekendavisen* en stort opsat artikel om støj fra vindmøller, herunder den nye bekendtgørelse fra Miljøstyrelsen om vindmøllestøj. Artiklen citerede HM for faglig kritik af bekendtgørelsen, især dens brug af fejlagtige lydisolationstal (s. 25ff, 171). HM blev indkaldt til møde med dekan Eskild Holm Nielsen og institutleder Børge Lindberg med deltagelse af en HR-medarbejder for at give en redegørelse, officielt om, hvordan han havde "deltaget i de tekniske udredninger omkring fastsættelsen af de nye støjregler ...". Baggrunden var, at Eskild Holm Nielsen skulle forberede deltagelse i et bestyrelsesmøde med vindmølleindustrien, som bl.a. gerne ville drøfte AAU's deltagelse i den offentlige debat.

13. januar 2012 blev mødet afholdt. På mødet kom det frem, at Miljøministeriet var utilfreds med samarbejdet med AAU, at vindmølleindustrien havde fundet tonen i HM's udtalelser til *Weekendavisen* upassende, og at Vestas og Siemens ifølge en anden

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 302 17/08/18 14.30

AAU-forsker skulle have fået den opfattelse, at nogle AAU-forskere bekæmpede vindmøller (s. 29f). På mødet sagde dekan Eskild Holm Nielsen bl.a.: "Jeg kan bare sige: Vindmølleindustrien finder det ikke hensigtsmæssigt". Og: "Der kan man vælge at tage støj med, og man kan vælge ikke at tage støj med" (s. 29).

12. februar 2012. En konsulent fra vindmølleindustrien skrev til dekan Eskild Holm Nielsen og besværede sig over, at støjforskerne havde lagt en engelsk oversættelse af korrespondance til Miljøstyrelsen vedr. støjbekendtgørelsen ud på hjemmesiden. Det var "ikke just udtryk for nedtrapning" (e-mail fra direktør Jan Hylleberg til dekan Eskild Holm Nielsen, s. 173f).

5. marts 2013. Møde på AAU mellem støjfirmaet Delta, dekan Eskild Holm Nielsen og institutleder Børge Lindberg. Delta er Miljøstyrelsens referencelaboratorium for støj og havde bl.a. arbejdet sammen med HM og hans gruppe på et projekt, finansieret af Energistyrelsen (2006-2008). Samarbejdet blev dengang afbrudt efter et krisepræget forløb (s. 73-85). Der foreligger ikke referat fra mødet, men i mails fra Delta udsættes unavngivne forskere fra "dele af AAU" for anklager som disse: "Men siden projektet har dele af AAU bidraget igennem medierne […] til en omfattende mistænkeliggørelse af DELTA, vores uvildighed m.m." Desuden: at have "givet stemme til" en række organisationers "vedvarende angreb", "ensidige smædekampagner" mv. (Hjorth 2017: 182). Dokumentation foreligger ikke, og det er mildt sagt ejendommelige mails, som det vil føre for vidt at referere og kommentere her (se s. 180ff). Af en mail 24. marts 2013 fremgår imidlertid, at dekan Eskild Holm Nielsen og institutleder Børge Lindberg åbenbart på mødet havde givet tilsagn om at ville bidrage til "at afklare tilløb til misforståelser i offentligheden, blandt vindmøllemodstandere, kommuner og virksomheder, der har misforstået den faglige diskussion, der har været mellem AAU og Delta omkring vindmøllestrøm" (s. 184). HM og hans gruppe blev på intet tidspunkt informeret om dette.

16. april 2013. Ved et uformelt møde bebrejdede institutleder Børge Lindberg HM, at han aktivt havde bidraget til at nedbryde

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 303 17/08/18 14.30

Deltas omdømme. HM afviste efterfølgende i en mail at have udtalt sig offentligt om Delta (s. 179f).

Fyringssagen

19. januar 2014. Fyringssagen blev indledt med varslingsskrivelse og partshøring. Der foreligger ikke specifikke hændelser eller handlinger, som kan forklare tilspidsningen (s. 176ff).

26. marts 2014. Endelig opsigelse. HM's forskning og faglige indsats roses. Det fastslås, at begrundelsen "alene ... er af økonomisk karakter" (s. 185). At det så netop blev HM, blev begrundet med, at han ikke havde indfriet dekanens "stærkt øgede forventninger til de økonomiske bidrag fra det forskningsmæssige område" (HM's).

1. oktober 2014. HM fratrådte.

Om det var en lovlig begrundelse, blev aldrig afprøvet retligt. Ombudsmanden havde sagen til gennemsyn, men kunne ikke behandle den som en sag om usaglig afskedigelse, da den ikke var afprøvet fagretligt.

Lydmålersagen

31. august 2014 (en måned før HM's fratræden) præsenterede HM en ny lydmåler, han og hans gruppe havde konstrueret. Støjgener var generelt dårligt dokumenteret og byggede på beregninger i stedet for målinger inde i husene. Fordele ved denne måler var især, at den var både pålidelig og så let at betjene, at enhver kunne gøre det. Via internettet kunne måledata transmitteres til forskernes laboratorium. Den blev omtalt i pressen, og AAU fik henvendelser med anmodninger fra borgere om at låne lydmåleren. Imidlertid viste der sig hurtigt modstand fra vindmøllebranchens side med henvendelser først fra Jan Hylleberg, direktør i brancheforeningen for vindmølleindustrien (Hjorth 2017: 140f), siden også fra Vattenfall, der ejer Hagesholm Vindmøllepark i Lammefjorden (Hjorth 2017: 151f). Januar 2016 fjernede BL Henrik Møller (på det tidspunkt emeritus) fra forskergruppen og lydmålerprojektet (Hjorth 2017: 163, 189; mail fra BL til Henrik Møller af 19. januar

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 304 17/08/18 14.30

2016), stoppede udlån af lydmåleren og pålagde forskerne i eget navn at anvende et af ham selv formuleret standardsvar ved henvendelser ude fra om lydmåleren (mail af 19. januar til medlemmer af Henrik Møllers støjforskergruppe).

Emeritussagen

HM fik en treårig emeritusaftale efter sin fratræden. Den blev opsagt af AAU efter halvandet år, februar 2016. Ledelsen gav som grund for opsigelsen, at HM i mails til borgere ved henvendelser angående støjmåleren ikke havde brugt den af ledelsen foreskrevne standardformulering. HM's egne formuleringer omtalte vindmølleindustriens modvilje mod lydmåleren, hvilket ledelsen fandt at stride mod dekorumkrav. Fuld ordlyd findes i Efterord.

3. DPU-sag 1. Fyring af tre lektorer i pædagogisk filosofi på AU i 2010

I foråret 2010 blev tre lektorer ved Institut for Pædagogik (IfP), Danmarks Pædagogiske Universitetsskole under AU, fyringsvarslet: cand.theol. og ph.d. Henrik Vase Frandsen (HVF), lektor fra 2002, mag.art. i filosofi og dr.phil. Jørgen Huggler (JH), lektor fra 2002, og mag.art. i filosofi og ph.d. Asger Sørensen (AS), lektor fra 2008. Alle tre bevarede i sidste ende deres stillinger, men sagen fik et langt efterspil, der belyser ledelsens og myndighedernes tolkning af ledelsesret over for forskningsfrihed. Hovedelementerne i de tre sager er de samme, men sagerne forløber og afsluttes lidt forskelligt. Jeg vælger især at fokusere på Sørensens sag til dokumentation og selekterer snævert med fokus på forskningsfrihed over for ledelsesretten.

Primo 2010. DPU indledte undersøgelser mhp. besparelsesmuligheder.

Marts 2010. Kandidatuddannelsen i pædagogisk filosofi blev lukket. Efter protester fra studerende og filosofiprofessorer fra de andre danske universiteter blev den dog genåbnet allerede samme uge.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 305 17/08/18 14.30

13. april 2010. Institutleder Jens Erik Kristensen skrev i mail til dekanatet:

> Det står således klart, at nogle af medarbejderne i deres forsknings- og publikationsvirksomhed kun beskæftiger sig med og i deres forgangne ansættelsesperiode stort set kun har beskæftiget sig med alment filosofiske og ikke pædagogisk filosofiske emner.

De tre lektorer HVF, JH og AS blev udpeget.

21. april 2010. Varsling og partshøring blev indledt med skrivelse fra institutleder Jens Erik Kristensen. Begrundelse blev angivet at være: "økonomi og deraf påkrævede omorganiseringer". Det var nødvendigt med "... reduktion af ulønsomme områder eller forskningsområder, der ikke lever op til et kriterium om relevans i forhold til DPU's opgaver ...". Kriterier for udvælgelse af personer var: 1) den forsknings- og undervisningsmæssige relevans i DPU's profil, 2) den ansattes faglige kvalifikationer, 3) den måde, den ansatte varetager sine opgaver på, og 4) den ansattes personlige kvalifikationer. Om AS' arbejde stod der, at der "varetages forskningsaktiviteter, som enten slet ikke eller ikke fuldt ud lever op til kriteriet om relevans ...". Det hævdes, at AS "... kun i meget begrænset omfang har leveret eller publiceret relevant pædagogisk-filosofisk forskning" (Partshøringsskrivelse af 21. april 2010).

21. april 2010. *Samme dag offentliggjorde* dekan Lars Qvortrup på sin officielle dekanblog bl.a. følgende: at de tre "i deres forskningspræsentationer eller i deres hidtidige og nuværende forskning ikke peger på eller behandler pædagogisk-filosofiske grundtemaer og problemstillinger".

22. april 2010. Dansk Magisterforening (DM) krævede dekanens udmelding trukket tilbage og en beklagelse over for de tre.

23. april 2010. Dekanen sendte en mail med beklagelse og trak udmeldingen tilbage.

Sagen vakte hurtigt opmærksomhed nationalt og i resten af Norden. Der blev iværksat aktioner.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 306 17/08/18 14.30

Lektor Anne-Marie Eggert Olsen, DPU, og nyligt afdøde (2018) professor emeritus Peter Kemp, grundlægger af pædagogisk filosofi ved DPU, rundsender en appel til fagmiljøer i Norden med opfordring til at skrive under på en støtteerklæring. Der blev afholdt et stormøde for studerende på instituttet.

4. maj 2010. En anden afdeling ved AS' institut erklærede sig interesseret i at få AS tilknyttet.

Protester og støtteerklæringer indløb, direkte til DPU og i offentlige medier.

10. maj 2010. En gruppe studerende bag underskriftsindsamlingen afleverede en protest til rektor med 350 underskrifter fra anerkendte forskere fra Norden. Erklæringen ser afskedigelserne som "anslag mod den pædagogiske filosofi i Danmark og den frie tænkning inden for pædagogikken. Overalt i Norden er der for øjeblikket en kamp for forskningsfrihed og i særdeleshed for den frie tænkning (filosofien)".

11. maj 2010. Partshøringsskrivelser fra de tre fyrede. Her er tre udvalgte passager fra AS' svar relateret til relevanskriteriet: 1) AS var blevet bedømt kvalificeret og ansat på området pædagogisk filosofi 2½ år tidligere og havde siden forsket og publiceret i dette. 2) Der var bilagt en publikationsliste med godt 25 titler inden for pædagogisk filosofi (alle kategorier) for årene 2008-2010. Flere af disse indgik som manus/forarbejder i bedømmelsen ved ansættelsen og blev vurderet på "internationalt niveau inden for pædagogisk filosofi". 3) Forskningen faldt inden for universitetets forskningsstrategiske rammer. I henhold til universitetslovens § 17, stk. 2, kan forskere forske frit inden for disse rammer.

11. maj 2010. Dekan Lars Qvortrup og institutledere på DPU udsendte et svar med "bemærkninger" til erklæringen fra de nordiske forskere. Det blev nu sagt, at det er "ukorrekt", at begrundelsen skulle være "at de pågældende personers forskning ikke er relevant. ... Begrundelsen var økonomisk". Det var samme dag, som høringsfristen udløb. Høringsfristen blev forlænget til 25. maj 2010.

12. maj 2010. Mange i offentligheden hæftede sig ved, at deka-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 307 17/08/18 14.30

nen her ændrede forklaring ved at tilbagekalde relevanskriteriet, der var en hovedbegrundelse i varslingsskrivelsen af 21. april.

12. maj 2010. Ingrid Stage, formand for DM, kritiserede i et avisindlæg brugen af relevanskriteriet og betegnede det som et angreb på forskningsfriheden. DM bad om redegørelse for relevanskriteriet.

12. maj 2010. Per Clausen, medlem af Folketinget, spurgte ministeren, om afskedigelserne var i overensstemmelse med forskningsfriheden og universitetsloven.

17. maj 2010. Fra en international filosofi- og sociologikonference i Prag blev udsendt en protestskrivelse, underskrevet af 73 forskere fra 16 lande.

20. maj 2010. Ministeren, Charlotte Sahl-Madsen, svarede Per Clausen: Forskere må frit forske inden for universitetets forskningsstrategiske rammer. Ved afskedigelser begrundet af fx økonomi "kan det være nødvendigt at se på, hvilke forskningsområder [min kursivering, HA] der er mest relevante. Dette er ikke i uoverensstemmelse med forskningsfriheden og universitetsloven."

4. juni 2010. AS blev tilbudt og accepterede "omplacering" til det pædagogisk-sociologiske fagområde (inden for samme institut og uden at ændre ansættelsespapirerne i øvrigt).

16. juni 2010. JH og HVF blev afskediget.

17. juni 2010. AS kritiserede skarpt afskedigelserne i et interview i *Information* og beskrev, at han nu skulle forske i sociologi, som han "ikke er bedømt lektorkompetent i". Han blev indkaldt til tjenstlig samtale med bisidder, hvor han måtte undskylde skarpheden i ordvalget og erklære, at han mente sig *de facto* kompetent til at varetage sine opgaver efter omplaceringen.

21. juni 2010. Peter Kemp og Anne-Marie Eggert Olsen opfordrede til at protestere over for ministeren mod, at ledelsen kan vurdere relevansen af den forskning, den enkelte forsker udfører i sin frie forskningstid. Det var i strid med universitetslovens § 17, stk. 2.

22. juni 2010. AS klagede til ministeren, herunder over de angivne begrundelser for afskedigelserne, altså den angiveligt manglende "forsknings- og uddannelsesmæssige relevans", og at de fy-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 308 17/08/18 14.30

rede "kun i meget begrænset omfang har leveret eller publiceret relevant filosofisk-pædagogisk forskning".

22. juni 2010. Universitets- og Bygningsstyrelsen (UBST) bad som tilsynsmyndighed for AU om at kommentere artiklen, herunder om AS var "vurderet kompetent inden for sit forskningsområde".

6. juli 2010. Ministeriet svarede AS, at ved fyring fx af økonomiske årsager "kan det være nødvendigt at se på. hvilke forskningsområder der er mest relevante i forhold til universitetets fortsatte varetagelse af sine opgaver".

13. august 2010. Dekan Lars Qvortrup trak fyringerne af HVF og JH tilbage med henvisning til forbedret økonomi som følge af øget optag. De blev genansat.

17. august 2010. Videnskabsministeriet erklærede fortsat at ville vurdere sagen, uanset at alle tre nu igen var ansat.

1. september 2010. Redegørelse fra AU til UBST. Der blev bl.a. henvist til, at "STÅ-produktiviteten på kandidatuddannelsen i pædagogisk filosofi ... var for lav", og at "der ved fagmiljøet varetages forskningsaktiviteter, som enten slet ikke eller ikke fuldt ud lever op til kriteriet om relevans ...".

> AU mener således ikke, at det er et krav, at DPU i forhold til hver enkelt medarbejder skulle have begrundet, på hvilken måde den pågældendes forskning vurderes til ikke at være relevant for DPU's forskningsmæssige profil. ... AU finder heller ikke, at DM har redegjort for, på hvilken måde forskningsfriheden efter universitetslovens § 17, stk. 2, skulle være et værn for den enkelte videnskabelige medarbejder mod at blive afskediget pga. dårlig økonomi og en deraf nødvendig ledelsesmæssig prioritering af relevante forskningsområder.

1. juni 2011. Udtalelse fra Universitets- og Bygningsstyrelsen *som tilsynsmyndighed*. Følgende vedrører ledelsesretten [mine fremhævelser, HA]: 1) "ved afskedigelse af et *større* antal medarbejdere som følge af nedskæringer ... er arbejdsgiveren tillagt en vis *skønsbeføjelse*" ved udvælgelse af, hvem der skal fyres. 2) I forbindelse

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 309 17/08/18 14.30

med besparelser er krav til begrundelser *mere lempelige*, end når der er tale om forhold, der skyldes den ansatte. Ifølge en dom ved Højesteret er det "i sager om *masseafskedigelser* begrundet i besparelser [...] tilstrækkeligt, at myndigheden i begrundelsen anfører de kriterier, som myndigheden har anvendt ...". 3) Ved personalereduktioner er det en del af ledelsesretten at definere den fremtidige organisations kerneområder. 4) Dog medgives det, at høringsbrevets formulering (af 21. april 2010) var "uhensigtsmæssig". "Begrundelsen kunne læses således, at universitetet havde lagt vægt på indholdet af den enkelte medarbejders konkrete forskningsaktiviteter og ikke på en samlet bedømmelse af den pågældendes samlede kvalifikationer". Ved fremtidige fyringer bør universitetet sørge for, at det "ikke *alene* er det forskningsområde, som den ansatte beskæftiger sig med", der bruges som begrundelse, men "den ansattes samlede kvalifikationer".

Universitetslovens paragraffer om forskningsfrihed nævnes ikke i skrivelsen.

15. juni 2011. De tre lektorer klagede i en fællesskrivelse til Ombudsmanden over svaret fra UBST af 1. juni.

6. januar 2012. Ombudsmanden svarede med at henvise sagen til uddybende besvarelse i Styrelsen for Universiteter og Internationalisering (tidl. UBST). Sagen gik derfra tilbage til AU til uddybet besvarelse.

2. maj 2012. Ny redegørelse fra AU bragte ikke nyt frem vedrørende ledelsesret og forskningsfrihed.

10. juli 2012. Udtalelse fra Styrelsen for Universiteter og Internationalisering (tidl. UBST). Nu forholdt man sig eksplicit til universitetslovens § 2 og § 17, stk. 2, der handler om forskningsfrihed. Der blev sagt, at:

> Universitetet kan således ikke kritiseres for, inden for ledelsesretten, som er fastlagt inden for den arbejdsretlige praksis, at bestemme, hvilke kerneområder universitetet skal beskæftige sig med i fremtiden. En sådan vurdering er efter styrelsens opfattelse ikke i strid med princippet om forskningsfrihed.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 310 17/08/18 14.30

Styrelsen ville ikke gå ind i en vurdering af udvælgelsen af medarbejdere til afsked. Det var en faglig vurdering. Tidligere kritikpunkter blev fastholdt.

31. august 2012. De tre lektorer klagede til Ombudsmanden over Styrelsens udtalelse.

5. februar 2013. Ombudsmanden afviste at gøre yderligere ud fra ressourcehensyn.

4. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, KU. Fyring af professor i geofysik 2016

Hans Thybo er geofysiker og blev ansat ved Københavns Universitet i 1986, fra 2001 som professor. Han er en af verdens førende forskere på sit felt og har bestridt en række videnskabelige tillidshverv, nationalt og internationalt samt modtaget adskillige honorære priser og medlemskaber af videnskabelige selskaber og akademier, således det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Royal Astronomical Society London, Det Norske Videnskaps-Akademi mv. Han var vicepræsident i det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2011-2017 og formand for European Geosciences Union indtil for nylig (nu viceformand). Hans Thybo har hjemtaget eksterne bevillinger på ca. 140 mio. kr. til KU.

Hans Thybo var ansat ved Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, KU. I starten af september 2016 indledte institutleder Claus Beier en afskedigelsessag, der førte til Hans Thybos fratræden. Sagen fortsætter nu (august 2017) som en sag ved Arbejdsretten. Sagen har et forspil og rummer mange aspekter, konflikter, modstridende og uklare påstande samt en mængde svært gennemskuelige detaljer, der er mørklagt fra ledelsens side. Det følgende er uddrag, selekteret snævert med fokus på forskningsfrihed.

5. september 2016. Hans Thybo (HT) blev indkaldt til tjenstlig samtale og fik udleveret varslingsbrev om påtænkt afskedigelse. Der blev angivet to begrundelser: 1) At HT i en mail havde forsøgt

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 311 17/08/18 14.30

at påvirke en videnskabelig medarbejders vurdering af ledelsen i negativ retning i forbindelse med besvarelse af den årlige APV (undersøgelse om arbejdspladsvurdering) på KU. 2) At HT havde benyttet privat gmail til arbejdsrelateret kommunikation.

HT blev med øjeblikkelig virkning suspenderet og beordret til at forlade universitetet uden at få adgang til sit kontor. HT's adgang til mail og KU's øvrige systemer blev lukket.

Baggrunden for 1) var, at HT til en egyptisk postdoc ved instituttet, MYS, i en mail havde skrevet om APV-undersøgelsen: "Please remember to fill in the questionnaire from KU about your work environment, and remember that you do not need to be kind to management – rather on the contrary, e.g. in relation to the firing of me as research group leader" (mail fra HT af 16. juni 2016. APV: årlig undersøgelse af medarbejdernes arbejdspladsvurdering).

Efter mødet foregik en episode uden for bygningen, hvor HT mødtes med MYS og andre kolleger. Dette inddrog ledelsen senere som tillægsgrund til fyringen. Da episoden i sagens natur ikke indgik i den oprindelige fyringsbegrundelse, udelades den i det følgende.

18. september 2016. HT afviste i sit høringssvar de to angivne begrundelser.

28. september 2016. 106 studerende fra HT's fag skrev under på en støtteerklæring, senere i alt 192 underskrifter.

10. oktober 2016. KU svarede på HT's partshøringsbrev af 18. september Fastholdt punkt 1) vedr. mail til MYS (nu suppleret med episoden på parkeringspladsen). Det pointeredes nu, at dette var "de centrale forhold i sagen". Punkt 2) brug af gmail til arbejdsrelateret kommunikation var nu reduceret til "et forhold af en vis betydning, men ikke det afgørende forhold i denne sag".

Der indløb skrivelser med advarsler og protester fra udenlandske geologer og fra førende videnskabelige selskaber. Sagen kom frem i medierne.

28. oktober 2016. *Weekendavisen* bragte en stor artikel om sagen: "Professorproblemet". "Ifølge *Weekendavisens* (WA) oplysninger har der [...] i fakultetsledelsen været en del betænkelighe-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 312 17/08/18 14.30

der over, om man orkede at gå gennem den forventelige ballade, men universitetet synes nu at være fast besluttet på at gennemføre afskedigelsen".

4. november 2016. HT modtog afskedigelsesbrev. Fratrædelse pr. 31. maj 2017 og øjeblikkelig fritstillelse. KU sagde nu, at grunden var, "at SCIENCE på baggrund af dine gentagne misligholdelser af ansættelsesforholdet ikke længere har tillid til, at du kan varetage den ledende og meget betroede stilling som professor ved IGN, som du er ansat i". Brug af privat gmail blev her omtalt som "et kritisabelt forhold af en vis betydning, men ikke det afgørende forhold i denne sag". Samtidig meddeltes, at HT efter nærmere aftale nu kunne afhente sine "personlige effekter på IGN".

11. november 2016. *Weekendavisen* i en ny artikel: Medarbejdervalgte medlemmer af KU's bestyrelse professor Eske Willerslev og lektor Anja Andersen samt deres suppleanter, professorerne Dorthe Dahl Jensen og Peter Harder, protesterede mod afskedigelsen. De kaldte sagen en alvorlig trussel mod tilliden og værdierne på universitetet.

> Medarbejderrepræsentanterne i KU's bestyrelse konstaterer, at ledelsen har gennemført en afskedigelsessag med begrundelser, der er en alvorlig trussel imod hele værdigrundlaget på KU som forskningsinstitution, herunder også imod tillidsforholdet mellem ledelse og medarbejdere. Mange medarbejdere på KU har udtrykt bekymring omkring deres stillinger og sikkerhed.

14. november 2016. Protestbreve fra 21 fremtrædende forskere, bl.a. vicepræsidenten for European Geosciences Union og to modtagere af Crafoord Prisen. De skrev bl.a.

> Throughout most of the developed world, a tenured professor can only be dismissed from a university position for gross misdemeanours or criminal activity. ... It appears that, at least on this occasion, the University of Copenhagen has chosen not to adhere to international standards of academic freedom and the

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 313 17/08/18 14.30

> rights of its employees. ... That a Danish university professor can be dismissed for reasons that can be at best described as inconsequential seems to us to be totally contrary to normal international practices. Were news of this decision to become widely known, it would certainly damage the reputation of the university system and the country's scientific community.

24. november 2016. *Berlingske* omtalte sagen, bl.a. med dette spørgsmål til institutleder Claus Beier:

> Er du ikke bekymret for, om det her kan skade universitetets renommé? Svar: "Selvfølgelig er jeg da bekymret. Men det hensyn kan vi ikke tage. Jeg siger ikke, at det forholder sig sådan, men hvis han nu havde voldtaget sin sekretær, skulle vi så på baggrund af vores faglige renommé undlade at forfølge sagen? Naturligvis ikke. Hvis det kun handlede om faglighed, var han selvfølgelig ikke endt i denne situation."

28. november 2016. HT fik adgang til under overvågning at pakke sit kontor ned, to x tre timer.

30. november 2016. På baggrund af stigende bekymring blandt ansatte på KU udsendte rektor Ralf Hemmingsen via intern kommunikation til beroligelse:

> Jeg vil dog gerne slå fast, at der ikke er tale om en ændring af den hidtidige praksis på KU, hvor der er højt til loftet og plads til kritik af ledelsen, som debatten om sagen også vidner om. Det er ikke det, afskedigelsessagen drejer sig om. Og universitetet afskediger heller ikke ansatte, blot fordi de har brugt en gmail-konto eller for andre mindre overtrædelser, siger rektor Ralf Hemmingsen.

5. december 2016. Artikel i *Nature* om sagen, bl.a. med et interview med MYS: benægtede at skulle have været udsat for pres fra HT. Dermed svækkedes ledelsens hovedbegrundelse.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 314 17/08/18 14.30

7. december 2016. Professorerne Frans Gregersen, Lene Koch, Niels Kærgård, Bente Klarlund Pedersen, Ditlev Tamm og Ole Wæver, alle fra KU, iværksatte en webbaseret underskriftsindsamling:

> Rector Ralf Hemmingsen, University of Copenhagen: Professor Hans Thybo has been fired by the University of Copenhagen. The reasons given are his advice to a postdoc to answer a university questionnaire honestly and as a subsidiary reason, his use of his private email for work-related issues. The undersigned do not accept these as adequate grounds for dismissal and urge the university authorities either to state the real reasons (if they exist) or to reinstate Professor Thybo (Gregersen et al. 2016).

Allerede første dag indløb mere end 500 underskrifter, og tallet 1.000 blev passeret 9. december, 1.500 januar 2017. Underskrifterne kom fra mere end 50 lande.

14. december 2016. I en leder i *Nature* forklarede man sagen med en ny ledelseskultur som følge af universitetsloven fra 2003: "turning universities into businesses is limiting research freedoms ...", og:

> Robbing researchers and students of the chance to decide on the matter they know best, the resulting hierarchical governing structure has raised real and repeated concern over the freedom of research. ... As populism gains ground on both sides of the Atlantic, courage and intellectual honesty are more valuable than ever (*Nature* 2016).

12. december 2016. HT opfordrede rektor til, at de i fællesskab offentliggjorde materialet i sagen.

19. december 2016. Dansk Magisterforening (DM, HT's fagforening) modtog et forligstilbud. HT afviste. Forhandlinger fortsatte mellem DM og Moderniseringsstyrelsen.

9. januar 2017. Protesten, nu med godt 1.500 underskrifter, afleveredes til Ralf Hemmingsen. I følgebrevet skrev gruppen bl.a.:

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 315 17/08/18 14.30

> ... a decision not to reinstate HT must imply that in the future the university management will support any institute or faculty manager who considers a given employee untrustworthy – regardless of objective reasons. For all of us this represents an attack on academic freedom, and sanctions arbitrary decisions and requires blind trust in the management – even when it makes decisions which are objectively wrong (Gregersen et al. 2016).

13. januar 2017. *Weekendavisen* skrev under overskriften "Rektor med dårlige råd" bl.a.:

> Fyringen af den internationalt højt anerkendte geolog, professor Hans Thybo af årsager, der hævdes opfundet til lejligheden, er ved at udvikle sig til noget af et mareridt for Københavns Universitet og rektor Ralf Hemmingsen. Senest modtog han mandag i denne uge en "petition", altså en henvendelse, med en protest mod fyringen underskrevet af ikke færre end 1507 videnskabsmænd og -kvinder fra Danmark og udlandet.

Institutleder Claus Beier citeredes for følgende:

> Vi havde tonsvis af begrundelser mod ham, men af Kammeradvokaten blev vi rådet til at skære sagen til, så den kun handlede om postdocen og Thybos negligeren af ordren om ikke at anvende sin private emailadresse i arbejds medfør. Det har så vist sig at være et meget dårligt råd.

Januar 2017. HT's advokat forlangte over for rektor og institutleder berigtigelse af institutleder Beiers insinuerende offentlige udtalelser (*Forskerforum*, 24. jan. 2017).

3. februar 2017. HT anmodede igen om, at rektors tavshedspligt blev ophævet, så han kunne informere om sagen. Det blev afvist med henvisning til forvaltningsloven og lov om offentlighed i forvaltningen.

24. februar 2017. Kronik i *Berlingske* af professorerne Peder An-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 316 17/08/18 14.30

dersen og Niels Kærgård. Under overskriften "Ingen ytringsfrihed uden tryghed i ansættelsen" gennemgår de svagheder i den danske flexicurity-model i forhold til professioner som forskere. Flexicurity er kendt for, at det er relativt let for ledelsen at fyre ansatte.

> De danske universiteter og måske specielt Københavns Universitet er ved at opbygge et ry for at fyre ansatte – selv højt estimerede forskere med "fast ansættelse", det der internationalt kaldes "tenure". Det er uhørt i næsten alle andre lande at udnytte en adgang til fyringer på denne måde, og det kan let give et ry for at være en uattraktiv arbejdsplads.

14. april 2017. Sagen blev indbragt for det arbejdsretlige system.

Undervejs i forløbet har sagen flere gange været oppe i KU's bestyrelse.

5. SDU-sag om beslaglæggelse af økonomiprofessors forskningsrapport mv. 2003

Christen Sørensen (CS), professor emeritus, tidl. økonomiprofessor ved SDU, har varetaget flere lederposter på SDU og bestridt en række offentlige hverv og tillidsposter, bl.a. medlem af Det Økonomiske Råd 1985-2006 (formand 1985-1988) og formand for AE-rådet 1988-2006.

15. juni 2003. I en kronik om erhvervsudvikling på Fyn i *Fyens Stiftstidende* og artikler på bladets netavis havde CS kritiseret en rapport udarbejdet af tre kolleger ved SDU. CS udsendte også teksterne i instituttets serie *Erhvervsudviklingen på Fyn. Economic Discussion Papers*, No. 3/2003. CS havde 11. juni inviteret erhvervsfolk til et møde på instituttet til drøftelse af erhvervsudviklingen i regionen, og i den forbindelse henviste han til den kritiske kronik.

December 2003. CS får sit paper (uddrag) *Erhvervsudviklingen på Fyn* publiceret i *Nationaløkonomisk Tidsskrift,* Bd. 141, nr. 3 (Sørensen 2003). De tre kritiserede kolleger svarer.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 317 17/08/18 14.30

4. december 2003. CS fik ad omveje at vide, at institutleder Niels Nannerup havde stoppet udgivelsen af hans *Economic Discussion Paper* No. 3/2003.

8. december. Institutleder Niels Nannerup bekræftede, at udgivelsen var stoppet med den begrundelse, at han ikke anså det for forskning.

7. januar 2004. CS klagede til rektor Jens Oddershede over beslaglæggelsen.

7. april 2004. Rektor Jens Oddershede og dekan Bjarne G. Sørensen afviste klagen. Beslaglæggelsen stod ved magt.

20. april 2004. CS sendte klage til Ombudsmanden, der sendte den til udtalelse i Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.

8. juli 2004. Ministeriet svarer CS, at det hører til ledelsesretten at bestemme, hvad der kan publiceres for universitetets regning. Et kriterium om, at det skal være forskning, er et sagligt kriterium. Ministeriet kan ikke vurdere, om kriteriet er opfyldt, men har bedt Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (SSF) om at tage stilling til dette.

1. november 2004. SSF meddelte i brev til ministeriet, at SSF vurderede, at CS's rapport "må karakteriseres som forskning".

13. december. Kontorchef Thorkild Meedom i ministeriet meddelte CS, at der ville blive truffet en afgørelse i klagesagen samme dag.

20. december. Dekan Bjarne G. Sørensen skrev til ministeriet, at de ville frigive rapporten efter at have fået kendskab til SSF's vurdering (at der er tale om forskning).

21. december. Ministeriet meddelte CS, at man ikke ville foretage sig yderligere, da man havde erfaret, at dekanen ville frigive rapporten.

Anklage for brud på aftale om ikke at nævne navne
(Ombudsmandssag FOB 05.385, uddrag)

18. juni 2003. Universitetets rektor, Jens Oddershede, skrev i anledning af kronikken og mødeindkaldelsen til CS og kritiserede hans adfærd, der blev karakteriseret som "dybt illoyal". Kritikken

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 318 17/08/18 14.30

blev fremsat bl.a. med baggrund i en aftale, som tidligere var blevet indgået mellem professoren og rektor. Ifølge aftalen måtte professoren ikke, når han udtalte sig offentligt, referere til navngivne personer i direkte eller indirekte form. Rektor skrev desuden til dem, som var inviteret til mødet, og gjorde opmærksom på, at der var tale om et rent privat initiativ fra professorens side.

24. november 2003. CS klagede til Ombudsmanden, efter at sagen havde været behandlet internt på SDU og i ministeriet.

2005. Ombudsmanden:

> Ombudsmanden udtalte, at spørgsmålet om rektors reaktioner måtte bedømmes på baggrund af ledelsesretten. Ledelsesretten skal, for så vidt angår ansættelsen på et universitet, udøves bl.a. med respekt for reglerne i universitetsloven.
>
> Det var Ombudsmandens opfattelse, at forbuddet mod at referere til navngivne personer ikke var foreneligt med reglerne i universitetsloven om forskningsfrihed og tilskyndelse til at deltage i den offentlige debat. Den del af rektors kritik, der havde baggrund i overtrædelse af dette forbud, var derfor ikke berettiget.
>
> Derimod mente Ombudsmanden, at det lå inden for ledelsesrettens rammer at stille krav om loyal adfærd over for kolleger i forbindelse med faglig kritik, herunder krav til sprogbrugen og til information, inden kritik fremsættes offentligt. Herudover måtte der også kunne stilles krav om, at en professor underrettede universitetsledelsen, inden der blev indkaldt til et møde, hvor det fremstod som om mødet var indkaldt på universitetets vegne, og som om professoren repræsenterede universitetets synspunkter. I det omfang rektors kritik var baseret på disse forhold, kunne den således ikke give Ombudsmanden anledning til bemærkninger (FOB 2015).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 319 17/08/18 14.30

6. Penkowa-sager, KU

Sagen om hjerneforskeren Milena Penkowa (MP) var langvarig med mange elementer. Den startede omkring 2001 med MP's disputatssag og førte til hendes fratræden som professor i 2010 efter en dom for underslæb mv. UVVU (Udvalget vedrørende Videnskabelig Uredelighed) kom med flere domme for brud på god videnskabelig praksis og videnskabelig uredelighed i 2012-2013. Sagen har fået stor omtale og er grundigt dokumenteret, bl.a. frem til 2011 i en 695 sider lang redegørelse fra Kammeradvokaten (KAR).[2]

Mange elementer kan forbindes med forskningsfrihed, herunder forskeres misbrug af forskningsfrihed. Her vil jeg kun fokusere snævert på to illustrative forløb i hele sagsforløbet. Det ene vedrører ledelsens håndtering af disputatssagen. Det andet vedrører pres fra ledelsen mod en kritisk forsker (en blandt mange). Jeg går ikke ind i selve sagernes faglige substans, men fokuserer kun på spørgsmål om, hvorvidt forskningsfrihed er blevet krænket.

Disputatssagen ("første disputats")

24. juli 2001 indleverede MP sin doktordisputats til KU, det Sundhedsvidenskabelige Fakultet (KAR 2011 s. 121). Fakultetsrådet nedsatte et bedømmelsesudvalg bestående af professor dr.med. Bente Finsen, Institut for Medicinsk Biologi, Odense Universitet, overlæge, dr. med. Henning Laursen, Neuropatologisk Laboratorium, Rigshospitalet, samt professor dr.med. Per Soelberg Sørensen, KU (formand) (KAR 2011 s. 124-25).

16. april 2003 afgav bedømmelsesudvalget sin indstilling, der indstillede Penkowas disputats til forkastelse. Udvalget anførte desuden, at: "Der består derfor en ikke-tilbagevist formodning om, at der foreligger en række kritisable forhold, og bedømmelsesudvalget føler sig forpligtet til at underrette Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet herom". Der henvises til mangelfuld dokumentation og

2 Denne og en række andre dokumenter findes her: http://nyheder.ku.dk/penkowa

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 320 17/08/18 14.30

rejses mistanke om uredelighed. Efter normal og regelret procedure ville en enig indstilling om forkastelse blive afsluttet med, enten at forfatteren trak afhandlingen tilbage, eller at indstillingen gik i fakultetsrådet (evt. via forskningsudvalg), der så traf en afgørelse (forkastelse med simpelt flertal). Hvis der var begrundet mistanke om uredelighed, skulle det undersøges under alle omstændigheder. Sådan gik det ikke her.

28. maj 2003 trak MP afhandlingen tilbage. MP kritiserede i skarpe vendinger bedømmelsen (KAR 2011 s. 140-41). Hendes advokat er nu aktiv i sagen.

8. december 2003. Dekan Ralf Hemmingsen besluttede at indhente en "second opinion", en udtalelse fra to udenlandske forskere om tre specifikke spørgsmål i relation til bedømmelsesudvalgets indstilling. Det tredje spørgsmål drejede sig om et forsøg med ca. 1.000 rotter, som bedømmelsesudvalget havde rejst tvivl om. Efter henvendelse fra MP's advokat trækkes dette spørgsmål tilbage. Det ville fakultetet selv undersøge. De 1.000 rotter skulle senere vise sig at være opdigt.

5. marts 2004 kom udtalelsen fra de to eksperter. De siger god for MP's resultater, for så vidt angår de to spørgsmål. Om bedømmelsesudvalget siger de: "Fakultetet bør videre vurdere, om bedømmelseskomiteen i dette tilfælde har udført sitt arbeid med tilstrekkelig evne og vilje til inntrengning i materialet og de anvendte metoder" (KAR 2011 s. 243).

8. marts 2004 skrev Ralf Hemmingsen til MP og beklagede dybt. Derudover skrev han, at MP var velkommen til at "få disputatsen vurderet pány af et andet bedømmelsesvalg, såfremt du ønsker det" (KAR 2011 s. 233f). Bedømmelsesudvalgets indstilling var dermed endelig fejet af bordet, uden at den blev forelagt fakultetsrådet (eller forskningsudvalget), da afhandlingen var trukket tilbage. De to eksperter har ikke haft bedømmelsesudvalgets indstilling til vurdering, kun de to specifikke spørgsmål. De har dermed ikke taget stilling til bedømmelsesudvalgets kritik. Alligevel siger dekanen, at den samme afhandling kan bedømmes af et nyt bedømmelsesudvalg.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 321 17/08/18 14.30

26. marts 2004 skrev Ralf Hemmingsen et brev til hvert medlem af bedømmelsesudvalget, idet han sluttede med at sige, at han må "forudsætte, at forløbet giver dig anledning til alvorlig eftertanke". Det må opfattes som en påtale.

Efter at sagerne eksploderede i 2010, blev de genoptaget, og Penkowas uredelighed mv. afsløret. Det gav omfattende kritik af Ralf Hemmingsens håndtering af sagerne, også af disputatssagen, og underskriftsindsamlinger med krav om uvildig undersøgelse blev støttet af ca. 500 forskere og andre med tilknytning til forskning.

Ralf Hemmingsen skrev et brev til medlemmerne af bedømmelsesudvalget, hvor der står, at han "skal beklage det forløb, som sagen dengang og i mellemtiden fik for dig og de øvrige medlemmer af bedømmelsesudvalget". I *Politiken* 19. april skrev han, at dette betød en undskyldning.

2. april 2011 gennemgik bedømmelsesudvalget i en kronik i *Politiken* disputatssagen og rejste en række alvorlige anklager mod Ralf Hemmingsens håndtering, derunder mod den behandling, de selv fik under og efter den første disputatssag.

3. maj 2012 sendte en gruppe medicinske professorer, Elisabeth Bock, Keld Danø, Niels Høiby, Jens Rehfeld og Niels Erik Skakkebæk, en ca. 70 sider lang *Redegørelse vedrørende Københavns Universitets håndtering af Milena Penkowas første disputatssag* til bestyrelsen på KU. De kritiserede bl.a., at bedømmelsesudvalgets kritik ikke førte til, at sagen blev sendt til UVVU (Udvalget vedrørende Videnskabelig Uredelighed):

> Det er kritisabelt, at dekanen i stedet valgte egenhændigt at efterforske sagen, uden at have faste procedurer for, endsige erfaring med, efterforskning af sådanne vanskelige sager, uden selv at være ekspert på disputatsens videnskabelige område, og uden at søge råd hos personer med erfaring og kyndighed vedrørende efterforskning af anklager om videnskabelig uredelighed. Foruden at tage hensyn til fair proces, såvel for den anklagede som whistleblowers, i dette tilfælde disputatsbedøm-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 322 17/08/18 14.30

> melsesudvalget, er dekanen tillige den, der skal beslutte hvilke eventuelle sanktioner, der skal følge efter hans egen efterforsknings resultater. Oveni disse mange opgaver har dekanen også et overordnet ansvar for varetagelse af fakultetets forskningsintegritet/troværdighed (Bock m.fl. 2011: 11f).

Pres mod kritiske forskere

Praksisudvalget på KU: I 2007-2008 verserede en sag mod Penkowa, der var rejst på foranledning af Elisabeth Bock (KAR 2011 s. 288-396). Sagen endte med, at udvalget frikendte Penkowa på basis af en udtalelse indhentet fra en norsk ekspert, uden at vedkommende havde set prøverne eller talt med forskerne. Bock kritiserede i et høringssvar Praksisudvalgets undersøgelse. Hun mente, den var for overfladisk til, at MP kunne frikendes.[3]

12. november 2010. Journalist Poul Pilgaard Johnsen skrev en artikel i *Weekendavisen* om Penkowa: "Hjernevinding". MP mistænkes for uredelighed. Om sagen i Praksisudvalget skrev han:

> Efter at have rådført sig med en udenlandsk ekspert nåede Praksisudvalget dog frem til, at der ikke var grund til at kritisere Penkowas analysearbejde. Ifølge *Weekendavisen*s oplysninger blev Elisabeth Bock derimod efterfølgende udstyret med en mundkurv af universitetets jurister, der fastslog, at det kunne være strafbart, hvis hun fortsat satte spørgsmålstegn ved Penkowas forskning.

I artiklen refererede Pilgaard til et brev til Elisabeth Bock af 16. juni 2008 (KAR 2011: 380).

10. december 2010 skrev formanden for Praksisudvalget, professor i forvaltningsret Carsten Henrichsen, i *Weekendavisen* herom. Efter Henrichsens opfattelse var der ikke tale om en mundkurv:

---

3 Jeg var selv medlem af Praksisudvalget, da denne sag startede, men forlod det, da jeg ikke mente, Praksisudvalget havde beføjelser til at behandle sagen. Ved offentlig høring gav jeg udtryk for, at jeg ikke fandt Praksisudvalgets undersøgelse tilstrækkelig.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 323 17/08/18 14.30

> Da udvalgets indstilling som nævnt netop gik ud på frifindelse af indklagede for de rejste anklager, fandt jeg anledning til på udvalgets vegne over for denne forsker [Elisabeth Bock] at præcisere, "at en fornyet fremsættelse – på uændret grundlag – af en mistanke om, at MP har forbrudt sig mod god videnskabelig praksis, vil kunne være ansvarspådragende efter både straffelovens regler om ærekrænkelse og gældende personaleretlige regler, foruden at en sådan påstand i sig selv vil konstituere et brud på god videnskabelig praksis som et udtryk for en ukollegial handling".

Sag om MP's misbrug af bevilling fra IMK's Almen Fond til private formål:

7. januar 2011 modtog Elisabeth Bocks dekan, Ulla Wewer, en mail fra Rektorsekretariatet:

> Rektorsekretariatet skal hermed bede om at modtage en redegørelse for professor Elisabeth Bocks varetagelse af sit ansvar som "tovholder" på Milena Penkowas projekt nr. 64510. ... Det skal understreges, at det ikke på det foreliggende grundlag kan udelukkes, at Elisabeth Bocks varetagelse af hvervet kan medføre ansættelsesretlige foranstaltninger, hvorfor hun bør oplyses herom i forbindelse med anmodningen om en redegørelse. I forbindelse med et evt. møde om sagen bør hun have lejlighed til at medbringe bisidder.

"Ansættelsesretlige foranstaltninger" og "bisidder" er varsler om mulige disciplinære sanktioner. Fonden sagde, at det aldrig havde været tanken, at Bock skulle kontrollere PM's udbetalinger (*Politiken,* d. 24. februar 2011). Mødet blev ikke til noget.

7. DPU-sag 2. Ledelsessager rejst af kolleger over for lektor i pædagogisk filosofi på AU

Thomas Aastrup Rømer (TAR), ph.d., cand.scient.pol., har været lektor i pædagogisk filosofi, AU, siden 2008.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 324 17/08/18 14.30

28. februar 2014 skrev TAR et fyldigt essay på sin private blog under overskriften "Klasseledelse – all inclusive: Læringscentreret ledelse af sanser, affekter og rytmer. Danmarks Pædagogiske Oligarki (DPO)". Formålet var at afdække "hvem og hvad der styrer begrebsdannelsen, filosofi, lovgivning og implementering i dansk uddannelsespolitik". Ud fra gennemgang af et ret omfattende kildemateriale mente TAR at kunne dokumentere, at: "Det gør et lille netværk af folk, der lever af et opgør med dansk og europæisk pædagogisk tradition, og som i stedet smører en radikal instrumentalisme ud over det hele ..." (Rømer 2014). Kilder var bøger og andre tekster fra skolepolitisk og pædagogisk forskning og debat, oplysninger om deltagelse i projekter og ansøgninger, personsammensætning af råd, udvalg og konsortier mv. Et antal særligt centrale personer i netværket omtales. Herunder professor Jens Rasmussen (JR), som er ansat ved samme institut som TAR.

4. marts 2014 skrev JR en mail til institutleder Hanne Løngreen og dekan Mette Thunø om TAR's blogindlæg. Han fandt det:

> ... stærkt ærekrænkende for en lang række navngivne personer ... Meget af det, han skriver, er ved tidligere lejligheder afvist som løgn, fordrejning og demagogi. Jeg finder det uacceptabelt at skulle stå model til noget, der bedst kan karakteriseres som mobning for ikke at sige karaktermord ...

Ærekrænkelse kan straffes efter straffelovens § 267. Mobning kan have ansættelsesmæssige konsekvenser.

TAR blev ad omveje bekendt med JR's henvendelse. 17. marts blev han indkaldt til et møde om "personalepolitik og mere specifikt om mobning". Ved mødet deltog en HR-repræsentant samt TAR's bisidder fra Dansk Magisterforening. Først på selve mødet fik TAR mailen fra JR af 4. marts at se, samt yderligere en fra 19. marts. Efter en læsepause på mødet svarer TAR og uddyber efterfølgende i en supplerende mail.

11. april 2014. TAR modtog en kort mail, hvor ledelsen meddelte ikke at ville foretage sig yderligere.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 325 17/08/18 14.30

Ledelsessagen efter en forelæsning af professor Lars Qvortrup, AAU (LQ)

4. februar 2015. TAR overværede en gæsteforelæsning af LQ på AU. Forelæsningen rettede kritik mod et begreb, som TAR og en gruppe med bl.a. Svend Brinkmann, Lene Tanggaard og Peter Kemp havde arbejdet med: "uren pædagogik". Efter forelæsningen skrev TAR to kritiske indlæg, et på sin facebook og et på sin blog, i facebook-opslaget i en ironiserende tone i nogle passager.

LQ kontaktede institutlederen Hanne Løngreen. Det fik institutlederen til at beklage over for LQ, at han som gæst på institutionen var blevet omtalt "nedsættende" på facebook af en ansat ved den institution, hvor han havde holdt sin forelæsning. Dette meddelte institutlederen TAR, altså en form for irettesættelse. Da TAR ikke følte, at han kunne få en tilfredsstillende forklaring fra lederen, kontaktede han Dansk Magisterforening. I et brev til institutlederen skrev Dansk Magisterforening bl.a.:

> Det er med stor beklagelse og dyb overraskelse, at vi kan konstatere, at du ikke har i sinde at forsvare Thomas' ytrings- og forskningsfrihed, men tværtimod synes at fastholde din kritik af, at han tager en faglig debat op på sin Facebook side.
>
> I henhold til universitetsloven er det universiteternes forpligtelse at forsvare forskningsfrihed, herunder naturligvis også forskernes muligheder for at indgå i en offentlig debat. Med din beklagelse over for Lars Qvortrup gør du i realiteten det modsatte, og jeg ser derfor frem til, at du hurtigst muligt tager initiativ til at få markeret over for de involverede parter, at Thomas ikke har gjort noget forkert, og at din beklagelse over for Lars Qvortrup annulleres med en opfordring til, at alle involverede respekterer den lovsikrede forskningsfrihed, herunder også respekterer faglige synspunkter, som man ikke deler, uden at intimidere forskere, som har en anden opfattelse end en selv (brev til institutleder Hanne Løngreen fra Jens Vraa-Jensen, DM).

Herefter trak ledelsen beklagelsen over for LQ og irettesættelsen af TAR tilbage.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 326 17/08/18 14.30

Ledelsessag efter klage fra professor Dorthe Staunæs m.fl.

15. april 2015 skrev TAR et indlæg på sin blog med titlen: "Dorthe Staunæs' opgør med den pædagogiske tradition" (Rømer 2015). TAR kritiserede skarpt den skoletænkning, som Dorthe Staunæs (DS), Malou Juelskjær (MJ) m.fl. stod for. TAR informerede pr. mail DS om blogindlægget.

15. april sendte MJ en skarpt formuleret klage til institutleder Claus Holm. Den indeholdt passager som følgende:

> Nu bevæger Thomas Rømer sig videre ud i det (virtuelle) offentlige rum med sin tilsvining. Og han har yderligere skruet op for retorikken. ...
>
> Yderligere er det bekymrende, at manden underviser vores studerende. Han kan jo dels umuligt lære dem at læse og forstå akademiske tekster (det kan han ej selv); og hvis han lufter sin demagogiseringer i undervisningen også, har vi et betydeligt problem der også.
>
> Jeg vil sige det ligeud: Jeg mener, at dette her er et ledelsesmæssigt problem at reagere på (CLAUS HOLM, OLIVER KAUFFMANN, PIA BRAMMING). Og jeg mener, at der ligeledes må iværksættes et 'kollektivt-kollega-subjekt' til at svare ind i den kampagne han har gang i.

I en senere mail til ledelsen fra MJ:

> Jeg overvejer i nuværende stund at kontakte Magisterforeningen for at undersøge, om jeg skal køre en mobbesag på Thomas Aastrup Rømer.

16. april 2015 sendte DS også en klage, nu både til institutlederen og dekanen. Også den indeholdt skarpe vendinger, såsom at TAR på "uvederhæftig vis" har "angrebet og tilsvinet" DS og kolleger. DS mener, det skader "Aarhus Universitets ry og muligheder for at få opgaver, rådsposter, indflydelse og midler til institutionen og på anden vis gøre os gældende nationalt". Hun slutter:

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 327 17/08/18 14.30

> Jeg håber, at I som ledelse vil tage hånd om denne sag. For min og mine kollegers skyld, men også for institutionens. Jeg har endvidere henvendt mig til fællestillidsrepræsentant, Charlotte Paludan, for at undersøge, om dette er en sag om digital, akademisk mobning.

29. april 2015 var TAR indkaldt til tjenstlig samtale med bisidder, og først nu så han klageskrivelserne. TAR valgte at offentliggøre klageskrivelserne, hvilket udløste en omfattende medieomtale, herunder på lederplads. En underskriftsindsamling samlede på under et døgn ca. 1.000 underskrifter.[4]

8. maj 2015 modtog TAR en mail fra dekanen:

> Efter vi har talt sammen, har jeg nu haft lejlighed til at vurdere hændelsesforløbet, og på den baggrund finder jeg ikke, at der er grundlag for at foretage mig yderligere.
>
> Ved møderne med de involverede parter har jeg gjort det klart, at der skal være meget vide rammer for den faglige og saglige kritik af andres videnskabelige arbejder, jf. reglerne om ansvarlig forskningspraksis § 6.

Der kom ikke nogen offentlig redegørelse eller udmelding fra ledelsen om sagen og principper for kritik og debat. Et planlagt seminar, "Kritik og kontroverser til debat", blev aflyst.[5]

---

4 Jeg opfordrede selv til at skrive under, hvilket jeg blot nævner for at være åben. Det var med følgende kommentar: "Uanset om man er enig eller uenig i, hvad Thomas Aastrup Rømer skriver, er sagen skræmmende af to grunde: 1) at en forsker (Dorthe Staunæs) forsøger at få ledelsen til at gribe ind for at stoppe kritisk debat om hendes forskning og tilsyneladende har en forventning om, at det kan lade sig gøre. 2) at ledelsen tilsyneladende vælger at behandle klagen som en personalesag (siden Rømer opfordres til at have juridisk bisidder med). Nærlæs Rømers blogindlæg, som fremkalder klagen, og se, om I kan finde noget, der ligner 'had og tilsvining' mv.!! Nærlæs Staunæs' klage og se, om hun nævner eksempler, der dokumenterer anklagerne."

5 En fyldig gennemgang af sagens forløb findes i *Folkeskolen*, nr. 10, 2015: https://www.folkeskolen.dk/563906/skoleforskere-forsoegte-at-lukke-munden-paa-kollega

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 328 17/08/18 14.30

8. Censursag på AU. Intern mail med kritik af Cheminova

Det oprindelige selskab A/S Cheminova blev oprettet 1938 af civilingeniør Gunnar Andreasen. I 1944 overdrog Gunnar Andreasen alle aktier til en nystiftet fond, Aarhus Universitets Forskningsfond. "Fondens formål er at støtte den videnskabelige forskning ved Aarhus Universitet" (Fundatsen § 4). Rektor er født formand for fondens bestyrelse, der i øvrigt består af repræsentanter fra AU. I 1999 skiftede Cheminova Holding A/S navn til Auriga Industries A/S. I 2014 frasolgte fonden aktieposten i Cheminova med et provenu på 3,2 mia. kr. I 2015 uddelte fonden 183 mio. kr., og fondens egenkapital var 4,6 mia. kr. (Aarhus Universitets Forskningsfonds Årsberetning 2015).

Cheminovas produktion omfattede bl.a. plantegift. I 1990'erne opdagede man farlig udsivning i Vesterhavet fra resterne af Cheminovas giftdepot ved Høfde 42 ved Harboøre Tange. Oprydning er stadig blevet udskudt, bl.a. pga. konflikter om hvem der skal betale.

I januar 2007 blev Danmarks Miljøundersøgelser (DMU) sammenlagt med AU. Dermed indbyggede man en klar interessekonflikt, ved at AU/DMU via fonden kom i et økonomisk afhængighedsforhold til Cheminova. AU modtager alle uddelinger fra Aarhus Universitets Forskningsfond. DMU havde som nationalt forskningscenter til opgave at betjene myndigheder, borgere og offentlighed med uafhængig forskningsbaseret viden om miljøforhold, herunder virkninger af Cheminovas plantegifte.

Censursagen

2007-2008: Medieomtale af Cheminovas salg af den livsfarlige plantegift methyl parathion i Brasilien (og Indien) tiltog. Giften havde været forbudt i EU i årevis. "Blot man får den på tøjet, kan ... man dø af det" (*Politiken,* 16. august 2008). Brasilien var sammen med USA Cheminovas største marked.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 329 17/08/18 14.30

Juli-august 2008. Artikelserie i *Politiken*: "Cheminova kæmper for livsfarlig sprøjtegift". "Ministeriet [sundhedsministeriet i Brasilien] skønner, at 2.000-4.000 landarbejdere i Brasilien hvert år dør af forgiftninger, og at op mod 300.000 årligt bliver syge". Cheminova forsøgte via retssag at stoppe det brasilianske sundhedsministeriums bestræbelser på at forbyde salget af giften (*Politiken,* 16. august 2008).

18. august 2008. Rektor for Aarhus Universitet og dermed også øverste chef for DMU, Lauritz B. Holm-Nielsen, udtalte: "Universitetet har tiltro til, at kemikoncernen har moralen i orden i Brasilien". Holm-Nielsen var også i spidsen for fonden, der var Cheminovas hovedaktionær (Ritzau 18. august 2008).

28. august 2008. I bekymring over AU's tætte tilknytning til Cheminova sendte sociolog og seniorforsker Mette Jensen, DMU, AU, sammen med fire kolleger på intern mail en rundspørge til kolleger på DMU: »Mener du, at Cheminova bør ophøre med at producere og sælge methyl parathion og lignende produkter?« 128 svarede ja, otte svarede nej, og fire svarede hverken ja eller nej.

Kort efter udsendte personaleledelsen en mail med titlen "Misbrug af DMU's netværk til private formål". Mette Jensen og de fire medunderskrivere blev kaldt til samtale på personaleledelsens kontor:

> "Vi fik i utvetydige vendinger at vide, at vi havde misbrugt mailsystemet, og at der ville komme en notits i vores personalemapper. Enhver kunne imidlertid gennemskue, hvad det egentlige problem var, nemlig at man ikke ville have kritikken af Cheminova ud," siger Mette Jensen (*Information,* 8. marts 2009).

17. september 2008. Efter at have informeret sin nærmeste ledelse sendte Mette Jensen et åbent brev til rektor Lauritz B. Holm-Nielsen med kopi til DMU's øverste ledelse, hvori hun redegjorde for rundspørgen og besvarelserne. Få minutter efter afsendelsen blev hun kaldt til samtale hos direktør ved DMU Henrik Sandbech.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 330 17/08/18 14.30

Hun forvarsledes om afskedigelse. Det åbne brev blev offentliggjort i AU's blad *CAMPUS*.

7. oktober 2008. Mette Jensens fagforening, DJØF, svarer DMU/AU på forvarslet om afskedigelse. DJØF anser fyringsvarslet for at være en klar krænkelse af offentligt ansattes ytringsfrihed og truer DMU/AU med sagsanlæg, hvis advarslen fastholdes. DJØF skriver bl.a.:

> Den påtænkte advarsel begrunder ikke, hvorfor man mener, at der er tale om en overtrædelse af de interne retningslinier for brug af e-mail. Snarere skinner det igennem, at der fra DMUs side er tale om et forsøg på at knægte Mette Jensens ytringsfrihed som medarbejder. ...
>
> Grundlovens bestemmelse om ytringsfrihed indeholder i øvrigt et forbud mod, at offentlige myndigheder indfører censur eller andre forebyggende foranstaltninger. Det vil sige, at der ikke må fastsættes regler om, at der forud for en offentliggørelse af ytringer skal indhentes tilladelse, ligesom der heller ikke må lægges andre hindringer i vejen for ytringernes offentliggørelse. ...
>
> DJØF ser med største alvor på krænkelser af offentligt ansattes ytringsfrihed og finder det ekstra betænkeligt, at det finder sted på en af landets fremmeste uddannelses- og forskningsinstitutioner, hvor debat og "højt-tænkning" bør være i højsædet. Rektors svar til Mette Jensen i *Campus* beviser da også, at dialogen sagtens kan føres i det offentlige rum. Hvis advarslen ikke trækkes tilbage, vil vi forbeholde os ret til i enhver henseende at gå videre med sagen.

13. oktober 2008. Direktør Henrik Sandbech trækker fyringsvarslet tilbage.

Marts 2009. Sagen kommer frem i medierne og tages op i Folketinget.

11. marts 2009. Videnskabsminister Helge Sander (V), som ellers har efterlyst eksempler på, at der er problemer med ytringsfri-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 331 17/08/18 14.30

heden på universiteterne, ønsker ikke at kommentere sagen (*Information*).

Marts 2009. Rektor beder Henrik Sandbech om en redegørelse for sagen, og ved et tilfælde bliver Mette Jensen opmærksom på, at der foreligger en sådan. Hun rekvirerer redegørelsen, "Sagsfremstilling vedr. presseomtale af personsagen Mette Jensen", og skriver i august sin egen redegørelse for sagsforløbet, "Et andet syn på sagen om ytringsfrihed på DMU ved AU". Hun sender den til rektor med kopi til Sandbech.

11. maj 2009. *Djøfbladet* omtaler sagen og skriver herunder:

> Rektor på Aarhus Universitet, som DMU hører inde under, Lauritz B. Holm-Nielsen, mener, at sagen om Mette Jensen er en meget lille sag, som er blæst meget stort op. Sagen handler overhovedet ikke om ytringsfrihed. Mette Jensen har fået trykt et åbent brev i vores egen avis, *CAMPUS*, og jeg har svaret hende i samme nummer af bladet. Han vil ikke forholde sig til, hvorvidt Mette Jensen har forbrudt sig mod de interne regler på DMU eller ej, for det er en sag mellem Mette Jensen, DJØF og DMU's direktør. Men han har det godt med, at sagen er endt med, at forvarslet til advarslen blev trukket tilbage.

September 2009. Mette Jensen blev inviteret til et uformelt møde med rektor Lauritz B. Holm-Nielsen.

23. september 2009. Ved mødet udtrykte rektor en klar kritik af DMU's ledelse. Han var enig med Mette Jensen om, at sagen handlede om ytringsfrihed – og ikke om misbrug af mailsystemet – og at den havde været håndteret klodset fra DMU's ledelses side. Rektor beklagede over for Mette Jensen sagen og den måde, den havde været behandlet på, og han var overbevist om, at den havde haft den konsekvens, at ytringsfriheden ved DMU/AU nu var sikret, og at DMU-ledelsen ikke i fremtiden ville lægge hindringer i vejen for medarbejdernes ret til at ytre sig kritisk. Han ønskede dog ikke at stå åbent frem med sin kritik af DMU's ledelse.

Efterord

Dette efterord beskriver udviklingsforløb og begivenheder i sager, hvor forholdene har ændret sig afgørende, siden bogens 1. oplag gik i trykken i juni 2017. Hvor andet ikke fremgår, er alle sidehenvisninger i efterordet til denne bog.

Aalborg-sagen. Fyring af professor i akustik i 2014 (jf. s. 246-250, s. 301-305)

Denne sag er speciel på flere punkter. Det er en sag, der viser, hvordan en magtfuld branche kan lægge pres på et universitet, hvis den føler sine interesser gået for nær af forskningsresultater fra universitetet. Det er en sag, hvor lederen af denne uvelkomne forskning, professor Henrik Møller, endte med at blive fyret og senere få frataget sin emeritusstatus efter en behandling, der på flere måder krænkede ikke blot hans forskningsfrihed, men også hans ytringsfrihed. Sagen er desuden speciel ved, at den er belyst ved en meget grundig og yderst veldokumenteret undersøgelse, offentliggjort i Peter Skeel Hjorths bog: *En skjult magt. "Vindmølleindustrien finder det ikke hensigtsmæssigt"*. Lad mig citere fra professor emeritus (KU, forvaltningsret) Carsten Henrichsens forord til bogen: "Den tegner […] et billede af en fuldtonet politisk-administrativ skandale, der blot venter på at blive 'opdaget' som sådan af de retshåndhævende myndigheder" (Henrichsen i Hjorth 2017: 7).

Det er sjældent, at den slags sager bliver belyst så grundigt.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 333 17/08/18 14.30

Hjorths bog udkom i maj 2017, og indtil nu (juli 2018) er der ikke fremsat påstand om en eneste faktuel fejl. Jeg har i denne bog i vid udstrækning bygget på Hjorths bog, suppleret med egne granskninger.

Sagen er speciel af endnu en grund, nemlig et særligt efterspil. Straks da min bog udkom i oktober 2017, gik institutleder Børge Lindberg (BL) med tilslutning fra den ansvarlige for fyringssagen, dekan Eskild Holm Nielsen (EHN), til angreb med påstande om et antal fejl i min fremstilling. I det følgende vil jeg derfor yderligere uddybe og dokumentere min fremstilling, herunder med inddragelse af nye oplysninger, som er kommet frem.

I sin bog skriver Hjorth: "Fremtrædende støjforskeres arbejde bliver udsat for benspænd. En kritisk professor bliver afskediget, og selv hans frivillige arbejde som emeritus saboteres. Til sidst sparkes han helt ud. Så er munden lukket på hans kolleger og resten af de fagfolk, som ved noget. Dermed er der rettet et hårdt slag mod fri forskning og den formidling af viden, universiteterne skulle stå som garant for" (Hjorth 2017: 24). Det er sagens kerne, og Hjorth dokumenterer det efter min overbevisning klart i sin bog. Det dokumenteres også, at vindmølleindustrien lagde pres på ledelsen, og at dette pres efter alt at dømme var stærkt medvirkende til, at Henrik Møller blev fyret.

Det er dog faldet både dengang ansvarlig dekan og institutleder for brystet, at jeg skrev dette. BL citerer mig i sit brev for formuleringen: "Det, der fremkaldte fyringen, var, at ledelsen gav efter for pres fra vindmølleindustrien". Den fulde ordlyd var imidlertid: *"Men Hjorths (2017) grundige granskning viser, at det, der fremkaldte fyringen, var, at ledelsen gav efter for pres fra vindmølleindustrien*" (s. 247). Det er ikke helt det samme. Desuden skriver jeg senere i samme afsnit: "Det er højst tænkeligt, at dette [presset og afhængighedsforhold] har spillet en rolle. Hjorth (2017) dokumenterer under alle omstændigheder overbevisende i sin bog, at ledelsen på AAU faktisk var under et stærkt pres fra vindmølleindustrien, hjulpet af Miljøstyrelsen, for at få lukket munden på Henrik Møller".

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 334 17/08/18 14.30

Læst i sammenhæng udtrykker disse formuleringer, at jeg mener, at mængden af indicier er overbevisende. Men lad det ikke blive en strid om, hvorvidt "viser" betyder det samme som "beviser". Jeg hævder ikke, at der er et endegyldigt bevis. BL har medgivet, at der har været mange henvendelser med bekymringer og utilfredshed over Henrik Møller (hvilket også ville være svært at nægte), men har sagt, at man ikke har oplevet det som et pres. Derfor har jeg – for at imødekomme – valgt at modificere sætningen, så den nu lyder (s. 247):

"Ud fra fremlagte fakta i Hjorth (2017, specielt: 20, 29, 30, 163, 167, 168, 172, 173) vurderer jeg, at fyringen skete som følge af presset fra vindmøllebranchen. Ingen af disse fakta har være anfægtet".

En interessant oplysning om pres fra vindmøllebranchen kom desværre først, efter at bogen var gået i trykken. Jeg blev kontaktet af daværende rektor Finn Kjærsdam, der skrev, at han i juni 2011 var blevet ringet op af en direktør fra vindmølleindustrien (desværre huskede han ikke hvem), der havde følgende ærinde: Han "bad mig [Kjærsdam] gribe ind over for Henrik Møller. Havde det været en privat virksomhed, var Henrik blevet fyret på stedet, sagde han, og noget tilsvarende måtte vel gælde universiteter. Jeg svarede, at forskerne ikke kun har ret og pligt til at udtale sig, men at de også skal stille deres viden til rådighed for den offentlige debat. Og så bad jeg ham læse universitetsloven" (mail fra Kjærsdam til mig af 20. september 2017).

Dette er en skandale, der straks burde have været bragt offentligt ud og påtalt. En direktør i en magtfuld og ansvarsfuld position tillader sig at opfordre en universitetsrektor til at fyre en professor. Det ville reelt være magtmisbrug, og det er en uhørt arrogance over for den akademiske frihed i forfølgelsen af snævre økonomiske interesser.

BL har også anfægtet enkelte formuleringer om rådgivningsfirmaet DELTA (referencefirma for Miljøstyrelsen), der i henvendelser til ledelsen rettede angreb mod Henrik Møller, hvilket også kan have spillet en rolle for fyringen. Jeg har det pågældende sted

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 335 17/08/18 14.30

(s. 303) som dokumentation indsat et direkte citat med sidehenvisning (Hjorth 2017: 182).

De fleste af BL's indvendinger vedrører i øvrigt sager, der ligger efter fyringen, og som jeg derfor omtalte ganske kort (s. 248 og s. 304f). De har betydelig offentlig interesse, da de afslører både vindmølleindustriens interventioner i universitetets dispositioner og ledelsens eftergivende reaktioner, så da BL nu har trukket dem frem, skal jeg uddybe lidt mere. Det drejer sig om en sag vedrørende brug af en lydmåler, som Henrik Møller og hans gruppe havde konstrueret til hjemmebrug hos borgere, og dels om formuleringer om baggrunden for, at hans emeritusaftale blev annulleret i 2016.

Hjorth (2017: 125-162, 188-192) gennemgår lydmålersagen udførligt. Lydmåleren var let at betjene, og folk kunne låne den og selv foretage målinger, som automatisk blev transmitteret til forskernes laboratorium. Jeg vil tro, at de fleste ud fra sund fornuft vil mene, at den bedste måde at måle støjgener på netop er at opstille en støjmåler der, hvor generne er størst, og så aflæse måleren, gerne over en periode. Hvis man så ovenikøbet kan få møllerne slukket et stykke tid og aflæser imens, har man baggrundsstøjen. Så kan man trække det sidste tal fra det første, og så har man støjen fra vindmøllerne.

Gener i boligen fra lavfrekvent støj måles bedst indendørs i den berørte bolig, skulle man tro, og det havde tidligere også været Miljøstyrelsens anbefaling (Hjorth 2017: 148). Men nu, hvor det drejer sig om lavfrekvent støj fra vindmøller, er sagen en anden. Ifølge officielle regler skal man ikke *måle i boligen*, men *beregne* støjen ud fra teoretiske modeller, herunder ikke-målte antagelser om husenes støjisolation. Nu var det så heller ikke meningen, at støjmåleren skulle *erstatte* disse officielle tal, blot give borgerne en vejledende indikation at gå videre ud fra, hvis der var gener.

Forløbet startede i en positiv atmosfære med lancering af lydmåleren i september 2014. Imidlertid viste der sig hurtigt modstand fra vindmøllebranchens side med henvendelser først fra Jan Hylleberg, direktør i brancheforeningen for vindmølleindustrien (Hjorth 2017: 140f), siden også fra Vattenfall, der ejer Hages-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 336 17/08/18 14.30

holm Vindmøllepark i Lammefjorden (Hjorth 2017: 151f). Men som Hjorth (2017: 144) skriver: "Til beroligelse for vindmølleindustrien skrev dekanen […]: "Det forventes ikke, at forskernes konklusioner får indflydelse på de verificerede støjopgivelser […]" (Hjorth 2017: 144).

Januar 2016 fjernede BL Henrik Møller (på det tidspunkt emeritus) fra forskergruppen og lydmålerprojektet (Hjorth 2017: 163, 188f; mail fra BL til Henrik Møller af 19. januar 2016), stoppede udlån af lydmåleren og pålagde forskerne i eget navn at anvende et af ham selv formuleret standardsvar ved henvendelser udefra om lydmåleren (mail af 19. januar 2016 til medlemmer af Henrik Møllers støjforskergruppe).

Det burde han ikke have gjort. Herved krænkede BL efter min vurdering klart forskningsfriheden, men ikke blot det, også forskernes almindelige ytringsfrihed. Ledelsen kan ikke bestemme, hvad forskerne skal svare ved henvendelser. Jeg skal ikke gå ind i en diskussion af, om ledelsen kan forbyde udlån, men de begrundelser, der blev anvendt, forekommer ikke valide. Der kan være forhold, forskere *ikke må nævne*, men så skal der være konkrete begrundelser med hjemmel i gældende lovgivning og regler. Det var der ikke. Selvom der havde været, har de lov til at sige, hvad de ellers mener og ved, fx forklare om støjmåling, også i embeds medfør, når det ikke er på institutionens vegne (jf. FOB nr. 05.385; skrivelse fra Ombudsmanden til mig af 19. september 2017). Det kan de ovenikøbet have pligt til, og universitetet skal tilskynde til det. De har også lov til evt. at kommentere ledelsens beslutning om at stoppe udlån. Det er klart en krænkelse af både forskningsfrihed og ytringsfrihed at pålægge brug af et bestemt svar.

Jeg har spurgt BL og EHN, med hvilken hjemmel de mener at kunne pålægge forskerne at anvende et bestemt svar på henvendelser. BL hævdede først, at forskerne "kunne skrive præcis, hvad de ønskede, fra deres egne mailadresser" (brev til mig af 19. juni 2018). Han har senere erkendt, at dette "ikke er helt retvisende". Nej, det var jo det modsatte, han skrev i mailen af 19. januar 2016 til forskerne, refereret ovenfor. I et senere brev til mig (9. juli 2018)

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 337 17/08/18 14.30

er svaret ændret til, at "det er indlysende", at forskerne skal svare ensartet. "Det har intet med akademisk frihed, forskeres ret til selv at bestemme, hvem de samarbejder med, eller deres ret til forskningsfrihed og valg af metode. Det handler alene om jura ifb med udlån af statens udstyr, og om at sikre, at dette sker på korrekt grundlag" (brev til mig af 9. juli 2018). Det besvarer dog ikke, hvilken hjemmel ledelsen har til at pålægge forskerne brug af et standardsvar i eget navn.

EHN, den dengang ansvarlige dekan, har ikke svaret på mine henvendelser, heller ikke de nedenfor nævnte.

Så meget mere graverende er det, at det indgik i begrundelsen for opsigelsen af Henrik Møllers emeritusaftale, at han ikke brugte det pålagte standardsvar, jf. nedenfor. Det er desuden en del af forskningsfriheden, at forskerne frit kan vælge, hvem de vil samarbejde med (jf. fx UNESCO 1997; LERU 2011. Jf. s. 39-44 i denne bog). Institutlederen fjernede her Henrik Møller fra en gruppe, han samarbejdede med, med den tilføjelse, at han kunne henvende sig, hvis han ønskede at genindtræde i gruppen. Det var et indgreb i forskerens ret til frit at vælge.

BL afviser, at det var Vestas og Vattenfall, der førte an (som jeg skrev s. 304). Her har han delvis ret. Det var *Jan Hylleberg* og Vattenfall, og kun Hylleberg gjorde det "prompte" (som jeg også skrev). Vattenfall reagerede først, da det var deres egne møller, der stod for at skulle måles. I øvrigt fremgik det, at Vattenfall frygtede, at målingerne skulle vise overskridelse af støjgrænserne (selvom de altså ikke var "officielle", og selvom deres møller i øvrigt var underkastet ældre og kun mildere støjregler; Hjorth 2017: 151). Jeg skal også beklage, at jeg skrev, at støjmåleren kun var blevet udlånt en gang. Det er nu slettet.

Hjorth fælder ud fra sin grundige analyse af lydmålersagen følgende dom: "I stedet for at forsvare sine medarbejdere og universitetets uafhængighed faldt dekanen forskergruppen i ryggen. Der blev lagt massivt pres på forskerne med mærkelige spørgsmål, der såede tvivl om deres faglige dygtighed og undergravede arbejdet med lydmåleren så meget, at støjforskerne billedligt talt knap nok

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 338 17/08/18 14.30

vovede at røre ved den" (Hjorth 2017: 141f). Han retter i første række søgelyset mod EHN (dekanen), i anden række mod BL. Ingen har påvist en eneste faktuel fejl i Hjorths dokumentation. EHN har mig bekendt ikke forholdt sig specifikt til denne anklage.

Efter fyringen i 2014 fik Henrik Møller som beskrevet en emeritusaftale. Denne blev opsagt i februar 2016 med begrundelser, jeg kun refererede summarisk (s. 248 og s. 305). Foranlediget af BL's indvendinger mod mine formuleringer skal jeg her citere de centrale passager fra opsigelsesbrevet fra dekanen EHN til Henrik Møller af 4. februar 2016 (originalens kursiv):

> Som Professor Emeritus har du fra AAU-mailadresse d. 27. januar 2016 sendt en mail "Til alle, som har bedt om at låne Aalborg Universitets lydmåler til lavfrekvent støj", og mailen er efterfølgende med din tilladelse gengivet i Ekstrabladet/-nationen fredag d. 29. januar 2016. I din e-mail skriver du bl.a., at der *"fra starten var en uforklarlig modvilje mod vores initiativ fra universitetets ledelse. For nogle måneder siden blev jeg klar over, at det skyldtes henvendelser fra vindmøllebranchen …."* Du slutter din mail *"Med venlig – men beklagelig – hilsen"* og underskriver dig som Professor Emeritus.
>
> Forud for dette er du d. 19. januar 2016 pr. mail blevet orienteret af Institutleder Børge Lindberg om, hvilket standardsvar der indtil videre skal sendes i forbindelse med henvendelser om udlån af lydmåleren. Alligevel har du valgt at udsende en mail *"Til alle, som har bedt om at låne Aalborg Universitets lydmåler til lavfrekvent støj"* fra din AAU-mailadresse, hvor indholdet ikke er i overensstemmelse med det, ledelsen har udmeldt.
>
> På baggrund af din mail, og din efterfølgende tilladelse til at Ekstrabladet/-nationen måtte gengive denne, anser AAU ikke din adfærd som værende i overensstemmelse med hverken decorumkravene eller AAU's adfærdskodeks. Institut for Elektroniske Systemer har derfor ikke ønske om fortsat at have dig til-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 339 17/08/18 14.30

knyttet som Professor Emeritus, hvilket jeg er indforstået med. Jeg betragter derfor din tilknytning som Professor Emeritus som værende ophørt med virkning pr. d. 18. februar 2016.

(Læserne kan selv sammenholde dette med, hvad jeg skriver s. 248 og s. 305).

Jeg er overbevist om, at det falder inden for forskeres ret til at ytre sig at skrive en mail som Henrik Møllers til en gruppe borgere. Jeg også overbevist om, at det er en krænkelse af Henrik Møllers ytringsfrihed, når ledelsen pålægger ham at bruge et bestemt svar, og ovenikøbet opsiger emeritusaftalen med den anførte begrundelse (jf. ovenfor). *Ekstrabladet* havde Henrik Møllers mail fra en anden kilde. Adspurgt har Henrik Møller givet bladet lov til at citere den (det ville *Ekstrabladet* jo kunne gøre alligevel, med eller uden Henrik Møllers tilladelse).

I øvrigt har BL i brev til mig (19. juni 2018) skrevet, at pålægget om standardsvar kun gjaldt, når forskerne svarede fra en bestemt funktionsmailadresse. Når de svarede fra deres egen, havde de lov til at "skrive præcis, hvad de ønskede". Dette har BL senere trukket tilbage, og det modsiges af dekanens opsigelsesbrev og af BL's mail til forskerne af 19. januar 2016, hvori de pålægges at bruge standardsvar. Jeg har bedt om en forklaring på denne modstrid. BL har afvist at svare med henvisning til, at der er tale om en personalesag. Endvidere har Henrik Møller oplyst, at han ikke har modtaget henvendelser fra borgere om udlån af lydmåler efter 19. januar 2016, hvor BL udsendte pålæg om anvendelse af standardsvaret. Hans brev af 27. januar 2016, som der refereres til i EHN's opsigelsesbrev, var til "gamle kendinge". Dermed har han heller ikke besvaret sådanne henvendelser. Det strider mod, hvad der står i brevet om opsigelse af emeritusaftale. Jeg har spurgt BL og EHN, hvordan det kan hænge sammen. Også her afviser BL med henvisning til, at der er tale om en personalesag.

Jeg har fundet det nødvendigt at bringe disse detaljer til uddybning af mit oprindeligt kortfattede ekstrakt af Hjorths bog, primært på baggrund af EHN's og BL's henvendelser, men også fordi det har

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 340 17/08/18 14.30

betydelig offentlig interesse. Jeg anbefaler at læse Hjorths bog for yderligere dokumentation og uddybning. Bogen beskriver rystende forhold ved et dansk universitet. Der burde have været gennemført en tilbundsgående undersøgelse af ansvarlige myndigheder og placeret ansvar, således som professor (emeritus) i forvaltningsret Carsten Henrichsen også lægger op til i citatet ovenfor. Det kan stadig nås, og det vil gavne både skadelidte, universitetets omdømme og omverdenens tiltro til, at forskningsfriheden faktisk ligger ledelsen alvorligt på sinde.

Desværre er tilfældet nok ikke enestående, hvilket andre af de sager, jeg gennemgår, kunne give mistanke om. Men vi ved det ikke, da der mig bekendt ikke er gennemført og offentliggjort tilsvarende dybdegående undersøgelser af magtens udfoldelse over for og på et dansk universitet. En sag, der dog også er undersøgt ret grundigt, er sagen om de såkaldte "mundkurvskontrakter", som jeg selv har undersøgt gennem nogle år.

Mundkurvskontrakterne (s. 189-204)

Sagen vakte betydelig opmærksomhed, da den blev offentligt kendt i forbindelse med landbrugspakkeskandalen – den, der førte til ministerafgang i februar 2016 og blev døbt "gyllegate". I årevis havde myndigheder anvendt kontrakter med ulovlige tavshedsklausuler, uden at universiteterne havde protesteret. Jeg havde gjort opmærksom på det allerede i 2010 og flere gange siden. Først efter at jeg i kølvandet på gyllegate gjorde journalister opmærksom på de ulovlige kontrakter, og efter at bl.a. Jesper Tynell trak sagen frem i en serie indslag på Orientering P1 i foråret 2016, reagerede de ansvarlige. Efter langvarige forhandlinger forelå så i januar 2017 nye kontrakter, hvor mundkurvsformuleringerne var fjernet, og hvor det også fremgik, at universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed skulle overholdes (det skulle de sådan set også, selvom det ikke stod i kontrakten).

Så langt så godt, skulle man tro. Men nej, forskningsfrihed og

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 341 17/08/18 14.30

ytringsfrihed var ikke sikret betryggende, viste det sig. For det første har jeg kunnet finde flere eksempler på, at man fortsatte med at bruge mundkurvskontrakterne, som om intet var hændt. For det andet: "Wir kennen andere Methoden", fristes man til at sige. I sommeren 2017 kom en foruroligende, men egentlig forudsigelig nyhed: Miljø- og fødevareminister Esben Lunde Larsen havde besluttet at konkurrenceudsætte kontrakter med AU om myndighedsbetjening for små 400 mio. kr. Når man ikke kan bruge mundkurvskontrakter mere, må der tages andre metoder i brug for at styre, hvad forskerne siger. Det er klart, at risikoen for at miste 400 mio. med ét slag, med udsigt til fyringer og tomme lokaler, lægger et enormt pres på universitetet. Der er tale om et specialiseret område, hvor der ikke uden videre kan findes andre finansieringskilder i den størrelsesorden.

Presset blev for alvor synligt for offentligheden ved et hændelsesforløb i november 2017 i forlængelse af en rapport med kritik af beregninger fra AU's miljøforskere. Sagen kom op på Folketingsniveau, hvilket igen satte fokus på presset på forskningsfriheden. På Aarhus Universitet opstod kriselignende tilstande blandt de implicerede. Sagen blev for alvor offentlig kendt gennem grundigt researchede og stort opsatte artikler i *Berlingske* 21. og 22. januar 2018, der gav genlyd i mange medier og igen bragte sagen på Folketingsniveau. En grundig opfølgende behandling kom i bladet *Forskerforum* (februar 2018).

Det viste sig, at der under novemberkrisen havde været livlig kontakt på højt niveau (rektor, departementschef), og at forskerne under dette forløb havde ændret de først udmeldte vurderinger. Endvidere blev det besluttet, at gruppens leder skulle udtale sig på hele gruppens vegne, ikke forskerne enkeltvis. Forskerne afviste dog i et læserbrev i *Information* at have fået mundkurv på. Den 25. og 26. januar tog Deadline (v. Krause Kjær) sagen op med ret grundige interviews, og her blev rektor Brian Bech Nielsen spurgt om, hvorfor universitetet havde skrevet under på de ulovlige mundkurvskontrakter. Underligt nok var det første gang, at et landsdækkende medie stillede det helt indlysende spørgsmål til en af de ansvarlige (jeg havde stillet det flere gange). Brian Bech Niel-

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 342 17/08/18 14.30

sens svar vil jeg kalde "uld i mund", og det er også svært at svare på det spørgsmål uden samtidig at indrømme alvorlige fejl. Jeg vil ikke gengive svaret.

Siden har i hvert fald et par af rektorerne faktisk indrømmet, at der er begået fejl. Første gang jeg hørte det, var ved debatter, jeg deltog i på Folkemødet 2018 på Bornholm. Opløftende første trin, hvis man skal lære af fejltagelser og opnå troværdighed.

Mediernes eksponering af mundkurve og politisk styring af forskere ved myndighedsbetjening voksede yderligere gennem en survey blandt landets forskere, som *Politiken* offentliggjorde 2. februar 2018. Mange, der havde forsket for myndigheder, havde oplevet forskellige former for politisk styring, sagde de. Faktisk skræmmende mange. "Forskere i jerngreb", skrev *Politiken* på forsiden 5. februar 2018. I sig selv er det bemærkelsesværdigt, at det åbenbart først kommer frem, når man kan udtale sig anonymt, ikke når man er udsat for det (jeg har i mine interviews selv lyttet til en del beretninger, som jeg har lovet at tage med mig i graven). Også folketingspolitikere har, med få undtagelser, været ejendommeligt passive, til trods for at de mest af alle har interesse i ufiltrerede resultater fra forskerne, skulle man mene.

Man skulle tro, at skandalerne om mundkurvskontrakter fik advaret myndigheder og universiteter så eftertrykkeligt, at de sørgede for at gå langt uden om ulovlige tavshedspålæg til forskerne. Det kan man desværre ikke føle sig helt sikker på. Samtidig med at arbejdet med revision af de ulovlige kontrakter foregik, indførte KU således et regelsæt om samarbejde med eksterne, hvori der om publiceringsret bl.a. stod:

> Det kan aftales, at en ekstern part, som har modtaget besked om forestående publicering, jf. pkt. c., kan kræve, at publiceringstidspunktet udsættes i et rimeligt tidsrum, som udgangspunkt 3 måneder, […] såfremt den planlagte publikation vedrører forskning, hvis resultater påvirker den eksterne parts interesser (Københavns Universitets kodeks for god videnskabelig praksis i forskningssamarbejder med eksterne parter, u.å.).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 343 17/08/18 14.30

Det hører med til forskningsfrihed, at forskerne frit kan vælge, hvornår, hvordan og hvor de vil publicere, inden for gældende lovgivning. At forlange udsættelse alene begrundet i, at det vil "påvirke" vedkommendes interesser, er ikke en lovlig grund. Det vil den eksterne part næsten altid kunne hævde. Efter at sagen blev forelagt ombudsmanden, har KU forklaret, at det er underforstået, at kravet om udsættelse skal vurderes konkret og være konkret begrundet, underforstået, at de angivne grunde skal have hjemmel i lovgivningen. Ombudsmanden har godtaget denne forklaring (brev til mig af 22. maj 2018).

Forskningens troværdighed er alvorligt truet. I efterfølgende debatter, bl.a. i en serie på 13 indlæg på Altinget.dk, februar-marts 2018, kom der signaler fra minister, rektorer m.fl., der optimistisk kunne tolkes i retning af, at ansvarlige ville gøre sig alvorlige anstrengelser for at rette op. Siden er dog intet sket (juni 2018).

Fyringen af professor i geofysik på KU, Hans Thybo (s. 254-259 og s. 311-317)

Hans Thybo blev suspenderet og bortvist fra sit kontor d. 5. september 2016 som første trin i en fyringssag. Det endelige afskedigelsesbrev fik han d. 4. november med fratrædelse 31. maj 2017. Som beskrevet fremkaldte fyringen internationalt og nationalt en storm af protester med breve fra prominente forskere direkte til rektor og via underskriftsindsamlinger, bl.a. over 1.600 underskrifter fra mere end 50 lande. Tidsskriftet *Nature* bragte en leder og en redaktionel artikel om sagen.

Thybo valgte at forfølge sagen ved det arbejdsretlige system. Den 24. november 2017 kom så afgørelsen fra den faglige voldgift: Fyringen var overenskomststridig. De angivne grunde var ikke gyldige og var i strid med overenskomsten, fastslog voldgiften. Det er egentlig også svært at forstå, hvordan ledelsen kunne tro, at de var gyldige, men de havde anvendt dem efter råd fra Kammeradvokaten, sagde ledelsen.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 344 17/08/18 14.30

Man kunne nu forestille sig, ud fra almindelig anstændighed, at Hans Thybo blev genansat, evt. med en erstatning for tort og tabte forskningsmuligheder. Og at ledelsen gav en undskyldning og i det hele taget gjorde en indsats for at råde bod på fejltagelsen og genoprette et godt forhold. Det var også, hvad bl.a. medlem af KU's bestyrelse professor Dorthe Dahl-Jensen opfordrede ledelsen til at gøre (*Universitetsavisen* 8. marts 2018). Det skete imidlertid ikke. Dekanens kommentar var blot, at man tog afgørelsen til efterretning og var tilfreds med, at sagen var afsluttet (*Universitetsavisen* 27. november). Hans Thybo fik tilkendt en erstatning på et halvt års løn.

Flere forskere trådte frem med yderst skarp kritik. Juraprofessor Ditlev Tamm, som var en af dem, der stod bag den internationale underskriftsindsamling, og som har beskæftiget sig indgående med universitetets historie, skrev i mail til *Universitetsavisen*, "[jeg] har ikke kunnet finde lignende sager, hvor universitetet selv uden egentlig begrundelse har afskediget en professor. Fra den sene enevælde er der eksempler på overgreb af denne art fra regeringens side af politiske grunde, men det er næppe et forbillede" (*Universitetsavisen* 8. marts 2018). En anonym leder havde til *Weekendavisen* udtalt, at man "havde tonsvis af begrundelser", men at man af Kammeradvokaten var blevet frarådet at komme frem med dem (!?). En sådan insinuerende udtalelse er over grænsen. Hvad de reelle grunde kan have været, blæser i vinden.

Professor Peter Harder ramte en vigtig pointe, da han i *Universitetsavisen* (8. marts 2018) sagde: "Det undergraver tilliden, at ledelsen opfinder et fuldstændig tilfældigt påskud for at fyre en forsker og er ligeglad med, at voldgiftsafgørelsen siger, at fyringen var uberettiget. Det betyder jo, at du som forsker står fuldstændig uden beskyttelse, hvis du bliver upopulær hos ledelsen på dit institut". En fyring på et vilkårligt, åbenlyst tyndbenet og ulovligt grundlag, som ledelsen slipper af sted med uden at blive draget til ansvar, vil virke som en ren magtdemonstration. Enhver vil kunne risikere samme behandling. Det skaber frygt og mistillid og er dræbende for den dristighed, kreativitet og selvstændighed, som er afgørende for nyskabende forskning.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 345 17/08/18 14.30

Sagen må have kostet universitetet flere millioner kr.: 1½ års løn til Thybo, ½ million til en revisorundersøgelse (der ikke gav noget), sagsomkostninger bl.a. til Kammeradvokatens "dårlige råd", foruden den tid, universitetets ledelse og medarbejdere har brugt. Alt betalt af universitetets kasse, af det, der skulle have været brugt til forskning og undervisning. Dertil kommer selvfølgelig det, som universitetet har mistet i internationalt omdømme. Ingen er draget til ansvar, ingen i ledelsen har mig bekendt beklaget.

KU-projekt med landbrugsorganisation: skulle "udelukkende varetage SEGES' interesser"

2. oktober 2017 dukkede endnu en sag op, denne gang i *Information* om en rapport, der var udsendt fra Institut for fødevare- og ressourceøkonomi (IFRO) på KU. Rapporten handlede om økonomiske konsekvenser af ny regulering af landbrugserhvervet og havde en bevilling fra SEGES, en konsulentvirksomhed under Landbrug og Fødevarer. Der opstod diskussion om troværdigheden af rapporten og om, hvorvidt forskerne havde givet efter for krav fra landbrugsorganisationen.

Uanset rapportens konklusioner og evt. afhængighed af eksterne interesser var det kompromitterende for forskningsfriheden – og KU – at man havde skrevet under på en kontrakt, der groft indskrænkede forskningsfriheden, bl.a. med følgende formulering: "Leverandørens medarbejdere skal optræde loyalt og udelukkende varetage SEGES' interesser i relation til Aftalens omfang og indhold". Denne og andre bestemmelser strider mod både universitetsloven og forvaltningsloven. (En vurdering, der ifølge *Information* d. 2. oktober 2018 deles af bl.a. juraprofessor Morten Rosenmeier, Københavns Universitet).

Københavns Universitet afviste, at kontrakten krænkede forskernes frihed. Efter at sagen var blevet indbragt, fik KU i januar 2018 imidlertid på flere punkter påtale fra tilsynsmyndigheden (under Uddannelses- og Forskningsministeriet) for ikke at have

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 346 17/08/18 14.30

levet op til universitetslovens krav om at værne om forskningsfrihed og videnskabsetik (*Forskerforum* jan./feb. 2018: 12).

Stigende opmærksomhed, men usikre udsigter til forbedringer

Der har uden tvivl været stigende opmærksomhed om forskningsfrihedens trængte situation. Blot opslag i *Infomedia* med søgeordet "forskningsfrihed" viser en kraftig stigning over nogle få år, fra blot 54 i hele 2014 til 105 alene i første halvår af 2018. Det er et fremskridt, og det er ikke mindst et fremskridt, at universiteternes ledelse er trådt frem og er blevet mere synlige i debatterne.

Stigende opmærksomhed er imidlertid ikke det samme som handling og forbedringer. Og vi har hidtil kun i meget begrænset omfang set politikere tage stilling til disse problemer. Mundkurvskontrakterne fik stor opmærksomhed, men det er langtfra sikkert, at forholdene er rettet op, fordi kontrakterne er blevet mundkurvsfri. Vi ser, at nye eksempler på kontrakter og regler, der begrænser forskningsfriheden, dukker op, og vi ser økonomisk pression træde i stedet. Forskeres ansættelsestryghed – tenure – er ikke for alvor blevet et tema, selvom det er en af de centrale forudsætninger for reel forsknings- og ytringsfrihed, hvis også ubekvemme resultater skal komme frem.

Vi har set øget kritisk opmærksomhed på problemer ved ekstern finansiering, herunder fra de velpolstrede fonde, det, jeg har kaldt det parasitære parallelregime (s. 152f), bl.a. med en serie indlæg fra nøglepersoner på Altinget.dk, juni 2018. Så langt så godt. Men det fremgår også ved læsning, at det næsten kun handler om den side, der hedder medfinansiering, mens de øvrige problemer, som jeg omtaler, stort set forbigås: parallelregime med magtkoncentration uden for forskernes demokratiske kontrol, korttidsansættelser, faglig skævvridning mv.

Litteratur og kilder

AAUP 2017a. *1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure. With 1970 Interpretive Comments.* https://www.aaup.org/file/1940%20Statement.pdf (sidst besøgt 2. maj 2017).

AAUP 2017b. *Policy Documents and Reports. The Redbook*. https://www.aaup.org/reports-publications/publications/redbook. (sidst besøgt 2. maj 2017).

Andersen, Heine 1992. "Herbert Spencer". I Nicolai Juul Foss & Peter Kurrild-Klitgaard (red.): *Etik, marked og stat.* København: Handelshøjskolens Forlag.

Andersen, Heine 2003. *Samfundsvidenskaber i kontekst.* Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Andersen, Heine 2010. "Burkaundersøgelsen: værner universitetet om god videnskabelig praksis?" *Universitetsavisen,* nr. 2, 9. februar.

Andersen, Heine 2016. "Forskningsfrihed i Danmark set i internationalt perspektiv: review artikel". *Økonomi og Politik*, 89. årg. nr. 3: 103-115.

Andersen, Heine 2017. "Efterskrift: Dystre perspektiver. Fagligh-ed, forskningsfrihed og oplyst demokrati er blevet ofret". I Peter Skeel Hjorth: *En skjult magt. "Vindmølleindustrien finder det ikke hensigtsmæssigt"*. København: Frydenlund.

Andersen, Heine & Inge Henningsen 2009. *Forskningsråd i Danmark – mangfoldighed og universalisme? En analyse af forskningsrådenes bevillingspraksis i perioden 2001-2006*. København: Sociologisk Institut.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 349 17/08/18 14.30

Andersen, Lotte Bøgh & Thomas Pallesen 2008. "'Not Just for the Money?' How Financial Incentives Affect the Number of Publications at Danish Research Institutions". *International Public Management Journal,* 11 (1): 28-47.

Anderson, Benedict 2001. *Forestillede fællesskaber, refleksioner over nationalismens oprindelse og udbredelse.* Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Barendt, Eric 2010. *Academic Freedom and the Law.* Oxford: Hart Publishing.

Bell, Daniel 1973. *The Coming of Postindustrial Society*. New York: Basic Books.

Ben-David, Joseph 1971. *The Scientist's Role in Society. A comparative study.* Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Berg, Paul, David Baltimore, Sydney Brenner, Richard O. Roblin III & Maxine F. Singer 1975. "Summary Statement of the Asilomar Conference on Recombinant DNA Molecules". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America,* 72(6): 1981-1984.

Berg, Paul & Maxine F. Singer 1995. "The recombinant DNA controversy: Twenty years later". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 92: 9011-9013.

Berlin, Isaiah 1969. "Two Concepts of Liberty". I: *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.

Bourdieu, Pierre 1975. "The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason". *Social Science Information*, 14(6): 19-47.

Bourdieu, Pierre 1988. *Homo academicus*. Cambridge: Polity Press.

Bredsdorff, Nils 2008. *Universiteternes styrelse, ledelsens styrkelse og forskningens frihed: Essays om universitetspolitiken og universitetslovenes historie.* Roskilde: Roskilde Universitetsbibliotek. Skriftserie, Nr. 51.

Brubacher, John S. & Solomon W. Rudy 1976. *Higher Education in Transition.* New York: Harper and Row.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 350 17/08/18 14.30

Bush, Vannevar 1945. *The Endless Frontier. Report to the President on a Program for Postwar Scientific Research*. Washington: United States Government Printing Office.

Christensen, Jens Frøslev 2016. *Oprøret på CBS, forandring, ledelse og modstand i en professionel organisation*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

CO-industri & Dansk Industri 2001. *Fra forskning til faktura* (pjece, baseret på konference, Dansk Industri og CO-Industri 1997). København.

Cole, Steven 1992. *Making Science, Between Nature and Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Collin, Finn 2009. *Konstruktivisme*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Crane, Diana 1972. *Invisible colleges, diffusion of knowledge and scientific communities*. Chicago: University of Chicago Press.

Danmarks Statistik 2015. "Forskning og Udvikling". Forskning, Udvikling og Innovation. http://www.dst.dk/da/Statistik/emner/uddannelse-og-viden/forskning-udvikling-og-innovation/forskning-og-udvikling (sidst besøgt 1. maj 2017).

Danske Universiteter 2009. *Danske Universiteters hvidbog om forskningsbaseret myndighedsbetjening*. København: Danske Universiteter.

Den europæiske unions charter om grundlæggende rettigheder 2012. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN (sidst besøgt 18. maj 2017).

Det Europæiske Råd 2006. *Academic freedom and university autonomy*. Committee on Culture, Science and Education. Doc. 10943.

Dworkin, Ronald 1996: "We need a new interpretation of academic freedom". *Academe*, May-June: 10-15.

Etzkowitz, Henry 2008. *The Triple Helix. University-Industry-Government Innovation in Action*. New York: Routledge.

Etzkowitz, Henry & L. Leyesdorff 1995. *Universities and Global Knowledge Economy. A Triple Helix of University-industry-government*. London: Continuum.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 351 17/08/18 14.30

Fallon, Daniel 1980. *The German University. A Heroic Ideal in Conflict with the Modern World*. Colorado: Colorado Associated University Press.

FOB 2005. *Ombudsmandens Beretning 2005*. http://www.ombudsmanden.dk/aarsberetning/beretning2005/

Forskerforum, juni 2008, maj 2011, april 2016.

Forskerforum, sept. 2015. "Magtpersonerne. De vigtigste personer i forskermagtens top-30".

Forskerforum, jan./feb. 2018.

Forskningsfrihed. For en bedre forskningspolitik 2008. https://www.gopetition.com/petitions/for-en-bedre-forskningspolitik.html (sidst besøgt 6. maj 2017).

Forskningskommissionen 2001. *Forskningskommissionens betænkning* – Bind 1 & 2. København: Statens Information.

Forsknings- og Innovationsstyrelsen 2011. *Evaluering af forskerkarriereveje – håndtering af forskeres karrierer på de danske universiteter*. Forskning og Evaluering 3/2011. København: Forsknings- og Innovationsstyrelsen.

Forskningsstatistik 1973. *Forskning og udviklingsarbejde i den offentlige sektor*. København: Forskningssekretatiatet.

Forsman, Birgitta 2004. *Forskningsetik. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.

Freedom House 2017. https://freedomhouse.org/

FV. *Faglig Voldgift. Fagretlige afgørelser*. http://www.arbejdsretten.dk/generelt/arbejdsretlige-afgoerelser/faglige-voldgiftsretter/2017.aspx (sidst besøgt 22. maj 2017).

Gascoigne, John 1990: "A reappraisal of the role of the university in the Scientific Revolution". I David C. Lindberg & Robert S. Westman (red.): *Reappraisal of the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geiger, Roger L. 1997. "What Happened of Sputnik? Shaping University Research in the Unitied States". *Minerva*, 35(4): 349-367.

Gibbons, Michael T., Camille Limoges, Helga Nowotny, Simon Schwartzman, Peter Scott & Martin Trow 1994. *The New Production of Knowledge*. London: Sage.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 352 17/08/18 14.30

Grane, Leif & Kai Hørby 1993. *Københavns Universitet 1479-1979. Bd. II. Almindelig Historie*. København: Gads Forlag.

Gregersen, Frans, Lene Koch, Niels Kærgaard, Bente Klarlund Pedersen, Ditlev Tamm & Ole Wæver 2016: "The sacking of a scientist at the University of Copenhagen threatens freedom of research". https://www.ipetitions.com/petition/sacking-scientist-University-of-Copenhagen (sidst besøgt 1. maj 2017).

Gøtzsche, Peter 2013. *Dødelig medicin og organiseret kriminalitet*. København: People's Press.

Habermas, Jürgen 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns.* Bd. 1 & 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Habermas, Jürgen 2008. *Diskursetik, notitser til et begrundelsesprogram*. Frederiksberg: Det lille Forlag.

Habermas, Jürgen 2013. "Universitetets idé: læreprocesser". I Jens Erik Kristensen (red.): *Ideer om et universitet. Det moderne universitets idéhistorie fra 1800 til i dag*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Haffman, Willem & Hans Radder 2015. "The Academic Manifesto: From an Occupied to a Public University". *Minerva,* 53: 165-187.

Hansen, Else 2017. *Professorer, studenter og polit.er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-1975.* København: Museum Tusculanums Forlag.

Hansen, Hanne Foss 2016. "Universitetsstyrning. Det danska fallet". I Shirin Ahlbäck Öberg, Li Bennich-Björkman, Jörgen Hermansson, Anna Jarstad, Christer Karlsson & Sten Widmalm (red.): *Det hotade universitetet*. Stockholm: Dialogos, s. 122-139.

Henaff, Marcel 2010. *The Price of Truth*. Stanford: Stanford University Press.

Henrichsen, Carsten Michael 2007. "Grænser og vilkår for forskningsfriheden – en 'tour de force' i 30 års universitetsreformer". *Futuriblerne,* 35(1-2): 28-40.

Hessenbruch, Arne (red.) 2000. *Reader's Guide to the History of Science.* Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 353 17/08/18 14.30

Hjorth, Peter Skeel 2017. *En skjult magt. "Vindmølleindustrien finder det ikke hensigtsmæssigt"*. København: Frydenlund.

Horst, Maja & Cecilie Glerup 2014. "Mapping 'social responsibility' in science". *Journal of Responsible Innovation,* 1(1): 31-50.

Humboldt, Wilhelm von 2007. "Om den indre og ydre organisation af de højere videnskabelige læreanstalter i Berlin". I Jens Erik Kristensen et al. (red.): *Ideer om et universitet, det moderne universitets idehistorie fra 1800 til i dag*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Ingeniøren 2017. "Novo-folk sidder tungt på styringen af danske universiteter". Jens Ramskov, d. 17. marts. https://ing.dk/artikel/novo-folk-sidder-tungt-paa-styringen-danske-universiteter-195681 (sidst besøgt 22. maj 2017).

Justitsministeriet 2006. *Ytringsfrihed og meddeleret for offentligt ansatte*. Betænkning nr. 1472.

Justitsministeriet 2014. *Betænkning om offentligt ansattes ytringsfrihed og whistleblowerordninger*. Betænkning nr. 1553.

Kant, Immanuel 1993 [1784]. "Besvarelse af spørgsmålet: hvad er oplysning?". *Slagmark*, nr. 23.

Kant, Immanuel 2007 [1798]. "Fakulteternes strid". I Jens Erik Kristensen et al. (red.): *Ideer om et universitet, det moderne universitets idehistorie fra 1800 til i dag*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Karran, Terence 2007. "Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis". *Higher Education Policy,* 20(3): 289-313.

Karran, Terence, Klaus Beiter & Kwadwo Appiagyei-Atua 2017. "Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach". *Policy Reviews in Higher Education,* 1(2): 209-239.

Koch, Lene 2014. *Racehygiejne i Danmark 1926-56*. København: Informations Forlag.

Kristensen, Jens Erik, Kim Elstrøm, Jens Viggo Nielsen, Mads Pedersen, Bjarne Vind Sørensen & Henrik Sørensen (red.) 2007. *Ideer om et universitet. Det moderne universitets idéhistorie fra 1800 til i dag.* Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 354 17/08/18 14.30

Kronick, David A. 1976. *A History of Scientific and Technical Periodicals*. New Jersey: Metuchen.

Kropp, Kristoffer, Gry Malling Loehr & Heine Andersen 2014. "Dansk Sociologis rolle i dansk sociologi". *Dansk Sociologi*, 25(3): 9-41.

Kvindebiografisk Leksikon. http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/776/origin/170/ (sidst besøgt 2. maj 2017).

Kymlicka, Will 2002. *Contemporary Political Philosophy*. New York: Oxford University Press.

Kærgård, Niels & Peder Andersen 2017. "Ingen ytringsfrihed uden tryghed i ansættelsen". Kronik, *Berlingske Tidende,* d. 21. februar.

Larsen, Anton Grau, Christoph Ellersgaard & Markus Bernsen 2015. *Magteliten. Hvordan 423 danskere styrer landet*. København: Politikens Forlag.

Larsen, Peder Olesen 2010. *Stadier på forskningens vej*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Lauridsen, Per S. & Ebbe K. Graversen 2013: *Forskning og udviklingsarbejde i Danmark 1967-2011*. Notat. Aarhus Universitet, Dansk Center for Forskningsanalyse.

LERU 2011. "Academic Freedom as a Fundamental Right". Jogchum Vrielink, Paul Lemmens, Stephan Parmentier and the LERU Working Group on Human Rights. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 13: 117-141.

LERU 2014. *Tenure and Tenure Track at LERU Universities. Models for attractive research careers in Europe.* Advice paper No. 17. League of European Research Universities.

Lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner 1999. Retsinformation: https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=123680

Lov om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner 1973. "Uddannelse". *Undervisningsministeriets Tidsskrift*, 6(7).

Lukes, Steven 2005. *Power. A Radical View*. Basingstoke: Palgrave Macmillan/ British Sociological Association.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 355 17/08/18 14.30

Lundh Andreas, Sergio Sismondo, Joel Lexchin, Octavio A. Busuioc & Lisa Bero 2012. "Industry sponsorship and research outcome". *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 12. Art. No.: MR000033. http://onlinelibrary.wiley.com/store/10.1002/14651858.MR000033.pub2/asset/MR000033.pdf?v=1&t=j1oz9rfl&s=1c2b8b5940b788a2d8de2a1bdb2fbaff9a67a303

Magisterbladet, januar 2017.

Magna Charta Universitatum 1988. http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum (sidst besøgt d. 1. maj 2017).

Merton, Robert K. 1968: "The Matthew Effect in Science". *Science*, 159(3810): 56-63.

Merton, Robert K. 1969 [1942]. "Science and Democratic Social Structure". I Robert K. Merton: *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.

Merton, Robert K. 1970 [1936]. *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*. New York: Fertig.

Merton, Robert K. 1973. *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations.* Chicago: Univerity of Chicago Press.

Mill, John Stuart 1991. *On Liberty*. London: Routledge.

Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling 2003. *Nye veje mellem forskning og erhverv – fra tanke til faktura*. København: Videnskabsministeriet.

Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling 2010: *Universitetsevaluering 2009*. Evalueringsrapport. København: Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.

Moodie, Graeme C. 1996. "On Justifying the Different Claims to Academic Freedom". *Minerva,* 34: 129-150.

Nature 2016. "Corporate culture spreads to Scandinavian institutes". Editorial, 540(315), 15. december.

Norges Offentlige Utredninger 2006. *Akademisk frihet.* Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.

Nowotny, Helga, Peter Scott & Michael T. Gibbons 2001. *Rethinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty.* Cambridge: Polity Press.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 356 17/08/18 14.30

OECD 1965. *The Research and Development Effort in Western Europe, North America, and the Soviet Union*. Paris: OECD.

OECD 1971. *Science, Growth and Society (Brooks Report)*. Paris: OECD.

Opstrup, Niels 2014. *Causes and Consequences of Performance Management at Danish University Departments. PhD dissertation.* Odense: Syddansk Universitet, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet.

Parsons, Talcott & Gerald M. Platt 1974. *The American University*. Cambridge: Harvard University Press.

Pedersen, Nils Strandberg & Per Falholt 2016. "Hold ministeren ude af universitetet". Børsen, 23. september.

Pedersen, Olaf 1979. *Studium generale. De europæiske universiteters tilblivelse*. København: Gyldendal.

Politiken 2014. "Fordøm Israels angreb på civile i Gaza". Debat, 27 underskrivere, d. 11. juli. http://politiken.dk/debat/art5527384/Ford%C3%B8m-Israels-angreb-p%C3%A5-civile-i-Gaza

Popper, Karl 1973: *Kritisk rationalisme. Udvalgte essays om videnskab og samfund*. København: Nyt Nordisk Forlag.

Rawls, John 2008. *En teori om retfærdighed.* Frederiksberg: Det lille Forlag.

Rendtorff, Jacob Dahl 2005. *Retsfilosofi*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Rosenmeier, Morten 2014. *Ophavsret for begyndere. En bog for ikke-jurister.* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Rømer, Thomas Aastrup 2014. "Danmarks Pædagogiske Oligarki". Thomas Aastrup Rømers blog, 28. februar. http://www.thomasaastruproemer.dk/danmarks-paedagogiske-oligarki.html (sidst besøgt 1. maj 2017).

Rømer, Thomas Aastrup 2015. "Danske pædagogiske tekster. Dorthe Staunæs' opgør med den pædagogiske tradition". Thomas Aastrup Rømers blog, 15. april. http://www.thomasaastruproemer.dk/danske-paedagogiske-tekster-1-dorthe-staunaes-opgoer-med-den-paedagogiske-tradition.html (sidst besøgt 1. maj 2017).

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 357 17/08/18 14.30

Schneider, Jesper 2017. "BFI – det nedsivende styringsredskab". Interview i *Forskerforum*, 304, maj.

Schott, Gisela, Henry Pachl, Ulrich Limbach, Ursula Gundert-Remy, Klaus Lieb & Wolf-Dieter Ludwig 2010. "The Financing of Drug Trials by Pharmaceutical Companies and Its Consequences Part 2: A Qualitative, Systematic Review of the Literature on Possible Influences on Authorship, Access to Trial Data, and Trial Registration and Publication". *Deutsches Ärzteblatt international,* 107(17): 295-301.

Schovsbo, Jens 2001. *Lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner* (e-Bog). UBVA: http://ubva.dk/media/1040/ubva-pub-lof1.pdf

Scott, John C. 2006. "The Mission of the University: Medieval to Potmodern Transformations". *The Journal of Higher Education,* 77(1).

Slaughter, Sheila & Gary Rhoades 2005. *Academic Capitalism and the New Economy, Markets, State, and Higher Education.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Smith, Richard, Peter C. Gøtzsche & Trish Groves 2014. "Should journals stop publishing research funded by the drug industry?". *BMJ* 2014; 348:g171. http://search.proquest.com/docview/1853399177/fulltextPDF/88D441E8729A4C06PQ/1?accountid=13607

Styrelsen for Forskning og Innovation 2016a. *Forskningsbarometer 2016.* København: Uddannelses- og Forskningsministeriet.

Styrelsen for Forskning og Innovation 2016b. *Private Fonde En kortlægning af bidraget til dansk forskning, innovation og videregående uddannelse.* København: Uddannelses- og Forskningsministeriet.

Ståhle, Bertel 1993. *Forskerpersonale og forskningsrekruttering på de højere uddannelsesinstitutioner i Danmark*. København: Forskningspolitisk Råd.

Sørensen, Christen 2003. "Erhvervsudviklingen på Fyn – og seneste analyse af denne". *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 141(3): 421-424.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 358 17/08/18 14.30

Sørensen, Pelle Korsbæk 2015. *Moralsk stress* (ph.d.-afhandling). Roskilde: Institut for Samfund og Globalisering. Roskilde Universitet.

Uddannelses- og Forskningsministeriet 2015. *Den danske kodeks for integritet i forskning*. København: Uddannelses- og Forskningsministeriet.

Udvalget vedrørende revision af loven om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner 1977. *Betænkning nr. 788*. København: Statens Trykningskontor.

Undervisningsministeriet 1977. *Forskningsstyring med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner*. Betænkning nr. 794 afgivet af den af Undervisningsministeriet 17. juni 1976 nedsatte arbejdsgruppe.

UNESCO 1997. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel.* http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (sidst besøgt 1. maj 2017).

Universitetsevalueringen 2009. *Evalueringsrapport.* København: Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.

Vestergaard, Jørn 2016. "Strafbare agentanklager – om akademisk frihed, journalistisk frihed og ytringsbegrænsninger". I Børge Dahl, Michael Hansen Jensen & Søren Højgaard Mørup (red.): *Festskrift til Jens Peter Christensen*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Videnskab.dk 2017a. "Aktindsigt afslører: Ikke engang BFIs egne medlemmer forstår systemet". *Videnskab.dk* (besøgt 30. maj 2017).

Videnskab.dk 2017b. "BFI skærer alle over en kam". *Videnskab.dk* (besøgt 1. juni 2017).

Videnskab.dk 2017c. "Jura-formands svar til styrelse: Vi har ikke problemer med videnskabelighed". *Videnskab.dk* (besøgt 1. juni 2017).

Weber, Max 2003a. *Den protestantiske etik og den kapitalistiske ånd*. København: Nansensgades Antikvariat.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 359 17/08/18 14.30

Weber, Max 2003b. *Max Weber. Udvalgte tekster*, bd. 1. København: Hans Reitzels Forlag.

Whitley, Richard 2000. *Social and Intellectual Organisation of Intellectual Fields*. Oxford: Oxford University Press.

Willig, Rasmus 2016. *Afvæbnet kritik*. København: Hans Reitzels Forlag.

Wright, Susan & Jakob Williams Ørberg 2008. "Autonomy and control: Danish university reform in the context of modern governance". *Learning and Teaching,* 1(1): 27-57.

Ziman, John 2001. *Real Science. What it is, and what it means*. Cambridge: Cambridge University Press.

Østre Landsret 2013. Dom afsagt 25. oktober 2013. Bent Jensen mod Jørgen Dragsdahl. http://www.hoejesteret.dk/hoejesteret/nyheder/Afgorelser/Documents/30-2014-OL.pdf (sidst besøgt 19. maj 2017).

Aagaard, Kaare u.å. [2011]. *Kampen om basismidlerne*. Aarhus: Aarhus Universitet, Center for Forskningsanalyse.

Aagaard, Kaare 2015. "How incentives trickle down: Local use of a national bibliometric indicator system". *Science and Public Policy*, 42(5): 725-737. Aalborg Universitet: Årsrapport 2015.

Aarhus Universitetsfond Årsberetning 2008. http://auff.au.dk/fileadmin/AU_Forskningsfonden/AArsberetninger/Aarsrapport_2008.pdf

Ikke trykte kilder

Bock, Elisabeth, Keld Danø, Niels Høiby, Jens Rehfeld og Niels Erik Skakkebæk 2011. Redegørelse vedrorende Københavns Universitets håndtering af Milena Penkowas første disputatssag. Afgivet til Københavns Universitets Bestyrelse.

Gøtze, Michael 2017. Forskeres myndighedsbetjening – aftalt tavshedspligt. Notat af 7. juni 2017. København: Københavns Universitet, Det juridiske fakultet.

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 360 17/08/18 14.30

Københavns Universitets kodeks for god videnskabelig praksis i forskningssamarbejder med eksterne parter (u.å. [2016]). https://erhverv.ku.dk/samarbejdsformer/bokse/kodeks_samarbejde/Kodeks_for_samarbejde_med_eksterne_final.pdf

UBVA – udvalg under AC 2014a. Aftaler med konsulenter. Notat v. Morten Rosenmeier af 17. marts 2014 Sagsnr. S-2014-167.

UBVA – udvalg under AC 2014b. Konsulentaftaler, forskningsfrihed og ytringsfrihed. Notat v. Morten Rosenmeier af 29. oktober 2014.

Andet

Ud over det ovenfor anførte er anvendt et omfattende materiale i form af breve, notater og sagsakter fra myndigheder, universiteter og forskningsinstitutioner, materiale fra trykte og elektroniske medier samt dokumenter, breve og mails, som jeg har fået adgang til på anmodning. De er anført i noter og inde i teksten.

Navneregister

A
Andersen, Anja 313
Andersen, Lars Erslev 213-215
Andersen, Peder 243, 245
Andreasen, Gunnar 329
Aristoteles 67 note 1, 68

B
Bacon, Roger 68
Barbarossa, kejser 90
Beier, Claus 255, 311, 314, 316
Berkeley, George 78
Berlin, Isaiah 55-56, 92
Bjerregaard, Ritt 130, 134
Bock, Elisabeth 267, 268, 274, 322-324
Bohr, Niels 174
Bourdieu, Pierre 46, 107
Boyle, Robert 70, 71
Brahe, Tycho 70
Bramming, Pia 327
Bruno, Giordano 68, 241
Burmeister, Nikolaj 192, 200
Bush, Vannevar 99, 126, 133

C
Carter, Howard 174
Chomsky, Noam 217
Christensen, Bent 131, 134
Clausen, Per 253, 307, 308

D
Danø, Keld 322
Darwin, Charles 68, 83
Descartes, René 53, 68, 78
Dewey, John 83
Dragsdahl, Jørgen 186
Dworkin, Ronald 101, 280

E
Eggert Olsen, Anne-Marie 306, 308
Enggaard, Knud 127

F
Finsen, Bente 320
Frandsen, Henrik Vase 251, 305
Friis, Astrid 66

G
Galilei, Galileo 25, 69, 70, 71, 241
Geiger, Theodor 82
Gregersen, Frans 256, 314-316
Gregor IX, pave 90
Gøtze, Michael 184, 191, 194, 196, 199, 202, 245
Gøtzsche, Peter C. 166, 209

H
Habermas, Jürgen 44, 53, 62, 78, 91, 93, 100, 102-103, 217, 260
Hansen, Eva Kjer 189

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 363 17/08/18 14.30

Harder, Peter 313
Harvey, William 70
Hegel, G.W.F. 80
Hemmingsen, Ralf 163, 167, 215, 256, 266, 267, 297, 299, 314-316, 321-322
Henningsen, Inge 179-180
Hjorth, Peter Skeel 246, 247-248, 301
Holm, Claus 269, 327
Holm-Nielsen, Lauritz B. 271f, 330, 332
Holst, Jens J. 297
Huggler, Jørgen 250, 305
Humboldt, Wilhelm von 24, 52, 74, 76-77, 80-81, 90, 101, 133, 230
Hume, David 53, 78
Huygens, Christian 70
Hylleberg, Jan Serup 302, 303
Høiby, Niels 322
Haarder, Bertel 136

J
Jensen, Bent 186
Jensen, Dorthe Dahl 313
Jensen, Frank 138
Jensen, Mette 271--274, 330-332
Johansen, Anne Stæhr 297, 300
Johnsen, Poul Pilgaard 323
Juelskjær, Malou 269, 327

K
Kant, Immanuel 53, 55, 68, 78, 79, 92, 100, 101
Karran, Terence 43, 112-115, 121, 150, 155
Karring, Thorkild 206
Kauffmann, Oliver 327
Kaspersen, Lars Bo 216, 237
Kemp, Peter 306, 308
Kemp, Tage 82
Kepler, Johannes 70
Kjærsdam, Finn 248, 302, 326
Koch, Lene 314
Kopernikus, Nikolaus 68-69, 70
Kristensen, Jens Erik 251, 305-306
Kuhn, Thomas 81
Kærgård, Niels 149, 150, 156, 243, 245, 314, 316

L
Larsen, Peder Olesen 19-20, 125, 159, 165, 171
Laursen, Henning 320
Lehman, Henning 206
Leibniz, Gottfried Wilhelm 78
Lindberg, Børge 248, 302, 303
Locke, John 54, 78, 92, 100
Luhmann, Niklas 62
Løngreen, Hanne 269-270, 325, 326

M
Mach, Ernst 78
Marx, Karl 62, 91
Merton, Robert K. 46, 50-51, 62, 69, 72, 105, 107, 179, 266
Messerschmidt, Morten 213-215
Mill, John Stuart 53, 93, 98, 133
Møller, Henrik 246-249, 260, 262, 274, 301

N
Nannerup, Niels 263, 317
Nauntofte, Birgitte 163, 296, 297, 298, 299
Newton, Isaac 70
Nielsen, Eskild Holm 248, 302-303
Nielsen, Kurt 201
Nielsen, Thomas Krogh 200

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 364 17/08/18 14.30

O
Oddershede, Jens 318

P
Parsons, Talcott 62, 63, 80
Pedersen, Bente Klarlund 314
Pedersen, Hans Müller 178, 194
Pedersen, Oluf Borbye 163, 296-297, 298
Penkowa, Milena 265-269, 274, 319-324
Pinborg, Jacob 195-196
Pind, Søren 216
Platon 66, 67 note 1, 106
Popper, Karl 53, 62, 78, 100, 101-103, 260

Q
Qvortrup, Lars 251, 269, 270, 306, 307, 309, 326

R
Ranke, Leopold 80
Rasmussen, Jens 269, 325
Rawls, John 93
Refsing, Kirsten 203
Rehfeld, Jens 322
Roos, Johan 237-238
Rosenmeier, Morten 186f, 191
Ross, Edward 83
Russell, Bertrand 217
Rømer, Thomas Aastrup 269-270, 324-325, 327, 328 note 4

S
Sahl-Madsen, Charlotte 253, 298, 299, 308
Sandbech, Henrik 271, 330-332
Sander, Helge 17, 117, 145, 198, 331
Sandøe, Peter 213
Sartre, Jean-Paul 217
Schleiermacher, F.D.E. 80
Schwartz, Thue W. 297
Scott, John C. 63, 64
Severinsen, Hanne 139
Shulman, Gerald I. 297
Skakkebæk, Niels Erik 322
Sokrates 106
Spencer, Herbert 83
Stage, Ingrid 307
Staunæs, Dorthe 269, 327, 328 note 4
Swedberg, Richard 237, 238
Sweezy, Paul 85
Söderqvist, Thomas 297
Sørensen, Asger 250-254, 274, 305-310
Sørensen, Christen 262-263, 265, 317
Sørensen, Pelle Korsbæk 259, 273
Sørensen, Per Soelberg 320

T
Tamm, Ditlev 314
Thunø, Mette 269, 325
Thybo, Hans 254-258, 290, 311-315
Trøjborg, Jan 236
Tynell, Jesper 190 note 1, 196 note 2, 197

V
Vraa-Jensen, Jens 270, 326

W
Weber, Max 46, 62, 69, 70-71, 76, 80, 90
Weiss, Birte 139
Wewer, Ulla 163, 164, 296-297, 298, 299, 300, 324
Whitley, Richard 46, 107, 235

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 365 17/08/18 14.30

Willerslev, Eske 313
Wind, Marlene 215-217, 260
Wittgenstein, Ludwig 78
Wolf, August 80
Wæver, Ole 314

Z
Zierath, Juleen R. 297, 300

Ø
Øllgaard, Jørgen 190 note 1

Sagsregister

A
AAU: *se* Aalborg Universitet
Académie Royale des Sciences 72
Accademia dei Lincei 71
accountability 39, 42, 52
adjunkt, adjunktur 143, 149-151
AE-rådet 317
affortryllelse 70-71
Akademei der Wissenschaft 72
Akademikerne (hovedorganisationen) 123, 184, 200
akademisk frihed (definition) 37-41, 41-44,58-59, 74-77
akademisk råd 236, 284
Al-Karaouine (madrasaen i Fez) 64
American Association of University Professors (AAUP) 83-87
anerkendelse 47, 50, 72, 73, 75, 107-109
anseelsesregime 51,107, 108, 109, 143, 166, 168, 169, 188, 235, 281, 282
ansættelse 41, 54, 59, 86, 113, 116, 149, 152, 153, 155, 166, 180, 235, 241, 242, 244, 294, 300, 317
ansættelsesformer 58, 143, 144, 148-152, 180
anvendt forskning 32, 98
A.P. Møller Fonden 147, 161
armslængdeprincip 117, 124, 178, 222, 282, 284
AU: *se* Aarhus Universitet
Auriga Industries 329 (*se også*: Cheminova)
autonomi, institutionel 39, 42
autoritetslister 173, 174

B
Bayh-Dole Act 210
basismidler 140-141, 143, 153, 165, 166, 169-171, 173, 181, 192, 285, 293
bedømmelser 109, 130, 153, 155, 168-169, 236, 238, 239, 242, 251, 260, 278, 279
bedømmelsesudvalg 119, 137, 154, 168, 237, 266-267, 320-322
benchmarking 112-116
Berlingske Tidende 191, 203, 243, 297, 302, 314, 316
bestillingsarbejde 139, 193, 194 (*se også*: indtægtsdækket virksomhed, rekvireret forskning)
bestyrelse 19, 25, 114, 117-119, 134, 137, 140, 221, 224, 284
fonds- 161, 167-168, 179
bibliometri/ bibliometrisk: *se* Bibliometrisk Forskningsindikator

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 367 17/08/18 14.30

Bibliometrisk Forskningsindikator (BFI) 109, 172-179, 181, 233
Bologna 1988-erklæringen (*se også*: Magna Charta Universitatum) 113
Bologna-Universitetet 36, 65, 66, 90
Bæredygtigt Landbrug (BL) 211, 212, 264

C

Carlsbergfondet 161, 162, 172
Carnegie Corporation 82
CBS: *se* Copenhagen Business School
censur 40, 54, 84, 213, 258, 259, 261, 270-273, 329-332
Center for Forskningsanalyse, AU 177, 195
Charles 2. 71
Charter of Fundamental Rights, EU's (*se også*:
Den europæiske unions charter om grundlæggende rettigheder) 113
Cheminova 270-275, 329-332
citationstællinger 109
Copenhagen Business School (CBS) 192, 211, 225, 227, 228, 229, 237, 264
COWI Consult 192
CUDOS-normer 51, 52, 72, 107, 133, 260

D

Dandy-sagen 22, 26, 206
Danmarks Grundforskningsfond 157-158
Danmarks Miljøundersøgelser (DMU) 270, 329
Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU) 250, 305
Danmarks Radio (DR) 197, 264, 296, 298
Danmarks Tekniske Universitet (DTU) 172, 196 note 2, 200, 224, 225, 227, 247
dannelse 27, 32, 75
Dansk Folkeparti 141, 215, 229
Dansk Industri 17, 141, 145
Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) 213-214
Dansk kodeks for integritet i forskning 122
Dansk Magisterforening (DM) 21, 141, 269-270, 274, 306-307, 309, 315, 325, 326
Dansk Metal 141
dekan 21, 118, 119, 126, 128-129, 136, 137, 167, 168, 179, 221, 234, 237, 239, 251-252, 284
Delta 248, 303
demokrati 19, 41, 62, 63, 72, 80, 100, 101, 109, 115, 129, 136, 189, 199, 218, 279, 292, 294
Den europæiske unions charter om grundlæggende rettigheder 15, 37, 184
deontologi 92, 93, 101
DIIS: *se* Dansk Institut for Internationale Studier
disciplin (videnskabelig) 46, 107, 146, 173, 178
diskursteori 93, 94
DJØF 271, 274, 331, 332
DM: *se* Dansk Magisterforening
dogmer 16, 54, 79, 84, 260
DPU: *se* Danmarks Pædagogiske Universitet
DTU: *se* Danmarks Tekniske Universitet

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 368 17/08/18 14.30

E
ejendomsret 43, 44, 106, 108, 191
empirisme 78
encyklopædisterne 79
erhvervsrelevans 144
erkendelsesteori 28, 53, 70, 78-79, 81, 94, 102
Europarådet 37, 38, 52
European Geosciences Union 255, 311, 313
Europæiske menneskeretsdomstol, den 94
Europæiske menneskerets-konvention, den 37

F
fagfællebedømmelse 109, 173
fagkyndighed 236
faglig voldgift 244, 250
faglighed 134, 159, 169, 208, 314
fagtidsskrifter 73, 287 (*se også*: tidsskrifter)
fakultet 67, 74-75, 79, 118, 126, 148, 165, 221, 224, 228, 231
fakultetsråd 128-129, 130, 136, 266, 320, 321
fallibilisme 78, 101
falsifikation 102, 103, 260
finansiering 17, 20, 72, 75, 82, 107, 111, 135, 144, 149, 152-153, 156, 158, 160, 164-165, 170, 180, 181, 205, 210, 211, 226, 227, 230, 235, 285, 291, 293, 297 (*se også* basismidler)
finansieringsstruktur 17, 135, 144, 156, 285, 291, 293
flexicurity 243, 316
FN's erklæring om menneske-rettigheder 37, 38
fonde, private 82, 144, 157, 160-163, 165, 168-169, 181, 285
fordomme 53, 102, 103, 217
Forskerforum 21, 172, 190 note 1, 191, 197, 201, 238, 246 note 3, 316
forskerfællesskab/-kollektiv 46-51, 57, 72, 107, 114, 130, 138, 166, 169, 181, 217, 235-236, 268
forskerpatentloven 17, 188, 207, 210
forskning og udvikling 146, 157 (*se også* research and development)
forskningsfrihed
individuel 47-48, 59, 92-94, 101, 123, 124, 128, 129, 137, 138, 142, 170, 176, 253, 282, 283
institutionel 59, 123, 128, 134, 137, 142, 160
kollektiv 59, 92, 119, 126, 128, 130, 134, 135, 137, 142, 167-168, 169, 176, 180, 181, 188, 223, 230, 235, 236, 249, 283
Forsknings- og Innovations-styrelsen 150, 193, 195
forskningsetik 28, 48, 188, 260, 264
Forskningskommissionen 22, 98, 123-124, 140
forskningsstrategi 41, 46, 120-122, 222, 224, 229-230, 232, 249, 252, 284, 307-308
forskningsstyring 18, 130, 134, 234
fortrolighedsklausuler 188
forvaltningsloven 184, 194-197, 199, 200-203, 208, 218, 219, 252, 260, 287, 316
Frie Forskningsråd, Det 142, 157-160, 165, 167, 169, 170, 172, 180, 195, 285
frigørelse 62, 69, 78, 87, 101, 103, 104

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 369 17/08/18 14.30

frihed 52-58
fra/til 56, 109, 279
negativ/positiv 55-57, 59, 92, 95, 223, 279
frihedsrettigheder 35, 39, 41, 44, 45, 59, 83, 92-94, 96, 109, 279-280, 286
funktionalisme/ funktionalistisk 50, 105
funktionærloven 149, 150, 243-244, 286
fyringer 26, 42, 155, 233, 246, 254, 286-287, 309, 310, 317 (*se også*: masseafskedigelser)

G
geofysik 254-258, 290, 311-317
Grandes Écoles 76
grundforskning 32, 77, 96, 98-100, 104, 126, 133, 146, 164, 235, 296
grundloven 16, 116, 184, 218, 259, 270, 271, 331
Gyllegate 22, 26, 189, 191, 193, 196-199, 262

H
Hagedorn Research Institute 296, 297, 298
hemmelighedsklausul 203, 208 note 10
hemmeligholdelse 203
herredømmefri dialog 102-103, 260
Højesteret 85-86, 186, 309
Højteknologifonden 158

I
immaterielle rettigheder 205
Indenrigsministeriet 203
Index Librorum Prohibitorum 68, 261
individualisme 50, 62, 101
indtægtsdækket virksomhed 200, 207 (*se også*: bestillingsarbejde, rekvireret forskning)
Information 216, 296, 298, 299, 308, 330, 332
Innovationsfonden 158-159, 172
Institut for Arvebiologi og Eugenik (KU) 82
Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning (KU) 255, 274, 311
Institut for Historie og Samfundsøkonomi (KU) 82
Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning (RUC) 227
institutleder 87, 118-120, 134, 136-139, 166, 167, 170, 175, 177, 204, 206
institutråd 119, 120, 128-130, 132, 137, 237, 284
instruktionsbeføjelser 117, 124, 129, 136, 222, 284
International Council for Science 255
invisible college 46, 72
ITU (IT Universitetet i København) 225, 228

J
Johan Schlüter-udvalget: *se* Schlüterudvalget
Journal des sçavans 73
Justitsministeriet 185, 259, 272

K
Kammeradvokaten 195-196, 255, 287, 316, 320
kapitalisme 63
akademisk 64, 148, 290

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 370 17/08/18 14.30

kollegiale organer 128
kollegialt selvstyre 39, 40, 49-50, 114, 282, 291, 294
kollektive goder 97, 106
kommercialisering 17-18, 21, 97, 146, 204-212
Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Det 72, 254, 311
Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Den 77
konsistorium 65, 126, 136
Kræftens Bekæmpelse 161
KU: *se* Københavns Universitet
kvalitet, kvalitetsnormer 134, 145, 155, 158, 166, 168, 169, 171, 174-176, 178, 181, 189, 211, 229, 241, 267, 268, 286, 293
kvalitetsvurderinger 167, 179
Københavns Universitet (KU) 22, 42, 65, 67, 83, 117, 126, 131, 144, 153, 156, 161, 163-167, 172, 176, 177, 194, 202-203, 205, 208, 213, 215, 225, 227, 229, 237, 242-243, 254-258, 274, 291, 296-301, 311-317, 319-324

L

laboratorier 24, 55, 75-77, 171
Landsretten 186
League of European Research Universities (LERU) 43-45, 185
ledelsen 19, 28, 46, 49, 82, 105, 118, 121, 123, 140, 149, 165, 185, 194, 201, 203
ledelsesret 95, 109, 117, 118, 120, 222, 223, 232, 233, 237, 253, 254, 265, 267, 268, 280, 288, 305, 309-310, 318, 319
legitimitet 25, 46, 71, 90, 91, 117
Lehrfreiheit 74
lektor, lektorat 149-150, 151, 155, 171, 242
Lernfreiheit 24, 74, 81, 83
LERU-rapporten 44, 214, 243
liberalisme 50, 54-56, 59, 92, 96, 100
Lundbeckfonden 161-162, 296 note 1
Lysenkosagen 132, 133

M

Magna Charta Universitatum 36, 66, 113, 133, 225 (*se også*: Bologna 1988-erklæringen)
magtregime 105, 109, 117, 143, 166, 172, 180, 188, 281, 283
masseafskedigelser 155, 253, 309 (*se også*: fyringer)
Mattæuseffekten 179-180
medbestemmelse 23, 118, 253, 275, 284
medinddragelse 118, 136
menneskeret, menneskerettigheder, 59, 77, 92-94
menneskerettigheder, FN's erklæring om: *se* FN's erklæring om menneskerettigheder
meritokrati 50, 235
Metabolismecentret (KU) 163-167, 296-301
Miljøministeriet 197, 198, 302
Miljø- og Fødevareministeriet 197, 199 note 4
Miljø- og Fødevareudvalg, Folketingets 201
Miljøstyrelsen 190, 192, 196, 199, 201, 247-248, 301-303
Minerva 243
Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling 17, 23, 145, 318

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 371 17/08/18 14.30

modernisering 19, 25, 61-63, 69-73, 87, 88, 91, 127, 142
Moderniseringsstyrelsen 315
modus 1 og modus 2-forskning 64, 144, 146, 148, 235
mundkurv 190, 193, 213, 216, 267, 323
mundkurvskontrakt 158, 192-193, 195, 200, 260, 287, 290
myndighed (personlig) 16, 41, 59, 92, 101, 103, 104, 280
myndighedsbetjening 18, 19, 21, 123, 124, 132, 158, 192, 194, 197-199, 202, 218, 262
myndighedskontrakt 187, 189-193
muslimsk videnskab 65
myter 103
mæcen, mæcenvirksomhed 46, 71, 73, 96-97, 166, 181, 293

N

Nationaløkonomisk Tidsskrift 263, 317
nationsbygning 63, 88
Nature 255-256, 290, 314-315
naturret 92
new public management 135, 145
Nordea-fonden 161
Novo Nordisk A/S 163, 296-297, 299
Novo Nordisk Fonden 144, 147, 161-167, 296-301
Novozymes 163, 296

O

Odense Universitet 320
OECD 22, 126, 133, 135, 136, 145, 205
ophavsret 43, 186, 191, 207
oplysning 15, 53, 62, 63, 79, 101, 104
oplysningstid 74-81, 87, 100
ordrestyring 124, 132, 133, 135
overhead 153, 165, 169-170, 179, 181, 207, 285, 298

P

patenter 96, 97, 106-107, 148, 159, 164, 204, 205, 211
patentlov 209
pay-for-publications 172-179, 286
pengeregime 106, 109, 143-145, 166, 180, 188, 211, 281-283
persondatalov 188, 260
ph.d. 118, 119, 143, 150-152, 154, 158, 168, 171, 235
Philosophical Transactions 72
plagiat 73
Polyteknisk Læreanstalt 77
postdoc 143, 150, 151, 154, 168, 255, 298, 311, 315, 316
poststrukturalisme 94
Praksisudvalget
KU 208, 267-268, 323
CBS 264
prestigeallokering 107, 108
profession, professionel 40, 41, 67, 77, 91, 95, 96, 101
professionsfrihed 95-100
professor, professorat 24, 65-67, 74-76, 82, 83, 86, 126-130, 134, 149-152, 155, 171, 242
professorvælde 126
promilleafgiftsfonde 169, 211
proteincenter (KU) 300
publiceringsfrihed 17, 28, 33, 43, 122, 137, 154, 183-184, 186-187, 191, 203, 205, 207, 208, 218, 228, 261-262, 264, 286

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 372 17/08/18 14.30

publikationstal 109, 171, 233

Q
quadrivium 64, 75

R
rammeaftale 198-199
rationalisme 78, 80, 81, 101
rationalitet 71, 78, 80-81
kommunikativ 101, 102, 103
kritisk 103, 104
procedure- 293
Realdania 161
reformationen 63, 65, 69, 117, 292
rekruttering 133, 164, 166, 167, 180, 229, 230, 234-236, 242
rektor 114, 115, 117-118, 120, 126, 128, 136, 154
Rektorkollegiet 141, 142, 165, 173, 198, 200
rekvireret forskning 207-208, 210, 219 (*se også*: bestillingsarbejde, indtægtsdækket virksomhed)
relativisme 93-94
religion 51, 52, 54, 62, 69, 70, 71, 79, 81, 83, 84, 111, 212, 219
reputation 107
research and development 99
ressourceallokering 108, 144, 166, 169, 178, 278
ressourcestyring 127, 133
resultatkontrakt 135, 155, 170
Rockefeller Foundation 82
Royal Society of London 71-72, 73

S
samfinansieret forskning 207, 209, 211, 219
samfundsrelevans 131
sampublicering 205
sandhed 44, 62, 93, 106, 293
sandhedsbegreber 93-94
sapere aude 79
Schlüter-udvalget 205-206, 207
SDU: *se* Syddansk Universitet
sektorforskning 21, 28, 157, 284
sektorforskningsinstitutter 19, 27, 123-124, 131, 150, 156, 192, 199, 264, 287
selvstyre, kollegialt 24, 39, 40-41, 114, 282, 291, 294
Siemens 302
skepticisme, organiseret 266
skolastik 67, 70
Socialforskningsinstituttet 132, 213
socialkonstruktivisme 94
stamcellecenter (KU) 300
Stanford University 82, 83
Statement of Principles on Adacemic Freedom and Tenure 84
Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd 263, 318
stillingsbesættelser 119, 134, 168
stillingsstruktur 42, 129, 133, 143, 148-152, 243 note 1, 244
Strategiske Forskningsråd, Det 158, 159
strategiudvikling 233
stress, moralsk 259
studenteruniversitet 66
studiefrihed 26, 129 (*se også* Lernfreiheit)
studium generale 64
Styrelsen for Forskning og Innovation 145, 155, 161, 177-178, 205
Styrelsen for Forskning og Uddannelse 195, 196
Styrelsen for Universiteter og Internationalisering 310

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 373 17/08/18 14.30

styrelseslov: *se* universitetslov
styrelsesordning: *se* universitetslov
Syddansk Universitet (SDU) 224, 225, 227, 228, 262-265, 274, 317-319

T
tavshedsklausul 22, 33, 190, 195-196, 204, 218-219, 245
tavshedspligt 28, 159, 184-185, 188, 194, 196-197, 201, 202 note 6, 208, 219, 237, 252, 267, 268, 287, 316
teknisk-administrativt personale 117, 127, 129, 134
tenure (ansættelsestryghed) 41-42, 59, 82, 86, 113-115, 149, 151, 155-156, 222, 242-246, 250, 253, 255, 257, 274, 285-286, 313, 317
tenure track 151, 155-156, 241-243, 274
tidsskrifter 32, 46, 72-73, 107, 168, 173-174, 175, 256, 261, 264, 281
tradition, traditionsbrud 16, 25, 71, 90-91, 115, 119, 128, 225
triple helix 64, 147, 148, 166, 172
trivium 64, 75
trusler 54, 212-213, 216, 219, 228, 260, 269, 274, 279, 287
TrygFonden 161, 162
Tutankhamuns grav 174

U
UBST: *se* Universitets- og Bygningsstyrelsen
Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) 123, 184
Udvalget vedrørende Videnskabelig Uredelighed (UVVU) 266, 320, 322
udviklingskontrakt 121, 135, 205, 223, 224, 228-229, 238, 288
Undervisningsministeriet 130, 131, 132
UNESCO 21, 38-43, 50, 64, 87, 112, 113-115, 133, 141, 142, 155, 183, 243, 250, 257, 270
unilineær model 99, 146
universalisme 50, 51, 94, 103
Universitetsavisen 204, 299
Universitets- og Bygningsstyrelsen (UBST) 232, 250, 263, 308, 309
universitetslov (styrelseslov) 117-130, 184, 187, 191, 192, 196, 197, 200, 203, 219, 221-222, 224, 226, 228, 229, 232, 238, 243, 248, 252, 254, 265, 270, 274-275, 284, 287-289, 292, 307-310, 319, 326
1970 125, 128
1973 128, 137
1993 21, 135, 288
2003 19, 22, 315
2007 132
utilitarisme 93, 98, 100, 104

V
Vattenfall 304
velfærd 18, 20, 52, 93, 98-99, 109, 122, 126, 304
Velux Fonden 161, 162
Vestas 247, 302, 304
videnskabsetik 38, 111, 122
Videnskabsministeriet: *se* Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling
Villum Fonden 161, 162

Forskningsfrihed_mat_2opl.indd 374 17/08/18 14.30

vindmølleindustrien 22, 212, 219, 246-248, 301-303, 305

W

Weekendavisen 255, 267, 302, 312, 313, 316, 323

Y

ytringsfrihed 15, 33, 37, 44, 54, 56, 57, 68, 85, 92, 93, 109, 113-114, 116, 122, 133, 183-186, 189, 194-197, 200, 201, 205, 207, 216-217, 218, 219, 227, 248-249, 256, 259, 265, 266, 270-272, 274, 287, 292, 316, 331-332

Ø

Økonomisk Institut, KU 176
Økonomiske Råd, Det 317

Å

Aalborg Universitet 22, 148, 204, 225, 227, 246-250, 258, 301-305
Aarhus Universitet 22, 165, 172, 189, 192, 196, 198, 200-202, 206, 225, 227, 229, 243, 250-254, 269-273, 295, 303, 305-310, 324-332
Aarhus Universitetsfond 271